

DOLGOZATOK

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ARCHAEOLOGIAI INTÉZETÉBŐL.

SZERKESZTI BUDAY ÁRPÁD.

ARBEITEN

DES ARCHAEOLOGISCHEN INSTITUTS
DER KÖN. UNG. FRANZ JOSEF UNIVERSITÄT
IN SZEGED (UNGARN)
REDIGIERT VON ÁRPÁD BUDAY.

TRAVAUX

DE L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE
DE L'UNIVERSITÉ FRANÇOIS-JOSEPH
à SZEGED (HONGRIE)
REDIGÉS PAR ÁRPÁD BUDAY.

XI.

1935.

1-2.

Karte Ungarns mit den im Hefte vorkommenden Fundorten.

Magyarország térképe az e füzetben említett lelőhelyekkel.

Carte de la Hongrie avec les lieux de trouvailles publiés dans ces numeros.

1. Diósgyőri barlang. 2. Hódmezővásárhely: Szakálhát, Kotacpart, Solt-Palé, Hámszárító-halom, Hunyadi-halom, Bodzáspart. 3. Kisapostag. 4. Gyula. 5. Tetétlen.

SZEGED 1935.

PREIS 10 RM — ÁRA 12 PENGŐ — PRIX 12 FRCS SUISSES.

DOLGOZATOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS A FERENCZ JÓZSEF

TUDOMÁNYEGYETEM BARÁTAI EGYESÜLETÉNEK TÁMO-

GAZTASÁVAL KIADJA AZ INTÉZET.

VERLAG DES INSTITUTS, MIT UNTERSTÜTZUNG DER UN-

GARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND DES
VEREINS DER FREUNDE DER FRANZ JOSEPH UNIVERSITÄT.

EDITION DE L' INSTITUT SOUS LA PROTECTION DE
L' ACADEMIE DES SCIENCES HONGROISE ET DE LA SOCIÉTÉ
DES AMIS DE L' UNIVERSITÉ FRANÇOIS JOSEPH.

INHALT — TARTALOM — TABLE DES MATIÈRES

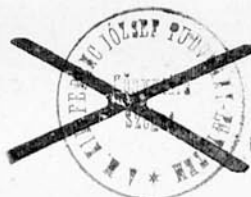
Dr. Banner János:	† Dr. Márton Lajos. (Arcképpel.)	pag	1 lap.
— — —	† Dr. Lajos Márton. (Mit 1. Bilde.)	"	26 "
— — —	Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. (XIII—XXII. tábla és 2 kép.)	"	97 "
— — —	Ausgrabungen zu Kotacpart bei Hódmező- vásárhely. (Tafel XIII—XXII. und 2 Bilder.)	"	120 "
— — —	A badeni-kultura emlékei Hódmezővásár- helyen. (XXII—XXV. tábla.)	"	126 "
— — —	Die Denkmäler der Badner-Kultur bei Hód- mezővásárhely. (Tafel XXII—XXV.)	"	136 "
Dr. Banner János és Dr. Bálint Alajos:			
	A szakálhádi őskori telep. (III—XII. tábla és 5 kép.)	"	76 "
	Die prähistorische Ansiedlung in Szakálhát. (Tafel III—XII. und 5 Bilder.)	"	89 "
Dr. Bálint Alajos:	A kispostagi bronzkori urna-temető. (XXVI—XXVII. tábla.)	"	145 "
	Das bronzezeitliche Urnengräberfeld in Kis- apostag. (Tafel XXVI—XXVII.)	"	149 "
Dr. Bálint Alajos és Dr. Banner János:			
	A szakálhádi őskori telep. (III—XII. tábla és 5 kép.)	"	76 "
	Die prähistorische Ansiedlung in Szakálhát. (Tafel III—XII. und 5 Bilder.)	"	89 "
Dr. Gaál István és Dr. Saád Andor:			
	A Diósgyőri barlang felső-diluvialis kőesz- közei és faunája. (I—II. tábla és 1 kép.)	"	56 "
	Oberdiluviale Steingeräte und Säugerreste aus der Höhle von Diósgyőr bei Miskolc. (Tafel I—II. und 1 Bild.)	"	70 "
Dr. Párducz Mihály:	La Tène- és népvándorláskori sírok a Solt- Paléban. (XXX—XXXI. tábla és 3 kép.)	"	159 "
	Gräber aus der La Tène- und Völkerwand- erungszeit im Solt-Palé. (Tafel XXX— XXXI. und 3 Bilder.)	"	170 "

Dr. Párducz Mihály:	<i>Adatok az Alföld római kori kerámiájához.</i> (XXXII—XLI. tábla és 3 kép.)	pag 175 lap.
	Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit. (Tafel XXXII—XLI. und 3 Bilder.)	„ 185 „
Dr. Saád Andor és Dr. Gaál István:	<i>A Diósgyőri barlang felső-diluvialis kőesz- közei és faunája. (I—II. tábla és 1 kép.)</i>	„ 56 „
	Oberdiluviale Steingeräte und Säugerreste aus der Höhle von Diósgyőr bei Miskolc. (Tafel I—II. und 1 Bild.)	„ 70 „
Dr. Cs. Sebestyén Károly:	<i>Krassovavidéki színes szövőminták.</i> (12 képpel)	„ 204 „
	Färbige Webemuster der Krassovaner. (Mit 12 Bildern.)	„ 220 „
Dr. Török Gyula:	<i>Bronzkori telep a Hunyadi-halomban.</i> (XXVIII—XXIX. tábla.)	„ 153 „
	Eine bronzezeitliche Siedlung im Hunyadi- halom. (Tafel XXVIII—XXIX.)	„ 156 „

MISCELLANEA.

Implom József:	<i>Érdekes gyulai lelet.</i>	pag 234 lap
	Ein interessanter Fund in Gyula.	„ 236 „
Kiss Lajos:	<i>Dr. Jósza András.</i>	„ 222 „
Krupinszky László:	<i>Égetett cserepek és lelőhelyük anyagának technikai vizsgálata.</i>	„ 228 „
	Technische Untersuchung des Materials gebrann- ter Scherben und des Materials ihres Fundortes.	„ 232 „
v. Dr. Lengyel Endre:	<i>Égetett cserépedények és lelőhelyük anyagának közöttani vizsgálata.</i>	„ 226 „
	Petrographische Untersuchung des Materials ge- brannter Tongefässe und des Materials ihres Fundortes.	„ 230 „
Dr. Török Gyula:	<i>Kőkori telep a hódmezővásárhelyi Hámszáritó- csárda helyén.</i>	„ 238 „
	Eine steinzeitliche Siedlung an der Stelle der Heideschenke Hámszáritó.	„ 239 „
Kurt Willvonseder:	<i>Zur Datierung des Bronzegürtels von Tetétlen.</i>	„ 223 „

A kiadásért **Dr. Buday Árpád** egyetemi ny. r. tanár, igazgató felelős.

Dr. MARTON LAJOS
(1876—1934.)

Dr. Márton Lajos.
(1876—1934.)

1934 november 5-én délután a magyar rádió lesújtó hírt közölt. Madridban, a nemzetközi muzeológiai kongresszust befejező ünnepi ebéden, hirtelenül meghalt Dr. Márton Lajos, a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának főigazgatója, egyetemünk magántanára.¹ Megölte a szíve. Az az izig-vérig magyar szív, amely olyan szeretettel gondozta a magyar régészet ügyét, amely feledni tudott mellőzéseket, társulni tudott mindenki-vel, aki ennek a maroknyi nemzetnek a közéletben, vagy a régészet terén akart szolgálatot tenni.

Még magunk előtt látjuk mindenkinek rokonszenves alakját, örökké mosolygó magyaros arcát, még érezzük utolsó kézszorításának biztató melegét, de e jóleső emlékezésen át érezzük az elmulása feletti fájdalmat is s látjuk azt a nagy űrt, amelyet távozásával a hazai régészeti tudomány történetében hagyott. A magyar őstörténészek közt, Pósta Béla mellett, ő képviselte elsőként a külföldi eredményekkel való együtthaladást, de a magyar tradíciók tiszteletét is, hiszen abban a korban élt, amelyben ez a tudomány a legnagyobb változáson ment át. És ebben a változásban az összekötő szerepét ő töltötte be.

Harminckét esztendővel ezelőtt, rövidebb, másirányú közszolgálat²

¹ Született 1876. december 14-én, Abonyban. Atyja zsarolyáni Márton Ferenc—Abonyi Lajos, anyja: Tasnády Szűcs Klára. Azt a légkört, amelyben Márton Lajos nevelkedett a legjobban megvilágítja a kisterenyei kettős centennárium alkalmával, 1933 december 17-én tartott *előadása* (Dr. Dornyay Béla szíves közlése) és *Édesapám* c. közleménye a *Literatúrában* (1933. évf. 1—3. l.) Egyetemünk magántanára lett 1932-ben.

² 1898 novemberében, mint közigazgatási gyakornok, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye szolgálatába állott, ahol már 1895-ben is, mint II. oszt. díjnok teljesített szolgálatot. Mint tb. aljegyző hagyta ott a vármegyét alig egy év múlva s 1899 októberében, mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fizetéstelen segédfigalmazója kezdte meg működését. Ezt az állást már 1900 júliusában Temes-vármegye kir. segédtanfel-

után került a régészet bűvkörébe, mint a Magyar Nemzeti Múzeumhoz kinevezett II. oszt. segédőr,³ aki már mint Hampel József hallgatója több ízben tanújelét adta e tárgy iránti érdeklődésének.

Hogy a magyar régészetnek nagy elődök után kije volt Hampel József, azt mindnyájan tudjuk, de hogy azok, akik tanítványai voltak, mint vélekedtek róla, azt legjobban Márton Lajos emlékezéséből láthatjuk.⁴ „Valójában az ő vezetése alatt vált az archaeológia művelése — írja — hazánkban úri kedvtelésből komoly hivatásként űzött foglalkozássá”. „Szívesen osztotta meg gazdag tapasztalatait tanítványaival s szakának művelőivel, de amint ő maga is csak gondos, lelkiismeretes munka árán kívánta megszerezni és szerezte meg a babért, másokat is azt megérdemelni, az élet komoly iskoláját járni tanított, bátorítva, kitartásra buzdítva a csüggedőket, mérsékletre intve, rendszerességre tanítva a forrongó vérmérsékletűeket”. „Mindenkit óvott a könnyű, hirtelen ítéletmondástól”.

Ilyennek látta a tanítvány Hampel Józsefet, akinek zárkózott természetével szemben, a tanítani vágyó Márton Lajost, a mindenkivel szemben való nyíltság és barátság jellemezte. A két nagy szervező és gyűjtő — Pulszky és Rómer — után, akiknek „nem volt hajlandósága arra a tudományos, összefoglaló tevékenységre”, amelyet Hampelnek kellett elvégezni, hogy az általuk összegyűjtött anyag a hazai és külföldi szakkörökre nézve ne menjen veszendőbe. Ezt a munkát el is végezte, de az ősrégi régészeti kutatás új irányával már nem tudott lépést tartani. A külföldön végbement nagy változást „idegenül, de a tudós megértésével nézte”, „módot adott arra, hogy a Nemzeti Múzeum Régiségtára is kivegye a részét a munkából azzal, hogy nagyobbarányú rendszeres ásatásra vállalkozzék”. Ilyen körülmények közt indult meg a magyarországi régészeti kutatás harmadik nagy periódusa, a tószegi őstelep kutatásával. Ez volt az „első

ügyelői állásával cserélte fel. Ezek a szolgálatok azonban nem elégtették ki alkotni vágyó lelkét. A már 1899 szeptembere óta államtudományi doktori oklevéllel rendelkező, más irányban érdeklődő fiatal embert, 1901-ben az egyetem bölcsészeti karára viszi tudásvágya, ahol három féléven át régészeti és művészettörténeti előadásokat hallgat, mint Hampel József és Pasteiner Gyula tanítványa.

³ A Jelentés (1901. 39. l.) szerint: „Az osztály tisztviselői személyzetében az a fontos változás állott be, hogy az osztály elvesztett egy régi őrt, dr. Kuzsinszky Bálintot, aki rendkívüli tanárságot nyert a budapesti tudományegyetemen és kapott egy új segédőrt dr. Márton Lajost”. Ettől kezdve állott a Nemzeti Múzeum szolgálatában. Hampel halála után, mint helyettes vezette az osztály ügyeit s feladatának mintaszerűen tett eleget. (Jelentés 1913—23. 53 l.) Az új osztályigazgató kinevezése után, egészségi okokból, 1914 december 19-én nyugdíjba vonult; az osztály az őskori történet hivatott művelőjét veszítette benne (U. ott 11. l.), aki szolgálatának elismerésül, 1915 március 8-án, igazgatói címmel és jelleggel lett kitéüntetve. 1923-tól kezdve újra bekapcsolódott a Nemzeti Múzeum tószegi és más ásatásaiba. 1929 április 10-én a Gyűjteményegyetem, utóbb a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából, igazgatói címmel átvette az újjáalakított régészeti osztály vezetését. 1933 júniusában az osztály igazgatójává nevezetett ki, 1934 júniusában a Nemzeti Múzeum átszervezése alkalmával főigazgatói címet kapott.

⁴ *Hampel József*. Arch. Ért. 1913. 97—104. l.

olyan ásatás, amelynek módszere a leleteknek bizonyos elválasztó rétegek útmutatása szerint való elkülönítésén alapult”.⁵

Ennek az új iránynak követésével lett Márton Lajos, Pósta Béla mellett, a mult eredményeit mindenkor megbecsülve, a mai ősrégész nemzedék hivatott és elismert vezérévé, aki becsülni tudta azok munkáját is, akik nem tartoztak közvetlen környezetébe.

„Abban az időben — írja egyik levelében — nekünk, pestieknek még sok tanulnivalónk volt a kolozsváriaktól”. Világos célzás ez arra, amit az új iránnyal kapcsolatban más helyen a nyilvánosság számára is megállapít: „Pósta már az új irány harcosainak élén állott”.⁶ Nem mások lebecsülése ez, hanem a tények helyes megismerése, amit el kell várni mindenkitől, aki — mint Márton Lajos is — tudománya történetével olyan behatóan foglalkozott.⁷

Márton Lajos nem indult határozott tervvel a régészeti kutatás terén. Nem is tehetette. Az az ember, aki egy nagyobb gyűjtemény keretében kap munkakört, ha van is sajátos érdeklődési köre, azonnal nem jelentkezhet határozott célkitűzéssel. Azt a munkát kell végeznie, amit éppen rábíznak. Hogy emellett volt határozott érdeklődési köre, az kétségtelen. Ha végig tekintünk irodalmi munkásságának jegyzékén,⁸ látjuk, hogy a hivatalos minőségben, kötelelességből végzett máskorú kutatásait leszámítva, munkássága az őskorra esett. De a többi korba tartozó munkái is mindenkor koruk színvonalán állottak.⁹

⁵ Magyar Szemle, 1931. 270. l.

⁶ Magyar Szemle, 1931. 270. l. Lásd még Arch. Hung. XI. 8. l. és Magyar Szemle, 1930. 232. l.

⁷ Elgondolásáról fogalmat nyújt „A magyar ősrégészeti kutatás multja” címen, a Magyar Szemle 1931. évfolyamának 264—271. lapjain megjelent rövid tudománytörténeti összefoglalása. Ezt követte volna az 1935—36. tanév I. félévében tartandó egyetemi előadása, amely a Jakob-Friesen szerkesztésében megjelenő Geschichte der Vorgeschichtsforschung egyik köteteként látott volna napvilágot. Ez lett volna valóban méltó befejezése annak a tudományos munkásságnak, amely az elődök útpítését mindenkor megbecsüléssel emlegette. Ez a megbecsülés csendül ki azokból a nekrológokból is, amelyeket egy-egy közelebbi, vagy távolabbi munkatársának halálára írt. Ilyenek:

1. Szalay Ákos. (Arch. Ért. 1930. 267—268. l.)

2. Krecsmárik Endre. (Arch. Ért. 1930. 269. l.)

3. Móra Ferenc. (Arch. Ért. 1932—33. 194. l.)

⁸ Nem adunk róla külön jegyzéket, de a jegyzetben dőlt betűvel szedve teljes bibliográfiát közlünk.

⁹ Lásd e tekintetben a következő értekezéseket és előadásokat:

1. Uj leletek az abonyi régibb középkori sírmezőből. (Arch. Ért. 1904. 303—318. l.)

2. 1904. évi kutatások az abonyi régibb középkori sírmezőben. (Arch. Ért. 1906. 31—37. l.)

3. Előadás ugyanerről a régészeti társulat 1903. X. 27.-i ülésén.

4. Az 1904. évi Jelentés Abonyra, Szelére és Ecsédre vonatkozó része. (35—36. l.)

5. Az 1905. évi Jelentés Rákospalotáról szóló része. (36. l.)

6. Az 1907. évben végzett ásatásairól szóló jelentésének Jászapátiról szóló része. (Jelentés, 1907. 184. l.)

Mi lehetett az, ami Márton Lajost az őskor felé vitte? hiszen a régészetnek ez az ága a Nemzeti Múzeum akkori beállításában valóban a mostohagyermek szomorú szerepét játszotta s az érdeklődés e kornak úgyszólván csak a fémtárgyaira szorítkozott. Hampel nagy kanyarodóval maga is visszaigyekezett a papföldi ásatások felé.

Ismerve Márton Lajos egyéniségét, aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy ebben az irányválasztásban nagy szerepe volt annak az értesnek, amellyel a maga szűkebb hazájához az édesatyjának, Márton Ferencnek emlékéhez ragaszkodott.

Vannak az ember életében u. n. véletlenek, amelyek tudtán kívül is erősen befolyásolják cselekedeteiben. Ilyen lehetett az ő életében az a közismert dolog, hogy a tőszegi első leleteket éppen Márton Ferenc közvetítésével szerezte a Nemzeti Múzeum és hogy 1902-ben,¹⁰ ugyanabban az évben, amikor Márton Lajos már Hampel tanítványa volt, anyja, özv. Márton Ferencné, La-Tène ízlésű sírleletből való vaskardot, lándzsát és sarlót ajándékozott a múzeumnak, amelyet az u. n. Piócsá-parton, Abony határában találtak.¹¹

Az első tőszegi cserepek és az abonyi La-Tène lelet határozzák meg azt a kort, amelyen belől esik Márton Lajos egész tudományos munkássága. Tőszeg végig húzódik egész életén, ha annak eredményeit egyelőre csak kisebb jelentésekből¹² ismerjük.

7. Az 1908. évi ásatási jelentésének Ujhartyánra és Valkóra vonatkozó része. (Jelentés, 1908. 169—171. l.)

8. Az 1909. évi ásatásainak Elemérről szóló része. (Jelentés, 1909. 160—162. l.)

9. 1911. évi ásatásairól szóló jelentés Rádra vonatkozó része. (Jelentés, 1911. 161. l.)

10. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye őskora, vonatkozó fejezete. (182—199. l.)

11. Nógrád vármegye őskora, vonatkozó fejezete. (337—343 l.)

¹⁰ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye őskora 169. l. és Kalauz a Régiségtárban, 1912. 111. l.

¹¹ Jelentés, 1901. 24. l.

¹² 1. Jelentés, 1902. 32. l.

2. Jelentés, 1905. 50. l.

3. *Jelentése a tőszegi ásatásról.* (Jel. 1906. 170—173. l.)

4. *Jelentése 1907 évben végzett ásatásairól.* (Jel. 1907. 176—184. l.)

5. *Jelentése a tőszegi, ujhartyáni, versegi, valkói és patvarci ásatásairól.* (Jel. 1908. 168—174. l.)

6. *Őskori élet a Tiszamentén.* (Jel. 1908. 232—234. l.)

7. *Jelentése hivatalos kiküldetéseiről.* (Jel. 1909. 156—165. l.)

8. *Jelentése tőszegi ásatásairól.* (Jel. 1911. 158—163. l.)

9. *Jelentése a tőszegi ásatásról.* (Jel. 1912. 193—206. l.)

10. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye őskora* 169—171. és 175—176. l.

11. Bella Lajos előadása a tőszegi telephalomról (1915. XII. 28.) megállapítja, hogy Márton Lajos ásatásai nemcsak igen számos leletet eredményeztek, hanem fényt derítettek a telep szerkezetére, alakulására is. (Arch. Ért. 1915. 375. l.)

12. Bella—Wilke: Láposhalom (!) Ebert: Reallexikon, VII. Bd. 233—234. L. ugyanott a közismert irodalmat is.

Hogy ez az ásatás nem az első perctől kezdve volt olyan, amilyen-nek azt Márton Lajos később szánta, az kitünik a jelentésekből is. Az első jelentés (1902) még csak arról számol be, hogy az ásatás mintegy negyven különböző csont-, kő- és cseréprégiséggel gyarapította a Nemzeti Múzeum tószegi gyűjteményét. Legfeljebb néhány szembetünőbb tárgyat sorol fel; 1905-ben pedig csak éppen megemlíti, hogy Tószegen is dolgozott. Pedig ekkor már három éve készülődött arra a rendszeres ásatásra, amely 1906-ban, valóban megindult.

1903-ban a felsőmagyarországi gyűjteményeket tanulmányozza s a kassai múzeumban talál olyan tószegi tárgyakat, amelyeknek formája hiányzik a Nemzeti Múzeum anyagából;¹³ a miskolci múzeum anyagában a sályi, latorvári, geszti, heőcsabai, mocsolyáspusztai, szirmabesenyői és vattai leletekben ismeri fel a tószegi analógiákat.¹⁴

1905-ben felsőolaszországi tanulmányútjának kimondott célja, hogy a terramarákban végzett kutatások módszereivel és eredményével ismerkedjék meg s hogy friss benyomásait értékesítse, azonnal Tószegre siet és összehasonlításokat végez s fel is fedezi azokat a cölöpöket, amelyek valóban mutatják a hasonlóságot az olaszországiakkal. 1906-ban a svájci¹⁵ gyűjteményeket tanulmányozza s gyűjti a összehasonlító anyagot, amelyet későbbi munkájában fel is használ.¹⁶

Az 1906. évi első rendszeres ásatásnak már a célkitűzése is mutatja, hogy a feladattal tisztában van. Nem pusztán a rétegekben előforduló tipológiai szempontból fontos tárgyak gyűjtése adja a munkakört, hanem a lakótelep szerkezetének feltárása, amit függőleges és vízszintes átmetszetek készítésével el is ér. Megállapítja a telep többszörös megújítását s a cölöpöknek különböző kulturrétegekbe tartozását, amelyet a nagy számmal előkerült cserépanyag a neolitikum végétől a fejlettebb bronzkorig datál. Itt gyűjti először a növényi és állati hulladékot, amelyre addig alföldi telepeinken egyáltalában nem, vagy csak nagyon kis mértékben voltak tekintettel.

1907-ben már a három kulturréteg anyagát elkülönítve ismerteti s így rajzolja meg az edénytípusokat s azok kronológiai fejlődését s az egész telep anyagából iránytadó áttekintést nyújt. Ez a szétválasztás máig is érvényes Tószegen s az alföldi bronzkori kronológiára is elhatározó.

1908-ban találja az első kötél- és zsinegfoszlányokat s alkalma van arra, hogy az első kolozsvári régészeti tanfolyam hallgatóival nemcsak az ásatás módszerét, de a telep szerkezetét is megismertesse. 1909-ben már szövetmaradványokat talál. 1911-ben nemcsak a telep szerkezetéről, de a lakások alaprajzairól is képet nyújt s megtudja állapítani a négy-

¹³ Jelentés, 1903. 151. l.

¹⁴ U. ott.

¹⁵ Jelentés, 1905. 153. és 162. l.

¹⁶ Jelentés, 1906. 154. l.

szőgalakú lakások méreteit és világtájak szerinti tájolását. Tűzhelyet és cseréppel lezárt sírokat talál.

Az éveken át tartó ásatások alatt már tökéletesen ismeri a telep anyagát s mikor a berlini Museum für Völkerkunde-ban, a Magyarországról származó anyagban, a drezdai múzeum domborúleces formáiban és a csehországi ansa lunatakban és az unetitz-i anyagban felismeri a kapcsolatokat, a magyarországi terramarak-kultúra fellépését e vidékről kiinduló áramlattal hozza kapcsolatba.¹⁷

1912-ben már több ház alaprajzát sikerült rekonstruálnia, amelynek alapján megállapíthatta a megaronszerű házak összefüggését az addig ismert külföldi anyaggal, de végső következtetésekre természetesen nem juthatott.

A szigorú stratigráfia kutatása mellett a telep etnológiai jelenségeit is igyekezett rekonstruálni. Ezt a célt szolgálta az az előadás, amelyet a Nemzeti Múzeum ismeretterjesztő előadásai során tartott (1908) s amelyben szembehelyezkedett úgy a terramarák, mint a házformák eredete kérdésében Pigorinival és Sophus Müllerrel.

Összes megfigyelése, gondos méréseinek eredménye, abból az összefoglaló munkából fog valójában kitünni, amelynek sajtóalá rendezését már nem érthette meg, de amelynek megjelenése a hazai régészeti tudomány elsőrangú érdeke és kötelessége, hiszen nemcsak egy érdemes tudós élete munkájának megbecsüléséről van szó, hanem ez adja azt a helyes kronológiai képet, amelyen keresztül alföldünk bronzkorába először nyerhetünk bepillantást.¹⁸

A tőszegi telep ásatása, mint láttuk, már 1902-ben foglalkoztatta s így el kellett merülnie a bronzkor anyagának tanulmányozásában, hogy a stratigráfia adta kronológiát, az ekkor már beosztott bronzanyag típusaival is támogathassa.

E tekintetben segítségére jött a Deutsche Anthropologische Gesellschaft célkitűzése, amely a különböző bronzkori eszközök földrajzi elterjedését tette vizsgálat tárgyává. Kétségtelen, hogy az e célra, a worms-i gyűlésen kiküldött bizottság tagjai közé Hampel ajánlatára választották be, az akkor még pályája kezdetén álló fiatal régészt. A megindított munkában négy esztendőn keresztül vett részt, amely idő alatt nemcsak a

¹⁷ Jelentése külföldi tanulmányútról. Jel. 1909. 147—156. l.

¹⁸ Többi tőszegi ásatásairól részletes tudósításunk nincs. Csak hivatkozásokat ismerünk (Arch. Ért. 1930. 25—26. l.) a két utolsó, 1927. és 1928. évi ásatásokra, amelyeket a Nemzeti Múzeum G. Childe, L. Clark és van Giffen jelenlétében végeztetett. Egyik ásatáson magunk is jelenlétünk s ismervén van Giffennek egyik ásatáson készült összes rajzait, illetőleg felvételeit, de Mártonnak összes rajzait is több ízben látva, tökéletesen értékelni tudjuk azt az évek során mindegyre jobban fejlődött, minden elismerést kivívó munkát.

A teljes feldolgozás kéziratban csaknem teljesen készen van és *Die Vorgeschichtliche Ansiedelung Tőszeg an der Theiss* címen, a németbirodalmi régészeti intézet kiadásában fog megjelenni. A kézirat befejezését és sajtó alá rendezését Tompa Ferenc dr. végzi, aki az utolsó ásatásokban maga is tevékeny részt vett. Tompa anyagismerete sok tekintetben ki fogja egészíteni Márton megfigyeléseit.

Hampel által már publikált anyagot dolgozta fel, de tekintettel volt a hazai gyűjteményekben lappangó anyagra is.¹⁹

E közlemények természetüknél fogva nem lehettek terjedelmesek. Egyszerű adatközlések csupán, de aligha tévedünk, ha ebben a munkában keressük az alapját annak a három későbbi tanulmánynak,²⁰ amelyek a hazai fibulákkal, vágótőrökkel és a bronzkardok csontmarkolatával foglalkoznak, bár ezeknek határozottan tőszegi vonatkozásuk is van.

A hazai fibulák osztályozásáról szóló terjedelmes munka befejezetlen. Elmaradt belőle a La-Tène anyag és a befejező rész. Kéziratban ugyan ez is megvolt, de rajta kívülálló okokból történt kikapcsolódása a tudományos életből, arra késztette, hogy a kéziratot visszavegye.²¹

Ha — mint maga mondotta — ezt a munkáját később másképp írta volna is meg (ami egyébként húsz esztendő tapasztalatai után könnyen érthető), a 153 fibula-típus legtöbb helyen kronológiai, ahol ez lehetetlen volt tipológiai beosztásával, ennek a kormeghatározás szempontjából annyira fontos, régészeti anyagnak értékelésébe máig is helytálló világosságot gyűjtött. Meghatározásait az azóta előkerült leletanyag sem döntötte meg. Nagy kár, hogy a befejező rész nem jelent meg, de az összegyűjtött La-Tène anyag igen nagy szolgálatot tett utolsó nagy összefoglaló munkájának megírásakor.

És hogy ez a munka máig is helytálló, azt nemcsak annak a hatalmas összehasonlító irodalmi anyagnak köszönheti, amelyet feldolgozott, hanem azoknak az előtanulmányoknak is, amelyet a Dunántúl, Horvátország, Krajna és Stiria gyűjteményeiben a hallstatti emlékeknek szentelt.²²

¹⁹ Lásd e tekintetben „...Bericht über die Tätigkeit der von der Deutschen Anthropologischen Gesellschaft gewählten Kommission für prähistorische Typenkarten“ (Zeitschrift für Ethnologie 1904. 537—607; 1905. 793—848; 1906. 817—862; 1907. 785—831. lapjain lévő) vonatkozó közleményeit és a következő térképeket: Typenkarte der Flach- und Randexte aus Bronze; Tk. der Ruder- und Scheibennadeln; Tk. der Absatzäxte; Tk. der Lappenäxte aus Bronze; Tk. der ältesten Gewandnadeln. Valamennyi a Z. f. E. fenthivatkozott kötetében.

²⁰ 1. *Magyarhoni fibulák osztályozása. I. rész. Magyarország sajátos bronzkori fibula típusai és a vele rokon kora-hallstatti fibula alakok.* (Arch. Ért. 1911. 329—352. l.)

II. rész. *A hallstattkori fibula típusai.* (Arch. Ért. 1913. 141—159., 194—209. és 327—340. l.)

2. *Bronzkardjaink markolatának és hüvelyének csontdiszitményei.* (Arch. Ért. 1930. 14—27. és 275—277. l.)

3. *Dolchstäbe aus Ungarn.* (Prehistorische Zeitschrift 1931. 18—40. l.)

²¹ Lásd: Arch. Ért. 1914. 163. l. a beérkezett kéziratok közt: *La-Tène fibulák. Összefoglalás.* U. ott van említve még egy kézírata: *Barlangi festészet* címen, amely annál inkább számíthatott volna érdeklődésre, minthogy szerzője maga is művészajlándóságú ember volt, aki a múzeumi szolgálatból történt kiválása után az Országos Képzőművészeti Főiskolán három féléven át Réthi Istvánnak volt tanítványa, a nyári időszakban pedig Iványi Grünwald Béla vezetése mellett a kecskeméti művésztelepen dolgozott. (1916.)

²² Jelentés, 1904. 135—139. l.

A vágótőrökről szóló munkája H. Schmidtnek azzal a felfogásával polemizál — amelyet Hampel is magáévá tett — hogy a magyarországi bronzművesség, ha még olyan nagy jelentőségű is, nem fejlesztette tovább a formát. Őt tör bemutatásával igyekszik ezeknek s a magyarországi bronzkor legelső darabjainak eredetét kinyomozni. Megállapítja, hogy azon a szűk körzeten belől, ahonnan ez az öt tör származik, nem kísérelték meg e török utánzását bronzból, de egy tószegi és kesztölci lelet tanúsága szerint agancsból utánózták. Hazai és külföldi jódatált analógiák alapján kimutatja ezeknek az utánzatoknak korát, de szegletes nyéllyukaikat nem tekinti annyira kormeghatározónak, hogy azok alapján kulturfokot állapítson meg. Eredetüket és elmúlásukat ő is a harci technika megváltozásában keresi. A mykeni vágótör északi származása kapcsán annak útját a dunai országok területén keresi. Az utat, az Ipolyban talált törön át, a szász-thüringi területre is követi. Másfelé Olasz- és Irország, sőt Spanyolország területére is eljut. Arra a kérdésre azonban nem tud feleletet adni, hogy Spanyolországból — mert Irországot távol-sága miatt kihagyandónak véli — hogy kerül Németországba, illetőleg a Duna völgyébe. Rámutat H. Schmidtnek az itáliai eredet mellett szóló felfogására, de főleg Aberg feltevésére, hogy ez a fegyver több más, korai bronztárggyal együtt a Glockenbacher-nép útján került ide s így ezeket kell a fémkultura megteremtőjének tekinteni. De rámutat Hillebrand felfogására is, amely az első fémkor hazai eredete mellett tör lándzsát, amit a leletek is bizonyítanak s kétségtelenné teszik, hogy itt már fejlett formák voltak, amikor a Brenner-hágón át idegenek nyomultak ide. Ennek a benyomuló kulturának bizonyítékai Tószegen is megvannak a mészkőből készült szimbólikus ábrázolásokban, amelyek réz- és bronztőrökkel és lapos bronzbaltával fordulnak elő. Hogy ezenkívül másirányú befolyások is érvényesültek, azt már Nagy Géza is kimutatta, aki azt is feltételezi, hogy az északnyugatról jövő korai bronzkor anyaga már kész rézkori formakészletet talált. Bizonyára a Hillebrand által megállapított rézkor formakészletét, amelyet nyugaton aligha lehet a korai-bronzkor anyagától elválasztani. Határvonalat húzni itt éppen olyan nehéz, mint a fejlett-bronzkor és Tószeg A. fokozata közt, noha a két kor kerámiája közti ürrég még koránt sincs áthidalva. Valószínű egy korabronzkori kerámia, amely megelőzte itt az unetitzai kulturát, amely csak a tószegi B. fokozatban kezd jelentőségre emelkedni. Ez a fokozat adta a bronztörököt, a laposbaltákat s az idólokat, de ez adta azt az öntőmintát is, amelynek tipikus hazai formáját Nagy Géza agathyrs eredetűnek tartotta. Ez a modell bizonyítja, hogy a magyarországi fémkultura már a nyugati korai formák benyomulása előtt, használható, előrehaladt formákat ismert s csak olyan formákat vett át és fejlesztett tovább, amelyek részére haladást jelentettek és ezért csak a bronzkor II. periodusában indul meg újra a neolitikumban olyan erős kapcsolat.

Bronzkardjaink markolatának és hüvelyének csontdísztípményeiről szóló tanulmányában rámutat arra, hogy ámbár a hazai bronzkor rend-

kívül gazdag a bronzkardok és -török változataiban, feltűnően kevés adat van a török és kardok felszereléséről. Áll ez különösen a kardok markolatának borítólemezeiről és hüvelyalkotó részeiről.

A kérdés megoldása felé egy itáliai eredetű markolatlemez kard vezet, amelyen a félköríves foglaltvány, a középtag és díszes markolatgomb épen megmaradtak.

Ez a darab vezette az eddig „ismeretlen rendeltetésű, pecsételő forma csonttárgyak” meghatározására, amelyeknek ilyen alkalmazására már 1912-ben, a polladai tör megismerésekor gondolt.

A bemutatott hazai töredékes leletek és az itáliai analógiák összevetése meggyőzően bizonyítja, hogy ezek a tárgyak csakugyan a kard markolat zárógombjai voltak, mint ahogy a kardhüvely csúsztatójának kell lenni a legutóbbi tőszegi ásatás alkalmával talált nyúlványnélküli csontnak, ámbár ezt nem tekinti végleges megállapításnak.

E részletkutatásokon túl, amelyek mindenkor széles hazai és külföldi anyag ismeretére támaszkodtak, több olyan munkája jelent meg, amelyek az egész őskor, vagy két esetben a honfoglalás előtti idők történetébe is bevilágítanak. Elsősorban arra a három monográfiára²³ gondolok itt, amelyek a „Magyarország vármegyéi és városai” c. vállalkozásban is század elején jelentek meg.

Ezeknek a munkáknak közös tulajdonsága, hogy mindenkor teljes leletstatisztikára törekszenek, lehetőleg a teljes irodalmat is adják s a leletanyag ismeretében olyan problémákat is felvetnek, amelyek a települési archaeológia körét is érintik. Mindezek a különböző kötetekben, természetesen különböző módon vannak megvalósítva. Ezt annak a körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy nem minden megye területe volt és van egyformán átkutatva és az irodalomban ismertetve.

Gömör-Kishont vármegye őskorát még abban az időben írta, amikor az aggteleki-barlang munkált medve csontjairól, a puchói íramszarvas csontjairól és a miskolci kőszakócáról erős viták folytak s így paleolitikumról még nem beszélhetett. A neolitikum anyagát azonban már nemcsak tökéletesen különválasztja, hanem annak települési lehetőségeit is megrajzolja.

Megállapítása szerint a leletek zöme csaknem összefüggő láncolatban helyezkedik el a Sajó, Rima és mellékfolyóik alsófolyása mentén, míg az északi részről csak néhány magánosan álló leletet ismer. Külön csoportot alkot a Torna felőli Aggtelek, néhány vele rokon barlangi lelettel.

Önként kínálkozik — írja — a leletek elhelyezésének magyarázata az a következtetés, hogy az első települők két irányból s talán nem

²³ 1. *Gömör-Kishont vármegye őstörténete*, 1903. 428—448. l.

2. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kötetében: A vármegye őskora*, 1907. 166—199. l.

3. *Nógrád vármegye őskora*, 1907. 321—346. l.

is egy helyről jöttek a megye területére. Az egyik az a település áramlat, amely a tornai-hegyvidék barlangjait benépesítve a vármegye barlangjaira is kiterjedt, de nem hatolt mélyebben a megye belsejébe. A másik áramlat pedig a folyók irányát követve haladt keletről nyugat felé s főleg a Medves-vidékét és Rimaszombat környékét szállotta meg. Ez az áramlat, mint azt a megye felsőrészén szórványosan előfordult leletek mutatják, északfelé is terjeszkedett, bár az északi leletek egyrészét alighanem az előbbieknél csekélyebb jelentőségű, harmadik települési áramlatnak kell tulajdonítanunk, mely a Garam mentén nyugatról húzódott felfelé.

Nem egyazon telepésekről van itt szó. Ezt igazolja az edények, lakások és temetkezés különbözősége, amely arról is tanúskodik, hogy a folyóvölgyiek a magasabb műveltségűek, akik a fejlettebb neolitikumban kerültek ide s telepeik továbbra is megmaradtak.

Megállapítja, hogy a bronzkori műveltség útja ugyanaz lehetett, amelyen a bevándorlók a megszállás idején idejutottak: a Sajó völgye. Amennyire megállapítható, a bronzkorban a déli rész a lakottabb s ha a patakok mellett fel is hatol ez a műveltség, egész északra soha sem terjedt ki. Különösen gazdag a Sajó- és Rima-vidéke, de az anyag nem egykorú s így a település képe is nehezen rajzolható meg. Igazán jó képet csak akkor nyernénk a megye bronzkori kultúrájáról, ha az egyes bronzeszközök fokozatos fejlődését tudnánk a megyei leletekből összeállítani s megállapíthatnánk, hogy a különféle eszközöknek milyen változatai voltak egyidőben használatban a vidéken. E tekintetben azonban korántsem vagyunk előnyös helyzetben, mert a leletanyagban a kevészámú urnatemető mellett, sok a kincs-lelet, amelyben különböző korok vannak képviselve. A legjellemzőbb agyagművességre pedig a gyűjtők nem voltak figyelemmel, úgy hogy a két különböző anyag összefüggése csak ritkán mutatható ki. Ennek ellenére is feltűnő, hogy az egyes eszközök korábbi típusai hiányoznak.

Rámutat arra, hogy egy vármegye területe nagyon kicsi ahhoz, hogy a területén előforduló emlékeket elszigetelt jelenség gyanánt tekintsük, de Gömör megye, mint ércekben gazdag terület, nyersanyagot, esetleg bronzkészítményeket a Sajó-völgyön át még akkor is adhatott az alföldi tájak felé, ha sajátságos formákat nem is hozott létre s így e korbeli műveltségének jellege semmiben sem üt el a felvidék többi vármegyéjétől.

A tárgyak tanúsága szerint ez a műveltség itt korán lépett fel s legmagasabb fejlettsége idején is virágzott, sőt néhány zabla tanúsága szerint a hallstatti korba is átment.

A vas csak a La-Tène leletek formájában jelenik meg a megye területén. Befogadásában is azok a telepek jártak elől, amelyek a kő- és bronzkorban is be voltak népesítve. Azt azonban még nem lehet megállapítani, hogy ez a nyugati műveltség mely irányból jött ide.

Ez az első összefoglaló munka igen sok nehézséggel küzdött meg, különösen a neolitikum anyagának feldolgozásában. Adatait valóban csak annak köszönhetjük, hogy a nagyon sovány irodalmon kívül felhasználta

mindazt az anyagot, amelyet felvidéki magán- és közgyűjteményekben talált.²⁴ És e hiányos anyag ellenére is meg tudta állapítani azt a két neolitikus kulturát, amelyet ma már igen jól ismerünk. A bronzkor anyagában Hampel nagyszabású, de nagyobbára csak a bronzanyagra kiterjedő, munkájára támaszkodhatott.

Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye monográfiájában már az őskortól a honfoglalásig terjedő időt dolgozta fel. Itt, ha nem is túlsok, de már lényegesen több adat állott rendelkezésére, de csak a neolitikumtól kezdve. Már előre sejtí, hogy aki néhány év múlva fog őskori emlékeinkkel foglalkozni, egy új lapot illeszthet e sorok elé, amely a régebbi kőkorról fog szólni. Ezt a változást a főváros közelében emelkedő hegyek barlangjából kikerülő leletekből reméli.

Ismerteti bőséges adatokkal a lakótelepeken, sírokban és szórványos leletekben előfordult neolitikus emlékeket, amelyek a népesség jelentékeny sűrűségéről tesznek bizonyosságot. Megállapítja, hogy a nyílt és védett települések a Cserhát, Galga és Tápió vidékén vannak a legsűrűbben, míg a Dunántúl és az alföldi területek adatai nagyon gyéren mutatkoznak. Ez utóbbi területen főleg a vizek melletti magaslatokat foglalják el. Bőségesen ismerteti úgy itt, mint bronzkor anyagánál a tószegi telepet, amelynek ásatásáról más helyen már megemlékeztünk. Nagyjából a megyében is két neolitikus kulturát állapít meg, amelyeket a bekarcolt díszítések és a zónás edények jellemeznek. Kitér a rézkor kérdéseire is, majd a tószegi bronzkori anyag segítségével a kerámiának bizonyos relatív kronológiáját is adja. Részletesen szól a nagyszámú urnás temetkezésekről. Megállapítja, hogy a bronzkori kultúra az egész vármegye területén el volt terjedve, de nem volt egységes, mert az emlékeken a hosszú idő fejlődése, de a helyi csoportok különbözősége is észlelhető. Ebből azonban még nem lehet néprajzi különbségekre következtetni. Csupán az látszik bizonyosnak, hogy az újabb kőkor vége felé új faj lép fel ezen a területen, amely alapjában talán még kőkori műveltségű, azonban már a bronz ismeretének birtokában lehet. A megyebeli leletek arra is adnak feleletet, hogy ez az új népfaj honnan jött. A korai bronzkori leletekben egyes jelenségek északnyugat felé utalnak, de más alakok az Ural vidékéhez vezetnek. Maga a bronzkor nem mutat ilyen nagyobb népmozgalmakat s a különböző kereskedelmi és kulturhatásokból lassanként kialakul bronzkorunk sajátos ornamentikája és formakészlete. A bronzkor vége felé erősödnek az idegen hatások. Nyugatról a hallstatti kultúra érezteti hatásait. Ezek mellett az emlékek mellett annak nyomait is észleljük, hogy a hallstatti korban és a kora La-Tène leletekkel egyidőben a hazánk keleti részén megjelenő szkíták kulturájának termékei is bejutnak a Duna-Tisza közötti síkra.

Az őskor emlékeinek ismertetése után a római-kor s a népvándorlás emlékanyagán áthaladva a honfoglaláskor emlékeivel foglalkozik.

²⁴ Jelentés, 1903. 149—154. l.

E nagy vármegye képe az egész ország e-kori képével egyezik, ami központi fekvése miatt valóban nem meglepő.

Mindazok a követelmények, amelyeket egy helyi monográfiával szemben támaszthatunk, legjobban ki vannak elégítve a Nógrád megye őskoráról szóló munkában. E vármegye területén történtek az első magyarországi ásatások s az a munka, amelyet a megye régi munkásai végeztek, lehetővé tette a tökéletes kép megrajzolását.

A megye őskori településének története szorosan összefügg az Ipoly-völgyön átvezető úttal, amelynek mentén a neolit-telepek a Karancs bércei közé vezetnek. A rézkor, a bronzkor nagy gazdagsága mellett nagyon gyéren van képviselve. Az utóbbinak útját szintén az Ipoly völgye jelzi. A hallstatti, szkíta és La-Tène emlékek ide is eljutottak. Ezt a települési képet az emlékek egész tömegével támasztja alá. Adatai egész a honfoglalás koráig terjednek s bőséges irodalmi adatok közlésével érnek véget.

A monográfiák közt kell megemlékezni arról a rövid összefoglalásról, amelyet a Nemzeti Múzeum kiállított anyagának ismertetéseként írt.²⁵ Nemcsak a teljesen összefoglaló jellegű bevezetés, amelynek szinte minden megállapításánál a szekrényekben kiállított anyagra hivatkozik, de az egyes szekrények anyagának ismertetése, a jegyzetekben mindenkor hivatkozott hazai és külföldi irodalmi utalásokkal, lehetővé tette az egész anyagnak kora színvonalán álló tudományos áttekintését.

Hogy ezekben a monográfiákban közölt megállapításoknak jó része már a tudománytörténeté, azon senki se csodálkozik, aki az ősrégészet rohamos fejlődésének az utolsó tíz év alatt részese, vagy megértő szemlélője volt.

Ebben az utolsó monográfiában ismételtelen is hivatkozik két dolgozatára, amelyek a hazai gazdag aranyleletekhez szolgáltatottak újabb adatokat.²⁶

A Féregyházán véletlen folytán napfényre jutott 1.291 kg. összsúlyú 16 karperec ismertetése kapcsán rámutat azokra a problémákra, amelyeket annyi más közt ez a lelet is felvetett. Nagyon erősen kínálná magát az agathyrs eredet, de a leleteket Herodotos koránál régebbieknek látja s minthogy őstörténeti kutatásunk eddigi eredménye nem képesít még arra, hogy ezeket a formákat, az egykor hazánk területén élt népek hagyatékának megfelelő csoportokra válasszuk szét, nem kerget délibábót. Kérdésesnek tartja, hogy az erdélyi arany használatát kell-e látnunk a Herodotos korát megelőző időkben is? Tisztázni szeretné ezt a kérdést már csak azért is, mert Hampel a mi arany anyagunkban látja a nemzetközi csereértéket, Sophus Müller pedig az európai és magyarországi aranyleletek egyes tárgyainak hasonlatosságából az erdélyi arany világkereskedelmi szerepére következtet. Az ő felfogása szerint ezt a kérdést

²⁵ Kalauz a régiségtárban. 1912. 86—128. Német nyelven is.

²⁶ 1. A féregyházi őskori aranylelet. (Arch. Ért. 1907. 57—68. l.)

2. Az ottlakai őskori aranykincs. (Arch. Ért. 1909. 405—414. l.)

csak a hazai és külföldi leletek analízise döntheti el. Ha még e leletek és a mercyfalvai darabok analízise után se látunk e kérdésben tisztábban, talán a Nemzeti Múzeum aranyleleteinek s az összes terméсарanyoknak analízise után többet fogunk tudni, de annyit már ezek a leletek is tanúsítanak, hogy a nagy aranygazdagságot az ittlakók ismerték, különben nem engedték volna meg ezt a nagy fényűzést.

A leletek korát a Kr. e.-i VIII. századra teszi s keresi és nagyjából meg is találja azokat az arányokat, amelyek az egyes tárgyak súlyában mutatkozó törvényszerűségekre engednek következtetést.

Az ottlakai díszített aranyboglárok elemzésével foglalkozva egészen új utakon jár, amikor az aldunai edények díszítő motívumait ezekkel összevetve, rámutat azokra a díszítő elemekre, amelyek a mykeni kultúra késői hatásának tekinthetők úgy itt, mint innen továbbvándorolva az ország többi részén is. Ez az első lépés ahhoz, hogy a stílusbeli hasonlóság alapján állapítsuk meg az összefüggést a keramika és a bronztárgyak közt.

Van még egy dolgozata, amely ha a neolitikummal²⁷ foglalkozik is itt említendő. Egy a fiatalabb lineáris kerámia formakörébe tartozó tömlőalakú, kétszájú edényt ismertet benne, amelynek a lelőhelyét, a Nemzeti Múzeumba került cserepek alapján Szolnok közvetlen közelébe helyezi. Tószegi, laibachi és szekszárdi analógiákon keresztül mutatja ki az edénnyel kapcsolatban, hogy valamely kerámiakai forma mennyire eltávolodhat eredeti formájától, aránylag rövid idő alatt is és hogy mily jelentéktelennek látszó részletekre is ki kell terjeszkednünk, amikor az egyes kerámiakai formák közti rokonságot akarjuk kimutatni.

Rámutattunk már arra, hogy Márton Lajos, mint a Nemzeti Múzeum őre, hivatali kötelességéből folyóan is kivette részét a múzeum ásatásaiból. Külön szólottunk a tószegi ásatásokról s azokról a munkálatokról, amelyeket nem őskori lelőhelyen kellett végeznie.

Itt látjuk helyénvalónak, hogy röviden megemlékezzünk őskori ásatásainak eredményeiről is. Sok helyen igen soványak lesznek ezek az adatok, de vannak köztük olyanok is, amelyekkel behatóbban kell foglalkozni.

Tiszabura, Tiszabő és Abony²⁸ jelzik — Tószegen kívül — az első állomásokat, amelyeket csakhamar Gyoma²⁹ követ. Pár év múlva Alsóvadáson³⁰ dolgozik. Nagy figyelmet érdemel soproni ásatása,³¹ majd a gyöngyösi szkíta temető feltárása s az ezzel egyidőben végzett keszthelyi, jászapáti, sükösdí kutatásai.³² Versegen égett temetkezés nyomait találja, Patvarcon gödröket, bronzkori anyaggal.³³

²⁷ *Egy sajtóságos kőkorí edényalak.* Arch. Ért. 1909. 154—158. l.

²⁸ Jelentés, 1902. 32. l.

²⁹ Jelentés, 1903. 51. l. és Arch. Ért. 1905. 234—240. l.

³⁰ Jelentés, 1905. 32. l.

³¹ Jelentés, 1906. 165—170. l.

³² Jelentés, 1907. 182—184. l.

³³ Jelentés, 1908. 168—174. l.

Nagyhörcsök jelentőségére a vaskori emlékek tanulmányozásánál azonnal rámutat, de nem kerüli el figyelmét a péceli őstelep hallstattig menő leletanyaga s a Pécs—báttaszéki és Pélmonostor—bermendi vasútvonal mellett szétdúlt tizenegy lelőhely sem.³⁴

Résztvesz Kadičcsal együtt az aggteleki barlang ásatásában³⁵ majd az alsódélegyházi³⁶ csoportos urnák feltárásában.

A szolgálatba való visszatérése után Tompa Ferencsel együtt Kenézlőn, Sárospatakon, majd Törökszentmiklóson dolgozik.³⁷

Az itt felsorolt őskori kutatás anyagából két jelentése és két tanulmánya érdemel nagyobb figyelmet.³⁸

A soproni Purgstall tumuluszainak ásatását akkor értékelhetjük igazán, ha azzal a közleménnyel vetjük össze, amely az 1891. évi ásatásról szól. Hét halmot ásott fel, Bella Lajossal együtt, de ezek közül csupán egynek nem közli alaprajzát és metszetét. Ezek a rajzok csak a tumuluszok lényegét alkotó központi urnás temetkezésekre vonatkoznak s nem vizsgálják azokat az esetleges későbbi temetkezések szempontjából. Ez azonban csak látszólagos, amit legjobban a központi kőkörrrel is határolt egyik tumulusz rajza mutat, amely a körön kívüleső temetkezést is pontosan feltünteti. Régészeti irodalmunkban ez az első ilyenemű temetkezésekről megjelent, tökéletes képet adó, rövid, de igen gondos híradás, aminek értékét csak növeli az, hogy egymástól távolabbeső halmokat mutat be, hogy az anyagban a korokozta változatosság is meglegyen. Nemcsak a múzeum, de a kronológia szempontjai is indokolják ezt az eljárást.

Bár időben három év választja el, anyag és feldolgozás szerint összefügg a gyomai és gyöngyösi szkíta sírok ásatása. A gyomait egyáltalán nem, a gyöngyösit csak részben ásatta, de az előbbinek leletkörülményeit tisztázta, az utóbbinak szórványos leletként előkerült részére vetett világosságot a gondosan feltárt tíz sír segítségével.

Gyomán, a halom alatt lévő, fából készült sírkamrában talált aranyleletek korát, egy bronztükrő töredékei határozták meg. Az orosz kurgánok anyagának legaprólékosabb részletig menő hasonlósága alapján tudta a kort még pontosabban megjelölni, de szükségét érezte annak is, hogy a szkíta kérdés állását megvilágítsa.

Erre sokkal jobb alkalmat adott a gyöngyösi tíz sír feltárása, amelyek mindegyike égetett temetkezést takart. Ebből vonta le azt a következtetést, hogy a szórványként előkerült csörgők, csengők, kerékráfok

³⁴ Jelentés, 1909. 156—165. l.

³⁵ Jelentés, 1910. 196—199. l.

³⁶ Jelentés, 1911. 158—163. l.

³⁷ Jelentés, 1930. és 1931-ről. (Kézirat a Nemzeti Múzeum Főigazgatóságának irattárában.)

³⁸ 1. *Jelentése a soproni ásatásról*, Jelentés, 1906. 165—170. l.

2. *Skytha aranylelet a gyomai halomsírban*, Arch. Ért. 1905. 234—240. l.

3. *Skytha sírleletek Gyöngyösön*, Arch. Ért. 1908. 37—54. l.

4. *Jelentése az aggteleki barlang ásatásáról*, Jelentés, 1910. 196—199. l.

stb., szekeres temetkezés emlékei lehetnek. Az összes leletek pontos leírása, és oroszországi analógiákkal történt összetevése után harminchét hazai lelőhelyet sorol fel, amelyek Erdélyen kívül Temes, Arad, Bihar, Hajdu, Szolnok, Szabolcs, Heves, Nógrád, Borsod és Bereg megyék területén fekszenek. Kimutatja a leletek összefüggését déloroszországi és szibériai leletekkel. Megállapítja, hogy a dúrva kerámia egy, a mi bronzkorunk megtelepült népétől elütő, nomád pásztor nép alkotása, amely a hallstatti kor végén, a La-Tène terjeszkedésével találta szemben magát.

Nem saját ásatásának eredményeit közli, de szkíta emlékekkel foglalkozik, nyomtatásban megjelent legutolsó dolgozata is, amelyben a Herepey Károly által még 1897-ben publikált pánádi vastör rokonságát kutatja s azt az ószönyi, leibnitzi és neudorfi analógiákon keresztül megvilágítva, szintén szkíta eredetűnek tartja s ha a felsorolt analógiák a kronológia szempontjából nem is hoznak új adatot, de a középeurópai és a szkíta-szibériai formakör kérdésében, valamivel tovább visznek bennünket a Seger által megjelölt úton.³⁹

A hazai neolitikus kutatás szempontjából legtöbb figyelmet érdemel az az ásatása, amelyet Kadič Ottokárral együtt, az aggteleki barlangban végzett. Bár jelentésében sajnálattal állapítja meg, hogy ez az ásatás nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, mert a régibb kőorból származó leletek nem kerültek felszínre, de a rendkívül pontosan vezetett munka hitelesítette a Báró Nyáry Jenő régebbi, teljesen félreismert ásatási eredményeit⁴⁰ s alapot szolgáltatott a későbbi kutatásokra.

A barlang legalsó rétegében megtalálta, azokat a jellegzetes cserepeket, amelyeket a szalagdíszes kőkori kerámia ismert emlékei mellé sorolt s amelyek révén új csoportot ékelhetünk be szalagdíszes keramikai emlékeink közé. Felsorolja ennek az új kulturának barlangi és nyílt téri lelőhelyeit s rámutat arra, hogy a díszítő motívumok közt nem egy, emlékeztet a festett szalagdíszes kerámia motívumaira s már ekkor figyelmeztet az Alföld mélyen bekarcoltrajú, szalagdíszes keramikájának eltérő voltára. Világos felismerése ez a bükki-kulturának, amelyről Márton Lajos megállapításának elismerése mellett Tompa Ferenc nagy monográfiáját írta.⁴¹

Szól még ez a közlemény a magasabban fekvő rétegben talált bronzkori és a legfelső rétegben lévő szláv keramikáról, de ezeknek fontossága eltörpül a fenthivatkozott megállapításai mellett.

³⁹ *Der Verwandtenkreis des Parierstangendolches von Klein-Neudorf Kr. Görlitz. Altshlesien Bd. 5. 1934. 209—214. I. E dolgozattal kapcsolatban írja a róla szóló emlékezésben a Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit (Jg. 10. 1934. 192. I.) a következőket: „Sein wichtiger Beitrag in der Seger-Festschrift über einer deutschen Fund ist nun durch sein plötzliches Hinscheiden eine seiner letzten Veröffentlichungen geworden, zugleich aber ein sichtbarer Beweis, dass das Ableben dieses Gelehrten einen gemeinsamen Verlust für Ungarn und Deutschland bedeutet“.*

⁴⁰ Lásd: Nyáry Jenő: Az aggteleki barlang, mint őskori temető. Budapest, 1881.

⁴¹ Die Bandkeramik in Ungarn. Arch. Hung. VI.

Mielőtt az utolsó nagy munkájáról megemlékeznénk, két közleményre kell hivatkoznunk, amelyeknek létrejötte bizonyára azokkal a nem egészen kedvező tapasztalatokkal függ össze, amelyet gyakori kongresszus látogatásain és külföldi tanulmányútjain⁴² szerezhettek a magyarországi régészeti eredményeknek a külföldi szakkörök előtt alig ismert voltáról; de hiányát látta annak is, hogy a magyar érdeklődő közönség a külföld régészeti eseményei felől nincs tájékozva.

Ez utóbbi hiány pótlására indult meg az Archaeológiai Értesítő hasábjain az a rovat, amely a külföldi archaeológiai kutatásokról tájékoztatta a közönséget. Ebben a rovatban⁴³ az őskori kutatások eredményeiről számolt be. Sajnos, ámbár a rovat még hosszabb ideig megmaradt, de az ő tájékoztató közleményeivel csak úgy találkozunk, mint régebben, az irodalmat ismertető rovatban.⁴⁴

⁴² Lásd e tekintetben az alábbi gondosan készült tanulmányúti és kongresszusi jelentéseit:

1. *Jelentése tanulmányútról.* Jelentés, 1903. 149—154. l.
2. *Jelentése tanulmányútról.* Jelentés, 1904. 135—139. l.
3. *Jelentése felsőolaszországi tanulmányútról és a salzburgi anthropologus gyűlésről.* Jelentés, 1905. 153—162. l.
4. *Jelentése a monacoi XIII. nemzetközi anthropologiai és ősrégészeti kongresszusról.* Jelentés, 1906. 153—165. l.
5. *Jelentése a kölni anthropologiai múzeum megnyitásáról és a strassburgi anthropologus gyűlésről.* Jelentés, 1907. 165—175. l.
6. *Jelentése külföldi tanulmányútról.* Jelentés, 1909. 147—156. l.
7. *Jelentése a III. nemzetközi régészeti kongresszussal kapcsolatos olaszországi tanulmányútról.* Jelentés, 1912. 183—193. l.

Ezekből is kitűnik, hogy a hazai anyag megismerése céljából felkereste az összes magyar múzeumokat. Ismerte Galicia kivételével az összes jelentősebb ausztriai gyűjteményeket. Utazott Felső- és Középolaszországban, Németországban, Svájcban, Franciaországban, Bulgáriában, Jugoszláviában, Angliában, Hollandiában, Görögországban.

⁴³ *Archaeológiai kutatások a külföldön: I. Őskor.* Arch. Ért. 1909. 57—63. l.

⁴⁴ Lásd a következő ismertetéseket:

1. *Divald Kornél: Budapest művészete a törökhódoltság alatt.* Budapest Régiségei, VIII. 183—184. l.
2. *M. Hoernes: Die älteste Bronzezeit in Niederösterreich.* Arch. Ért. 1904. 180—182. l.
3. *Wilke: Archaeologische Parallelen aus dem Kaukasus und den unteren Donauländern.* Arch. Ért. 1904. 426—432. l.
4. *Az iparművészet könyve, II. kötet.* Magyar Iparművészet, 1905. 56—66. l.
5. *E. Krause: Die Werkthätigkeit der Vorzeit.* Arch. Ért. 1905. 439—441. l.
6. *Sebestyén Gyula: Az őskor művészete.* Arch. Ért. 1906. 170—173. l.
7. *Hollak—Peiser: Das Gräberfeld von Moythien.* Arch. Ért. 1906. 178. l.
8. *British Museum. A guide to the antiquities of early iron age.* Arch. Ért. 1906. 283—285. l.
9. *Bezenberger: Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ost-Preussens.* Arch. Ért. 1906. 285—286. l.
10. *Br. Miske Kálmán: A velemszentvidi őstelep.* I. Arch. Ért. 1908. 276—278. l.
11. *Pič: Aphorismen über Ethnologie und Kunstgewerbe in der prähistorischen Archaeologie.* Arch. Ért. 1910. 86—87. l.
12. *M. Hoernes: Natur- und Urgeschichte des Menschen.* Arch. Ért. 1910. 186—189. l.

A külföld tájékoztatására írt összefoglalása fontosabb ennél, mert a szakkörök valóban nem ismerték a magyarországi kutatások eredményeit. Az Archaeológiai Közlemények 22 kötete, az Archaeológiai Értesítő 14 kötetet kitevő régi folyama, e cikk megjelenéséig napvilágot látott 30 újfolyamú kötete, a Múzeumi és Könyvtári Értesítő pazar kiállítású kötetei s a Nemzeti Múzeum Évi Jelentései ismeretlenek a külföld előtt, mert a megjelent közleményeknek még csak a címét se érti senki. Talán nem túlozunk vele, ha arra gondolunk, hogy a Pósta Béla szerkesztésében ekkor már megindult Dolgozatok bőséges idegennyelvű kivonatai, olykor teljes-terjedelmű közleményei adták a gondolatot arra, hogy Márton Lajos a Prehistorische Zeitschrift hasábjain egy egész év régészeti kutatásának eredményeit hozzáférhetővé teszi a külföld számára. A paleolitikumtól a koraközépkorig öleli fel mindazt az anyagot, amely a Földtani Intézet Évkönyve, a Közlemények, a Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságából, a Nemzeti Múzeum Jelentése, a Földrajzi Közlemények és az Archaeológiai Értesítő hasábjain látott napvilágot. Ez az illusztrációkkal is bőven ellátott összefoglalás nagy szolgálatokat tett a kutatások publikálása terén s még nagyobbakat is tett volna, ha az első közlemény,⁴⁵ nem lett volna egyúttal az utolsó is. Több nem jelent meg.

A vaskor emlékeivel három munkája foglalkozik.⁴⁶

Első munkája az 1906. évi monacoi kongresszuson tartott előadása volt. Értekezésében — amely a nagy tudományos nyilvánosság előtti bemutatkozás volt — a magyarországi bronzkor anyagának területenként mutatkozó különbözőségéből kiindulva, igyekszik ezt az eltérést s főleg a vasszerszámoknak különböző időben történt befogadását, ethnikai okokra visszavezetni s ennek alapján az egész anyagot három területre osztani.

Hogy Márton Lajos minden együttműködés mellett sem tekinthető teljesen a Hampel tanítványának, mutatja az a kritika, amelyet e munkájáról Hampel írt s amelyben azt hangoztatja, hogy „az a területi elkülönülés, amelynek egyúttal néprajzi alapja is volna, nem igen válik be és talán célszerűbb lesz egyelőre mentül több emlék gondos összegyűjté-

13. Gróf Dessewffy Miklós *barbárpénzei*. Arch. Ért. 1911. 82—86. l.

14. Roska Márton: *Az ősrégészet kézikönyve. II. Az újabb kőkor*. Arch. Ért. 1928. 265—269. l.

⁴⁵ *Dis wichtigsten Resultate vor- und frühgeschichtlicher Forschung in Ungarn (1911.)* Prehist. Zeitschrift. 1912. 175—191. l.

⁴⁶ 1. *La repartition locale des monuments de l'âge de fer en Hongrie*, Monaco 1908. Compt Rendus, II. 64—76. l. Rövid kritikai ismertetését lásd: Arch. Ért. 1909. 80—81 l., Hampel tollából.

2. *A korai La-Tène kultura Magyarországon*. (Arch. Hung. XI. Budapest. 1933.) Kritikája megjelent a W. P. Z. 1934. 56—57. l. Pittioni tollából; a Literatura 1934. 16. l., név nélkül.

3. *A korai La-Tène sírok leletanyaga*. Dolgozatok, 1934. Szeged, 93—165. l. Kritikája megjelent a W. P. Z. 1934. 164. l. Pittioni tollából; a Literatura, 1934. LXXV. l., név nélkül.

sére, a leletkörülmények szorgos megfigyelésére, a típusok, összefüggésének tanulmányozására és a jelenségek korhatározására törekedni".

Sokat lehetne beszélni arról, hogy ezt a megállapítást joga volt-e éppen Hampelnek s éppen Márton Lajossal szemben hangoztatni, aki nemcsak át volt hatva ezeknek a szavaknak igazságától, de tőszegi ásatásaitól elkezdve követte is azokat, mint az új irányzat legmegértőbb képviselője. Tény azonban, hogy éppen abban az esztendőben (1909), amikor ez a kritika megjelent, Márton Lajos is ezen a nézeten volt. A prágai Nemzeti Múzeum felállításának ismertetésénél erősen kritizálja Pič tudományos rendszerét, amely a kronológia és tipológia helyett, a különböző őskori népek hagyatékát igyekszik különválasztani, amit ugyan ő is egyik főfeladatnak tekint, de „azért a kordatálást elhanyagolni nem lehet s bajos még ethnografizálni”.⁴⁷

A másik két munka összetartozik. A korai La-Tène sírok leletanyagának összegyűjtése volt az alapja az előbb megjelent „A korai La-Tène kultúra Magyarországon” c. munkának. A kettő együtt adja a teljes monografiát.⁴⁸ A két munkában a kérdés régebbi irodalmának ismertetése mellett, nemcsak a hazánkban eddig feltárt sírok teljes leletanyagát, de úgyszólván a teljes anyag képét is megkapjuk, amelyből lépésről-lépésre követve a munkát, kibontakozik a korai La-Tènenek teljes formakészlete s a településben megnyilvánuló törvényszerűsége is. Tiszta képet nyerünk a korai La-Tène jellegű formák teljes kialakulásáról sorra haladva a fibulák, torquesek, karperecek, kardok, lándzsák, sisakok és keramikus emlékek, sokszor jellegzetesen díszített tömegein.

A könyv legérdekesebb fejezete a magyarországi sajátos vaskori formákkal foglalkozik. Legelőször a Kr. e.-i V—IV. században általános használatnak örvendő asztragallos öveket említi s kimutatja, hogy elterjedési területük főleg a Szerémség, Bosznia, a Dunántúl keleti része és a Bácska, ahol egyúttal keletkezési helyüket is keresi. Az asztragallos övekkel egy területre esnek azok a formák, amelyeket a titeli övek képviselnek. Ezeknek rendeltetése sokáig kétes volt, de a gatinai analógiák határozottan az ékszerek közé utalják. Díszítésük a kelta hagyatékban idegen, a motívumok görög eredetűek. Technikájuk bronzkori és kora-hallstatti. Görög eredetre vall a csuklós ezüst ívfibula is, amely kétségtelenül a Balkánon keresztül jutott hozzánk.

Kimutatja, hogy a holdsarlósvégű arany karperecek díszítményei nálunk is megvannak a kora La-Tène edényeken. A rezgő vonallal bekarcolt díszítéseket helyi tradíciónak tekint, amely éppenúgy gyökerezhet a görögországi geometrikus díszítésben, mint a délmagyarországi bronzkori mészbetétes agyagművességben.

A szárazdi és regölyi aranyékszerek venet-területről importált darabok, amelyeknek korát a Kr. e.-i III. század közepére teszi. Az állatala-

⁴⁷ Jelentés, 1909. 156. l.

⁴⁸ Ez a magyarázata annak, hogy erről a munkáról nem írtak kritikát azok, akik tudták, hogy az anyag összegyűjtése is meg fog jelenni.

kos fibulákat görög eredetre vezeti vissza s olyan emberek kezén átalakult formáknak tartja, akik az eredeti állatot (talán oroszlán) egyáltalában nem ismerték. Végül a La-Tène kori keramika helyi alakjait ismerteti.

Az itt ismertetett anyag keretében számos problémát vet fel, éppen úgy, mint minden más munkájában s ezzel feladatokat ad annak, aki már nagyobb anyaggal s főleg jobban megfigyelt jelenségek ismeretében fog a kérdéshez nyúlni.

A felvetett problémák közt legérdekesebbnek ígérkezik az, amely az őskori emlékeket abból a szempontból vizsgálná, hogy „vajjon ez a nagy-szerű felvevő és az idegen hatásokat egybeforrasztó és továbbfejlesztő terület ősi formáiból és az idegen hatásokból szövődő érdekes kulturáját tudta-e nyersterményeivel kapcsolatban a formák kivitelére annyira alkalmas arannyal és egyéb fémekkel együtt terjeszteni is?”

Olyan probléma, amely csak azelőtt merülhet fel, aki a hazai teljes őskori anyagot s annak külföldi kapcsolatait annyira ismeri, mint ahogy azt Márton Lajos ismerte, amit az eddig elmondottak is bizonyítanak.

Álljon itt az a találó jellemzés, amelyet egyik kritikusa mond: „Kitűnő okfejtéssel mutatja ki ennek a magyarországi kelta kulturának a nyugateurópai keltákkal s külön a déli görög kultúrával való kapcsolatait. Ránkényszerít legfontosabb része a munkálatnak azonban az a fejezet, amelyben az ázsiai szkítasággal való kapcsolatokra derít fényt, helyesebben kimutatja ennek az indogermán keltaságnak és a türkfajú szkítáknak a kölcsönhatásait és érintkezéseit”.⁴⁹

*

Márton Lajos régészeti munkásságáról rajzolt képünk nem volna tökéletes, ha pár szóval nem érintenénk azt a tevékenységet, amelyet az Országos Magyar Régészeti és Embertani Társulatban kifejtett.

1902 szeptember 30-án választotta a társulat rendes tagjává s ettől kezdve 1914 január 27-ig a legnagyobb agilitással dolgozott, mint előadó, 1906-tól, mint választmányi tag, 1910-től 1914-ig mint a titkár helyettese, majd mint titkár. Nincs olyan esztendő, hogy az előadói asztalnál ne ülne s széles ismeretköréből, a leletek révén mindég a legaktuálisabb kérdésekről ne szólna.⁵⁰

⁴⁹ Literatura, 1934. 16. l.

⁵⁰ Előadásai:

1. *Gömör vármegye őskoráról.* (1903. IX. 29.)
2. *Az abonyi régibbközépkori temető leletei.* (1903. X. 27.)
3. *Párhuzam Magyarország és a Kaukázus őskori kulturája közt.* (1904. XI. 29.)
4. *A Nemzeti Múzeum gyűjteményében lévő őskori bronz madáralakok* (1905. IX. 26.)
5. *A féregyházi őskori aranyelet.* (1906. I. 30.)
6. *A mercyfalvai őskori aranyelet.* (1907. II. 26.)
7. *A gyöngyösi skytha sirleletek.* (1908. I. 28.)
8. *Egy sajtáságos kőkori edényalak.* (1909. I. 26.)
9. *A dunapentelei kelta bronzöv.* (1909. I. 26.)

Mint a titkár helyettese az 1910 október 25-én tartott ülés lefolyásáról ad először tudósítást s az eddigi évtizedes szokástól eltérően, az elhangzott előadások rövid kivonatát is közli,⁵¹ ami valóban nagy haladást jelent a multakhoz képest, mert így nemcsak azoknak az előadásoknak az anyaga volt hozzáférhető, amelyek az Archaeológiai Értesítőben is megjelentek. Ezt az újítást, amennyiben az Értesítő egyáltalán közöl jelentést, mint megválasztott titkár is megtartotta.

Lemondása előtti egyik utolsó ténykedésének eredménye volt a társulat kebelében egy anthropologiai szakosztály felállítása, amelyre vonatkozó javaslatát az 1913 február 25-én tartott közgyűlés el is fogadta.⁵²

Mikor a Hampel halála után, a múzeum vezetésében bekövetkezett változás miatt nyugdíjba vonult, ami magával hozta a titkári tisztségről való lemondását is (1914. I. 27.), amit a társulat tudomásul vett és egy év múlva (1915. III. 30.) érdemei elismeréséül az állandó-választmány tagjává választotta. Így, ha a múzeum szolgálatából ki is vált, a társulat életében továbbra is szerepet játszott, már amennyire — a fővárostól távol élén — elfoglaltsága megengedte. A szolgálatba osztályigazgatói minőségben történt visszatérése után az időközben Régészeti és Művészettörténeti Társulattá átalakult társulat tiszteleti tagjává választotta (1932.).

A visszavonulás akadályozta meg azt is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Archaeológiai Bizottságának segédtagja lehessen, jöllehet a bizottság 1913 április 4-én tartott üléséből — amelyen, mint meghívott vendég résztvett — a Hampel halála után az Archaeológiai Értesítő dolgában tett fáradozásért köszönetet szavazott és elhatározta, hogy az új bizottságnak javasolni fogja segédtaggá leendő megválasztását.⁵³ Az április 24-én tartott ülés a segédtagok választását szeptemberre halasztotta s így a változott viszonyok miatt a bizottság tagjai sorából kimaradt. A szolgálatba való visszatérés után azonban a bizottság meghívott tagjává lett. (1928.)

Ezekén kívül rendes tagja volt a Műemlékek Országos Bizottságának, a Német Birodalmi Régészeti Intézetnek, a nemzetközi ősrégészeti és korattörténeti kongresszusok állandó szervező bizottságának és a Suomalais Ugrilainen Seurának, levelező tagja a belgrádi régészeti társaságnak.

*

10. *Emlékek a magyarországi bronzkor elejéről.* (1911. II. 28.)

11. *Hamisított régiségek bemutatása.* (1912. XII. 27.)

12. *Az Archaeologia Hungarica újabb füzetei és programja.* (1932. IV. 22.)

13. *A kelták első fellépése Magyarországon.* (1934. II. 10.)

⁵¹ Lásd: *Arch. Ért.* 1910: 450; 1911: 94—96; 1913: 94—96; 1913: 188—190. Továbbá: *Jelentés az O. R. és E. T. 1912. évi állapotáról* (*Arch. Ért.* 1913. 89—94. l.) és 1913-ról (U. ott. 186—188. l.).

⁵² *Arch. Ért.* 1913. 186. l.

⁵³ *Arch. Ért.* 1913. 184—185. l.

Az eddigiekben Márton Lajost, a tudóst láttuk, aki az „ásó tudományának” eszközeit is egészen modern szellemben forgatta és amikor erről szólottunk már egy másik képből ragadtunk ki részleteket: a muzcológus képéből, akinek ez az egyénisége lépten-nyomon kiütözik főleg azokból a már sokszor hivatkozott jelentésekből, amelyek a hazai és külföldi múzeumok látogatásáról szólnak.

Ha a továbbiakban mégis külön szólunk róla, mint múzeumi emberről, annak az az oka, hogy az ásató tudós és a múzeumrendező tudós után, méltatnunk kell őt abból a szempontból is, mit tekintett régészeti kutatásunk feladatának.

De előbb mégis vissza kell térnünk a két tudós fogalmának tisztázására. Lehet-e ásató tudósról, vagy éppen múzeumrendező tudósról beszélni? Kell-e ennek a két feladatnak az elvégzéséhez tudomány? Bizonyára vannak, akik nemcsak tagadják, de le is nézik s legalább is enyhén lemosolyogják azt, aki ezeket állítja. Ennek ellenére is állítjuk a felvetett kérdést. Állítjuk éppen Márton Lajos munkássága kapcsán, mert mind a két téren egyik kezdeményező volt nálunk.

Tószegi s azután következő ásatásainak jelentőségét éppen az adja meg, hogy az azelőtt divott tipológiai módszer helyett a stratigráfiait alkalmazza s ezzel határozza meg azt a relatív kronológiát, amely alföldi bronzkori leleteinkben ma is irányadó s ezzel a rétegek szerint szétválasztott anyaggal kísérrelheti meg a települési archaeológia kultura-szármasztás kérdésének megoldását.

Hogy saját szavait idézzük: „Azoknak a jelenségeknek vizsgálata, amelyekből a települési archaeológia a maga eredményeit levonja, nehéz feladat Észak-Európában is. Százszorta nehezebb azonban nálunk, a középdunai medencében, a népek országútján, ahol a kőkortól kezdve nem találkozunk zavartalanul érvényesülő evolúcióval. Észak-Európa földjét úgy érik el a hatások, mint a szabályszerűen ismétlődő parti hullámtörés; nálunk egymást keresztezik a hullámkörök, kavarnak, mint az örvény, meglepő, ismeretlen, a környezettel kapcsolatban nem lévő jelenségeket vetnek felszínre, máskor jólismert és látható formákat sodornak koruknak ellent mondó környezetbe. Egy pillanatig sem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy mennyire elágazók ezen a területen a kereskedelmi összeköttetés szálai és hogy kívülök a legkülönbözőbb népmozgalmakkal, beszivárgással, terjeszkedéssel, településsel, vándorlással, megszállással egyaránt számolnunk kell”. „A kutatónak tehát jól kell tudnia disztinkválni az egymásutániság, vagy fejlettebb és elmaradottabb kultura jelenségeinek egymás mellett való elhelyezkedése között, amelyek a magyar föld őskorának legkényesebb kérdései és amelyekre ma még nem mindenkor kapunk az ismert leletanyagból kielégítő választ”.⁵⁴ Ezekre kell feleletet kapni az ásatásokból. Igaz, hogy azelőtt és azóta is történtek

⁵⁴ Magyar Szemle, 1930. 228—229. l.

másként vezetett ásatások, de ezeknek tudományos értékéről nem is szándékozunk vitatkozni.

Ugyanez áll a múzeum rendezésére is. Gyűjteményt rendezni, tudományos felkészültség nélkül, csak a múzeum egyetlen céljának, az oktatásnak kizárásával lehet. A múzeum tulajdonképpen térbeli tudományos, vagy ismeretterjesztő előadás, amely éppen ezért hosszabb időre teszi ki a kritikának azt, aki rendezte s nemcsak az egy alkalommal összegyűlte tudását vezetheti helytelen irányban, hanem a mindennapi látogatók egész tömegéét is. A jól rendezett múzeumon keresztül minden mondanivalóját közölheti a rendező s közölnie is kell, mert ha a kiállított anyag nem beszél, értéktelen az egész rendezés.

Hogy Márton Lajosnak mennyi mondanivalója volt ezelőtt húsz évvel, arról a már sokszor hivatkozott kalauz megfelelő része tanúskodik s a Nemzeti Múzeum Régiségtárának mai felállítása, ahol az ő elgondolása mellett, munkatársai újabb kutatásainak eredményeiben az ő mondanivalójuk is erősen szóhoz jut.

Hogy Márton Lajos mennyire tisztában volt a feladatokkal, azt nemcsak ilyenirányú cikkei és előadásai⁵⁵ tanúsítják, hanem azok a már hivatkozott tanulmányúti jelentések is, amelyekben úgyszólván mindenütt találunk olyan gondolatokat, amelyek szorosan összefüggenek ezekkel a kérdésekkel és a sokszor megmosolyogni való állapotok rajzával betekintést engednek a múzeumi gondolat történetébe is. Így érthető, hogy mikor harminc év tapasztalatait figyelembevéve munkaprogramot ad, elgondolása mindenre kiterjed.

Látja a hézagokat, amit vagy az elvégzett munka hiányossága, vagy a leletanyag szétszórása okoz. Ezen a bajon cserékkel és átutalásokkal akar segíteni egyszersmindenkorra, a jövőre pedig az egyes múzeumok gyűjtési körzetének pontos kijelölésével.

Felveti a közgyűjteményekben őrzött leletanyagot felölelő leletlajstrom és lelhelykataszter szükségességének gondolatát, ami helyszíni szemléket s új, eddig ismeretlen lelőhelyek felkeresését tenné szükségessé, de az irodalomból ismert anyag ellenőrzését is. A terepfelvételeknél a repülőfelvételeket akarja a kutatás szolgálatába állítani, hogy aztán ezeket a fényképekkel és pontos felmérésekkel kiegészítve lehessen felhasználni.

⁵⁵ 1. *Múltunk emlékeinek védelme*. A nagykovácsi Arany János Társaság Évkönyvei. I. 1926. 162—171. l.

2. *Ősrégészeti kutatásunk feladatai*. Magyar Szemle, 1930. 227—234. l.

3. *Indítvány a „múzeumi előőrők” szervezetének kiépítésére*. Az O. M. R. T. és a M. N. T. 1926 október 24-én tartott vándorgyűlésén, Kecskeméten. (Lásd: Ethnográfia, 1926. 204. l. történet említést.)

4. *A vidéki múzeumok hivatása*. Előadás a gyulai múzeum megnyitása alkalmával, 1930. november 30.

5. *Régészeti kutatásunk feladata az Alföldön*. Előadás a békéscsabai múzeum megnyitása alkalmával, 1932. június 5.

6. *Előadás az őskorról*. Szombathelyen 1934 szeptember 4-én.

Az ásatásoknál — amennyiben egyéb körülmények másként nem parancsolják — a temetők kutatását tartja elsőrendű követelménynek, mert ezek hozhatják meg a legtöbb etnikai és korrendi kérdés megoldását. Az eddig legjobban elhanyagolt urnatemetők feltárása következne ezután, minthogy egész urnatemetőt eddig a legritkább esetben tártak fel. Vidékenként fel kell tárni egy-egy különböző korú temetőt. De a lakótelepek feltárása se maradhat el, mert a lakás és annak felszerelése, a temetőkből származó leletekkel együtt adja a kultúrkör teljes képét. Legkésőbbi feladatnak tartja a halomsírok feltárását, mint technikailag és anyagilag egyaránt legnehezebb feladatot.

Hogy e feladatokat elvégezhessük, szükséges, hogy elegendő szakember álljon rendelkezésünkre, de ezek kiképzése nagy nehézségekbe ütközik, mert az őskori emlékekben talán egész Európában leggazdagabb Magyarország négy egyeteme közül egyikén sincs az ősrégészetnek tanszéke. Az európai őskor legfontosabb kérdéseinek kulcsa a mi földünkben van elrejtve és nincsenek iskolaásatásaink, ahol a vidéki múzeumok vezetésére hivatott fiatal munkaerők gyakorlati ismereteiket megszerezhessék.

Híjával vagyunk a régészeti szakoktatás legfontosabb segédeszközének, a kor színvonalán álló könyvtárnak.

Nincsenek segéd munkásaink. Az ásatást végző külföldi tudományos intézeteknek rendszerint megvan a maga kiképzett előmunkása, aki fényképez, rajzol, felméréseknél segédkezik, a kipreparálásokat a felvételek előtt elvégzi, csomagol, az eszközöket rendben tartja.

A múzeumok anyagát is ketté választaná: szakemberek számára való tanulmányi gyűjteményre és a közönség okulására szolgáló szemléltető gyűjteményekre. Az utóbbiban feliratokon és képeken kívül szóljon a közönséghez egy rövid, képes útmutató, amely a tudomány eredményeit népszerűsíti,⁵⁶ az előbbihez pedig a gyűjtemény tudományos feldolgozása.⁵⁷

A népszerűsítést szolgálják a szemléltető falitáblák⁵⁸ s régészeink

⁵⁶ Ezt a célt szolgálják a tudományt népszerűsítő közleményei és előadásai is. Ilyeneket tartott a Nemzeti Múzeumnak abban az előadás sorozatában, amelyet munkások részére tartottak. Ezeken ő maga is tevékenyen vett részt, mint azt a Jelentések tanúsítják. De ilyenirányú munkásságot fejtett ki a *Révai Nagy Lexikon* 1—12. és a *Gutenberg Nagy Lexikon* 1—10. kötetében megjelent *ősrégészeti címszók* megírásával és az Erdélyi cég tulajdonában lévő: *A vaskor kulturája* c. viselő képsorozat összeállításával és szövegének megírásával is, és számos, itt fel nem sorolható, vidéki lapokban megjelent kisebb közleményeivel.

⁵⁷ Ennek elképzelését az *Archaeologia Hungarica* újabb füzetéről és programjáról szóló előadása mutatja a legjobban. Ennek a Hillebrand Jenő által megindított folyóiratnak VII. és VIII. kötetét egyedül, a IX—XIV. kötetét Fettiich Nándorral együtt szerkesztette.

⁵⁸ Ilyen tábla meg is jelent: *Becsüljük meg hazánk régiségeit* címen, nyolc összefoglaló képpel és rövid szöveggel a Pest-megyei Népművelési Bizottság költségén a Nemzeti Múzeum kiadásában, 1931-ben.

intenzívebb bekapcsolása a népművelési bizottságok előadói munkájába. E bizottság közvetítését abban az irányban is igénybe kellene venni, hogy régiségleleteink hathatós védelmére a múzeumi tudósítók intézményét megszervezzük.

Ez a vázlat is bőségesen elegendő arra, hogy a muzeologus képét magunk előtt lássuk, akinek legfájóbb érzése az, hogy addig, míg az itt vázolt megalapozást el nem végezzük, továbbra is csak a külföldi régészeti szakirodalom nyersanyag szállítói maradunk.

*

Márton Lajosnak itt vázolt munkásságából Gömör-Kishont vármegye őskora jelenti az elindulást, a korai La-Tène műveltségről szóló monográfiája a beteljesülést. A közbeeső munkák azokat az apróbb határköveket, amelyek ennek a felfelévivő útnak egyes pontjait, de soha sem a megállóit jelentik. Ebben a szépen ívelő pályában van egy nagy szakadék. Az a tizenöt esztendő, amely emberileg érthető, de örökké sajnálható, mert éppen akkor következett be, amikor egy beérkezett tudós útban volt arra, hogy a budapesti tudományegyetem magántanáraként, a Nemzeti Múzeum jólismert anyagára és saját széleskörű tudására támaszkodva résztvegyen egy új nemzedék nevelésében, amelynek már könnyebb lett volna az általa is taposott úton járni. Mit jelentett volna a hazai ősrégészeti kutatás fejlődése szempontjából, ha az emberekkel bántitudo és mindég tanítanivágyó⁵⁹ Márton Lajos a kiesett tizenöt év alatt új alapokon folytathatta volna, a már harmadik generációban folyó nevelőmunkát? De talán ne bántsuk ezt a kérdést, mert a ráadott felelet legfeljebb növelné a veszteség felett érzett fájdalmat.

Első munkájának tisztánlátása, az utolsók egyikének fiatalos tettere-készsége lép meg s valamennyiből a régészeti problémák helyes felismerése s ezek révén a további munkára való irányítás beszél hozzánk, ami még jobban mutatja a veszteséget, amely váratlan halálával tudományunkat érte.

A külföldi tudományos nyilvánosság két határállomását a monacói és a madridi kongresszus jelzik. Az előbbi — ott elhangzott előadásával — a kezdet, az utóbbi — a muzeológia köréből vett előadás után — a váratlan, tragikus vég. A közbeeső kongresszusok, a folytattanulás súlyos órái, amelyeknek leszűrt tanulságai az eredményekben gazdag élet itthoni

⁵⁹ Nem foglalkozunk itt Márton Lajossal, mint emberrel, akinek jellemzése, egyéniségénél fogva sokkal líraibb hangot kívánna, mint amit ez az emlékezés megenged. Utalunk e helyett azokra a megemlékezésekre, amelyek eddig tudtunkkal megjelentek. Ilyenek: Tompa Ferenc cikke a Napkelet 1934. kt. 736—737. l.; Móricz Pál cikke: Abonyi Lajos fia címen a Magyarság 1934. XI. 18.; s. g. (Supka Géza) cikke a Magyar Hírlap 1934. XI. 6.; névtelen cikk az Új Magyarság 1934. XI. 6.; K. Zs. (Kiss Zsigmond) cikke az Abony és Környéke 1934. XI. 11. számában és Dr. Smidt Lajos cikke a Vasi Szemle II. kt. 124—125. lapjain.

teremtő munkáját jelentik és igen sokszor harcot, de mindig csüggedés nélküli harcot a nem várt nehézségek ellen.

A tudomány minden munkása csak egy lépcsőfokot jelent a maga tudományágában. Értékét az adja meg, hogy feljebb áll-e, mint az előtte való s magasabbra visz-e?

A magyar ősrégészet százéves tudományában Márton Lajos az ötödik lépcsőfok, akinek elgondolásai, meglátásai és célkitűzései továbbvisznek azok felé a célok felé, amelyek a nemzetközi tudomány keretein belül, hazai feladataink valószínűsítéséhez vezetnek.

Az út ki van jelölve, iránya a fejlődés szerint változhat, de hogy tovább haladunk-e rajta, az tőlünk, a magyar régészet munkásaitól függ. Ha a nehéz viszonyok nehezítik is, kötelességünk a továbbhaladás. És ezen az úton mindenkor azzal a megértő tisztelettel kell a Márton Lajos érdemes munkájára nézni, azt olyan tárgyilagossággal értékelni, mint amilyenrel ő nézte és értékelte azokat, akik előtte haladtak.

Dr. Banner János.

Dr. Lajos Márton.
(1876—1934.)

Am Nachmittag des 5. November 1934 gab der ungarische Rundfunk eine erschütternde, traurige Nachricht bekannt. Zu Madrid beim Festmahle, das den internationalen museologischen Kongress abschloss, starb unerwartet der Dozent¹ unserer Universität, Dr. Lajos Márton, Oberdirektor der Archäologischen Abteilung des Ungarischen National-Museums. Ein Herzschlag hatte ihn getötet. Dieses durch und durch ungarische Herz, das nur für die ungarische Archäologie schlug, das die Hintansetzung vergessen und sich jedem beigesellen konnte, der bereit war dieser kleinen Nation, sei es im öffentlichen Leben, oder auf dem Gebiete der Archäologie, Dienste zu leisten.

Wir sehen seine einem jeden sympatische Gestalt, sein immer fröhliches Gesicht noch vor uns; wir spüren noch die ermutigende Wärme seines letzten Händedruckes, aber wir fühlen in der Erinnerung an ihn den Schmerz um sein Dahinscheiden und sehen jene Lücke, die nach seinem Tode in der heimischen archäologischen Wissenschaft zurückgeblieben ist. Unter den ungarischen Praehistorikern vertritt er als der erste den Fortschritt mit den ausländischen Ergebnissen, aber auch die Verehrung der ungarischen Traditionen; lebte er doch in jenem Zeitalter, in dem diese Wissenschaft die grössten Veränderungen mitmachte. Und in dieser Wandlung hatte er die Rolle eines verbindenden Gliedes.

¹ Er wurde am 14. Dez. 1876 in Abony geboren. Sein Vater war Ferenc Márton (Schriftstellernamen: Lajos Abonyi) von Zsarolyán, seine Mutter Klára Tasnády Szűcs. Die Atmosphäre, in der er erzogen wurde, illustrierte er am besten bei Gelegenheit des doppelten Zentennariums von Kisterenye, in seinem am 17. Dez. 1933 abgehaltenen Vortrag (Mitteilung von Dr. Béla Dornyay) und in seinem Artikel „Édes apám“ (Mein lieber Vater) in der Literatura (1933. S. 1—3.).

Vor zweiunddreissig Jahren nach kurzem² anderwärtigen Staatsdienst erhielt er seine Ernennung als Assistent³ II. Cl. des Ungarischen National-Museums und geriet in den Bannkreis der Archäologie. Schon als J. Hampels Höher hatte er mehrmals den Beweis seines Interesses für diese Wissenschaft geliefert.

Was J. Hampel für die ungarische Archäologie war, das wissen wir alle, aber was für eine Meinung seine Schüler von ihm hatten, können wir am besten aus dem Nachruf L. Mártons ersehen.⁴

„In Wirklichkeit — schreibt er — ist unter seiner Leitung die, in unserem Vaterlande zum Vergnügen betriebene, Archäologie zu einer berufsmässigen Beschäftigung geworden“. „Er teilte seine reichen Erfahrungen gern seinen Hörern mit und auch denen, die sein Fach bearbeiteten; da er selbst nur durch sorgsame und gewissenhafte Arbeit Lorbeer zu gewinnen wünschte und auch gewann, lehrte er auch andere denselben zu verdienen, und die ernste Schule des Lebens zu besuchen; er ermutigte die Zaghaften, spornte sie zur Ausdauer an, und ermahnte die Sanguiniker zur Selbstbeherrschung, und zur Systematik“. „Er warnte einen jeden vor dem leichten, momentanen Urteilspruch“.

Eine solche verschlossene Natur sah der Schüler L. Márton in Hampel. Demgegenüber sehnte er sich nach der Möglichkeit des Unterrichtens

² Im November 1898 stand er als Verwaltungsbeamter im Dienste des Komitates Pest-Pilis-Solt-Kiskun, wo er schon im Jahre 1895 als Diurnist II. Cl. Dienste leistete. Als tit. Vizenotär trat er aus dem Komitatsdienst und nahm im Oktober 1889 seine Tätigkeit als Konzeptadjunkt des Ministeriums für Kultur und Unterricht auf. Diese Stelle vertauschte er schon im Juli 1900, gegen eine Anstellung als königlicher Schulinspektor im Komitate Temes. Diese Positionen befriedigten jedoch seine schaffensfrohe Seele nicht. Die Wissbegier führt den jungen Mann, der seit September 1899 ein staatswissenschaftliches Doktordiplom besass und sich nun für eine andere Richtung interessierte, im Jahre 1901 auf die philosophische Fakultät der Universität, wo er drei Semester hindurch den archaeologischen und kunsthistorischen Vorlesungen als Hörer J. Hampels und J. Pastainers beiwohnte.

³ Dem Bericht gemäss (1901 S. 39.): „Im Personal der Abteilung kam eine wichtige Änderung zustande; die Abteilung verlor einen alten Kustos, Bálint Kuzsinszky, den die Budapester Universität mit einer ausserordentlichen Professur betraute und bekam einen neuen Kustos, Lajos Márton.“ Von dieser Zeit an stand er im Dienste des National-Museums. Nach dem Tode J. Hampels führte er als Vertreter die Angelegenheiten der Abteilung und verrichtete seine Aufgabe musterhaft. (Bericht (Jelentés) v. Jahre 1913—23, S. 53.) Nach der Ernennung des neuen Abteilungsdirektors, trat er aus Gesundheitsrücksichten am 19. Dezember 1914 in den Ruhestand; die Abteilung verlor in ihm einen talentvollen Forscher der Urgeschichte. (a. a. O., S. 11.) Am 8 März 1915 wurde ihm zur Anerkennung seiner Dienste der Titel und Charakter eines Kustos verliehen. Vom Jahre 1923 an beteiligte er sich an der Grabungen des National-Museums in Tószeg und anderen Fundorten. Am 10. April 1929 übernahm er im Auftrage des Ministeriums die Leitung des Museums, später mit dem Titel eines Direktors die Führung der reorganisierten Archäologischen Abteilung. Im Juni 1933 wurde er daselbst zum Abteilungsdirektor ernannt und erhielt bei Gelegenheit der Reorganisation des National-Museums den Titel eines Oberdirektors.

⁴ *Joseph Hampel*, *Archaeologiai Értesítő* 1913. S. 97—104.

und war jedermann gegenüber freundlich gestimmt. Hampel musste nach den beiden grossen Organisatoren und Sammlern — Pulszky und Romer — „die keine Neigung zu zusammenfassender, wissenschaftlicher Tätigkeit hatten“, den gesammelten Stoff aufarbeiten, damit er für die vaterländischen und ausländischen Fachkreise nicht verloren gehe. Diese Arbeit vollbrachte er auch, doch konnte er mit der neuen Richtung der Vorgeschichte nicht mehr schritthalten. Der im Auslande vor sich gegangenen Veränderung“ schaute er befremdet, aber mit dem Verständnis des Gelehrten zu“. „Er gab der Antiquitätensammlung des National-Museums Gelegenheit an der Arbeit Teil zu nehmen, mit grosszügigen systematischen Grabungen“. „Unter solchen Umständen setzte sich die dritte Periode der ungarischen archäologischen Forschung — mit der Erforschung des prähistorischen Fundortes in Tószeg — in Bewegung. Dies war die erste Grabung, deren Methode darauf beruhte, die Funde nach den trennenden Schichten zu sondern“.⁵

Mit dem Einschlagen dieser neuen Richtung wurde L. Márton neben Béla Pósta, der berufene und anerkannte Führer der heutigen mit prähistorischer Archäologie sich beschäftigenden Generation, der aber die Ergebnisse der Vergangenheit und auch die Arbeit derer schätzte, die nicht zu diesem unmittelbaren Milieu gehörten.

„In jener Zeit — schreibt er in einem seiner Briefe — hatten wir Budapest von den Kolozsvárern viel zu lernen.“ Das ist ein klarer Hinweis auf das was er im Zusammenhang mit der neuen Strömung an einer anderen Stelle auch für die Öffentlichkeit feststellt: „Pósta stand schon an der Spitze der Kämpfer der neuen Strömung“.⁶

Das ist keine Geringschätzung anderer, sondern das richtige Erkennen der Tatsache, das von jedem zu erwarten ist, der sich — wie L. Márton — mit der Geschichte der Wissenschaft so eingehend beschäftigt hat.⁷

L. Márton hatte anfangs keinen bestimmten Plan auf dem Gebiete der archäologischen Forschung. Es war auch unmöglich. Bei einem Menschen, der einen Wirkungskreis bei einer grösseren Sammlung bekommt,

⁵ Magyar Szemle, 1931. S. 270.

⁶ Magyar Szemle, 1931. S. 270. Siehe noch Arch. Hung. XI. S. 8., und Magyar Szemle, 1930. S. 232.

⁷ Über seine Auffassung gibt er unter dem Titel: „*A magyar ősrégészeti kutatás múltja*“. (Die Vergangenheit der Forschung der prähistorischen Archäologie in Ungarn) eine kurze wissenschaftshistorische Zusammenfassung, die auf den Seiten 264—271. des Magyar Szemle vom Jahre 1931 erschienen ist. Diesem Werk sollten seine Vorlesungen im 1. Semester des Studienjahres 1935—36 folgen, welche in einem Band, der in der Redaktion von Jakob-Friesen herausgegebenen Geschichte der Vorgeschichtsforschung erscheinen sollten. Dies wäre ein wahrhaft würdiger Abschluss jener wissenschaftlichen Arbeit gewesen, welche die Bahnen der Vorläufer mit Hochschätzung erwähnte. Diese Hochschätzung ertönt aus den Nekrologen, welche er bei Gelegenheit des Hinscheidens seiner nächsten oder entfernteren Mitarbeiter schrieb: zum Beispiel:

1. Ákos Szalay (Arch. Ért. 1930. S. 267—268.)

2. Endre Krecsmarik (Arch. Ért. 1930. S. 269.)

3. Ferenc Móra (Arch. Ért. 1932—33. S. 194.)

selbst wenn er einen eigenartigen Interessenkreis hat, zeigt sich dieser nicht gleich mit einer entschiedenen Planmässigkeit. Er muss die Arbeit verrichten, mit der man ihn betraut. Dass er dabei doch einen bestimmten Interessenkreis hatte, ist unzweifelhaft. Wenn wir die Liste seiner wissenschaftlichen Tätigkeit durchschauen, sehen wir, dass seine Tätigkeit, abgesehen von den Forschungen, die sich auf andere Perioden beziehen und die er ämtlich und aus Pflichtgefühl machte, auf die Vorzeit fällt.⁸ Aber auch seine den übrigen Perioden angehörenden Arbeiten standen immer auf dem Niveau ihres Zeitalters.⁹

Was bewog L. Márton, sich der Urzeit zuzuwenden? dieser Teil der Archäologie war ja damals in dem National-Museum noch stiefmütterlich behandelt und das Interesse beschränkte sich — sozusagen — nur auf die Metallgegenstände dieser Periode. Hampel selbst trachtete mit einem grossen Umweg zu den Grabungen von Papföld zurückzukehren.

Da wir die Individualität L. Mártons kennen, irren wir uns kaum, wenn wir glauben, dass in dieser Richtungswahl das Gefühl eine sehr grosse Rolle spielte, mit dem er seiner engeren Heimat und dem Andenken seines Vaters Ferenc Márton zugetan war.

Es gibt im Leben sogenannte Zufälle, die den Menschen, ohne sein Wissen, in seinem Handeln stark beeinflussen. Ein solcher Fall war vielleicht in seinem Leben jene allgemeinbekannte Angelegenheit, dass sich das National-Museum die ersten Tószeger Funde durch Vermittlung von

⁸ Wir geben davon kein Verzeichnis, aber in den Anmerkungen teilen wir die vollständige Bibliographie in Cursiv-Schrift mit.

⁹ Siehe diesbezüglich die folgenden Abhandlungen und Vorträge:

1. *Uj leletek az abonyi régibb-középkori sírmezőből.* (Neue Funde aus dem frühmittelalterlichen Grabfelde von Abony.) Arch. Ért. 1904. S. 303—318.
2. *1904. évi kutatások az abonyi régibb-középkori sírmezőben.* (Forschungen vom Jahre 1904, in dem Abonyer frühmittelalterlichen Grabfelde.) Arch. Ért. 1906. S. 31—37.
3. Ein Vortrag darüber in der am 27/X. 1903 abgehaltenen Sitzung der Archäologischen Gesellschaft.
4. Ein Teil des sich auf Abony, Szele und Ecséd beziehenden Berichtes vom Jahre 1904. (Jelentés, S. 35—36.)
5. Ein Teil des Berichtes Rákospalota betreffend vom Jahre 1905. (Jelentés, S. 36.)
6. Ein Teil des Berichtes über seine Grabungen in Jászapáti im Jahre 1907. (Jelentés 1907. S. 184.)
7. Ein Teil seines sich auf Ujhartyán und Valkó beziehenden Berichtes vom Jahre 1908. (Jelentés, 1908. S. 169—171.)
8. Ein Teil seiner sich auf Elemér beziehenden Berichtes vom Jahre 1909. (Jelentés, 1909. S. 160—162.)
9. Ein Teil des Berichtes seiner Grabungen in Rád vom Jahre 1911. (Jelentés, 1911. S. 161.)
10. Das Kapitel des Werkes „Urgeschichte des Komitates Pest-Pilis-Solt-Kiskun“ (S. 182—199.)
11. Das Kapitel des Werkes „Urgeschichte des Komitates Nógrád“. (S. 337—343.)

Ferenc Márton verschaffte und dass seine Mutter im Jahre 1902,¹⁰ also in dem Jahre, wo L. Márton schon der Hörer Hampels war, aus einem Grabfunde von La-Tène Geschmack dem Museum ein eisernes Schwert, eine Lanze und eine Sichel schenkte, welche man an dem sogenannten Piócás-Ufer, im Gebiete Abonys gefunden hatte.¹¹

Die ersten Scherben von Tószeg und der La-Tène Fund von Abony bestimmen die Periode, auf welche die wissenschaftliche Tätigkeit L. Mártons fällt. Tószeg zieht sich durch sein ganzes Leben hindurch, obwohl wir Ergebnisse von dort vorläufig nur aus kleineren Berichten¹² kennen.

Dass diese Ausgrabung von der ersten Minute an nicht so ausfiel, wie es L. Márton erwartete geht aus den Berichten hervor. Derselbe Bericht (1902) legt nur darüber Rechenschaft ab, dass die Grabung mit ungefähr 40 verschiedenen Knochen-, Stein-, und Scherbenantiquitäten die Tószeger Sammlung des National-Museums bereicherte. Er zählt höchstens einige auffallende Gegenstände auf; er erwähnt im Jahre 1905 nur, dass er auch in Tószeg gearbeitet hatte. Er bereitete sich schon seit drei Jahren zu der systematischen Ausgrabung vor, welche im Jahre 1906 tatsächlich angefangen wurde.

Er studiert im Jahre 1903 die Sammlungen in Oberungarn und findet im Museum von Kassa solche aus Tószeg stammende Gegenstände,

¹⁰ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye őskora. (Urgeschichte des Komitates Pest-Pilis-Solt-Kiskun.) S. 169.; Kalauz a régiségtárban. (Führer in der Antiquitätensammlung.) 1912. S. 111.

¹¹ Jelentés, 1901. S. 24.

¹² 1. Jelentés, 1902. S. 32.

2. Jelentés, 1905. S. 50.

3. *Jelentése a tószegi ásátásról.* (Bericht von den Grabungen in Tószeg.) Jel. 1906. S. 170—173.

4. *Jelentése 1907. évben végzett ásátásairól.* (Bericht von seinen Grabungen im Jahre 1907.) Jel. 1907. S. 176—184.

5. *Jelentése tószegi, újhartyáni, versegi, valkói és patvarci ásátásairól.* (Bericht von seinen Grabungen in Tószeg, Ujhartyán, Verseg, Valkó, Patvarc.) Jel. 1908. S. 168—174.

6. *Őskori élet a Tisza mentén.* (Urzeitliches Leben entlang der Theiss.) Jel. 1908. S. 232—234.

7. *Jelentése hivatalos kiküldetéseiről.* (Bericht von seinen amtlichen Aufträgen.) Jel. 1909. S. 156—165.

8. *Jelentése tószegi ásátásairól.* (Bericht von der Tószeger Grabung.) Jel. 1911. S. 158—163.

9. *Jelentése a tószegi ásátásról.* (Bericht von der Tószeger Grabung.) Jel. 1912. S. 193—206.

10. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye őskora.* (Urgeschichte des Komitates Pest-Pilis-Solt-Kiskun.) S. 167—171. und 175—176.

11. Lajos Bellas Vortrag über den Tószeger Ansiedlungshügel, 1915. XII. 28. stellt fest, dass die Grabungen L. Mártons nicht nur zahlreiche Funde ergaben, sondern sie klärten die Konstruktion und Ausbildung des Fundortes auf. (Arch. Ért. 1915. S. 375.)

12. Bella—Wilke: Lápóshalom (!). Ebert: Reallexikon, Bd. VII. S. 233—234. a. a. O. auch die allbekannte Literatur.

deren Form in dem Material des National-Museums fehlt;¹³ im Museum von Miskolc erkennt er die Tószeger Analogien in den Funden von Sály, Latorvár, Geszt, Heőcsaba, Mocsolyáspuszta, Szirmabesenyő und Vatta.¹⁴

Der ausgesprochene Zweck seiner Studienreise in Oberitalien, im Jahre 1905, besteht darin, die Methoden und Ergebnisse der in den Terramaren vollführten Ausgrabungen kennen zu lernen und um seine neuen Eindrücke zu verwerten eilt er sofort nach Tószeg, macht Vergleiche und entdeckt jene Pfosten, welche tatsächlich Ähnlichkeit mit denen in Italien zeigen.¹⁵

Er studiert im Jahre 1906 die Schweizerischen Sammlungen und sammelt das Vergleichsmaterial, das er in seiner Arbeit später verwertet.¹⁶

Die Intention der ersten systematischen Grabungen vom Jahre 1906 zeigt, dass er sich über die Aufgabe im klaren ist. Nicht nur das Sammeln der in den Schichten vorkommenden, vom typologischen Gesichtspunkte wichtigen Gegenstände bildet den Arbeitskreis, sondern die Ausgrabung der Konstruktion der Wohnstätten, was ihm durch Anlage von vertikalen und horizontalen Querschnitten auch gelingt. Er stellt die mehrmalige Neugestaltung und die Zugehörigkeit der Pfosten in verschiedenen Kulturschichten fest, was das in grosser Menge zum Vorschein gekommene Scherbenmaterial vom Ende des Neolithikums bis zu der entwickelteren Bronzezeit beweist. Hier sammelt er zuerst die Pflanzenabfälle und die tierischen, die man bisher in unseren Ansiedlungen in dem Alföld (Tief-land) überhaupt nicht, oder nur in geringerem Masse berücksichtigt hatte.

Er macht schon im Jahre 1907 das Material der drei Kulturschichten gesondert bekannt, beschreibt die Gefässtypen und deren chronologische Entwicklung und gibt aus dem Material der ganzen Ansiedlung einen massgebenden Überblick. Diese Trennung ist noch bis heute in Tószeg gültig und für die Chronologie der Bronzezeit des Alföld (Tief-land) entscheidend.

Im Jahre 1908 fand er die ersten Seil- und Schnurreste und hat Gelegenheit, die Hörer des ersten Kolozsvärer archäologischen Lehrkurses nicht nur mit der Methode der Grabungen, sondern auch mit der Konstruktion der Ansiedlung vertraut zu machen. Er fand im Jahre 1909 schon Zeugreste. Im Jahre 1911 gibt er nicht nur ein Bild von der Konstruktion der Ansiedlung, sondern von den Grundrissen der Wohnungen und kann die Dimensionen der quadratförmigen Wohnungen und die Anordnung derselben den Himmelsrichtungen gemäss feststellen. Er fand auch Herde und mit Scherben verschlossene Gräber.

Durch die mehrere Jahre hindurch dauernden Grabungen kennt er das Material der Ansiedlung schon vollständig und als er in dem Berliner

¹³ Jelentés, 1903. S. 151.

¹⁴ a. a. O.

¹⁵ Jelentés, 1905. S. 153, 162.

¹⁶ Jelentés, 1906. S. 154.

Museum für Völkerkunde, in dem aus Ungarn stammenden Material, in dem Dresdener Museum die plastischen Leistenformen, in den ansa lunata Böhmens und in dem Material von Aunjetitz die Verbindungen erkennt, bringt er die ungarische Terramare-Kultur mit der von dieser Gegend ausgehenden Strömung in Verbindung.¹⁷

Es ist ihm schon im Jahre 1912 gelungen, das Fundament mehrerer Häuser zu rekonstruieren, wodurch er den Zusammenhang dieser megaronartigen Häuser mit dem bisher bekannten ausländischen Material feststellen konnte, doch konnte er naturgemäss nicht zu den äussersten Folgerungen gelangen.

Neben der Erforschung der Stratigraphie trachtete er auch die ethnologischen Erscheinungen der Ansiedlung zu rekonstruieren. Diesen Zweck verfolgte der Vortrag, den er in der Reihenfolge der belehrenden Vorträge des National-Museums hielt (1908) und in dem er sowohl in der Frage der Terramaren als der Ursprünge der Hausformen Pigorini und Sophus Müller entgegengetreten ist.

Das Ergebnis aller seiner Beobachtungen und sorgsamten Messungen wird in Wirklichkeit aus jener zusammenfassenden Arbeit hervorgehen, deren Drucklegung er nicht mehr erleben konnte, aber deren Erscheinen eine der ersten Pflichten der archäologischen Wissenschaft sein muss; denn es handelt sich nicht nur darum, die Lebensarbeit eines Gelehrten zu schätzen, sondern ein einzigartiges chronologisches Bild zu erhalten, wodurch wir in die Bronzezeit unseres Alföld (Tiefland) einen Einblick gewinnen können.¹⁸

Wie wir sahen, beschäftigte ihn die Ausgrabung der Tószeger Ansiedlung schon im Jahre 1902 und er musste sich daher in das Studium des Fundmaterials der Bronzezeit vertiefen, damit er die durch die Stratigraphie erhaltene Chronologie, mit den damals schon eingeteilten Typen des Bronzematerials unterstützen könne.

In dieser Hinsicht ist ihm die Deutsche Anthropologische Gesellschaft zu Hilfe gekommen, welche die geographische Verbreitung der verschiedenen Werkzeuge aus der Bronzezeit untersuchte. Es ist zweifellos,

¹⁷ Bericht von seiner Auslandsstudienreise. Jelentés, 1909. S. 147—156.

¹⁸ Über seine übrigen Tószeger Grabungen vermissen wir die ausführlichen Mitteilungen. Wir kennen nur Hinweise, (Arch. Ért. 1930. S. 25—26.) auf die zwei letzten Grabungen von den Jahren 1927—1928, die das National-Museum in der Anwesenheit der Herren G. Childe, L. Clark und van Giffen ausführen liess. Auch wir haben einer Grabung beigewohnt und kennen sämtliche Skizzen beziehungsweise Aufnahmen von van Giffen, aber wir sahen auch Mártons sämtliche Zeichnungen und können jene sich mehrere Jahre hindurch immer mehr entfaltende und jede Anerkennung erkämpfende Arbeit hochschätzen.

Die volle Bearbeitung ist im Manuskript unter dem Titel „Die vorgeschichtliche Ansiedlung Tózeg an der Theiss“ vollständig fertig und wird in der Ausgabe des Deutschen Archäologischen Instituts erscheinen. Die Vollendung des Manuskripts und die Vorbereitung zum Druck besorgt Ferenc Tompa, der selbst an den letzten Grabungen tätig teilgenommen hat. Tompas Materialkenntnis, die Beobachtungen Martons in vieler Hinsicht ergänzen wird.

dass der damals noch am Anfang seiner Laufbahn stehende junge Archäologe auf die Empfehlung Hampels unter die Kommissionsmitglieder gewählt wurde, die aus einer Sitzung von Worms ausgesandt worden waren.

An der begonnenen Arbeit nahm er vier Jahre hindurch Teil, während dieser Zeit bearbeitete er nicht nur das durch Hampel publizierte Material, sondern lenkte die Aufmerksamkeit auch auf das Fundmaterial, dass in den heimischen Sammlungen verborgen liegt.¹⁹

Diese Abhandlungen konnten naturgemäss nicht umfangreich sein. Sie sind bloss Mitteilungen von Angaben, aber wir irren uns kaum, wenn wir in dieser Arbeit den Grund der drei späteren Abhandlungen²⁰ suchen, welche sich mit den heimischen Fibeln, mit den Dolchstäben, und mit den Knochengriffen der Bronzeschwerter befassen, obwohl diese entschieden auch eine Tószeger Beziehung haben.

Das grosse Werk, das über die Einteilung der heimischen Fibeln handelt, ist unbeeendet geblieben. Es fehlt das La-Tène Material und auch die Zusammenfassung. Im Manuskript war alles vorhanden, da er sich aber vom wissenschaftlichen Leben fern hielt, sah er sich genötigt, sein Manuskript zurückzunehmen.²¹

Wenn er dieses Werk — wie er selbst sagte — später ganz anders geschrieben hätte, (was nach 20 jähriger Erfahrung leicht zu verstehen wäre) hätte er mit der zumeist chronologischen, — wo dies unmöglich war — mit der typologischen Einteilung der 153 Fibeltypen in die Wer-

¹⁹ Siehe in dieser Hinsicht „...Berichte über die Tätigkeit der von der Deutschen Anthropologischen Gesellschaft gewählten Kommission für prähistorische Typenkarten“ (Zeitschrift für Ethnologie, 1904. S. 537—607.; 1905. S. 793—848; 1906. S. 817—862.; 1907. S. 785—831.), seine diebezüglichen Abhandlungen und folgende Karten: Typenkarte der Flach- und Randäxte aus Bronze; Tkarte der Ruder und Scheibennadeln; Tkarte der Absatzäxte; Tkarte der Lappenäxte aus Bronze; Tkarte der ältesten Gewandnadeln. Sämtlich in den erwähnten Bänden der Z. f. E.

²⁰ 1. *Magyarhoni fibulák osztályozása. I. Magyarország sajátos bronzkori fibula típusai és a vele rokon kora-hallstatti fibulaalakok.* (Die Einteilung der ungarischen Fibeln: I. Teil. Eigenartige Fibeltypen der Bronzezeit von Ungarn und die mit ihnen verwandten früh-hallstattzeitliche Fibelformen.) Arch. Ért. 1911. S. 329—352.) II. *A hallstattkori fibula típusai.* (II. Teil. Fibeltypen der Hallstattzeit. Arch. Ért. 1913. S. 141—159., 194—209. und 327—340.)

2. *Bronzkardjaink markolatának és hüvelyének csontdiszitményei.* (Die Knochenverzierung der Griffe und Scheiden der Bronzeschwerter.) Arch. Ért. 1930. S. 14—27. und 275—277.

3. *Dolchstäbe aus Ungarn.* (Prähistorische Zeitschrift, 1931. S. 18—40.)

²¹ Siehe: Arch. Ért. 1914. S. 163. unter den eingelaufenen Handschriften: *La Tène fibulák. Összefoglalás.* (La Tène Fibeln, Zusammenfassung.) Dort ist noch ein Manuskript von ihm unter dem Titel: *Barlangi festészet*, (Höhlenmalerei.) erwähnt, welche uns umsomehr hätte interessieren müssen, da der Verfasser selbst eine Künstlernatur war, und nach der Ausscheidung aus dem Dienste des Museums drei Semester lang die Hochschule für Bildende Künste, als Hörer J. Réthis besuchte und im Sommer unter der Führung von Iványi-Grünwald in der Kecskeméti Künstlerkolonie arbeitete. (1916.)

tung des, vom Standpunkte der Zeitbestimmung so sehr wichtigen, archäologischen Fundmaterials, eine, bis noch heute bestehende, Klarheit gebracht. Seine Bestimmungen hat auch das seither zum Vorschein gekommene Material nicht widerlegt. Es ist schade, dass die Zusammenfassung nicht erschienen ist, aber das gesammelte La-Tène-Material leistete bei der Abfassung seines letzten zusammenfassenden Werkes gute Dienste.

Und das dieses Werk auch heute noch stichhaltig ist, kann er nicht nur dem mächtigen vergleichenden literarischen Stoff verdanken, den er bearbeitete, sondern auch jenen Studien, die er in den Sammlungen von Dunántul (jenseits der Donau) von Kroatien, von Kärnten, von Steiermark, den Hallstätter Funden gewidmet hat.²²

Sein Werk von den Dolchstäben polemisiert mit der Auffassung H. Schmidts — der sich auch Hampel angeschlossen hatte — dass die Bronzearbeitung Ungarns, obwohl sie von einer grossen Bedeutung ist, die Form nicht weiter entwickelte. Mit der Vorlage von fünf Dolchen trachtet er die Herkunft derselben und die der ersten Stücke der ungarischen Bronzezeit zu erforschen. Er stellt fest, dass man innerhalb des engen Kreises, aus dem diese fünf Dolche stammen, die Nachahmung dieser Dolche aus Bronze nicht versucht hat, doch beweist der Fund von Tószeg und Kesztölc, dass sie aus Geweih nachgeahmt wurden. Auf Grund heimischer und ausländischer, gut datierter Analogien weist er die Zeit dieser Nachahmungen auf, doch hält er ihre kantigen Grifflöcher nicht so sehr zeitbestimmend, auf Grund derselben eine Kulturstufe festzustellen. Ihre Herkunft und auch ihr Verschwinden sucht er in der Veränderung der Kriegstechnik. Auf Grund der nördlichen Herkunft des Dolchstabes von Mykene, sucht er dessen Weg auf dem Gebiete der Donauländer. Er verfolgt den Weg, durch den in der Ipoly gefundenen Dolch, bis in das sächsisch-thüringische Gebiet. Anderwärts gelangt er auch auf das Gebiet Italiens, Irlands, und sogar Spaniens.

Auf die Frage kann er aber keine Antwort geben, wie er aus Spanien — da er meint, Irland wegen seiner Entfernung ausser acht lassen zu müssen — nach Deutschland, beziehungsweise in das Donautal kommt. Er weist auf die Auffassung H. Schmidts hin, dass er aus Italien stammt, aber hauptsächlich auf die Vermutung Aberg's, dass diese Waffe mit vielen aus anderen Zeitaltern stammenden Bronzegegenständen zusammen, durch die Vermittlung des Glockenbäcker-Volkes hierher gekommen ist und so muss dieses Volk als der Schöpfer der Metallkultur betrachtet werden. Aber er weist auch auf die Auffassung Hillebrands hin, der für die heimische Herkunft der ersten Metallzeit eine Lanze einlegt, was die heimischen Funde auch beweisen und unzweifelhaft machen, dass hier schon entwickelte Formen vorhanden waren, als Fremde, durch den Brenner-Pass, hier eingedrungen sind. Die Beweise für diese eindringende Kultur sind auch in Tószeg in den aus Kalkstein hergestellten symbolischen

²² Jelentés, 1904. S. 135—139.

Abbildungen vorhanden, welche mit Kupfer- und Bronzedolchen und flachen Bronzehacken vorkommen. Dass auch andere Einflüsse zur Geltung kamen, wies auch Géza Nagy nach, der auch das voraussetzt, dass die frühe Bronzezeit, die aus nordwestlicher Richtung kam, eine schon fertige Formenauswahl der Kupferzeit fand. Gewiss fand er die Formenauswahl der durch Hillebrand festgestellten Kupferzeit, die man im Westen von dem Material der Früh-Bronzezeit kaum absondern kann. Hier eine Grenzlinie zu ziehen, ist ebenso schwer, wie dies zwischen der entwickelten Bronzezeit und zwischen der Tószeger A. Stufe der Fall wäre, obwohl die Leere zwischen der Keramik der beiden Zeitalter überhaupt noch nicht überbrückt ist. Eine Keramik der Früh-Bronzezeit ist wahrscheinlich die der Kultur von Aunjetitz voranging, die nur in der Tószeg B. Stufe zur Bedeutung gelangt. Diese Stufe gab die Bronzedolche, die flachen Hacken und die Idole, aber sie gab auch die Gussform, deren typische, heimische Gestalt Géza Nagy für eine Agathyrs-Herkunft hielt. Dieses Modell beweist, dass die Metallkultur von Ungarn schon vor dem Eindringen der westlichen Frühformen brauchbare entwickelte Formen kannte und deshalb nur solche Formen übernahm und weiter ausbildete, die für sie ein Fortkommen bedeuteten und deshalb beginnt — die im Neolithikum so starke Verbindung — erst in der II. Periode der Bronzezeit von neuem.

In der Studie von den Knochenverzierungen der Griffe und der Scheiden unserer Schwerter, weist Márton darauf hin, dass man, obwohl die heimische Bronzezeit an Variationen der Bronzeschwerter und Dolche ausserordentlich reich ist, auffallend wenig Angaben besitzt über die Ausstattung der Dolche und Schwerter und ganz besonders über die Deckplatte der Handgriffe der Schwerter und die Bestandteile der Scheiden.

Zur Lösung der Frage führt uns ein aus Italien stammendes Schwert mit Handgriffplatten, bei dem die halbkreisförmige Einfassung, das Mittellglied und der verzierte Griffknäuf unverseht geblieben sind.

Die Kenntnis dieses Stückes führte ihn zum Erkennen der siegelförmigen Knochengegenstände, deren Bestimmung bisher unbekannt war; er dachte an eine solche Anwendung derselben schon im Jahre 1912 bei dem Erkennen des Dolches von Pollada.

Der Vergleich der angeführten heimischen durchbrochenen Funde und der italienischen Analogien beweist überzeugend, dass diese Gegenstände wahrhaftig die Knäufe des Schwerthandgriffes waren, gleich wie der Knochen ohne Verlängerung, welcher bei der letzten Tószeger Grabung zum Vorschein kam, eine Gleitbahn der Scheide sein muss, obwohl er dies nicht für festgestellt betrachtete.

Über diese Detailforschungen hinaus, die sich immer auf die Kenntnis eines sehr umfangreichen heimischen und ausländischen Fundmaterials gestützt haben, sind mehrere solche Arbeiten von ihm erschienen, welche die Geschichte der ganzen Urzeit, und in zwei Fällen auch die Geschichte der Zeiten vor der Landnahmezeit aufklären. Ich denke hier in

erster Reihe an die drei Monographien,²³ die in der Unternehmung „Magyarország vármegyéi és városai“ (Die Komitaten und Städte Ungarns) erschienen sind.

Die gemeinsame Eigenschaft dieser Arbeiten besteht darin, dass sie immer eine vollständige Fundstatistik geben wollen; sie geben wo möglich auch die ganze Literatur und werfen in der Kenntnis des Fundmaterials auch Probleme auf, welche den Kreis der Siedlungsarchäologie betreffen. Dies alles ist naturgemäss in den verschiedenen Bänden in verschiedener Weise ausgeführt. Das müssen wir jenem Umstande zuschreiben, dass die Gebiete aller Komitate ungleichmässig durchforscht und in der Literatur bekannt gemacht worden sind.

Die Prähistorie des Komitates Gömör-Kishont schrieb er noch in jener Zeit als über den bearbeiteten Bärenknochen von der Aggteleker Höhle und über den Faustkeil vom Miskolc stark disputiert wurde und so konnte er von einem Paleolithikum noch nicht sprechen. Das Material des Neolithikums sondert er nicht nur vollständig ab, sondern er beschreibt auch dessen Ansiedlungsmöglichkeiten.

Nach seiner Feststellung lässt sich die Masse der Funde in einer fast zusammenhängenden Kette entlang des Unterlaufes der Sajó, Rima und ihrer Nebenflüsse nieder, aber vom nördlichen Teile kennt er nur einige alleinstehende Funde. Eine abgesonderte Gruppe bildet Aggtelek von Torna aus mit einigen verwandten Höhlenfunden.

Die Erklärung der Anordnung der Funde — schreibt er — ergibt sich von selbst, durch die Folgerung, dass die ersten Kolonisten aus zwei Richtungen und vielleicht nicht von einem Ort in das Gebiet des Komitates gekommen sind. Die eine ist jene Ansiedlungsströmung, welche die Höhlen von der Torna-Gebirgsgegend bevölkert, und sich auch auf die Höhlen dieses Komitates ausgebreitet hat, aber nicht tiefer in das Innere des Komitates eingedrungen ist. Die andere Strömung aber gelangte — der Richtung des Flusses folgend — von Norden nach Westen, und setzte sich in der Gegend von Medves und in der Umgebung von Rimaszombat fest. Diese Strömung, wie es die im oberen Teil des Komitates stellenweise vorkommenden Funde zeigen, verbreitete sich auch nach Norden, obwohl ein Teil der nördlichen Funde wahrscheinlich einer dritten — aber minder bedeutenden — Ansiedlungsströmung zuzuschreiben ist, welche sich entlang der Garam von Westen nach Norden erstreckte.

Nicht von denselben Kolonisten ist hier die Rede. Dies beweist die Verschiedenheit der Gefässe der Wohnungen und der Beerdigung, die auch davon Zeugnis ablegt, dass die Talbewohner eine grössere Kultur

²³ 1. *Gömör-Kishont vármegye őstörténete*. (Prähistorie des Komitates Gömör-Kishont.) 1903. S. 428—448.

2. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kőtétében: A vármegye őskora*. (Prähistorie des Komitates Pest-Pilis-Solt-Kiskun.) 1907. S. 166—199.

3. *Nógrád vármegye őskora*. (Prähistorie des Komitates Nógrád.) 1907. S. 331—346.

hatten und in dem entwickelteren Neolithikum hither gekommen sind und ihre Ansiedlungen auch fortbestanden sind.

Er stellt fest, dass der Weg der Kultur der Bronzezeit wahrscheinlich derselbe war wie der, auf dem die Einwanderer zur Zeit der Besetzung hither gekommen sind: das Tal der Sajó. Soweit man es bestimmen kann, war der südliche Teil in der Bronzezeit bewohnter und wenn diese Kultur sich den Bächen entlang hinzieht, gelangt sie doch nie bis zum Norden. Besonders reich ist die Gegend der Sajó und Rima, aber das Material ist nicht gleichen Alters und so kann man auch das Bild der Ansiedlung schwer darstellen. Ein ganz gutes Bild von der Kultur der Bronzezeit des Komitates würden wir nur dann bekommen, wenn wir die stufenweise Entwicklung der einzelnen Bronzewerkzeuge aus den Funden des Komitates zusammenstellen und feststellen könnten, welche Variationen der verschiedenen Geräte in der Gegend gleichzeitig im Gebrauch waren. In dieser Hinsicht sind wir in keiner vorteilhaften Lage, denn es gibt in dem Fundmaterial — neben den wenigen Urnenfriedhöfen — viele Schatzfunde, in denen verschiedene Zeitalter vertreten sind. Der charakteristischen Keramik haben aber die Sammler keine Achtung geschenkt, so dass der Zusammenhang der beiden verschiedenen Fundmaterialien nur selten nachweisbar ist. Trotzdem ist es auffallend, dass die frühen Typen der einzelnen Geräte fehlen.

Er weist darauf hin, dass das Gebiet eines Komitates zu klein ist, um die auf seinem Gebiet vorkommenden Denkmälern als isolierte Erscheinungen zu betrachten, aber das Komitat Gömör, als an Erzen reiches Gebiet, konnte Rohstoff und eventuell Bronzeerzeugnisse durch das Sajó-Tal in die Gegenden der Tiefebene senden, wenn es auch keine eigenartige Formen produzieren konnte und so weicht der Charakter der gleichzeitigen Kultur von dem der anderen Komitate Oberungarns nicht ab.

Die Gegenstände beweisen, dass diese Kultur hier früh erschien und dass sie auch in der Zeit der höchsten Entwicklung blühte, ja sie ging sogar — nach dem Beweis einiger Zaumzeuge in die Hallstätter Zeit über.

Das Eisen erscheint auf dem Gebiete des Komitates nur in der Form der La Tène Funde. Auch in seiner Aufnahme gingen jene Ansiedlungen voran, welche in der Stein- und Bronzezeit bevölkert waren. Es kann aber noch nicht festgestellt werden, von welcher Richtung diese westliche Kultur hither gekommen war.

Dieses erste Werk hat mit vielen Hindernissen zu kämpfen gehabt, besonders in der Bearbeitung des Materials des Neolithikums.

Seine Angaben können wir wahrlich nur der Angelegenheit verdanken dass er ausser vielen mangelhaften literarischen Daten auch all das Material benutzte, welches er in der privaten und öffentlichen Sammlungen von Oberungarn gefunden hat.²⁴

Trotz dieses mangelhaften Fundmaterials konnte er die zwei neo-

²⁴ Jelentés, 1903. S. 149—154.

lithische Kulturen bestimmen, die wir heute schon ganz gut kennen. In dem Material der Bronzezeit hat er sich auf das grossangelegte, aber zumeist nur auf das Bronzematerial sich ausdehnende Werk Hampels stützen können.

In der Monographie des Komitates Pest-Pilis-Solt-Kiskun bearbeitete er das Zeitalter von der Urzeit bis zu der Landeseroberung. Hier standen ihm — wenn auch nicht zu viel, doch — wesentlich mehr Angaben zur Verfügung, aber nur vom Neolithikum angefangen. Er ahnt schon im voraus, dass derjenige, der sich nach einigen Jahren mit prähistorischen Denkmälern beschäftigen wird, vor diese Zeilen ein neues Blatt einfügen kann, welches von der älteren Steinzeit handeln wird. Diese Änderung erwartet er von den Funden, die aus den Höhlen der die Hauptstadt umgebenden Berge, hervorkommen werden.

Er macht uns durch reiche Angaben mit den auf den Ansiedelungen, in den Gräbern, und in den Streufunden vorkommenden neolithischen Denkmälern bekannt, welche von einer bedeutenden Dichte der Bevölkerung ein Zeugnis ablegen. Er stellt fest, dass die offenen und geschützten Ansiedelungen in der Gegend von Cserhát, Galga und Tápió am dichtesten sind, während die Angaben von Dunántul (jenseits der Donau) und die vom Alföld (Tiefland) nur selten vorkommen. Auf dem letzteren Gebiete nehmen sie hauptsächlich die Höhen neben den Flüssen ein. Sowohl hier, als auch bei dem Fundmaterial der Bronzezeit macht er uns gründlich mit der Tószeger Ansiedelung bekannt, deren Grabungen anderswo schon erwähnt wurden. Auch hier stellt er im grossen und ganzen zwei neolithische Kulturen fest, welche die eingeritzten Verzierungen und Zonen-Geschirre charakterisieren. Er wirft auch die Fragen der Kupferzeit auf und gibt uns auch mit der Hilfe des Materials der Tószeger Bronzezeit eine gewisse relative Chronologie der Keramik.

Er spricht ausführlich über die zahlreichen Urnengräber. Er konstatiert, dass die Kultur der Bronzezeit auf dem ganzen Gebiete des Komitates eine Verbreitung fand, doch war sie nicht einheitlich, denn auf den Denkmälern war eine langdauernde Entwicklung, aber auch die Verschiedenheit der Ortsgruppen wahrzunehmen. Daraus kann man aber noch auf keine ethnographische Verschiedenheit schliessen. Es scheint nur als bestimmt angenommen werden zu können, dass am Ende der jüngeren Steinzeit ein neues Volk auf diesem Gebiete auftritt, welche eigentlich noch die Kultur der Steinzeit besitzt, aber vielleicht auch die Bronzezeit kennt. Das im Komitate gefundene Material gibt uns eine Aufklärung darüber, woher dieses neue Volk gekommen ist. Einzelne Erscheinungen der früheren Funde der Bronzezeit weisen in die nördliche Richtung, aber andere Formen führen in die Gegend des Urals. Die Bronzezeit selbst weist keine grösseren Völkerbewegungen auf und aus den verschiedenen Handels- und Kulturwirkungen bildet sich allmählich die eigentümliche Ornamentik und Formenauswahl unserer Bronzezeit. Am Ende der Bronzezeit verstärken sich die fremden Wirkungen. Vom Wes-

ten macht die Hallstatt Kultur ihre Wirkungen fühlbar. Neben diesen Denkmälern nehmen wir auch wahr, dass in dem Hallstatt Zeit, gleichzeitig mit den frühen La Tène-Funden, die Kulturerzeugnisse der Skythen, die am östlichen Rande unseres Vaterlandes erschienen, in das Alföld (Tiefland) zwischen der Donau und Theiss eingedrungen sind.

Nach dem er uns mit den Denkmälern der Urzeit bekannt gemacht hat, geht er zu den Denkmälern und den Funden der Völkerwanderung über und befasst sich dann mit den Denkmälern der Landeseroberung.

Das Bild dieses grossen Komitates stimmt mit dem derzeitigen Bilde des ganzen Landes überein, wass infolge seiner Zentrallage wahrlich nicht auffallend ist.

Alle die Forderungen, die wir einer Monographie gegenüber erheben können, finden wir in dem Werk von der Prähistorie des Komitates Nográd. Auf dem Gebiete dieses Komitates sind die ersten Grabungen von Ungarn ausgeführt worden, und diese von den alten Arbeitern des Komitates verrichtete Arbeit, hat die Verfertigung eines vollständigen Bildes möglich gemacht.

Die Geschichte der prähistorischen Ansiedelung des Komitates hängt eng zusammen mit dem durch das Ipoly-Tal führenden Weg, den entlang die steinzeitlichen Ansiedlungen zwischen die Felsen von Karancs führen. Die Kupferzeit ist hier, neben dem grossen Reichtum der Bronzezeit sehr schwach vertreten. Den Weg der letzteren zeigt ebenfalls das Tal der Ipoly. Die Hallstatt-, Skythen-, und La Tène-Denkmälern sind auch hierher gekommen. Dieses Ansiedlungsbild unterstützt er mit einer Masse von Denkmälern. Seine Angaben reichen bis in die Landnahmezeit und enden mit der Vermittelung reichlicher literarischen Angaben.

Unter der Monographien müssen wir jene kurze Zusammenfassung erwähnen, die er als eine Anzeige über den ausgestellten Stoff des National-Museums schrieb.²⁵

Nicht nur die zusammenfassende Einleitung, in der er sich bei beinahe allen Festsetzungen auf das Material bezieht, das in den Schränken ausgestellt ist, sondern die Anzeige des Materials der einzelnen Schränke mit den heimischen und ausländischen Hinweisungen, auf die er sich in den Anmerkungen immer berief, haben einen auf der Höhe der Zeit stehenden wissenschaftlichen Überblick des ganzem Materials ermöglicht.

Dass ein grosser Teil der — in diesen Monographien mitgeteilten — Bestimmungen heute schon der Geschichte der Wissenschaft angehört, darüber soll sich niemand wundern, der an der schnellen Entwicklung der Prähistorie während der letzten zehn Jahre einen Anteil nahm, oder ein verständnisvoller Beobachter war.

In dieser letzten Monographie beruft er sich auch wiederholt auf

²⁵ *Kalauz a régiségtárban.* (Führer in der Antiquitätensammlung.) 1912. S. 86—128. Auch deutsch!

zwei Arbeiten, welche zu den heimischen reichen Goldfunden neuere Angaben lieferten.²⁶

Im Zusammenhang mit der Besprechung der in Féregyháza zufälligerweise zum Vorschein gekommenen 16 Armringe im Gesamtgewicht von 1,291 kg weist er auf jene Probleme hin, welche unter so vielen anderen auch dieser Fund aufgeworfen hat. Die Agathyrs-Abstammung würde sich sehr fest empfehlen, aber er hält die Funde älterer Herkunft als Herodotos' Zeitalter und da das bisherige Ergebnis unserer prähistorischen Forschungen uns noch nicht dazu befähigt, diese Formen in entsprechende Gruppen zu trennen, wie sie dem Nachlass der Völker entsprechen, die einst auf dem Gebiete unseres Landes lebten, läuft er keinen Illusionen nach. Er hält es für fraglich, ob wir den Gebrauch des Goldes von Siebenbürgen auch in den dem Zeitalter von Herodotos vorangegangenen Zeiten sehen sollen. Er möchte diese Frage auch deswegen klar legen, weil Hampel in unserem Goldvorrat den internationalen Tauschwert sieht, Sophus Müller aber folgert aus der Ähnlichkeit der einzelnen Gegenstände der europäischen und ungarischen Goldfunde auf die Welt handelsrolle des Goldes von Siebenbürgen. Seiner Auffassung nach kann nur die Analyse der heimischen und ausländischen Funde diese Frage entscheiden. Wenn die Frage nach der Analyse dieser Funde und der Stücke von Mercyfalva nicht geklärt ist, werden wir vielleicht nach der Analyse der Goldfunde des National-Museums und der des sämtlichen gediegenen Goldes mehr wissen, so viel beweisen aber auch diese Funde, dass die hiesigen Einwohner den grossen Goldreichtum gekannt haben, sonst hätten sie sich diesen grossen Luxus nicht erlaubt.

Er setzt die Zeit der Funde in das VIII. Jahrhundert v. Chr. und er sucht und findet auch teilweise jene Proportionen, welche auf eine Gesetzmässigkeit, die sich im Gewicht der einzelnen Gegenstände zeigt, folgern lassen.

Bei der Analyse der Goldrosetten von Ottlaka geht er auf ganz neuen Bahnen, als er die Verzierungs motive der Geschirre der unteren Donau mit diesen vergleichend, auf die Verzierungs elemente hinweist, welche als die späte Wirkung der Kultur von Mykene zu betrachten sind, sowohl hier, als von hier weitergehend auch in den anderen Teilen des Landes. Dies ist der erste Schritt, der dahinführt, auf Grund der Stilähnlichkeit den Zusammenhang zwischen Keramik und Bronzegegenständen zu konstatieren.

Er schrieb noch eine Arbeit, die sich mit dem Neolithikum beschäftigt²⁷ und behandelt darin ein schlauchförmiges, doppel mündiges Gefäss.

²⁶ *A féregyházi őskori aranyelet.* (Urzeitlicher Goldfund von Féregyháza.) Arch. Ért. 1907. S. 57—68.

2. *Az ottlakai őskori aranykincs.* (Urzeitlicher Goldschatz von Ottlaka.) Arch. Ért. 1909. S. 405—414.

²⁷ *Egy sajátos kőkori edényalak.* (Eine eigenartige Gefässform aus der Steinzeit.) Arch. Ért. 1909. S. 154—158.

welches in den Formenkreis der jüngeren Linear-keramik gehört, und dessen Fundort er, auf Grund der in das National-Museum gekommenen Scherben in die nächste Nähe von Szolnok setzt. Durch die Analogien von Tószeg, Laibach, Szekszárd weist er im Zusammenhange mit dem Gefäss nach, wie weit sich eine keramische Form von der ursprünglichen Gestalt auch in verhältnismässig kurzer Zeit entfernen kann, und auf welch unbedeutende Details wir eingehen müssen, wenn wir die Verwandschaft der einzelnen keramischen Formen nachweisen wollen.

Wir haben schon darauf hingewiesen, dass L. Márton — als Kustos des National-Museums — sich amtlich an den Grabungen des National-Museums beteiligt hat. Wir haben die Grabungen von Tószeg besonders erwähnt und auch jene Arbeiten, die er nicht an Fundorten der Urzeit verrichten musste.

An dieser Stelle müssen wir noch kurz die Ergebnisse seiner sonstigen prähistorischen Grabungen erwähnen. Diese Angaben werden an vielen Stellen mangelhaft sein, doch gibt es darunter auch solche, mit denen wir uns eingehender befassen müssen.

Tiszabura, Tiszabő und Abony²⁸ zeigen — ausser Tószeg — die ersten Stationen, welchen bald Gyoma²⁹ folgt. Nach einigen Jahren arbeitet er in Alsóvadász.³⁰ Wir müssen seine Soproner Grabung³¹ aufmerksam verfolgen, dann die Grabung des Skythen-Friedhofes von Gyöngyös und seine gleichzeitigen Forschungen in Keszthely, Jászapáti, Sükösd.³² Er fand in Verseg Spuren von Bandgräbern und in Patvarc Gruben mit Material aus der Bronzezeit.³³

Auf die Bedeutung von Nagyhörcsök weist er während des Studiums der Denkmäler der Eisenzeit sofort hin, aber auch das Fundmaterial der urzeitlichen Siedelung von Pécel, welcher bis Hallstatt führt, und die elf zerstörten Fundorte an der Eisenbahnlinie Pécs—Bátaszék, Pélmonosor — Bermend entgehen seiner Aufmerksamkeit ebenfalls nicht.³⁴

Mit O. Kadič beteiligt er sich an den Grabungen in der Aggteleker³⁵ Höhle und später allein an der Grabung der gruppenweise geordneten Urnen in Alsódelegyháza.³⁶

Nach seiner Rückkehr zum Museum arbeitete er mit Ferenc Tompa in Kenézlő, Sárospatak, später in Törökszentmiklós.³⁷

²⁸ Jelentés, 1902. S. 32.

²⁹ Jelentés, 1903. S. 51 und Arch. Ért. 1905. S. 234—240.

³⁰ Jelentés, 1905. S. 32.

³¹ Jelentés, 1906. S. 165—170.

³² Jelentés, 1907. S. 182—184.

³³ Jelentés, 1908. S. 168—174.

³⁴ Jelentés, 1909. S. 156—165.

³⁵ Jelentés, 1910. S. 196—199.

³⁶ Jelentés, 1911. S. 158—163.

³⁷ Jelentés, 1930 und 1931. Manuskript im Archiv der Oberdirektion des National-Museums.

Aus dem Material der hier erwähnten Untersuchung der Urzeit verdienen zwei Berichte und zwei Studien eine grössere Aufmerksamkeit.³⁸

Die Grabung der Purgstall-Tumuli von Sopron werden wir nur dann richtig verwerten können, wenn wir sie mit der Mitteilung vergleichen die von der Grabung des Jahres 1891 handelt. Er hat mit L. Bella sieben Hügel ausgegraben und nur von einem dieser Hügel gibt er uns den Entwurf und den Durschnitt nicht. Es versteht sich von selbst, dass diese Skizzen sich nur auf die Zentralurnenbegräbnisse beziehen, welche das Wesen der Tumuli bilden und sie prüfen diese nicht vom Gesichtspunkte der eventuell nur später erfolgten Beerdigung. Das ist jedoch nur anscheinend, was die Zeichnung des mit einem Zentralkreis umgrenzten Tumulus am besten zeigt, welches die ausserhalb des Kreises stattfindende Beerdigung genau aufweist. In unserer archäologischen Literatur ist dies die erste kurze aber sehr gewissenhafte Publikation, die uns von derartigen Beerdigungen ein vollständiges Bild gibt, deren Wert dadurch erhöht wird, dass sie von einander weit liegende Hügel darstellt, damit die durch die Zeit verursachte Abwechslung im Material auch vorhanden sei. Nicht nur das Museum, sondern auch die Gesichtspunkte der Chronologie begründen dieses Vorgehen.

Die Grabungen der Gräber von Gyoma und Gyöngyös stehen, was Material und Bearbeitung anbelangt im Zusammenhange, trotzdem dieselben in einem Zwischenraume von drei Jahren stattfanden. Die Gräber von Gyoma liess er überhaupt nicht, die von Gyöngyös nur teilweise ausgraben, doch gab er uns eine Aufklärung über die Umstände der Funde des ersteren und über die als Streufund zum Vorschein gekommenen Teile des letzteren mit Hilfe der zehn geöffneten Gräber. Im Gyoma fand er unter einem Hügel in einer aus Holz gebauten Grabkammer einen Goldfund, dessen Zeitalter die Bruchstücke eines Bronzespiegels festsetzten. Auf Grund der bis im Kleinsten vorhandenen Ähnlichkeit mit dem Material der russischen Kurgane konnte er das Zeitalter noch genauer feststellen, doch hielt er auch die Erörterung über den Stand der Skythen-Frage für notwendig. Dazu bot die Grabung der zehn Gräber von Gyöngyös eine bessere Gelegenheit, da jedes derselbe ein Brandgrab deckte. Daraus zog er den Schluss, dass die zerstreut vorgekommenen Klapper, Schellen, Radreife u. s. w. die Denkmäler eines Grabes mit Wagenüberreste sein können. Nach der pünktlichen Beschreibung sämtlicher Funde und nach Vergleichung derselben mit russischen Analogien zählt er zwei-

³⁸ 1. *Jelentése a soproni ásatásról.* (Bericht von der Soproner Grabung.) Jelentés, 1906. S. 165—170.
 2. *Skytha aranylelet a gyomai halomsírbán.* (Skythen-Goldfund in dem Tumulus von Gyoma.) Arch. Ért. 1905. S. 234—240.
 3. *Skytha sírletek Gyöngyösön.* (Skythen Gräberfunde von Gyöngyös.) Arch. Ért. 1908. S. 37—54.
 4. *Jelentése az aggteleki barlang ásatásáról.* (Bericht von den Grabungen in den Höhle von Aggtelek.) Jelentés, 1910. S. 195—199.

unddreissig heimische Fundorte auf, die ausserhalb Siebenbürgens auf dem Gebiete der Komitate Temes, Arad, Békés, Bihar, Hajdu, Szolnok, Szabolcs, Heves, Nógrád, Borsod und Bereg liegen. Er weist den Zusammenhang der Funde mit den Funden von Südrussland und Sibirien nach. Er stellt fest, dass die grobe Keramik von der Keramik jenes Volkes abweicht, das sich in unserer Bronzezeit niedergelassen hat, dass sie die Schöpfung eines nomadisierenden Hirtenvolkes ist, die sich am Ende der Hallstattzeit mit der Ausbreitung des La Tène gegenüber fand.

Er teilt nicht nur die Ergebnisse seiner eigener Grabungen mit, sondern seine letzte im Druck erschienene, Abhandlung, befasst sich mit skythischen Denkmälern. Er erforscht darin die Verwandtschaft des Pánáder Eisendolches, den K. Herepey schon im Jahre 1897 publiciert hat, und behauptet, nachdem er es durch die Analogien von Ószöny, Leibnitz und Neudorf ins rechte Licht gestellt hatte, dass er von skytischer Herkunft sei, und wenn auch die durch die vorgeführten Analogien uns aus dem Gesichtspunkte der Chronologie keine neue Angaben bringen, so führen in der Frage des mitteleuropäischen und skytisch-sibirischen Formenkreises auf dem durch Seger bezeichneten Wege — etwas weiter.³⁹

Vom Gesichtspunkte der vaterländischen neolithischen Forschung verdient die Grabung, — die er mit O. Kadič in der Aggteleker Höhle vollendet hat, die grösste Aufmerksamkeit. Obgleich er in seinem Bericht mit Bedauern erwähnt, dass diese Grabung den daran geknüpften Hoffnungen nicht entsprach, da Funde aus der älteren Steinzeit nicht zum Vorschein kamen, bekräftigte die ausserordentlich pünktlich geführte Arbeit die älteren, ganz verkannten Grabungserfolge von Baron J. Nyáry und gab damit den später auszuführenden Grabungen eine Basis.⁴⁰

Er fand in den untersten Schichten der Höhle jene charakteristischen Scherben, die er neben die bekannten Denkmäler der Bandkeramik der Steinzeit, als eine neue Gruppe unserer Denkmäler der Bandkeramik einreichte. Er zählt hier die Höhlenfundorte und die Freistationen dieser neuen Kultur auf, und weist darauf hin, dass mehrere der Verzierungsmotive an die Motive der gemalten bandverzierten Keramik erinnern, und macht schon auf die Abweichung der tiefergeritzten, mit Bandverzierung versehenen Keramik des Alföld (Tiefeland) aufmerksam. Dies ist eine klare Erkenntnis der Bükker-Kultur, worüber F. Tompa, bei Aner-

³⁹ *Der Verwandtenkreis des Parierstangendolches von Klein-Neudorf Kr. Görlitz.* (Altschlesien Bd. 5, 1934. S. 209—214.) Im Zusammenhange mit dieser Abhandlung schreibt das Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit, (Jg. 10, 1934. S. 192.) im Nekrolog über ihm folgendes: „Sein wichtiger Beitrag in der Seger-Festschrift über einen deutschen Fund ist nun durch sein plötzliches Hinscheiden, eine seiner letzten Veröffentlichungen geworden, zugleich aber ein sichtbarer Beweis, dass das Ableben dieses Gelehrten einen gemeinsamen Verlust für Ungarn und Deutschland bedeutet“.

⁴⁰ Siehe: Nyáry J.: *Az aggteleki barlang, mint őskori temető.* (Die Höhle von Aggtelek als prähist. Begräbnisstätte.) Budapest. 1881.

kennung der Feststellungen L. Mártons, seine schöne Monographie geschrieben hat.⁴¹

Diese Mitteilung spricht noch über die Keramik der Bronzezeit welche sich in einer höher liegenden Schicht befindet und über eine slavische Keramik, die in der obersten Schicht ist. Die Wichtigkeit dieser bleibt aber hinter seinem obenerwähnten Feststellungen zurück.

Ehe wir seine letzte grosse Arbeit erwähnen, müssen wir noch auf zwei seiner Berichte zurückkehren, deren Entstehen mit den ungünstigen Erfahrungen zusammenhängt, welche er auf den wiederholt besuchten Kongressen und auf seinen ausländischen Studienreisen machte. Er musste erfahren, dass die ungarischen archäologischen Erfolge, den ausländischen Fachkreisen kaum bekannt sind, und dass das ungarische Publikum über die ausländischen, archäologischen Ergebnisse nicht genügend orientiert ist.⁴²

Um dem letzt erwähnten Mangel abzufehlen, führt er im Arch. Ért. eine Rubrik ein, die das Publikum über die ausländischen, archäologischen Forschungen orientiert. In dieser Rubrik⁴³ legt er Rechenschaft ab über die Ergebnisse der prähistorischen Forschung. Obwohl die Rubrik noch

⁴¹ Die Bandkeramik in Ungarn. Arch. Hung. VI.

⁴² Siehe in dieser Hinsicht die unten folgenden sorgfältig abgefassten Studien und Referate von den Kongressen:

1. *Jelentése tanulmányútjáról.* (Bericht über seine Studienreise.) Jelentés, 1903. 149—154.
2. *Jelentése tanulmányútjáról.* (Bericht über seine Studienreise.) Jelentés, 1904. S. 135—139.
3. *Jelentése felsőolaszországi tanulmányútjáról és a salzburgi anthropologus gyűlésről.* (Bericht über seine Studienreise in Oberitalien und den Salzburger anthropologischen Kongress.) Jelentés, 1905. S. 153—162.
4. *Jelentése a monacoi 13. nemzetközi anthropologiai és ősrégészeti kongresszusáról.* (Bericht über den 13. internationalen anthropologischen, prähistorischen Kongress.) Jelentés, 1906. S. 153—165.
5. *Jelentés a kölni anthropologiai múzeum megnyitásáról és a strassburgi anthropologus gyűlésről.* (Bericht über die Eröffnung des Kölner anthropologischen Museums und über die Strassburger anthropologischen Sammlung.) Jelentés, 1907. S. 165—175.
6. *Jelentése külföldi tanulmányútjáról.* (Bericht über seine ausländische Studienreise.) Jelentés, 1909. S. 147—156.
7. *Jelentése a III. nemzetközi régészeti kongresszussal kapcsolatos olaszországi tanulmányútjáról.* (Bericht über seine italienische Studienreise bei der Gelegenheit des III. internationalen archäologischen Kongresses.) Jelentés, 1912. S. 183—193.

Zum Zwecke des Erkennens des heimischen Materials besuchte er die sämtlichen ungarischen Museen. Er hat — mit Ausnahme Galiziens — sämtliche wichtigen österreichischen Sammlungen gekannt. Er machte Studienreise in Ober- und Mittelitalien, Griechenland, Deutschland, Schweiz, Frankreich, England, Holland, Bulgarien, Rumänien und in Jugoslawien.

⁴³ *Archaeologiai kutatások a külföldön.* (Archäologische Forschungen im Auslande: I. Urzeit.) Arch. Ért. 1909. S. 57—63.

einige Zeit erhalten blieb, finden wir seine orientierenden Mitteilungen nur so, wie früher, in der Rubrik für literarische Mitteilungen.⁴⁴

Die Zusammenfassung, welche er zur Orientierung des Auslandes schrieb, ist viel wichtiger als diese, da die Fachkreise die Erfolge der ungarischen Forschungen nicht gekannt hatten. Die 22 Bände der Archäologische Mitteilungen (Archaeologiai Közlemények), 14 alte und 30 neue Jahrgänge des Archäologischen Anzeigers (Archaeologiai Értesítő), die prachtvoll ausgestatteten Bände des Museums- und Bibliotheksanzeigers (Múzeumi és Könyvtári Értesítő), und Jahresbericht des National Museums (Nemzeti Múzeum Évi Jelentése) sind dem Auslande unbekannt, da niemand nicht einmal die Titel der erschienenen Mitteilungen versteht. Wir übertreiben nicht, wenn wir daran erinnern, dass die reichlichen fremdsprachigen Auszüge und vollständige Mitteilungen der in der Redaktion von B. Pósta damals schon erschienenen „Dolgozatok“ (Arbeiten) den Einfall dazu gaben, dass L. Márton in den Kolumnen der Prähistorischen Zeitschrift die Erfolge einer einjährigen archäologischen Forschung für das Ausland zugänglich macht. Er nimmt das Material vom Paläolithikum bis zum Mittelalter auf, welches in den Kolumnen der Jahrbücher des Geologischen Institutes (Földtani Intézet Évkönyve), in den Mitteilungen der Höhlenforscherkommission der Geologischen Gesellschaft (Közlemé-

⁴⁴ Siehe die folgenden Mitteilungen:

1. Divald Kornél: *Budapest művészete a törökhódoltság alatt.* (K. Divald: Die Kunst Budapests während der türkischen Herrschaft.) Budapest régiségei, VIII. S. 183—184.
2. M. Hoernes: *Die älteste Bronzezeit in Niederösterreich.* Arch. Ért. 1904. S. 180—182.
3. Wilke: *Archäologische Parallelen aus dem Kaukasus und den unteren Donauländern.* Arch. Ért. 1904. S. 426—432.
4. *Az iparművészet könyve. II. kötet.* (Das Buch des Kunstgewerbes. Bd. II.) Magyar Iparművészet, 1905. S. 56—66.
5. E. Krause: *Die Werkthätigkeit der Vorzeit.* Arch. Ért. 1905. S. 439—441.
6. Sebestyén Gyula: *Az őskor művészete.* (Die Kunst der Urzeit.) Arch. Ért. 1906. S. 170—173.
7. Hollak—Peiser: *Das Gräberfeld von Moythien.* Arch. Ért. 1906. S. 178.
8. British Museum. *A guide to the antiquities of early iron age.* Arch. Ért. 1906. S. 283—285.
9. Bezenberger: *Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ost-Preussens.* Arch. Ért. 1906. S. 285—286.
10. Br. Miske Kálmán: *A velemszentvidi őstelep.* (Der prähistorische Ansiedlung von Velemszentvid.) Arch. Ért. 1908. S. 276—278.
11. Pič: *Aphorismen über Ethnologie und Kunstgewerbe in der prähistorischen Archäologie.* Arch. Ért. 1910. S. 82—86.
12. M. Hoernes: *Natur und Urgeschichte des Menschen.* Arch. Ért. 1910. S. 186—189.
13. Gróf Desewffy Miklós: *barbár pénzei.* (Die Barbarenmünzen von dem Grafen M. Desewffy.) Arch. Ért. 1915. S. 82—86.
14. Roska Márton: *Az ősrégészet kézikönyve. II. Az újabb kőkor.* (M. Roska: Handbuch der prähistorischen Archäologie. II. Die jüngere Steinzeit.) Arch. Ért. 1928. S. 265—269.)

nyek a Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságából), in den Berichten des National-Museums (Nemzeti Múzeum Évi Jelentései), in den Geographischen Mitteilungen (Földrajzi Közlemények) und in den Kolumnen der Archäologischen Anzeigers (Archaeologiai Értesítő) erschienen sind. Diese Zusammenstellung, die auch mit Illustrationen reichlich versehen ist, hat der Publikation der Forschung grosse Dienste geleistet und hätte auch mehr getan, wenn die erste Mitteilung⁴⁵ nicht zugleich auch die letzte gewesen wäre. Es ist keine mehr erschienen.

Mit den Denkmälern der Eisenzeit befassen sich drei seiner Werke.⁴⁶

Seine erste Arbeit war der Vortrag, den er auf dem Kongress von Monaco im Jahre 1906 abhielt. In seiner Abhandlung — seine Vorstellung vor der grossen wissenschaftlichen Öffentlichkeit — trachtet er von der Verschiedenheit des Materials der ungarischen Bronzezeit in der verschiedenen Gegenden ausgehend, diese Abweichung und hauptsächlich die in verschiedenen Zeitalter erfolgte Aufnahme der Eisenwerkzeuge, auf ethnische Gründe zurückzuführen und auf dieser Basis das ganze Material auf drei Gebiete zu teilen.

Dass L. Márton trotz seines Mitwirkens nicht als Schüler Hampels zu betrachten ist, zeigt die Kritik, die Hampel über seine Arbeit schrieb und in der er betont: „Jene territoriale Trennung, die auch einen ethnographischen Grund haben soll, bewährt sich nicht und es wird vielleicht zweckmässiger sein, nach dem sorgfältigen Sammeln von mehr Denkmälern, nach der genauen Beobachtung der Fundumstände, dem Studium der Typenzusammenhänge und der Zeitbestimmung der Erscheinungen zu streben“.

Man könnte darüber streiten, ob gerade Hampel das Recht hatte, diese Feststellung eben L. Márton gegenüber laut werden zu lassen, der von der Wahrheit dieser Worte nicht nur durchdrungen war, sondern denselben folgte seit den Tószeger Grabungen, als der entgegenkommendste Vertreter der neuen Methode. Es steht jedoch fest, dass gerade in diesem Jahre (1909) als diese Kritik erschien, L. Márton auch dieser Ansicht war. Bei der Besprechung der Errichtung des Prager-Nationalmuseums kritisiert er heftig Pič-s wissenschaftliches System, das anstatt Chronologie und Typologie, den Nachlass verschiedener vorgeschichtlichen Völker von einander abzusondern trachtet, was auch er für seine

⁴⁵ Die wichtigsten Resultate vor- und frühgeschichtlicher Forschung in Ungarn. (1911.) Prähist. Zeitschrift, 1912. S. 175—191.

⁴⁶ 1. *La repartition locale des monuments de l'âge de fer en Hongrie*. Monaco 1908. Compt Rendus. II. 64—76. Siehe die kurze kritische Erörterung von Hampel: Arch. Ért. 1909. S. 80—81.

2. *A korai La Tène kultúra Magyarországon*. (Die frühe La Tène Kultur in Ungarn.) Arch. Hung. XI. Budapest, 1933 Kritik von Pittioni in W. P. Z. 1934. S. 56—57. Literatura 1934, S. 16. Anonym.

3. *A korai La Tène sírok leletanyaga*. (Das Fundmaterial der frühen La Tène Gräber.) Dolgozatok, Szeged, 1934. S. 93—165. Kritik von Pittioni in W. P. Z. 1934. S. 164. Literatura, 1934. S. LXXV. Anonym.

Hauptaufgabe hält, aber deswegen kann man die Zeitbestimmung nicht vernachlässigen und es ist noch zu schwer die Ethnographie zu machen.⁴⁷

Die anderen zwei Arbeiten gehören zusammen. Das Sammeln des Materials der frühen La Tène Gräber war die Basis seines nicht lange vorher erschienenen Werkes: Die frühe La Tène Kultur in Ungarn. Die beiden Werke geben gemeinsam die volle Monographie.⁴⁸ Neben der Abhandlung der Frage der älteren Literatur in beiden Werken bekommen wir nicht nur das ganze Fundmaterial der in unserem Vaterlande ausgegrabenen Gräber, sondern wir bekommen auch das Bild des gesamten Materials, aus dem sich allmählich, wenn wir die Arbeit Schritt für Schritt verfolgen, die volle Formenauswahl des frühen La Tène entwickelt und auch die Gesetzmässigkeit, welche sich in der Ansiedlung äussert. Wir gewinnen ein klares Bild von der vollen Ausbildung der frühen La Tène Typen, wenn wir durch die charakteristisch verzierten Massen der Fibeln, Torques, Armringe, Schwerter, Lanzen, Helme, keramische Denkmäler der Reihe nach nehmen.

Das interessanteste Kapitel des Buches beschäftigt sich mit den charakteristischen Formen der Eisenzeit von Ungarn. Zuerst beschäftigt er sich mit den im V. und IV. Jahrhundert vor Chr. allgemein gebrauchten Astragall-Gürteln und weist nach, dass ihr Verbreitungsgebiet hauptsächlich Syrmien, Bosnien, der östliche Teil Dunántul-s (jenseits der Donau), das Komitat Bács-Bodrog, wo er auch ihren Entstehungsort sucht. Auf gleichem Gebiet mit den Astragall-Gürteln sind jene Formen, welche die Titeler Gürtel vertreten. Ihre Bestimmung war lange ein Problem, aber die Glatiner Analogien weisen sie entschieden unter die Schmucksachen. Ihre Verzierung ist in dem Nachlass der Kelten fremd, die Motive sind aber von griechischer Herkunft. Ihre Technik stammt aus der Bronzezeit und aus der frühen Hallstattzeit. Auf griechische Herkunft deutet auch die mit einem Scharnier versehene Fibel, die zweifellos durch den Balkan zu uns gelang.

Er weist nach, dass die Verzierungen der mondsichelförmigen Goldarmringe auch bei uns auf den frühen La Tène Gefässen vorhanden sind. Die mit vibrierenden Linien eingeritzten Verzierungen hält er für eine örtliche Tradition, die ebenso in der griechischen, geometrischen Verzierung wurzeln kann, als in der inkrustierten Keramik der südungarischen Bronzezeit.

Die Goldschmucksachen von Százrad und Regöly sind aus dem Venet-Gebiet importiert, deren Zeit er in die Mitte des III. Jahrhunderts vor Chr. versetzt. Die mit Tierfiguren versehenen Fibeln führt er auf eine griechische Abstammung zurück und meint, dass sie durch solche Menschen umgeformt wurden, die das originelle Tier (vielleicht Löwe)

⁴⁷ Jelentés, 1909. S. 156.

⁴⁸ Das ist der Grund, weshalb diejenigen über dieses Werk keine Kritik schrieben, die wussten, dass auch die Fundstatistik ebenfalls erscheinen wird.

überhaupt nicht gekannt haben. Schliesslich macht er die örtlichen Figuren der Keramik der La Tène Zeit bekannt.

Im Zusammenhange mit dem erörterten Material wirft er viele Probleme auf, gerade so, wie in seinen anderen Werken und damit gibt er demjenigen eine Aufgabe, der sich mit einem grösseren Material und mit der Kenntnis besser beobachteten Erscheinungen an die Arbeit machen wird.

Das interessanteste der aufgeworfenen Probleme wird darin bestehen, die prähistorischen Denkmäler vom Gesichtspunkte zu prüfen: ob dieses Gebiet, das die fremden Wirkungen verschmolz und weiterentwickelte und die aus den vorgeschichtlichen Formen und fremden Wirkungen entstandene interessante Kultur fähig war, mit seinen Rohprodukten und mit dem — zur Ausfuhr der Formen geeigneten — Gold und mit anderen Metallen zu verbreiten?“

Dies ist ein Problem, dass nur vor demjenigen auftauchen konnte, der das vaterländische, prähistorische Material und dessen ausländische Verbindungen so gut kennt, wie L. Márton, wie es die bisherigen Mitteilungen tatsächlich beweisen. Es soll jene treffende Charakterisierung hier angeführt werden, die einer seiner Kritiker schreibt: „Er weist gut motiviert die Verbindungen der keltischen Kultur von Ungarn mit der der westeuropäischen und besonders die Verbindungen mit der südgriechischen Kultur nach. Für uns ist der Abschnitt der wichtigste Teil der Arbeit, in dem er die Verbindungen mit den asiatischen. Skythen ins rechte Licht stellt, besser gesagt, in dem er die Wechselwirkung und Berührung der indogermanischen Kelten und der türkischen Skythen ausweist“.⁴⁹

Das Bild, das wir von der Tätigkeit L. Mártons gezeichnet haben, wäre unvollkommen, wenn wir mit einigen Worten jene Tätigkeit nicht erwähnen würden, die er in der Ungarischen Archäologischen und Anthropologischen Gesellschaft entfaltet hat.

Am 30. September 1902 wählte ihn die Gesellschaft zum ordentlichen Mitglied und von da an, bis zum 27. Januar 1914 arbeitete er mit der grössten Aktivität, als Referent, vom Jahre 1914 an als Ausschussmitglied, vom Jahre 1910 bis 1914 als Stellvertreter des Sekretärs, dann als Sekretär. Es gibt kein Jahr, in dem er nicht am Vortragstisch sass, und nicht aus seinem grossen Wissenkreis, in Zusammenhange mit den Funden über die aktuellen Fragen, gesprochen hätte.⁵⁰

⁴⁹ Literatura, 1934. S. 16.

⁵⁰ Seine Vorträge:

1. *Gömör vármegye őskoráról.* (Von der Urgeschichte des Komitates Gömör.) 1903. IX. 29.
2. *Az abonyi régibb középkori temető leletei.* (Die Funde der Abonyer frühmittelalterlichen Begräbnisstätte.) 1903. X. 27.
3. *Párhuzam Magyarországon és a Kaukázus őskori kulturájában.* (Parallelen zwischen der prähistorischen Kultur Ungarns und des Kaukasus.) 1904. XI. 29.
4. *A Nemzeti Múzeum gyűjteményében lévő őskori bronz madáralakok.* (Prähistorische Bronzevogelformen in der Sammlung des National-Museums.) 1905. IX. 26.

Als Stellvertreter des Sekretärs gibt über den Verlauf der am 25. Oktober 1910 abgehaltenen Sitzung zuerst einen Bericht und abweichend von dem seit Jahrzehnten üblichen Gebrauch, teilt er den kurzen Auszug der abgehaltenen Vorträge mit,⁵¹ was, der Vergangenheit gegenüber, einen grossen Vortschritt bedeutet, denn so wurde nicht nur das Material jener Vorträge zugänglich, die auch im Arch. Ért. erschienen sind. Diese Neuerung hat er auch als gewählter Sekretär beibehalten, soweit Értésítő überhaupt einen Bericht mitteilt.

Der Erfolg einer seiner letzten Taten vor seiner Abdankung war die Errichtung einer anthropologischen Sektion innerhalb der Gesellschaft, den darauf bezüglichen Vorschlag hat die am 25. Februar 1913 abgehaltene Generalversammlung akzeptiert.⁵²

Nach Hampels Tod liess er sich, — wegen der in der Führung des Museums eingetretenen Änderung, pensionieren, was auch seine Abdankung als Sekretär mit sich brachte (1914. I. 27.), die Gesellschaft nahm dieselbe zur Kenntnis und nach einem Jahre (1915. III. 30.) wählte sie ihn als Anerkennung seiner Dienste zum Mitglied des ewigen Ausschusses.

Trotzdem er aus dem Dienste des Museums ausgeschieden war, spielte er doch im Leben der Gesellschaft auch weiterhin eine Rolle, insofern seine Beschäftigung es ihm erlaubte (er lebte nicht in der Hauptstadt.). Er kehrte in den Dienst als Sektionschef zurück und die Gesellschaft, die inzwischen eine Archäologische und Kunsthistorische Gesellschaft geworden war, wählte ihn zum Ehrenmitglied.

Seine Demission verhinderte die Archäologische Kommission der Ungarischen Akademie für Wissenschaften ihn zum Hilfsmitglied zu wählen, obwohl die Kommission ihn in der Sitzung vom 4. April 1913 für die

5. *A féregyházi őskori aranylelet.* (Prähistorischer Goldfund von Féregyháza.) 1906. I. 30.
6. *A mercyfalvai őskori aranylelet.* (Prähistorischer Goldfund von Mercyfálva.) 1907. II. 26.
7. *A gyöngyösi skytha sírletelek.* (Skythen-Gräber in Gyöngyös.) 1908. I. 28.
8. *Egy sajátágos kőkori edényalak.* (Eine eigenartige Gefässform aus der Steinzeit.) 1909. I. 26.
9. *A dunapentelei kelta bronzöv.* (Ein keltischer Bronzegürtel von Dunapentele.) 1909. I. 26.
10. *Emlékek a magyarországi bronzkor elejéről.* (Denkmäler vom Anfang der ungarischen Bronzezeit.) 1911. II. 28.
11. *Hamisított régiségek bemutatása.* (Die Vorzeigung gefälschter Altertümer.) 1912. XII. 27.
12. *Az Archeologia Hungarica újabb füzetei és programja.* (Die neueren Hefte und das Programm der Arch. Hung.) 1932. IV. 22.
13. *A kelták első fellépése Magyarországon.* (Das erste Auftreten der Kelten in Ungarn.) 1934. II. 10.

⁵¹ Siehe: Arch. Ért. 1910. S. 450; 1911. S. 94–96; 1913. S. 94–96; 1913. S. 188–189. Ferner: *Nachricht von dem Stand des O. R. und E. T. vom Jahre 1912.* (Arch. Ért. 1913. S. 89–94) und 1913. (Arch. Ért. S. 186–188.)

⁵² Arch. Ért. 1913. S. 186.

nach Hampels Tod im Interesse des Arch. Ert. geleisteten Dienste, seinen Dank ausgesprochen und beschlossen hatte, der neuen Kommission seine Wahl als Hilfsmitglied zu beantragen.⁵³ Die am 24. April abgehaltene Sitzung verschob die Wahl der Hilfsmitglieder auf September und so blieb er wegen der veränderten Verhältnisse aus der Reihe der Mitglieder der Kommission aus. Nach der Rückkehr in den Dienst, wurde er aber ein berufenes Mitglied der Kommission.

Ausserdem war er ordentliches Mitglied des Archäologischen Instituts des Deutschen Reiches, der ständigen, organisierenden Kommission des internationalen ur- und frühgeschichtlichen Kongresses, des Suomalais Ugrilainen Seura, ein korrespondierendes Mitglied der Belgrader Archäologischen Gesellschaft.

*

Bisher sahen wir L. Márton den Gelehrten, der auch die Werkzeuge „der Wissenschaft des Spatens“ im modernen Sinne handhabte und als wir darüber sprachen, entnahmen wir Einzelheiten aus einem anderen Bild: Aus dem Bild des Museologen, dessen Persönlichkeit überall hervortritt, besonders aus den schon so oft erwähnten Berichten, welche vom Besuch heimischer und ausländischer Museen sprechen.

Wenn wir ihn in den nachfolgenden Zeilen doch als den Mann des Museums extra erwähnen, so liegt der Grund darin, dass wir den Gelehrten, der Grabungen ausführt und das Museum ordnet, auch würdigen müssen vom Gesichtspunkte, was er für die Aufgabe unserer archäologischen Forschung hielt.

Doch müssen wir vorerst auf die Erklärung des Begriffes der beiden Gelehrten zurückkehren. Kann überhaupt derjenige der Grabungen ausführt oder Museen ordnet für einen Gelehrten gehalten werden? Braucht man zur Verrichtung dieser beiden Aufgaben eine Wissenschaft? Es gibt gewiss Leute, die dies nicht nur in Abrede stellen, sondern denjenigen geringschätzen, oder zum mindesten belächeln, der dies behauptet. Dessen ungeachtet behaupten wir auch die Notwendigkeit der Wissenschaft. Und zwar behaupten wir es im Zusammenhang mit der Tätigkeit L. Mártons, weil er bei uns auf beiden Gebieten einer der Bahnbrecher gewesen ist.

Die Bedeutung der Tószeger und der späteren Grabungen besteht gerade darin, dass er anstatt der früher angewandten typologischen Methode, die stratigraphische anwendet und dadurch die relative Chronologie bestimmt, die in unseren Bronzefunden des Alfölds (Tiefland) auch heute noch massgebend ist und mit diesem schichtenweise abgesonderten Material kann er die Lösung der Abstammungsfrage der prähistorischen Kultur der Ansiedlung auf die Probe stellen.

Führen wir seine eigenen Worte an: „Die Prüfung der Erscheinun-

⁵³ Arch. Ert. 1913. S. 184—185.

gen, aus denen die Siedlungsarchäologie ihre Resultate folgert, ist auch in Nord-Europa eine schwere Aufgabe. Hundertmal schwerer ist es aber bei uns in dem Becken der Mittel-Donau, auf der Landstrasse der Völker, wo wir seit der Steinzeit keiner Evolution begegneten, die ungestört zur Geltung hätte kommen können. Das Gebiet Nord-Europas erreichen die Wirkungen ebenso, wie der periodische Wellenschlag das Seeufer, bei uns kreuzen sich die Wellenkreise, sie wirbeln, wie Strudel und bringen auffallende, unbekannte, mit der Umgebung in keinem Zusammenhang stehende Erscheinungen zum Vorschein, ein andermal reissen sie gut gekannte und gut sichtbare ihrem Zeitalter nicht entsprechende Formen mit sich. Wir dürfen keinen Moment ausser Acht lassen, wie verzweigend die Fäden der Handelsverbindungen auf diesem Gebiete sind und dass wir ausser diesen mit den verschiedensten Volksbewegungen, mit Eindringen, mit Verbreitung, mit Einsiedlung, mit Wandern, mit Besatzung rechnen müssen. Der Forscher muss also das Aufeinanderfolgen und die Anordnung der Erscheinungen der entwickelteren und zurückgebliebenen Kultur distinguieren können, und das sind die heikelsten Fragen der vorgeschichtlichen Zeit Ungarns; auf diese Fragen bekommen wir aus dem bekannten Fundmaterial noch immer keine beruhigende Antwort⁵⁴. Auf diese Fragen muss sich die Antwort aus den Grabungen ergeben.⁵⁵ Es ist wahr, dass anders geführte Grabungen sich auch vorher und seither abgespielt haben, aber über deren wissenschaftlichen Wert wollen wir nicht einmal disputieren.

Dasselbe gilt auch für das Ordnen des Museums. Eine Sammlung ohne wissenschaftliche Kenntnisse zu ordnen, ist nur mit dem Ausschliessen des einzigen Zweckes des Museums, nämlich dem des Unterreichtes, möglich. Das Museum ist eigentlich ein räumlich wissenschaftlicher oder belehrender Vortrag, der den Ordner eine längere Zeit der Kritik aussetzt; es kann nicht nur das Wissen derjenigen in falsche Richtung führen, die sich dort einmal versammelt haben, sondern auch das Wissen der alltäglichen Besucher. Durch das gut geordnete Museum kann der Ordner uns mit allem vertraut machen und wenn das Ausstellungsmaterial nicht ausdrucksvoll ist, ist das ganze Ordnen wertlos.

Wieviel L. Márton vor 20 Jahren zu sagen hatte, dafür zeugt der entsprechende Teil des schon oft erwähnten Führers und auch die heutige Aufstellung der Antiquitätensammlung des National-Museums, wo seiner Vorstellung entsprechend seine Gedanken und die seiner Mitarbeiter in den Erfolgen der neueren Forschungen zum Ausdruck kommen.

Das L. Márton sich über die Aufgaben im weitesten Umfange im klaren war, beweisen nicht nur seine diesbezüglichen Artikel und Vorträge,⁵⁵ sondern auch die bereits erwähnten Berichte seiner Studienreisen

⁵⁴ Magyar Szemle, 1930. S. 228—229.

⁵⁵ I. *Múltunk emlékeinek védelme*. (Schutz der Denkmäler unserer Vergangenheit.) A nagykorösi Arany János Társaság Évkönyvei. I. 1926. S. 162—171.

in denen wir sozusagen überall solche Gedanken finden, die mit diesen Fragen in engem Zusammenhange stehen und die uns, mit der Schilderung von Umständen, die oft zu belächeln sind, einen Einblick in die Geschichte des Museumsgedankens gestatten. So ist es dann begreiflich, dass sich seine Vorstellung auf alles erstreckt als er mit Rücksicht auf seine 30-jährigen Erfahrungen, ein Arbeitsprogramm aufstellte.

Er sieht die Lücken, die entweder die Mangelhaftigkeit der verrichteten Arbeit, oder das Zerstreuen des Fundmaterials verursachen. Diesem Übel will er ein für allemal durch Tausch und Überweisungen für die Zukunft aber durch das pünktliche Bestimmen der Sammelkreise der einzelnen Museen abhelfen.

Er wirft den Gedanken auf, dass es nötig wäre, ein Fundregister und ein Fundkataster von dem in den öffentlichen Sammlungen aufbewahrten Fundmaterial aufzulegen, wozu Lokalausweise und der Besuch neuer bis jetzt unbekannter Fundorte, und auch die Kontrolle des aus dem Schrifttum bekannten Materials erforderlich wären. Bei den Terrain-Aufnahmen will er die Flugmaschinen in den Dienst der Forschung stellen, um dieselben, mit Photographien und pünktlichen Messungen ergänzt, verwenden zu können.

Bei den Grabungen — soweit andere Umstände dies nicht anders fordern — hält er die Erforschung der Friedhöfe für sehr wichtig, da diese instande wären, die meisten ethnischen und chronologischen Fragen zu lösen. Dann käme die Grabung der bisher sehr vernachlässigten Urnenfriedhöfe an die Reihe, da bisher ein ganzer Urnenfriedhof im seltensten Falle aufgegraben wurde. In jeder Gegend wären einige Friedhöfe der verschiedenen Zeiten auszugraben. Aber auch von der Grabung der Ansiedlungen kann nicht abgesehen werden, da deren Wohnungen und Ausstattungen mit denen aus den Friedhöfen stammenden Funden ein ganzes Bild des Kulturkreises ergeben. Für die letzte Aufgabe hält er die Grabung der Tumuli, die sowohl technisch als auch materiell die schwerste Aufgabe ist.

Um diesen Aufgaben entsprechen zu können, müssten uns unbedingt Fachleute in genügender Zahl zur Verfügung stehen, doch stösst

-
2. *Ősrégészeti kutatásaink feladatai.* (Die Aufgaben unserer vorgeschichtlichen Forschung.) Magyar Szemle, 1930. S. 227—234.
 3. *Indítvány a „műzeumi előőrsek“ szervezetének kiépítésére.* (Antrag zum Ausbau der Organisation „Museumvorposten“.) Az O. M. R. T. és a M. N. T. 1926 október 24-én tartott vándorgyűlésén, Kecskeméten. Siehe: Ethnographia, 1926. S. 204.
 4. *A vidéki múzeumok hivatása.* (Beruf der Provinzialmuseen.) Előadás a gyulai múzeum megnyitása alkalmával, 1930. november 30.
 5. *Régészeti kutatásunk feladata az Alföldön.* (Aufgabe der archäologischen Forschung am Alföld (Tiefland).) Előadás a békéscsabai múzeum megnyitása alkalmával, 1932. június 5.
 6. *Előadás az őskorról.* (Vortrag von der Urzeit.) Szombathely, 1934. szeptember 4.

deren Ausbildung auf grosse Schwierigkeiten, da nicht eine der vier Universitäten unseres Vaterlandes, das an prähistorischen Denkmälern in ganz Europa am reichsten ist, einen Lehrstuhl für prähistorische Archäologie hat.

Die Lösung der wichtigsten Fragen der europäischen Urzeit liegt in unserer Erde verborgen, eben deshalb legt er auf die Schulgrabungen ein grosses Gewicht, wo sich die jungen Arbeitskräfte, die zur Führung der Provinzmuseen berufen sind, praktische Fachkenntnisse erwerben könnten.

Er halt die vollständige Ergänzung der Fachbibliothek des Nationalmuseums für notwendig.

Die ausländischen wissenschaftlichen Institute, die Grabungen vollführen, haben gewöhnlich einen gutgebildeten Vorarbeiter, der photographiert, zeichnet, bei Messungen mithilft, des Präparieren vor den Aufnahmen verrichtet und die Werkzeuge in Ordnung hält. Die Ausbildung solcher Hilfsarbeiter hält er auch bei uns für wichtig.

Er würde gern das Material der Museen in zwei Gruppen teilen: in eine Studiensammlung für Fachleute, und in veranschaulichende Sammlungen, welche zur Belehrung des Publikums dienen würden. In den letzteren würde ausser den Aufschriften und Bildern dem Publikum ein kurzer, illustrierter Leitfaden zur Verfügung gestellt werden, welcher die Ergebnisse der Wissenschaft popularisieren würde,⁵⁶ die erstere wäre die wissenschaftliche Bearbeitung der Sammlung.⁵⁷

Die Popularisierung fordern die veranschaulichenden Wandtafeln⁵⁸ und die intensivere Teilnahme unserer Archäologen an der Vortragsarbeit der Volksbildungskommissionen. Die Vermittelung dieser Kommissionen sollte auch zur Organisation der Institution der Museumsberichterstatte zum kräftigen Schutze der archäologischen Funde in Anspruch genommen werden.

⁵⁶ Diesem Zwecke dienen auch seine die Wissenschaft popularisierenden Berichte und Vorträge, die er in dem für Arbeiter veranstalteten Vortragscyklus des National-Museums gehalten hatte. Er nahm selbst einen lebhaften Anteil daran, wie dies die Berichte beweisen. Er betätigte sich in dieser Richtung auch mit dem Verfassen der Schlagwörter aus dem Kreise der Urgeschichte (*ősrégészeti címszók*), welche in den Bänden 1—12 des Révayschen Lexikons und in den Bänden 1—10 des Gutenbergschen Lexikons erschienen sind, ferner auch mit der Zusammenstellung und Abfassung des Textes einer Bilderserie, unter den Titel: *A vaskor kultúrája* (Die Kultur der Eisenzeit) und mit vielen in den Provinzblättern erschienenen kleineren Mitteilungen, die hier nicht erwähnt werden können.

⁵⁷ Seine Vorstellung von denselben zeigt sein Vortrag vom Programm und von den neuen Heften der Archäologia Hungarica am besten. Die Bände VII. und VIII. dieser durch J. Hillebrand begonnenen Zeitschrift redigierte er allein und die Bände IX—XIV. mit N. Fettich gemeinsam.

⁵⁸ Eine solche Tafel erschien unter dem Titel: *Becsüljük meg hazánk régiségeit*, (Schätzen wir die Altertümer unseres Vaterlandes,) mit acht zusammenfassenden Bildern und mit kurzem Text auf Kosten der Volksbildungskommission vom Pester Komitat in der Ausgabe des National-Museums, im Jahre 1931.

Diese Skizze genügt uns das Bild eines Museologen vor Augen zu führen.

*

Aus der hier angeführten Tätigkeit L. Mártons ersehen wir, dass die Urzeit des Komitates Gömör-Kishont den Anfang, und die Monographie der frühen La-Tène Kultur die Vollendung zeigt. Die in die Zwischenzeit fallenden Werke sind die Grenzsteine, welche die einzelnen Punkte dieses aufwärts schreitenden Weges, aber nie seine Haltestellen bedeuten. Diese schön aufwärtsschreitende Laufbahn weist einen Spalt auf. Jene fünfzehn Jahre, die menschlich begreiflich, aber für immer bedauernswert sind, weil sie in die Zeit fallen, wo ein anerkannter Gelehrter auf dem Wege war, als Dozent der Budapester Universität, gestützt auf das gut gekannte Material des National-Museums und auf seine eigenen tiefen Kenntnisse teilzunehmen an der Erziehung der neuen Generation, die auf dem durch ihn gebannten Wege hätte leichter vorwärts kommen können. Was hätte es vom Gesichtspunkte der Entwicklung der heimischen, prähistorischen Forschung bedeutet, wenn der immer tätige L. Márton, der es verstand mit Menschen umzugehen,⁵⁹ während der verlorenen fünfzehn Jahre auf einer neuen Basis, die schon in den dritten Generation vor sich gehende Erziehungsarbeit hätte fortsetzen können? Aber berühren wir diese Frage nicht, da die zugebende Antwort, den Schmerz, den wir über den Verlust fühlen, noch vergrößern würde.

Die Sehschärfe seines ersten Werkes und die jugendliche Tatkraft eines der letzten überraschen uns und das in seinen Werken niedergelegte richtige Erkennen der archäologischen Probleme spornt uns zur weiteren Arbeit an und zeigt uns erst recht was für einen Verlust sein unerwartetes Dahinscheiden für unsere Wissenschaft bedeutet.

Die zwei Grenzstationen der ausländischen, wissenschaftlichen Öffentlichkeit bezeichnen die Kongresse von Monaco und von Madrid. Die erste Station ist mit dem dort verklungenen Vortrage der Anfang, die letztere, nach dem Vortrag, den er aus dem Kreis der Museologie genommen hat, das unerwartete, tragische Ende.

Die in die Zwischenzeit fallenden Kongresse sind die Stunden des beständigen Lernens, die daraus gezogenen Lehren bedeuten die schaffende Tätigkeit des an Erfolgen reichen Lebens und sehr oft einen Kampf; einen Kampf ohne Verzagen, gegen die unerwarteten Schwierigkeiten.

⁵⁹ Man befasst sich hier mit L. Márton nicht mit dem Menschen, dessen Charakterisierung, infolge seiner Individualität, einen mehr lyrischen Ton verlangen würde, als diese Erinnerung gestattet. Anstatt dessen weisen wir auf die Nekrologe, die bis jetzt unseres Wissens nach erschienen sind. Es sind solche: Ein Artikel von F. Tompa im *Napkelet*, Bd. 1934. S. 736—737; Ein Artikel von P. Móricz mit dem Titel: Der Sohn L. Abonyis, *Magyarság*, 1934. 18/XI. Ein Artikel von s. g. (*Supka Géza*) im *Magyar Hírlap*, 1934. 6/XI. Ein Artikel von einem Anonymen im *Újmagyarság*, 1934. 6/XI. Ein Artikel vom K. Zs. (Kiss Zsigmond) im *Abony és Környéke*, 1934. 11/XI. und ein Artikel vom L. Smidt im *Vasi Szemle*, Bd. II. S. 124—125.

Ein jeder Arbeiter der Wissenschaft bedeutet in seinem eigener Fach nur eine Stufe. Er wird danach bewertet, ob er seine Vorgänger in der Wissenschaft überflügelt.

In der hundertjährigen Wissenschaft der ungarischen Archäologie ist L. Márton die fünfte Stufe: seine Vorstellungen und Wahrnehmungen streben dem Ziele zu, welches innerhalb der Rahmen der internationalen Wissenschaft zur Verwirklichung unserer heimischen Aufgaben führen.

Der Weg ist angegeben, seine Richtung kann sich der Entwicklung gemäss ändern, ob wir aber diesen Weg weiter gehen, das hängt von uns, den Arbeitern der ungarischen Archäologie, ab. Wenn die ungünstigen Verhältnisse auch den Weg erschweren, ist das Vorwärtstommen unsere Pflicht. Und so muss man immer die wertvolle Tätigkeit L. Mártons mit derselben verständnisinnigen Achtung betrachten und mit einer Objektivität wertschätzen, mit der er die Tätigkeit seiner Vorgänger bewertete.

János Banner.

A Diósgyőri barlang felső-diluviális kőeszközei és faunája.

(Ide tartozik az I—II. tábla.)

A Diósgyőri barlang¹ a diósgyőri völgyet dél felé határoló Vártető-hegy tövében fekszik, a jelenlegi erdőkinctári orvosi lakás kertjének háta megett, a Tapolca fürdő langyos forrásaiból táplálkozó bővizű patak jobb partján. A Vártető a Bükk-hegység azon karsztos mészkővonulatához tartozik, mely nagyjából Tardona község és a görömbölyi Tapolca között foglal helyet és az Örvénykőn, Oszratetőn, Dolkatetőn, Háromkúton át Hámor község felé halad, majd a papirosgyárnál átsapva a Szinva patak jobb partjára a Bányahegyen, a Vártetőn, Poklostetőn át egészen a Nagykőmázsaig követhető. Legtöbbsnyire ebben a karsztjellegű mészkővonulatban alakultak ki a Bükk hegység nevezetes és a diluviumban az ősember által lakott barlangjai, melyek közül a fenti vonulat irányát megtartva a következők említendők: Háromkúti barlang, a hámori barlangcsoport (Szeleta, Herman Ottó barlang, Puskaporosi kőfülke), a Királykút környéki barlangok (Büdöspeszt, Kecske-barlang, Felsőforrási barlangok), majd a Szinva jobb partján a Diósgyőri barlang, a vasgyártól Ó-huta község felé haladó völgyben a két Mexikóvölgyi barlang, végül a görömbölyi Tapolca barlangjai.

E sorozat három utolsó barlangjára aránylag későn irányult rá a figyelem, mert Kadič és Hillebrand ásatási területéből kiestek. 1924-ben hívtam fel a figyelmet a már fentemlített mexikóvölgyi barlangokra, melyek közül a felsőt, a Borsod-Miskolci Múzeum anyagi támogatásával rendszeresen megásattam. Az itt talált kevésszámú kőeszközből ítélve, a barlang a protosolutréenben volt lakott. Diluviális állatvilága Kretzoi meghatározása szerint barlangi medve, barlangi hiéna, óriásgím, farkas és borz. 1931-ben a Borsod-Miskolci Múzeum a görömbölyi Tapolcán, a Szentkereszt-hegy gerince alatt nyíló kis barlangot ásatta meg, mely-

¹ Az ásatásról szóló előzetes jelentés megjelent a Barlangvilág IV. kt. 2. füzetében. A végső eredmények közlését már csak azért is szívesen vállaltuk, mert amaz képek nélkül és csak magyar nyelven jelent meg. Szerk.

nek diluviális rétegből barlangi hiéna, barlangi medve, és nemesszarvas kíséretében több paleolít eszköz és egy emberi nyakszirtecsont került elő.

Ezek után fordult figyelmem a Diósgyőri barlangra, mint a fentemlített sorozat kimaradt tagjára, melynek feltárását Diósgyőr község előjárósága által felajánlott szükségmunkások és a Borsod-Miskolci Múzeum anyagi támogatása tették lehetővé. Ilyenformán az ásatást 1932. október 10-én kezdtém meg. A barlangot 1883-ban már Szendrey is megásatta. Ennek következtében nagy kiterjedésű rétegzavar keletkezett. Közleményében több idevágó érdekes adatra akadtunk.² Ezekből világosan kitűnik, hogy a most említett barlangtól mintegy 100 méterre kelet felé, a várrom mögött egy másik, kisebb barlang is volt, melyben egy mésszel erősen bekérgezett emberi koponyát találtak. Ugy látszik azonban, hogy ez a koponya, mely Szendrey megérkezésekor már elkallódott, nem a barlang-

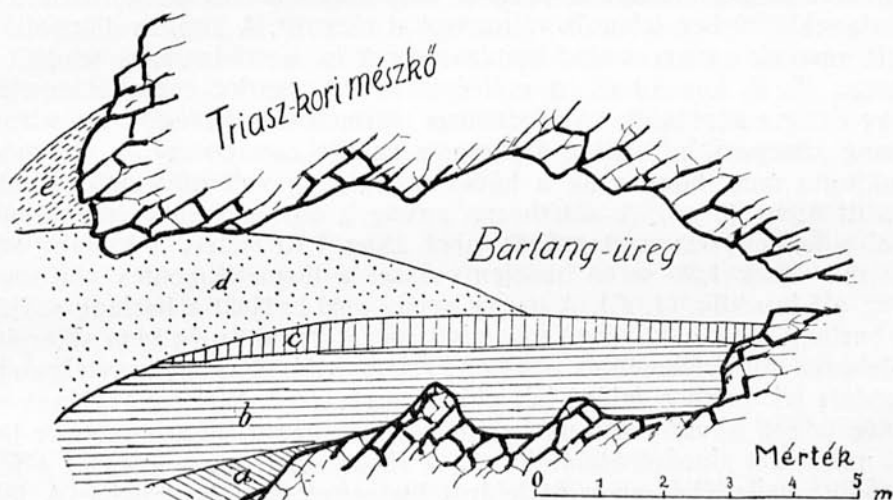

Abb. 1. kép.

got kitöltő rétegből, hanem valami oduból került elő. Jelentéséből megtudjuk, hogy a barlangot kitöltő lerakódás vastagsága mintegy négy lábnyi lehetett és az innen előkerült csontok, melyeknek állati vagy emberi eredetét meghatározni nem tudta, erősen összetördelt állapotban voltak. Ezek után ásatja meg a Diósgyőri barlangot (1883. október 12.), melyet tudomása szerint 1880-ban a községi bíró pincévé alakíttatott át. Feltűnik neki a sok törött csont, mely véleménye szerint bemosás útján került a barlangba. Egy csigolyáról megállapítja, hogy emberi. Amint későbbi kutatásainknál kiderült, egy az 1800-as évek elején a barlangba temetett férficsontvá tartozéka lehetett. A diluviális tűzhelynyomokról nem tesz említést és a paleolitikát sem ismerte fel, pedig az utóbbiakból minden

² Szendrey: Ásatások a Diósgyőri barlangban. Arch. Ért. II. kötet. Budapest.

bizonynal bőven hozhattak napfényre munkásai, tekintve azt, hogy a gazdag kulturarétegeknek mintegy harmadrészét felásatta a barlang területén. A barlang délkeleti irányában futó oldalfolyosójában egy oduba be-nyúlva trachitból készült őskori őrlőkövet talált.

A barlangot magam is már csak mint a Tapolca-fürdőhöz tartozó pincét ismertem. Szájának elfalazásához a szomszédos várrom faragott kőveit használták fel, ajtajához pedig kezdetleges falépcsős lejárát vezetett. A barlang elülső szakasza részben kőfejtésnek lett áldozata. Így pusztult el a Szendrey által említett másik barlang is, melynek helyét a vár megettéi kőbánya területén sejtem. A barlang jelenlegi előcsarnoka egy 4 m²-nyi területű üreg, mely délnyugati irányban kitágul. Ezen szakasz hossza 5 m., szélessége 6 m. A leírt üreget délkeleti falának oszlopszerű előreugrása két kisebb fülkére osztja; ezek ősrégészeti kutatás szempontjából már nem fontosak. A pincévé való átalakítás és Szendrey ásatása a barlangkitöltésben jelentős változásokat okozott. A kitöltés diluviális rétegeit, melyek egyszersmind kultúrarétegek is, a sziklaalapra települt sötétbarna (L. 1. kép b.) és az e fölé ülededett szürke mészkőtörmelékes agyag (I. c.) képviselik. A sötétbarna törmelékes agyagot Szendrey a barlang közepetáján fenékgig átvágta, a szürke agyagot pedig oly módon csonkította meg, hogy csak a hátsó szakaszban volt követhető; vastagsága itt átlag 40 cm. A sötétbarna agyag a barlang elülső szakaszában éri el a legnagyobb vastagságát, ahol átlag 1.70 méter, a barlang szája előtt már csak 1.20 m és hirtelen eséssel a törmelékmentes vörösbarna agyag alá húzódik. (I. d.). A barna agyag alsó határát a barlang szájánál és a barlang előtt a szivárgó víz miatt megállapítani még nem sikerült. A vörösbarna törmelékmentes agyag a barlang előtt oly nagy mértékben halmozódott fel, hogy a lejáró két oldalán egészen a barlang szájának magasságáig ért. Ilyenformán már elöntéssel fenyegette a barlangot, de 1880-ban, mikor azt pincévé átalakították, a vörösbarna agyagon és az e fölött képződött hulladékdombon át lejárót biztosítottak a barlangba. A fölösleges törmelékmentes vörösbarna agyagot, mely a barlangba is erősen behatolt, eltávolították, a talajt kiegyengették, majd azt homokkal, később kavicssal, végül salakkal szórták fel. A hulladékdomb fölött humus képződött (I. e.). A barlang szájának kétoldalán a szikla tövében vörös agyag felhalmozódást találunk.

Az ásatás eredménye ősrégészeti és faunisztikai szempontból gazdagnak mondható. Jőmagam csak az archaeológiai részt ismertetem, a fauna ismertetését dr. Gaál István magy. nemz. múz. igazgató, egyet. m. tanár vállalta. A barlang sötétbarna mészkőtörmelékes agyagrétegéből gyűjtött faszén maradványokat Dr. Hollendonner Ferenc egyet. m. tanár úrnak küldtem be.

E helyen emlékszem meg Diósgyőr község előljáróságának és községének ritka áldozatkészségéről, mellyel a Borsod-Miskolci Múzeum tudományos törekvését támogatta. Fogadják a magyar ősrégészeti tudomány nevében hálás köszönetünket.

Ősrégészeti eredmények.

A barlang diluviális rétegkomplexusa eddig 860 paleolitot eredményezett. Anyaguk vitéz Fekésházy József vizsgálatai szerint több mint felerészben hamuszürke kalcedon, elég gyakori a sötétszürke kvarc, opálos kvarc, kékesszürke, sárgásszürke és barnás kalcedon, ritkábban jaspis, obszidián, átszilikátosodott andezit és porfiroid. A 860 darabból 140 eszköztípus.

A sötétbarna mészkőtörmelékes agyag eszközei.

1. Kezdetleges babérlevélhegyek: (7 drb.). A fent említett réteg alsó és középső szintjéből származnak. A protosolutréen alaki és technikai sajátosságait mutatják. (I. 1., 5., 6.)

E sorozatból kitűnik egy, körvonalaiban szakócára emlékeztető paleolit, mely a magyarországi protosolutréen formáknak egyik legfigyelemreméltóbb példánya. Bal oldalt alul régi törés folytán csonka. Eredetileg széles, mandulaalakú lehetett. Anyaga hamuszürke kalcedon. 105—70 mm. (II. 5. a., 5. b.)

2. Fejlett typosú babérlevélhegyek: lelőhelyük a sötétbarna mészkőtörmelékes agyag felső szintje. Ezt a típust mindössze két darab képviseli. Az egyik példány csonka. A meglévő darab minden bizonnyal az egykor ép babérlevélalakú lándzsahegy felső részét képezte. A magyarországi solutréenben ugyanis ritkák az alul kihegyesedő formák (II. 6. a., 6. b.). A másik példány is a fejlett solutréen formái és technikai sajátosságait tükrözi (II. 1.).

3. Hegyek: (20 drb.). Kicsinyek és középnyagok, főleg háromszög, kisebb számban mandulaalakúak vagy szabálytalanok. Színük nagyobb-részt tetőalakú, alapjuk merőlegesen vagy meredeken lecsapott, elvértve ovalisan lekerekített. Megdolgozva csak színükön vannak. Többnyire az alsó szintből kerültek elő.

4. Pengék. (43 drb.). Inkább a középnyag és kicsiny formák uralkodnak, de előfordulnak a mélyebb szintben a Szeleta protosolutréen korú rétegének kísérőiparára eléggé jellemző nagy, széles pengék is (I. 7.). A pengék majdnem kizárólag kétmunkaélűek, egyenesek (II. 4.), ritkán hajlítottak (I. 3.). Kiemelendők az egymunkaélű kaparópengék, melyeknek fogását hornyolással tették kényelmesebbé. Ily módon a nagyobb kaparók hornyolt vége a hüvelykujjpárnának fektethető (I. 2.). A kisebb formáknál az eszköz a hornyolás következtében a hüvelyk és mutató újjal jobban megfogható és így biztosabban használható.

5. Kaparók: (41 drb.). Leginkább a D. alakra emlékeztető formák uralkodók. A munkaél ezeknél gyakrabban az eszköz egyenes, ritkábban a domború szélére esik (I. 4., 9.). A mélyebb szintben nagy, durva szabálytalan és diszoid alakok is előfordulnak, a magasabb szintben pedig kicsiny és háromszög alakú kaparók mutatkoznak.

6. Vakarók. (2 db.). Egy karcsúbb hornyolt és egy széles, lapos példány képviseli ezt az eszköztípust.

7. Vésők. (2 db.). Alapjuk és oldaluk merőlegesen lecsapott, végük kissé ferdén futó éllel vésőt formál. (I. 2.).

8. Penge-alakú árvéső. (1 db.). L. a II. 3. képet.

9. Discusok. (3 db.).

10. Útőkövek. (2 db.).

Csonteszközök a kőeszközök nagy számához képest csekély számban fordulnak elő. Csupán két nagyobb csontnyílhegyet és két kiskevélyi pengét említhetünk a sötétbarna agyag felső szintjéből. Az említett nyílhegyek csövescsont kéregállományából készültek, éles szélükön látható csorbulások durva szilánkolásra emlékeztetnek. A nagyobb példány 75 mm, a kisebb 66 mm hosszú (I. 10.). Ki kell emelnem még egy rénszarvas láb-középcsontjának distalis végét, mely át van fúrva (I. 8.).

A szürke mészkőtörmelékes agyag eszközei.

Ebből a rétegből mindössze 10 mikrolitikus penge került elő.

Összefoglalás: A Diósgyőri barlang sötétbarna mészkőtörmelékes agyagrétegének kőeszközei közül kormeghatározó jelentőségük első sorban a fent leírt levélhegyeknek van; ezek az alsó szintben teljesen meg egyeznek a Szeleta barlang protosolutréen korú rétegének primitív babérlevélhegyeivel. Ennek az analógiának alapján a Diósgyőri barlang sötétbarna agyagrétegének alsó szintje a protosolutréenbe tartozik. Ezt a megállapítást az említett réteg alsó szintjének kísérőipara is megerősíti, nevezetesen a „pseudomousterien hegyek” nagy, széles pengék, D alakú kaparók előfordulása, valamint az említett kőeszközök kidolgozásának durva technikája. Ezzel szemben a sötétbarna agyag felső szintje az ott talált fejlett típusú babérlevélalakú lándzsahegyek alapján a fejlettsolutréenbe (javasolutréen) tartoznak. Itt a kísérőipar jellege is e szerint alakul. A pengék vékonyabbak, a kaparók kisebbek, gyakran több munkaélűek és gondosabban szilánkoltak.

A sötétbarna agyag fölé települt szürke agyag mikrolitikus pengéi pedig a magdalénienbe sorozhatók. Ebből a rétegből legutóbb néhány barlangi medve csont és szarvasfog töredék (valószínűleg *Rangifer arcticus*) került elő.

*

Amint már a régészeti leletek leírása során is szóba került, a Diósgyőri barlang fontos és érdekes leletei közül nemcsak a régészetiek, hanem az őslénytanba vágóak is a rétegsor sötétbarna üledékéből kerültek napfényre. Külön is kiemelendő szerencsés körülmény itt, hogy a szinte feltűnően bőséges paleolit-anyag mellett az őszlatti maradványok is nagy számúak és változatosak, azaz aránylag sok emlősfajhoz tartozók. Olyan

esettel állunk tehát szemben, amikor biztosan megállapítható, jellegzetes „régészeti szint”-et alkalmunk nyílik szintén jellegzetesen kifejlődött „öslénytani szint”-tel egybevetni, illetőleg azonosítani. Hogy ilyen összeegyeztetés céljaira alkalmas „locus classicus”-ok mennyire fontosak és értékesek, ma, az ilyen irányú egyeztetési kísérletek korában nem is szorúl különösebb bizonyításra.

Mindezt azért bocsátjuk itt előre, hogy ha az alábbiakban bemutatandó öslénytani fejtegetés régészeti szemszögből első pillanatra talán túlságosan részletezőnek, sőt egyesek fölfogása szerint nem is a régészethez kapcsolódónak tűnnék föl, a főntebb körvonalazott tudományos érdekre, illetőleg álláspontra hivatkozhatunk.

A Diósgyőri barlang mészkőtörmeléken barna rétegből napfényre került csontok alapján a következő emlősfajok szereplését sikerült megállapítanunk.

1. Az előkerült csontok, főleg fogak aránylagos nagy száma révén itt a *barlangi hiénát* (*Hyaena crocuta* var. *spelaea* Goldf.) kell az uralkodó, s egyúttal leginkább jellegzetes ragadozónak minősítenünk. Mintegy 7—8 példány maradványai ezek: két, beékelt fogakkal fönmaradt felső állcsonttöredék, két kézközépcsont, valamint 28 külön-külön fog. A fogak közt még teljesen ki nem fejlődött, ép állandó fogak, valamint a lemajszoltság legkülönfélébb fokozatainak leledző állandó fogak egyaránt előfordulnak.

S hogy ebben az esetben a felsorolt maradványok alapján 7—8 példányra következtetünk, oka egyfelől a lemajszoltság nagyon különböző foka, másfelől pedig azonos értékű fogak — pl. 4 db jobboldali felső P_3 — többszörös előfordulása.

2. A hiénával szemben ritkábban előforduló ragadozónak kell minősítenünk a *barlangi medvét* (*Ursus spelaeus* Rosenm.), mert az ásatás során 2 sarokcsonton, 2 újjpercen, 2 végtagsont s egy medencecsont-töredéken kívül csak 2 penis-csont, s 9 külön-külön fog került napfényre. Az ilyen esetekben számba veendő minden bélyeget és jelenséget szem előtt tartva a maradványokat három, legfőljebb négy állattól származtathatjuk. Minthogy ennél a fajnál a legfőltünőbb, itt jegyezzük meg: barlanglakó őseink vadászszákmanya itt is, mint rendszerint egyebütt is nagyon vénhedt, vagy még egészen fiatal példányokból telt ki.

3. A *barna medve* (*Ursus arctos fossilis* L.) szereplését mindössze egyetlen jobboldali lábközépcsont igazolja vítathatlanul. Ezen kívül azonban — méreteik alapján — két jobboldali, egészen lemajszolt felső zápfog (M_1) is valószínűen idesorolható.

Már itt is megjegyezzük, hogy ezek a csontok barlangunk érdekesebb maradványai közé tartoznak.

4. Az *ősfarkast* (*Canis lupus fossilis* L.) csak egy jobboldali alsó szemfog és 2 metszőfog képviseli. Nyilvános bizonyítéka ez annak, hogy ez a ragadozó faj csak egészen alárendelt szerepet játszott a barlang lakóinak életében.

5. A farkassal azonos megítélés alá vonhatjuk az *ösrókat* (*Vulpes vulpes fossilis* L.) is. Mindössze egy bal alsó állcsonttöredék, — benne 2 (P_3 és M_1) zápfoggal, — valamint egyetlen jobboldali felső szemfog került elő. Minden valószínűség szerint csak egyetlen példány maradványai.

6. Jóllehet csak egyetlen baloldali alsó zápfog (M_3) jutott napfényre az *ösvaddisznó* (*Sus scrofa fossilis* L.) csontjaiból, ezt a leletet is nagy örömmel fogadhatjuk. Amint ismeretes ugyanis, az összertés diluviális barlangi képződményeinknek egyik legritkább faja.

7. Az ásatások során kiderült, hogy a korasolutréi időben a Tapolca-barlang lakói is legalább két lófajra vadászhattak. Egy töredékes ugró csont, 6 külön-külön zápfog, valamint 2 metszőfog tanúsága szerint a közepekes termetű, *melegvérű ősi fajok egyike*, az *Equus ferus fossilis* Pall.³ is honos volt az Avas környékén.

8. Egyetlen mellső újjperce ($Phal.$) egy *hidegvérű*, nehéz *öslófajra* vall. Minthogy a szomszédos barlangok azonos korú üledékeiből, több csontmaradvány alapján az *E. cf. germanicus* Nhr.-et lehetett meghatározni, minden valószínűség szerint itt is erre kell gondolnunk.

9. A párosújjú kérődzők leginkább szembeszökő faja az *óriás szarvas* (*Megaceros giganteus* Blb.) Ennek jobboldali metacarpus-töredéke, 1 sarokcsontja, 2 újjperce, valamint 2 zápfoga került itt felszínre. Ugy lát-szik, a fősorolt csontok csak egy állattól származnak.

10. Jól megtermett *ösgimre* (*Cervus elaphus fossilis* L.) vallanak a következő csontok: 1. sarokcsont, valamint egy lemajszolt jobboldali alsó zápfog (M_2).

11. Nagyon érdekes, hogy a gímmel egy rétegben szerepel az *öskaribú* (*Rangifer arcticus fossilis* Rich.) is. Egy töredékes metszőfog ugyan csak bizonyos föntartással sorolható ide, de egy metacarpustöredék, valamint egy ép újjperce annyira jellegzetesek, hogy ennek a fajnak szereplését is bizonyítottnak mondhatjuk.

12. Az *ösbövény* (*Bison priscus* Bth.) csontjai közül a következők kerültek itt napfényre: a jobboldali sípcsont distalis vége, valamint 1 jobb felső (M_1) s egy bal alsó (M_3) zápfog.

13. Két hatalmasan fejlett, s egy kisebb *östulok* (*Bos primigenius* Boj.) példánytól származó csontok: 3 ugrócsont, 1 sarokcsont, valamint 3 külön-külön fog.

14. Ha a Diósgyőri-barlang csontanyaga alapján ítélünk, az Avas környékén az *orrszarvút* is ritka emlősfajnak kell minősítenünk. Az sem lehetetlen ugyan, hogy a csontok csekély száma csak az orrszarvú vadász-

³ A szakszerűséget szem előtt tartva, meg kell itt jegyeznem, hogy csupán a zápfogakról lehet teljes biztonsággal megállapítani az *E. ferus* alakkörébe való tartozást. Az itt fősorolt többi csontot azonban az *östarpántól* (*E. Gmelini fossilis* Ant.) is származtathatnók, mert hiszen ezt a hajdan itt-ott együtt is élt két fajt csak a koponya s a felső zápfogak alapján különíthetjük el egymástól. Mindezt azért jegyezzük itt meg, mert ilyen korú rétegekben nem csupán Francia- és Spanyolországban, hanem nálunk is több lófaj volt kimutatható, mint a Diósgyőri-barlangban.

zsákmány ritkaságával függ össze. Sajnos, hogy az előkerült egyetlen kézközépcsont, valamint egy föltűnően kicsiny alsó előzáfog (P_2) alapján a fajt nem határozhatjuk meg teljes biztossággal. Igaz, a Diósgyőri-barlangiakkal egykorú rétegekből napfényre került orrszarvú maradványokat minden esetben a *gyapjas orrszarvúra* (*Diceros antiquitatis* Blb.) szokták vonatkoztatni. Gondolhatunk azonban *Merck-orrszarvújára* (D. Mercki Jäg.) is.

15. A korasolutréi réteg emlősmaradványainak fölsorolását a *mammutéival* (*Elephas trogontherii primigenius* Blb.) zárjuk. Egy töredékes állkapocs, 1—1 ép kéz, illetőleg lábközépcsont, valamint több töredékes záfog sorolandó ide. A fogak közt vannak nagyon fiatal állatra vallók is. A többi csontok jóval fejlettebb, de még szintén nem egészen kinőtt példánytól vagy példányoktól származnak.⁴ A trogontherii jelleg többé-kevésbé kiütözik rajtuk.

Ime, ennek a 15 emlősfajnak szereplése bizonyítható a solutrői képződmény csontanyaga alapján. De mielőtt az aránylag csekély fajsza mellett is érdekes és jelentős állattársaságnak ősélettani jelentőségéről szólnánk, térjünk ki — legalább röviden — a Diósgyőri barlang magdaléni képződményének faunájára is.

Amint tanulmányunk régészeti részéből is kitűnik, a diluvium legfiatalabb képződménye a pince-barlang legtöbbet szenvedett rétege. Tömegre is kevés volt, ami napjainkig fönmaradt, s ez a magyarázata a belőle kikerült emlős-csontok csekély számának is. — Mert hisz úgyszólván minden más magyarföldi barlangnak éppen ez a rétege adja a legtöbb fossilis fajt.

A barlangból napfényre került fajok a következők:

1. (?) *barlangi medve* (*Ursus spelaeus* Rosenm.), 2. *őskaribú* (*Rangifer arcticus* Rich.), 3. *ősvadló* (*Equus ferus fossilis* Pall), valamint a közelebről meg nem határozott *pocok* vagy *egér* fajok.

Minthogy ennek a kis faunának ősélettani, illetőleg ősföldrajzi szempontból való behatóbb méltatása nem lenne megokolt, ezt a továbbiakban teljesen kikapcsolva, rátérünk a solutrői barna agyag-rétegből előkerült állatvilág összetételéből levonható megállapításokra és következtetésekre.

*

A Diósgyőri barlangból összegyűjtött állati ősmaradványok ősföldrajzi, illetőleg ősklimatológiai helyes megítélése szempontjából rendkívül fontos az ásatás folyamán tett ama megfigyelés, hogy a hiéna és mammut csontjai a mészkőtörmelékes barna agyag-rétegnek inkább alsó szintjében, a fekűhöz közel fordulnak elő. Ezzel szemben a többi fajok, főleg a

⁴ A maradványok töredékes és hiányos volta magyarázza meg, hogy a meghatározás bizonyos fokig ingadozó. Igaz, hogy a közeli Szuhogy faunájában, valamint az azonos korú Szelim-barlangban is jól fölismerhető a *trogontherii*, itt azonban az átmeneti fajt is föltételezhetjük.

medve, s a kérődzők maradványai — körülbelül egyenletesen eloszolva — végig mutatkoztak.

Ennek a megfigyelésnek alapján kitűnik tehát, hogy ez a közet-tanilag egységesnek látszó réteg voltaképpen két, sőt esetleg még több szintre tagolható. Igaz, a szintekre tagolás most már — utólag — de facto nem vihető keresztül pontosan. Erre azonban sem a régésznek, sem az őselembúvárnak nincsen is múlhatatlanul szüksége. Amikép a kőeszközök alapján kiderült, hogy az alsó szint kora-solutréi iparát a felső szintben a java-solutréi követi, az állattársaság alapján épp így megállapítható, hogy a hiénás-mammutos faunát utóbb olyan váltotta föl, amelyből ez a két jellegzetes faj hiányzott. Jogos tehát a megkülönböztetés: alsó vagy *hiénás* és felső vagy *kérődzős* szinttáj.

Természetes: az a körülmény, hogy ez a két szinttáj a Diósgyőri barlangban közzettanilag valósággal egybefolyik, arra a következtetésre jogosít föl, hogy éghajlat és általában természeti viszonyok tekintetében csupán csekély fokú változás állott be a kora- s a java-solutréi időszak között. És itt föl kell tennünk a kérdést: vajon melegebbé vagy hidegebbé változott-e az éghajlat?

Erre a kérdésre ma már az állatvilág alapján is határozott választ adhatunk. Hiszen mindenütt megállapított tény, hogy a solutréit követő magdaléni szakasz idején hazánkban is zord volt az éghajlat. Minden egyéb példa mellőzésével elég itt Ságvárra hivatkoznunk, ahol a tűzhe-lyek összes faszén-maradványai hegyi fenyőre vallottak, az állatvilágot pedig néhány ló példány maradványain kívül az őskaribú tömeges és ki-zárólagos előfordulása jellemezte.

Semmi kétség tehát: a Diósgyőri barlang kora-solutréi képződménye legalább valamivel még enyhébb éghajlat idején rakódott le, mint a java-solutréi. Mert hogy — az egész réteget egységesnek tekintve — általában enyhének kell az említett solutréi szakasz éghajlatát minősítenünk, az érintett réteg-, illetőleg kortani elhelyezkedésen kívül azok az emlősfajok igazolják, amelyek ma is a mérsékelt éghajlat lakói, s a geológiai multban sem szerepeltek soha jellegzetesen glaciális képződményekben, illetőleg állattársaságban. Ezek a fajok: a gím, vaddisznó, barna medve; bátran idesorozhatjuk továbbá az őstulkot, ősbölelyt, sőt az óriás szarvast is.

Vizsgálódásunk eredménye tehát: a hiénás szinttáj még enyhébb éghajlatú volt, mint a kérődzős. Ugyanez az eredmény adódik ki különben akkor is, ha a solutréent megelőzőtt enyhe éghajlatúnak ismert aurignacient vesszük kiindulásunk alapjául. A hiénás szinttáj így is enyhébbnek adódik ki, mint a hiéna nélküli.

Ezúttal azonban nem elégedhetünk meg a viszonylagos meleg-különbözet kimutatásával.

S itt nem mulaszthatjuk el a kínálkozó összehasonlítást a bánhidai Szelim-barlang azonos rétegével. Ennek az ásatásnak részletes földolgo-

zása még folyamatban van ugyan, de az előzetes vizsgálatok során⁵ is nyilvánvaló lett az ottani hiénás képződménynek a diósgyőrrivel való egykorúsága. S ezt nem kőeszközök, hanem a növényi és állati ősmaradványok alapján deríthettük ki. Erről itt csak annyit, hogy a Diósgyőri barlangival megegyező, ámbár valamivel gazdagabb hiénás állattársaság csontmaradványaival együtt ugyancsak enyhe éghajlatra valló növényi maradványok — széndarabokon kívül egy *berkenye*-gally (*Sorbus torminalis*) is — kerültek elő. És itt azt is meg kell jegyeznünk, hogy a Szelim-barlang adatainak értékét, sőt döntő tanúságtételét ennek a barlangnak többiét fölülmúló rétegvastagsága, a rétegek nagy száma, valamint állati és növényi ősmaradványokban való gazdasága egyaránt biztosítja.

Megfigyeléseink és észszerű okoskodásunk révén odajutottunk tehát, hogy a Diósgyőri s a Szelim-barlang kora-solutréenne idején élt hiénás-mammutos állattársaság enyhe éghajlatot kedvelő volt. Ezzel a megállapításunkkal pedig szembekerültünk azzal az eddig vallott általános fölfogással, amely szerint a barlangi hiéna, barlangi medve, de legkivált a mammut maradványai⁶ subarktikus éghajlatot, azaz eljegesedési időszakot jeleznek.

Az eddigi fölfogás hívei itt bizonyára a hiénával és mammuttal együtt szereplő gyapjas (?) orrszarvúra, s még inkább az őskaribúra hivatkoznak, mint amely fajok kétségtelenül hidegkedvelők.

Ezt az ellenvetést mindenesetre komolynak kell elismernünk. De itt újból is rá kell mutatnunk a növényi ősmaradványok döntő szerepére. Lomhullató, s hazánkban ma is azon a területen szereplő fánemek egyenesen kizárják a sarkkörü éghajlat elfogadásának lehetőségét. A megoldást tehát más irányban kell keresnünk.

Elfogadható magyarázathoz vezető hármast csapást látunk.

Első sorban arra gondolhatunk, hogy a hidegkedvelő fajok csak tél idején idevetődött, kóbor csapatok példányai. Mert hiszen tél akkor is volt; sőt lehet, hogy mostani teleinknél szigorúbb volt. Ezt a magyarázatot elfogadásra nagyon ajánlja azon tény, hogy a Tapolca-barlangban is, meg a Szelim-barlangban is csak ritkaságként szerepelnek az említett „hidegkedvelő” fajok csontjai. Nem fordítható meg tehát ez az okoskodás olyatén formán, hogy a valóban szintén ritka vaddisznó, gím, s barna medve az odavetődött faj. Ezeknek ritkaságát egyéb körülményekkel: megfelelő terep hiányával, az állati ellenségek nagy számával, stb. magyarázhatjuk.

Másfelől azonban nemcsak lehetségesnek, hanem valóbbszínűnek kell mondanunk, hogy az itt szereplő, „notórius” hidegkedvelőnek ismert őskaribú, de legkivált az orrszarvú, meg a mammut egyáltalán nem volt

⁵ V. ö. Gaál I.: A Gerecse hegység egyik legérdekesebb barlangcsoportja. (*Földgömb*, V. évf. p. 321—330, 6. kép.)

⁶ A solutréi rétegek fauna-sorozataiban ugyanis általában az igazi mammutot (*E. primigenius*) szerepeltetik.

még hidegkedvelő; sőt még hidegtűrő is alig. Mert ne feledjük: mind ezek a fajok általánosan ismert melegkedvelő ősök egyenes leszármazottai. Az elefánt- és orrszarvúfélék esetében ezt nem is kell külön bizonyítanunk. De Alessandri a Piemont földjén pliocénkori, tehát meleg időszaki rétegből napfényre került *ősren* (*Cervus pliotarandoides*) alapján már több, mint két évtizeddel ezelőtt hirdette: a diluviális *karibú* (*Rangifer arcticus*) meleg éghajlathoz szokott ősektől származik, s ez a faj csak nagy későn, az úgynevezett Würm-eljegesedés idején vált hideg éghajlathoz alkalmazkodott emlőssé.⁷ Ehhez hasonló eredményre jutott Kormos is: a felsőpliocénkori *ősrozsomák* (*Gulo Schlosseri* Korm.) egyenes leszármazottja, a *diluviális rozsomák* (*G. borealis fossilis* L.) szintén csak a diluvium folyamán vált hidegkedvelővé. Napjainkban kivált Ehrenberg kardoskodik amellett, hogy a mostani sarkkörü emlősöknek (*karibú*, *rén*, *pézsmatulok*, *sarki róka*, *lemming*) családfáját abból a szemszögből gondosan át kell vizsgálnunk, vajjon a diluvium előtt honosak voltak-e az északi sarkkör területén? Más szóval: jogos-e ezeket a fajokat a diluvium bármely rétegében föltétlenül hideget jelzőknek minősíteniük?

A harmadik megoldás végül bizonyos tekintetben az arany közép-utat követi. Minthogy a diluviális elefánt, orrszarvú, de épp így a barlangi medve, hiéna, oroszlán, *karibú* stb., stb. eseteiben is tisztázott a leszármaztatás kérdése, szóba jöhetne annak föltételezése, hogy ezeknek az emlősöknek az európai diluviumban két fajváltozatuk szerepelt. Az egyik melegkedvelő, a másik hidegkedvelő vagy legalább hidegtűrő.

Ennek a magyarázatnak erős támasza az elefántok családfája. Ismeretes, hogy a felső pliocén *Elephas meridionalis* Nesti faj közép-diluviális leszármazottja az *E. trogontherii* Pohl., s ettől származott az *E. primigenius* Blb. Megjegyzendő, még a *trogontherii* is csupasz bőrű, vagy legalább is nagyon gyéren szőrözött volt. Ez következik egyfelől származásából és a közép-diluvium enyhe szakaszaiból, amelyben élt, másfelől bizonyíték rá a spanyolországi Pindal barlangjának sziklarajza.⁸ Ezen nyoma sincs szőrbundának.

Röviden azt mondhatnók tehát: az *E. primigenius* — ez az igazi mammut! — a felső-diluviumnak oly szakaszaiban élt nálunk, amikor itt az éghajlat sarkkörü volt, (moustérien, magdalénien). Egyébként pedig ez a bundás elefánt elvonult és helyet adott közvetlen őse, az *E. trogontherii* változatlan leszármazottainak, amelyek a *primigenius*-szal egyidőben, de melegebb vidékeken éltek és szőrtelenek voltak.

És ugyanígy, ha kétségtelenül nem igazolható, hogy a kisebb ter-

⁷ Mind addig tehát csak a gímszarvaséhoz hasonló szőrbundával volt fődve.

⁸ Vannak ugyan olyan vélemények is, amelyek szerint ez a rajz nem a *meridionalis*, hanem az *antiquus* típusú elefántot ábrázolja. Fölfogásom szerint azonban a körrajz csupán *meridionalis* jellegű, s minden valószínűség szerint a *trogontherii* alak körébe tartozó fajra vonatkoztatható.

metű *D. antiquitatis* maradványaival van dolgunk, mint odavetődött téli kóborlóval, inkább a *D. Mercki* fajra kell gondolnunk.⁹

Aránylag még könnyebb az esetünk a barlangi hiénával s az orosz-lánnal. Itt egyszerűen az általánosan ismert Amur vidéki tigrisre hivatkozhatunk, mint megvilágító példára. Hiszen tudjuk, hogy ez a *Leo tigris mongolicus* Less. csonttanilag semmiben sem tér el a király tigristől, de prémes bundája és halványabb színe révén mégis jól megkülönböztethető fajváltozat. Még pedig olyan válfaj, amely a szibériai hideggel is dacol. Erre bizony dél-ázsiai rokona nem vállalkoznék.

Ha pedig ezeket az adatokat a diluviális, vagy barlangi oroszlán esetére alkalmazzuk, egyszerűen azt mondhatnók, hogy a diluviális melegebb időszakok rendes szőrözetű oroszlánjain és tigrisein¹⁰ kívül hideget tűrő, prémes bundájú fajváltozat is élhetett. S itt még azt is hozzátehetnők, hogy a hideg ellen megvédő prémbunda fejlesztése a ragadozók rendjébe tartozó emlősök körében egyáltalán nem szokatlan, mert hiszen amúgy is ez a rend adja a legtöbb prémes állatot.

Az itt elmondottakat teljes mértékben alkalmazhatnók a barlangi hiéna esetére is. Vagyis röviden: elgondolható, hogy a hidegebb és melegebb szakaszokban a prémes bundájú, s az egyszerű szőrözetű fajváltozatok váltogatták egymást.

Az itt röviden vázolt három magyarázat valójában nem tekinthető egymást kizáró külön-külön megoldásnak. Inkább azt mondhatnók: ez a három megoldás voltaképpen egy. Mert hiszen attól az alaptól, hogy a kora-solutréi szakasz enyhe volt, nem tágit. Ebből pedig az következik, hogy az emlősfajta törzse melegkedvelő volt. Itt csak az a kérdés, vajjon a ma hidegkedvelőnek ismert karibú zsákmány csak télen odavetődött példányokból adódott, vagy pedig akkoriban még volt a törzsfajához tartozó, melegkedvelő fajváltozat is. A többi, hidegtűrő fajról pedig azt mondhatjuk: amíg valamely rétegből csak néhány csont, vagy akár fog kerül napfényre, óvakodjunk az orrszarvú, vagy pedig az elefánt fajtát közelebről is megjelölni. A megbízhatóan pontos meghatározáshoz hiánytalan csontváz híján nagy számú kísérő fauna, vagy pedig növényi maradványok kellenek. Szinte úgy fejezhetnők ki magunkat: ezeket a Janus-arcú fajokat csak a kísérő fauna, vagy az akkori növényvilág öltözteti föl, s állítja elibénk teljes mivoltukban. — A multban az volt a hiba, hogy sokszor nagyon közömbös vagy töredékes csont alapján, — ha ebből a *Diceros*, illetőleg az *Elephas* nemzetség meg volt állapítható, — a fajt is

⁹ Itt ismételtén hangsúlyozni kívánom, hogy mind az *E. trogontherii-primigenius*, mind pedig a *D. antiquitatis-Mercki* eseteiben a meghatározás, illetőleg elkülönítés a gyakorlatban nagy nehézségekbe ütközik. Mert hiszen elég ritka az eset, amikor egész koponya és sértetlen fogsor kerül napfényre. Viszont fogtöredékek, sőt az orrszarvúak bármely alsó foga, valamint kisebb végtagsontjaik soha sem nyújtanak elég alapot a pontos meghatározásra.

¹⁰ Oroszlán és tigris közt is oly csekély a csonttani eltérés, hogy egyes csontok alapján e két faj közt nem dönthetünk.

megállapíthatónak vélték. Így jutott bele az irodalomba a sok „*E. primigenius*“, s a „*Diceros antiquitatis*“, s így adódott ki még a *hozzájuk társuló hiéna, s egyéb melegkedvelő ragadozó ellenére is a „hideg fauna*“. Hiszen legutóbb már odajutottunk, hogy elég volt egy barlangi medve, vagy egyetlen „barlangi“ hiéna csont is annak kimondásához: „jégkori“ képződménnyel van dolgunk. És ilyenkor az sem számított, hogy a „hideg fauna“ túlnyomó részt hideget nem tűrő fajokból állt.

S itt még újra vissza kell térnünk — legalább néhány szóval — a barlangi medvére, oroszlánra s a hiénára is.

Nyilvánvaló, hogy mind a három ragadozó melegövi származású. De viszont a medvék nemzetségéről tudjuk, hogy ma hidegkedvelő tagja¹¹ is van. Valamivel kisebb mértékben elmondható ez az oroszlánról¹² is. Ezek szerint „papirforma alapján“ csakugyan nem mondhatjuk lehetetlennek, hogy egy-egy fajuk vagy fajváltozatuk a diluvium hideg szakaszaihoz éppúgy alkalmazkodhatott volna, mint ahogyan a gyapjas mammut s az orrszarvú valóban alkalmazkodott is.

De vajjon volt-e ilyen alkalmazkodott fajuk?

Az oroszlán (tigris?) szereplése igazi glaciális képződményekben részint nem kellően bizonyított, részint pedig egészen téves. Annál bizonyosabb az, hogy a kétségtelenül hideg magdalenien előtt, sőt már a solutréen vége felé az oroszlán a hiénával együtt eltűnik Közép-Európából. Igaz, a hiéna a Pyrenaeusi félszigeten a diluvium végéig megmaradt, az oroszlán pedig — mint azt több forrásból tudjuk, — a Balkán félszigeten még a klasszikus ókorban is valósággal garázdálkodott. De mindez ismételtelen csak azt bizonyítja, hogy ez a két ragadozó faj sohasem volt a valóban sarkköri öv állandó lakója.¹³ Legföljebb tehát az történhetett és történt is meg, hogy nyaranta egyes kóborló vadló vagy vadtulok csordákat követve és dézsmálva vetődtek el igazi lakóhelyükről, Európa Földközi tenger melléki területeiről Közép-Európába. Így jutottak itt-ott jégkori képződménybe, s így lettek „hideg faunák“ rendes (?) tagjai.

Mindezek alapján pedig oda jutunk, hogy a diluviális oroszlán s a hiéna csontjait tartalmazó rétegeket általában enyhe szakaszból származóknak, — kivételesen pedig hideg szakasz nyári képződményeinek minősítjük.

A barlangi medvét bizonyos fokig másképp kell megítélnünk.¹⁴ Még pedig első sorban azért, mert prémes bundájuk még a mérsékelt égöv alatt élő medve-fajoknak is van; természetesen főként télen. A barlangi medve tehát a legkönnyebben alkalmazkodhatott a subarktikus éghajlat-

¹¹ A jegesmedve.

¹² Az Amur-tigris.

¹³ Ha igazi „jeges oroszlán“ vagy „jeges hiéna“ valaha is élt volna, nem látjuk át, miért ne maradhatott volna a rozsomák, jeges róka, jeges medve, stb. példájára a mai sarkköri vidéken mostanáig is fenn.

¹⁴ Nagyon érdekesen világítja meg a barlangi medvét Mottl Mária: *Medvetanulmányaim eddigi eredményei* (Barlangvilág IV. k. 1934) c. tanulmánya.

hoz. Őslénytani, s főleg rétegtani szemszögből ez annyit is jelent, hogy a barlangi medve csontjai közelebbi tájékoztatónak nem válnak be.¹⁵

Annál érdekesebb, hogy a diluviális barna medve határozottan az enyhe éghajlathoz ragaszkodó fajnak bizonyult. S ez azért föltűnő, mert a mai, nagyon sok fajváltozatra bontható *Ursus arctos* a Lappföldről Görögorszáig és Skandináviától Kamcsatkáig, valamint Belső-Ázsiában is honos.

De épp azért, mert ez a ragadozó-faj annyira változékony s a fajváltozatok részletes tanulmányozása még csak a jövőben fog megtörténni, ősklimatológiai kérdésekben fontosabb szerephez egyelőre nem juthat.

A páratlan- és párosujjú patások itt szereplő fajai voltaképpen szintén mérsékelt éghajlatú területek lakói voltak. De minthogy gyors járásuk mellett rövid idő alatt nagy távolságokat futottak be, s emellett téli és nyári legelőiket váltogatni szokták, nem lephet meg bennünket, ha ló-, valamint kérődző-fajok maradványaival szubarktikus övek képződményeiben is gyakran találkozunk.

*

Ime, a Diósgyőri barlang kora- és java-solutréi rétegeiből napfényre került ősemlős-maradványok aránylag nem nagy számuk mellett is nagyon jelentős eredményekhez juttattak bennünket. Meg kell ugyan vallanunk, hogy az ősklimatológiai vonatkozások határozottabb kidomborításához nagy mértékben hozzájárultak a bányaidai Szelim-barlang 1934. évi ásatása folyamán szerzett tapasztalatok is.

Legvégül még csupán egy rétegtani észrevételt!

A Diósgyőri barlang ásatása során protosolutréi-nek minősült réteg legfelső szintjéből java-solutréi típusú kőeszköz is került napfényre. Ez — futó megítélés mellett — azt a látszatot keltheti, hogy a proto- és java-solutréi szakaszok köztani és állatani szemszögből nézve is egybefolyók. Ám vigyázatra int a Szelim-barlangban tett megállapítás, ahol ezt a két kultúrszintet éles köztani határ választja el egymástól. Míg ugyanis a protosolutréen (hiénás-) réteg barna, humuszos képződmény, a java-solutréi típusos lösznek mondható.

A végső megoldásnak nem akarhatunk itt elibe vágni, de az eddigiek alapján két magyarázatot fűzhetünk a tényhez.

Lehetséges ugyanis, hogy az egyetlen itt előfordult java-solutréi kőeszköz csak betaposás, vagy beásás révén került a jellegzetes protosolutréi rétegbe.

Másfelől azonban arra is gondolhatunk, hogy a diósgyőri és bányaidai java-solutréen kezdete nem esik egy és ugyanazon időpontba. Vagyis, bizonyos időbeli eltolódás még Magyarország területén belül is megállapítható lenne.

Dr. Saád Andor és Dr. Gaál István.

¹⁵ Megjegyzendő, hogy Abel O. szerint az igazi barlangi medve is kihalt a solutréen végén. A magdalénienban tehát csak valami korcs utódja szerepelt.

Oberdiluviale Steingeräte und Säugerreste aus der Höhle von Diósgyőr bei Miskolc.

(Hierzu die Tafeln I—II.)

Die im Bükk-Gebirge entdeckte neueste Fundstelle des ungarländischen Proto und Hochsolutréen befindet sich in der Nähe der aus der einschlägigen archäologischen Literatur in ganz Europa bekannten Stadt Miskolc, auf dem Gebiete der Gemeinde Diósgyőr, in der Nachbarschaft der Thermalquellen. Im Auftrage des Borsod-Miskolcer Muzeums verrichtete ich in der Höhle Ausgrabungen im Jahre 1932—33 und 1934, mit bedeutsamen archäologischen und faunistischen Resultaten. Die Höhle wurde seit dem J. 1880 als Kellerraum benützt, wodurch ihre holocänen Schichten gestört sind.

Die pleistocänen Schichten (Fig. 1. i. ungar. Text) sind durch einen oberen, grauen, kalkschuttreichen Ton (Fig. 1. c) und einen darunterliegenden braunen kalkschuttreichen Ton (b) vertreten. Aus dem grauen schuttreichen Tone kamen mikrolitische Klingen in Begleitung einiger Renntierzähne und Höhlenbärknochen zum Vorschein. Die Spuren von Feuerstellen reich enthaltende braune, kalkschuttreiche Schichte kann vom archäologischen Gesichtspunkte in zwei Kulturniveau geteilt werden, in ein oberes Hochsolutréen und ein unteres Protosolutréen. Aus dem oberen Niveau dieser Schichte wurde eine, für das ungarländische Hochsolutréen charakteristische, unten oval abgerundete, lorbeerblattförmige Lanzen spitze ausgegraben. (Taf. II. 1.) Ihr Material ist aschgrauer Chalcedon, 70—30 mm.

Des unteren Niveaus zeitbestimmende Palaeolithen sind primitive Lanzen spitzen und nur auf ihrer einen Seite bearbeitete dreieckförmige „Pseudomousterienspitzen“. Besondere Aufmerksamkeit verdient ein, in seinem Umriss an einen Faustkeil erinnernder Palaeolith, welcher das vollständigste Exemplar der ungarländischen Protosolutréen-Formen sein dürfte. Unten auf der linken Seite ist er von einem alten Bruch verstümmelt. Ursprünglich war er breit und mandelförmig. (II. 5. a., 5. b.) Ausser

den erwähnten Werkzeugtypen kamen aus der Protosolutrén-Schichte grosse, breite Klingen und D förmige Schaber, aus der Hochsolutrén-Schichte dünnere, gebogene und gerade Klingen, kleinere gut retuschierte Schaber, ab und zu Kratzer, Bohrer, endlich aus Knochen verfertigte zwei Pfeilspitzen zum Vorschein. (S. Tafel I. und II.).

*

Wie dies aus der archäologischen Beschreibung und Charakterisierung der braunen, kalkschuttreichen Solustrén-Schichte erhellt, ist dieselbe auch in paläontologischer Hinsicht die bedeutendste. Dieser glückliche Fall ist — meines Erachtens — umso mehr zu betonen, da hier ein archäologisch gut charakterisiertes Niveau mit einem ebenso gut entwickelten paläontologischen Horizont verknüpft auftritt. Wie solche, zum Zweck der Vergleichen und paläogeographischen Erläuterungen sehr geeignete „loci classici“ erfreulich sind, bedürft keiner besonderen Beweisführung.

An der Hand der aus der braunen Schicht (Fig. 1. b) der Diósgyörer Höhle zu Tage geförderten Säugerreste konnten folgende Arten festgestellt werden:

1. *Hyaena crocuta* var. *spelaea* Goldf. Die Überreste sind: 2. *maxillae* (Fragm.) mit Zähnen, 2 metacarpi und 28 lose Zähne. Die Häufigkeit einiger Zahn-Gattungen, (z. B. 4 St. rechtsseitige obere P_3) und ausserdem der sehr verschiedene Zustand der Abkaufläche berechtigen uns zu der Voraussetzung, es handle sich hier um ungefähr 7—8 Exemplare.

2. *Ursus spelaeus* Rosenm. wird durch 2 calcanei, 2 phalangi, 2 Extremitäten Fragmente, 2 ossa priapi und 9 lose Zähne bestetigt. Dies alles kann von 3, höchstens 4 Exemplaren herkommen.

3. *Ursus arctos fossilis* L.¹ Ein rechtsseitiger metatarsus weist entschieden auf den braunen Bär hin. Ausserdem können aber auch 2 sehr abgekaute M_1 hierher gerechnet werden.

4. Vom *Canis lupus fossilis* L. und dem

5. *Vulpes vulpes fossilis* L. wurden nur einige lose Zähne, bzw. ein linker Unterkiefer (fragm.) zu Tage gefördert; wahrscheinlich von je einem Exemplar.

6. *Sus scrofa fossilis* L. Einziger linksseitiger unterer Mahl Zahn (M_3).

7. Das in des Löss-stationen häufige Wildpferd (*Equus ferus fossilis*

¹ Ich möchte hier wiederholt darauf hinweisen, dass meines Erachtens der Name eines rezenten Tieres unbedingt mit dem dritten Namen „fossilis“, bzw. „fossile“ ergänzt werden muss, falls der betreffende Name zum Bezeichnen einer diluvialen, oder etwa noch älteren Art dienen soll. Denn es ist mehr, als wahrscheinlich, dass die osteologisch, d. h. paläontologisch mit dem rezenten identischen vorzeitlichen Arten in Bezug auf die Weichteile, (Pelz, Mähne, Rute, Körner und auch Farbe u. Zeichnung), ausserdem auch in Bezug auf die biologischen Eigenschaften zu mindest den Kriterien einer guten vicariirenden Art tadellos entsprechen würden.

Pall.) scheint auch hier eine gewisse Rolle gespielt zu haben; 1 astragalus, 2. Schneide- und 6 lose Backenzähne kamen ans Tageslicht.²

8. *Equus cf. germanicus* Nhrgr. Einzige Phal.².

9. *Megaceros giganteus* Blb. Die Reste eines gut entwickelten Exemplares sind: 1 calcaneus, 2 phalangi, 1 rechtsseitiger metacarpus (fragm.) und 2 lose Backenzähne.

10. *Cervus elaphus fossilis* L. war auch ein stattliches Exemplar, wie dies 1 calcaneus und 1 sehr abgekauter, rechtsseitiger, unterer M_2 beweist.

11. Es muss immerhin als auffallend bezeichnet werden, dass mit dem Edelhirsch auch der Ur-Karibu (*Rangifer arcticus fossilis* Rich.) vorkam. Die bezeichnenden Knochenreste sind: 1 metacarpus, 1 Phalange und 1 Schneidezahn.

12. *Bison priscus* Blb. wurde durch ein distales Endstück des tibiale, ausserdem einen rechten oberen M_1 und linken unteren M_3 bewiesen.

13. Die Reste: 1 calcaneus, 3 astragali und 3 lose Backenzähne stammen von 3 Exemplaren des *Bos primigenius* Boj.

14. Mit Bezug auf einen einzigen rechtsseitigen metacarpus und einen auffallend kleinen unteren P_2 muss der *Nashorn* als eine, hier ziemlich seltene Art bezeichnet werden. Wie ersichtlich, sind diese Reste um eine sichere Bestimmung der Art durchzuführen, ungenügend. Nebst einer gewissen Wahrscheinlichkeit, dass er sich hier um den *Diceros antiquitatis* Blb. handelt muss meines Erachtens, in diesem Falle auch auf das *Merck'sche Nashorn* (*D. Mercki* Jäg.) gedacht werden.

15. Ein Bruchstück einer mandibula ferner je ein metacarpus und metatarsus, ausserdem mehrere Bruchstücke von Mahlzähnen sind wahrscheinlich einer *primigenius*-ähnlichen *Elephas trogontherii* Pohl. Varietät zuzurechnen.³

Bevor aber diese interessante Faunenliste nachfolgend auch näher besprochen wird, sei es noch hier auch die Fauna der im Hangenden der braunen Tonschicht gewesenen grauen Tonschicht kurz erwähnt.

Die Arten waren die folgenden:

1. *Rangifer arcticus* Rich. 2. *Equus ferus fossilis* Pall. 3. ? *Ursus spelaeus* Rosenm.

*

Für die richtige Beurteilung der oben angeführten Solutréenfauna fällt die während der Ausgrabung gemachte Beobachtung: die Knochenreste der Hyäne und des Urelephanten wurden hauptsächlich (oder ausschliess-

² Es muss aber hier bemerkt werden, dass der Sprungbein und die Schneidezähne ebenso gut auch mit dem Tarpan (*E. Gmelini fossilis* Ant.) identifiziert werden könnten.

³ Die hier vorgefundenen Reste sind zwar für eine sichere Bestimmung unzugänglich, soviel kann aber festgestellt werden, dass die Zähne von den typischen Mammutzähnen abweichen. Ausserdem konnte auch in der Protosolutréen-Fauna von Szuhogy (bei Miskolc), sowie auch in der Selim-Höhle der *E. trogontherii* nachgewiesen werden.

lich!) in der unteren Hälfte der braunen Tonschicht vorgefunden, — schwer in die Wagschale. Dementgegen waren nämlich die übrigen Arten ziemlich gleichmässig verstreut, waren also die Wiederkäuer im oberen Teile vorherrschend. Es erhellt hieraus, die braune Tonschicht gliedert sich nicht nur archäologisch, sondern auch paläontologisch in zwei Teile. Gerechtfertigt erscheint also vor allem die Unterscheidung: unterer, oder *Hyänen-*, und oberer, oder *Wiederkäuer-Horizont*. In erster Reihe muss hier also hervorgehoben werden, dass während des Ablagerens der braunen Tonschicht eine gewisse Änderung eingetreten war. Und zwar eine Verschlechterung des Klimas. Durchgreifend war aber diese Änderung keinesfalls. — Dies wird teils durch die ungestört fortlaufende Bildung der braunen Tonschicht, teils durch die Fortpflanzung des Gros der Fauna bewiesen.

Wir irren uns also nicht wenn wir behaupten: das Klima des Zeitraumes der braunen Tonschicht (Protosolutrén und Hochsolutrén!) war im Allgemeinen mild; die Tendenz war aber die Abkühlung. Diese Feststellung stimmt mit den vorherigen allgemeinen Beobachtungen sehr gut überein. Denn, wie bekannt, das Aurignacien hatte ein mildes, dagegen das Magdalenien ein rauhes Klima. Diese beiden wurden durch das Solutrén, als ein Bindeglied verbunden.

Von diesem Gesichtspunkt aus kann auch die Tierwelt der Solutrén-bildung besser ins Auge gefasst, bzw. beurteilt werden. Denn so kann es niemanden befremden, wenn wir in der Beurteilung der Fauna gerade jene Elemente als beweisführend hervorheben, welche bis jetzt in der Regel als „kalte“ gegolten haben. Ja, da kommen die Hyäne, der Mammut und eventuell auch das Nashorn in Betracht, diese alle, als Be- weise des milden Klimas.

Und zwar zu allererst deshalb, weil die unmittelbaren Ahnen der aufgezählten Arten durchwegs die Bewohner der warmen Zone waren. Ja, sogar der Karibu, (*Rangifer arcticus*) stammt, wie dies Alessandri zeigte, von der pliozänen Art *Cervus pliotarandoides* ab.⁴ Ehrenberg ist jetzt auch geneigt sogar den Moschusochsen, Polarfuchs, Lemming und das Ren (*Rangifer tarandus* L.) betreffs der Herkunft, bzw. der kälteertragenden Eigenschaft einer neueren Untersuchung zu unterziehen.

Die einschlägigen Erörterungen weit und breit zu zitieren und mit Bemerkungen zu begleiten wäre hier sicher nicht zutreffend. Wir möchten nur noch bemerken, dass einerseits einige, in wirklich glazialen Bildungen nie vorkommende Arten (Wildschwein, Edelhirsch, Braunbär), anderseits aber auch die fossile Flora der Solutrén Schichten der Selim-Höhle⁵ zweifellos jene Auffassung bestärken, laut welcher das Klima des

⁴ Ähnliches hat auch Kormos im Bezug auf *Gulo Schlosseri* resp. *G. borealis* gezeigt.

⁵ Die hier ausgegrabenen Holzkohlenreste, sowie ein Zweig des *Sorbus torminalis* wurden von Prof. F. Hollendonner untersucht.

Solutréen mild, nichts destoweniger die Tierwelt als wärmeliebend zu bezeichnen ist.⁶

Wir wollen den Umstand nicht ausser Acht lassen, dass die Varietät *Leo tigris mongolicus* Less. die sibirische Kälte der Amur-Gegend verträgt, und infolgedessen ein kälteertragender *Leo spelaeus*, und ebenso solch eine Hyäne sehr gut denkbar erscheinen. Besonders, wenn man bedenkt, dass die Raubtiere ohnehin als die besten Pelzerzeuger bekannt sind.

Nun aber muss darauf hingewiesen werden, dass der Höhlenlöwe, ebenso wie auch die Höhlenhyäne aus Mittel-Europa noch vor dem Ende des Solutréens gänzlich verschwinden. Dieselben waren also keine Mitglieder der Fauna des wirklich glazialen Magdalenien. Und obwohl sich die Hyäne in Süd-Europa noch bis Ende des Diluviums, der Löwe sogar bis zum historischen Altertum erhalten konnten, ist diese Tatsache abermals als ein Beweis ihres Kältescheuens anzuschauen. Denn wenn sich diese Säuger dem subarktischen Klima angepasst hätten, d. h. sich wirklich die Rassen „Eislöwe“ und „Eishyäne“ entwickelt hätten, — so, wie dies bei dem Eisbär der Fall ist, — wäre der Fortbestand dieser Rassen bis heute zu erwarten.⁷

Es scheint der Höhlenbär war bis jetzt in Bezug auf seine Wärmebedürfniss auch ziemlich verkannt. Wie es auch von O. Abel betont wird, löscht diese bezeichnende Art mit Ende des Solutréens auch aus. Doch wollen wir uns in diese verwickelte, und neulich durch Prof. Ehrenberg, Maria Mottl u. A. eingehend studierte Frage diesmal nicht näher einlassen.

*

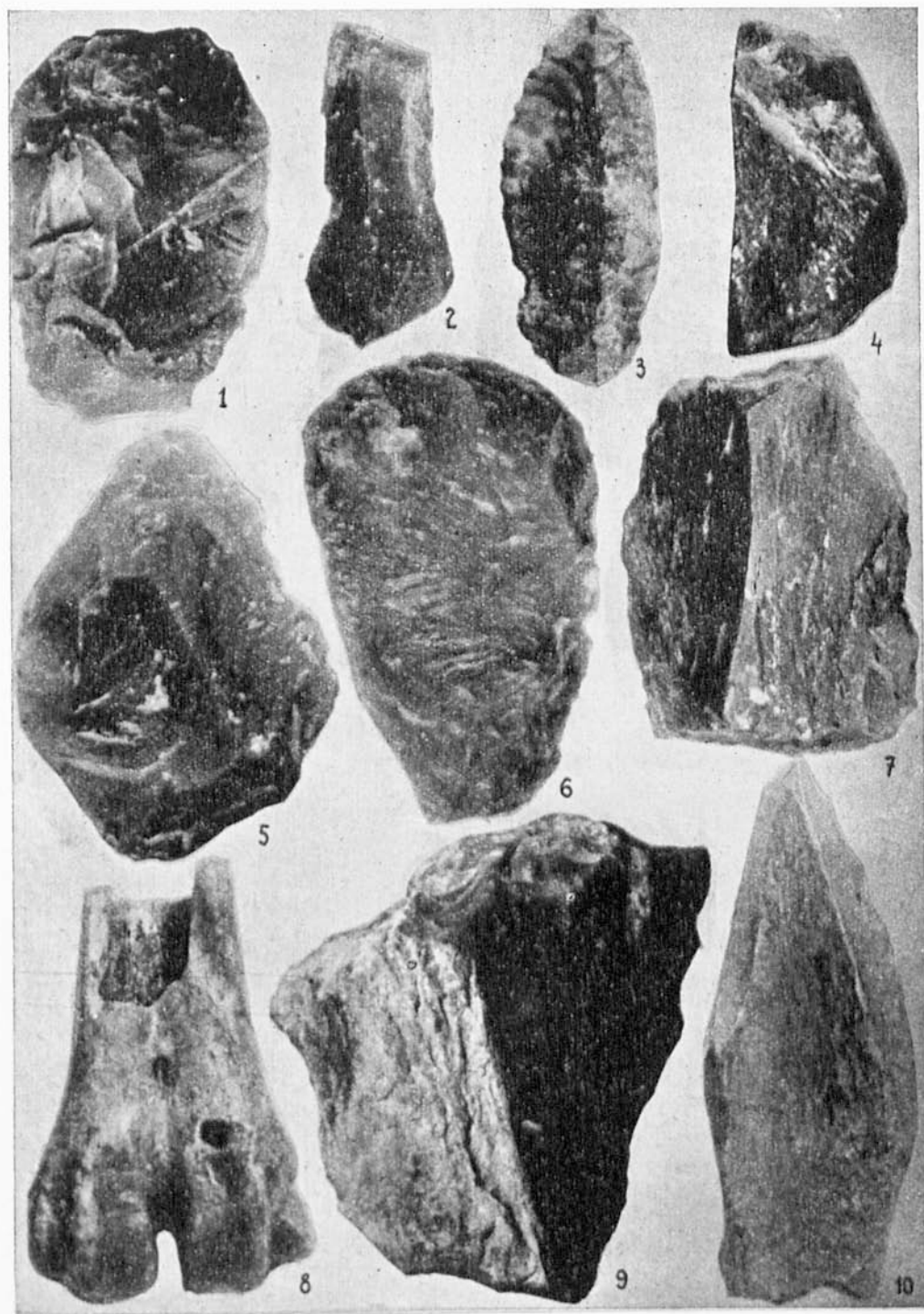
Wie wir sehen, haben die aus der Diósgyőrer-Höhle aus dem Früh- und Hochsolutréen ans Tageslicht geförderten, wenn auch nicht zahlreichen Ursäugerreste zu umso bedeutenderen Ergebnissen geführt. Wir müssen aber gestehen, dass die bei den Ausgrabungen der Báphidaer Selim-Höhle im Jahre 1934 gemachten Erfahrungen zur entschiedenen Hervorhebung der urklimatischen Verhältnisse in grossem Masse beigetragen haben.

Zum Schluss nur noch eine stratigraphische Bemerkung.

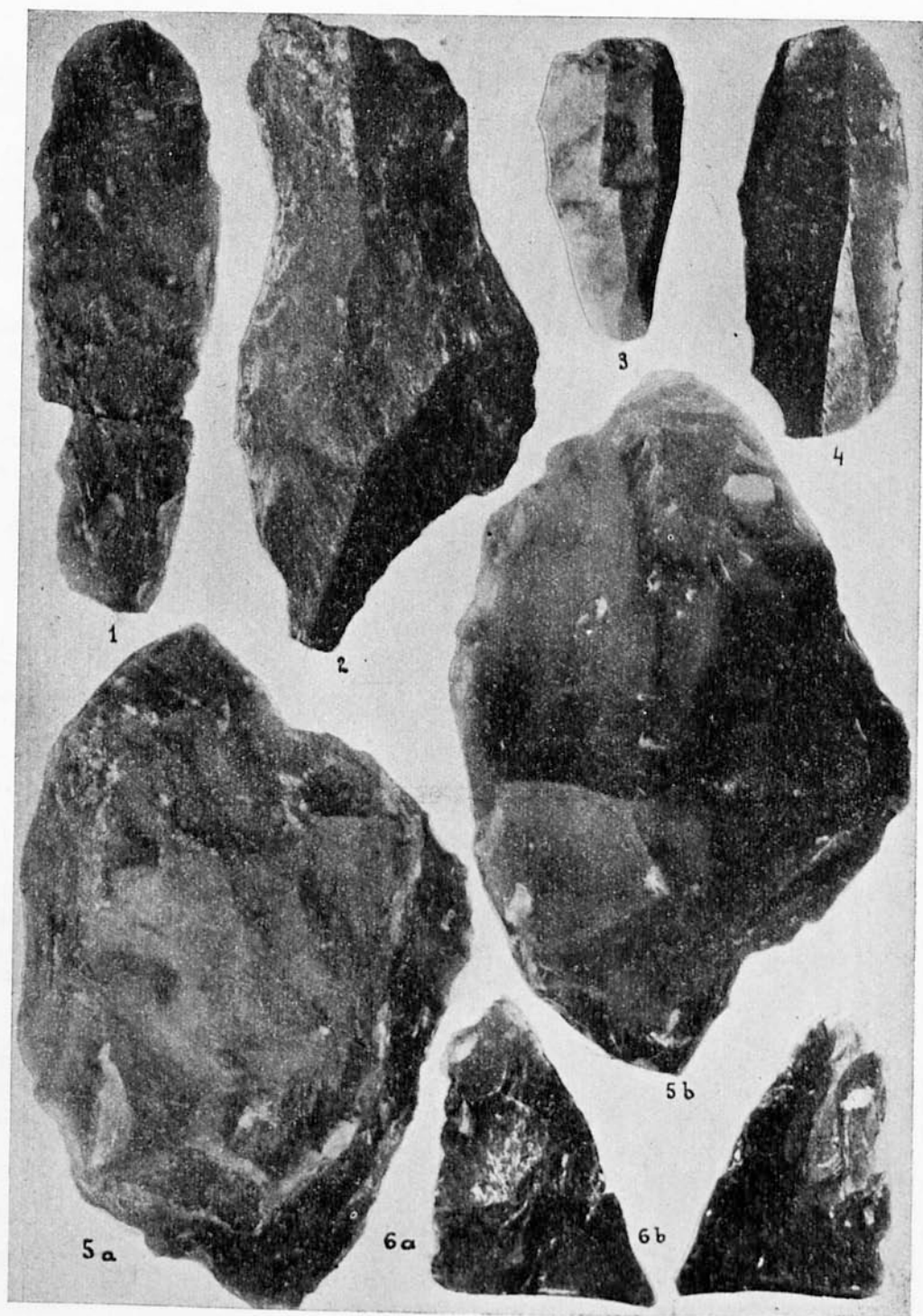
Die Entwicklung des Früh- und Hochsolutréens in der Diósgyőrer-Höhle ist fortlaufend einheitlich. Es ist sehr wichtig, dass hier diese Kulturperioden durch zahlreiche und bezeichnende Steinwerkzeuge bestätigt sind. Demgegenüber führten die Untersuchungen in der jenseits der Donau befindlichen Selim-Höhle zu der Erkenntniss, das wir das

⁶ Schon aus diesem Grunde wäre ein wollhaariges Nashorn, sowie auch der *Elephas primigenius* in der Stammfauna des milden Solutréens undenkbar.

⁷ In Schichten älterer Kälteperioden Acheuléen, Ende Moustérien — etwa vorkommende Löwen — und Hyänenknochen sind leicht erklärlich, wenn man bedenkt, dass diese Raubtiere die Heerden der Paar- und Unpaarhufern in ferne Gegenden verfolgt haben.

Tafel II. tábla.

Hochsolutréen mit dem unteren Magdalenien zusammen in einheitlicher Löss-Schicht fanden.

Wir wollen hier der endgiltigen Lösung nicht vorgreifen. Aber es ist vielleicht nicht gerade überflüssig und nicht uninteressant den einfachsten Schluss ziehend schon jetzt zu bemerken, dass das Hochsolutréen von jenseits der Donau das vom Bükk-Gebirge überlebte. Und zwar auf die Art, das die vom Norden immer stärker südwärts vordringende Eiskecke, — resp. die damit verknüpfte subarktische Zone — den Solutréen-Menschen immer mehr nach Süden drängte, an dessen Stelle sich — wo es eben tunlich war — der Magdalenien-Mensch niederliess.

Mit anderen Worten: am Anfang der letzten Lössbildung verliess der Solutrée-Mensch das Bükk-Gebirge, demgegen hielt er in der Selim-Höhle „einige Jahre“ noch aus.

Dr. A. Saád und Dr. I. Gaál.

A szakálhái őskori telep.

(Ide tartozik a III—XII. tábla.)

A Hódmezővásárhelyről kiinduló régi szegedi országút mentén, a Tisza védtöltése közelében fekszik Szakálhát. (1. kép.) A terület nagyjából elliptikusformájú sziget, amelynek hossz tengelye 331, legnagyobb szélessége 212 m. Délről a Tére-ere, északról természetes mélyedés határolja.

A halmon jelenleg két tanya áll: a Tisza-felőli Dr. Bakay Lajos egyetemi tanár úré, a városfelőli Diószegi Imre kisbirtokos úré. Ásatásainkat 1934 augusztus 7-től, szeptember 8-ig, az előbbi területen végeztük, ahol 1200 m² területet ástunk fel.

A feltárt területen több kultúra emlékét találtuk. E helyen csak az őskori település emlékeivel kívánunk foglalkozni.¹

A térszínből erősen kiemelkedő hátról kb. 20—25 cm vastag földréteget lehordtak, így a húmuszból csupán 5 cm maradt meg. Ez alatt 10—15 cm vastagságú, erősen kevert kulturréteg következett, amely tele volt szórványos leletekkel. Legnagyobb része bolygatva volt, ami a kulturák keveredését is megmagyarázza. Ezt, a feketefölddel erősen kevert réteget, mintegy 50 cm vastag réteg váltja fel, amelyben a sárgaföld az uralkodó. Közvetlenül ez alatt volt a háborítatlan sárgaföld, amit 65—90 cm mélységben találtunk meg, a szerint, amint vékonyabb vagy vastagabb réteget hordtak el felőle. A gödörök mindenkor ebbe mélyedtek.

A telep feltárt részén 29 gödört találtunk. (Alakjukat a 2. kép mutatja.) Ezeknek szája különböző mélységben tünt elő. Kétszer 40, négyszer 60, nyolcszor 80, ötször 100, egyszer 120 cm-en alól volt; kilencszer csak a gödör fenekét tudtuk megállapítani, a többi részét lehordták. Mélységük így váltakozott: két gödör 60—80, kettő 81—100, öt 101—120, tizenhárom 121—150, hat 150—200, egy a 200 cm-t is meghaladta. Hengeresátmetszetű volt 18 (2:I.), méhkasalakú 4 (2:IV.), lefelé-szélesedő

¹ A kora-árpádkori temetőre nézve I. Bálint Alajos dr.-nak e kötetben lévő közleményét. A III. táblán ezek a sírok is láthatók.

csonkakúpalakú 2 (2:III.), szabálytalanalakú 4, lépcsőzetes-keresztmetszetű 1 (2:II.). Ez utóbbiak közül az egyik valószínűleg csapda volt. Ennek a fenékén kettős, egymásbaillő homorodást figyelhattunk meg. Síma fenéke volt 12 gödörnek, homorú tizennégynek, egyenetlen háromnak.

A gödrökön kívül csupán egy települési jelenséget észlelhattunk. Egyik gödör közelében sártapaszból készült ismeretlen rendeltetésű építmény romjait találtuk. A megmaradt félellipszisalakú építmény két szára 38 cm távolságra volt egymástól. Középvonala 50 cm hosszú. Oldalfala

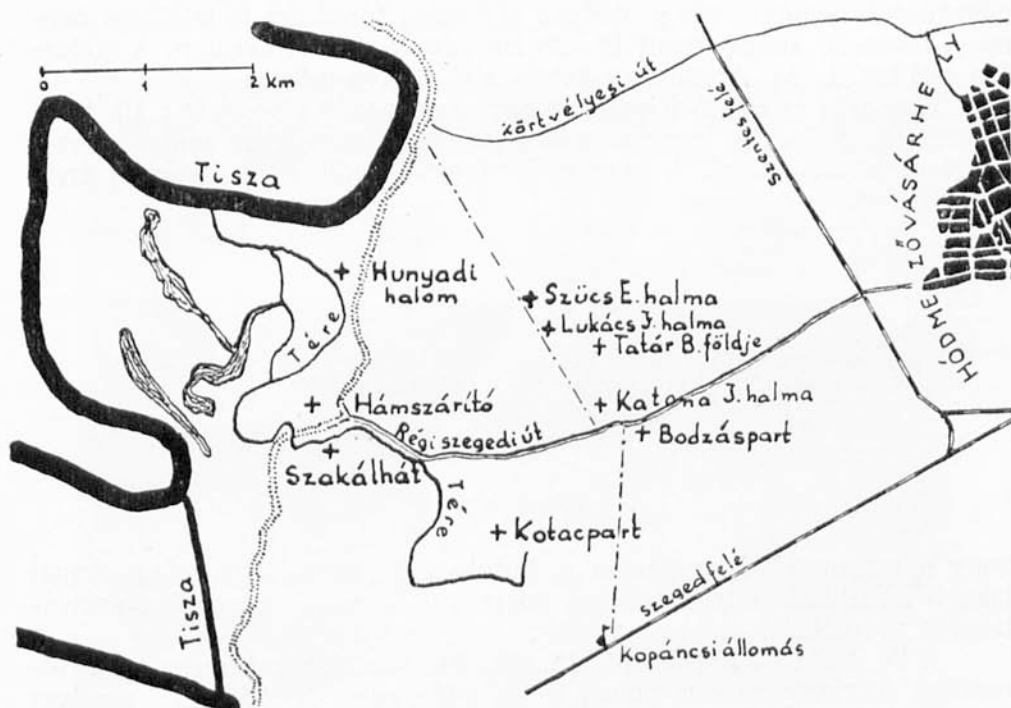

Abb. 1. kép.

3—5 cm vastag. Az oldalfalak 24 cm magasságig emelkedtek a fenék fölé, amelyen vékony hamuréteget is találtunk.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a feltárt 29 gödör közül egyben sem lehetett semmiféle rétegződést megállapítani, pedig az előkerült anyag — mint már említettük is — valóban nem egyöntetű s különböző kulturák keveredését mutatja még akkor is, ha ugyanabból a gödörből került elő.

A 29 gödör leírását mellőzve, csak arról a kettőről kívánunk részletesebben szólni, amelyekben feltűnően sok, de mindég kevert anyagot találtunk. E két gödör a 6. és 25.

A 6. gödör hengeresalakú. Száját 70 cm mélyen találtuk meg. Átmérője 250, mélysége 200 cm. Kissé homorú feneke nem egyenletes, kisebb-nagyobb mélyedések tagolják. Nagymennyiségű neolitikus edénytöredékek, festett és kiöntős-szájú darabok voltak benne. Rétegződést azonban éppen úgy nem lehetett benne találni, mint a 25.-ben, amely az egész telep legnagyobb gödre volt. Alakja szabálytalan. Fölötte bronzkori edényt és edénytöredékeket találtunk. 20 cm-től 130 cm-ig tömve volt neolitikus cserepekkel. hossza 6,5, szélessége — 4 m-es szakaszon — 2,0 m, de mintegy 2,5 m-es darabon a 3 m-t is elérte. Fenekét kisebb bemélyedések tagolták. 40 cm mélyen sártapaszt töredéket is találtunk benne. A régészeti anyag itt-ott 18—25 cm vastag réteget alkotott. A gödörben találtuk az 51. Árpád-kori kettős sírt, 33 cm mélyen.

A gödrök és egyéb jelenségek egymáshoz való viszonyát a III. tábla szemlélteti. Sajnos a legpontosabb felmérésből sem lehet semmi összefüggésre következtetni. A kevert leletanyag pedig nem alkalmas arra,

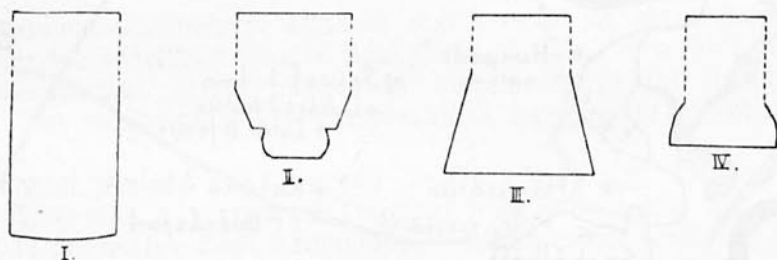

Abb. 2. kép.

hogy a megfigyelt jelenségeket is korokszerint osztályozhatnánk. Annál inkább kínálkozik erre a bőséges leletanyag, amelyet koronként szétválasztva az alábbiakban ismertetünk.

A IV. tábla 1., 10., 13., 14., 18., 19., 20., 24., 25. képein bemutatott töredékek díszítése azonos annak a kis edénynek díszítésével, amelyet Tompa Bodrogkeresztúrról ismertet.² A kisméretű töredékeken is felismerhető a határozottan azonos vonalvezetés. Ehhez a csoporthoz kapcsolódik a IV. 12. képen látható töredék, amelynek éppen az előbbemlített cserepekkel való együttes előfordulása, a tiszasági edény díszítés módjának, eddig kétséges eredetére is rávilágít,³ s azt kétségtelenül a bükkikulturára utalja, ami természetesen nem jelenti egyúttal az alak származását is, jóllehet bütykök nélkül ez is megtalálható a kultúra formakészletében.⁴

A IV. 2. képen ábrázolt töredéken a mélyített pontsorok, három bekarcolt vonallal váltakoznak. Ennek a darabnak legközelebbi rokona az

² Die Bandkeramik in Ungarn. Tafel XXXVIII. 4., 5.

³ Aberg: Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie. III. 27.

⁴ Tompa: i. m. Abb. 7., 6. sor 3. ábra.

a borsodi töredék,⁵ amelyen a pontsorok és vonalak nem köralakban, hanem egyenes irányban haladnak és váltakozásuk is eltér.

Azok a töredékek, amelyeken a vonalak koncentrikus körök irányában sűrűn vannak bekarcolva (IV. 3., 4.), egy másik borsodi⁶ töredékhez hasonlítanak, amelynek alsó részén hasonló díszítések vannak, ha a díszítő elemek száma kevesebb is. Ezek között van az a töredék is (IV. 4.), amelynek fogóját, vagy talán a lábát vízszintes és függőleges irányban átfúrták s megnyújtva az edény testén túlvezették, legvégét pedig peremesen dolgozták ki. Ez a kiképzés nagyon hasonlít egyik trójai edényre, amelyen azonban kétségtelenül, mint edényláb szerepel.⁷

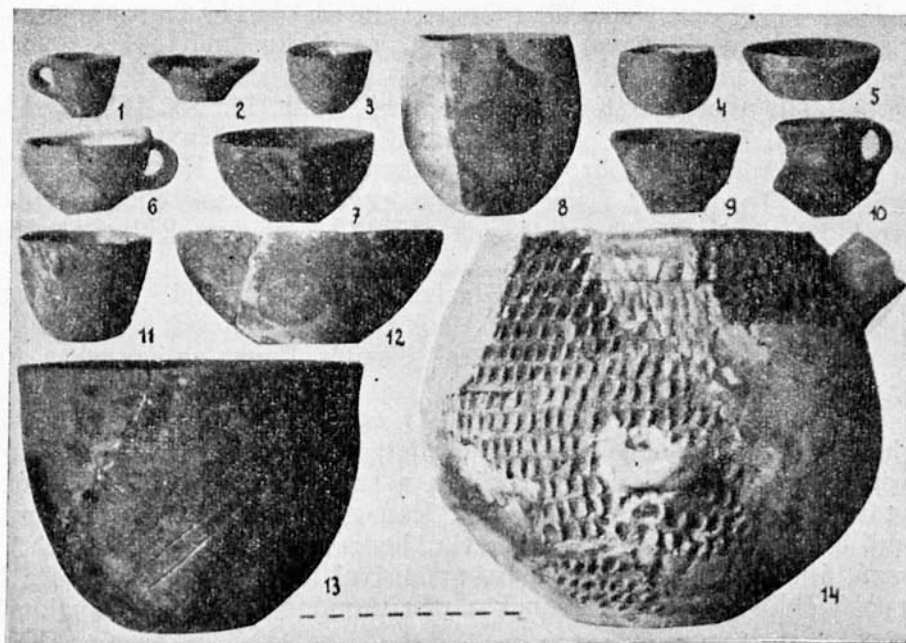

Abb. 3. kép.

A IV. tábla 5—7. képein bemutatott töredékek díszítésük alapján ebbe a csoportba tartoznak, de elemeiket azokon a meandervonalakon is megtaláljuk, amelyeket borsodi⁸ és aggteleki⁹ töredékekről ismerünk.

Van olyan edénytöredékünk, amelyen a fenyőágminta ismerhető

⁵ U. ott: Taf. XX. 1.

⁶ U. ott: VIII. 7.

⁷ H. Schmidt: Trojanische Altertümer, Berlin, 1902. 1508. kép. Csak a technikai hasonlóság kedvéért említjük.

⁸ Tompa: i. m. XVII. 2.

⁹ U. ott: XXIV. 1.

fel. (IV. 8.). Ezt a mintát több borsodi,¹⁰ büdöspesti¹¹ és aggteleki¹² edény töredékén, részint térkitöltőként, részint önállóan megtaláljuk.

Néhány töredéken egy-egy szabadon maradt szalagot 4—5 párhuzamosból alkotott vonaldísz választ el egymástól. A két szélső vonalat mindig bemélyedő pontok, esetleg vonalkák szaggatják meg (IV. 16., 22., 26.). Ennek a díszítésnek részint önálló, részint térkitöltő elemként alkalmazott analógiáit néhány büdöspesti¹³ és borsodi¹⁴ töredéken ismerhetjük fel.

A létramintát (IV. 28.) az aggteleki barlangból¹⁵ és Borsodról¹⁶ ismerjük.

Képviselve vannak telepünkön a kiöntös és szívókás edények is. A töredékek közül egyet sikerült rekonstruálni (3. kép 14.) s így az aggteleki barlang egyik példányával együtt,¹⁷ ez nyújt fogalmat az elképzelhető formáról.

A talált nyolc darab közül (3. kép 14., V. 6., 14., 15., 16., 17., 18. és X. 20.) hét a 25., egy a 6. gödörből került elő. Ilyen edénytöredékeket eddig Aggtelekről,¹⁸ Borsodról,¹⁹ Bodrogkeresztúrról,²⁰ Rakamazról,²¹ Kecsőről,²² és Tordosról²³ ismertünk, ha egyrészüket csak ebből fejlődött dísznek látszik is. Egyik példányuk (V. 17.) egy aggtelekivel²⁴ teljesen megegyezik.

Hat edényünk kiöntös, kettő szívókás. A két utóbbi közül az egyik (X. 20.) egylyukú, a másikon (V. 6.) sok lyuk van, de ezek közül csak három volt egészen átfúrva, a többi csak díszítés. Ennek az egynek a díszítése is elüt a többitől.

A rekonstruált edény (3. kép 14.) egész felületét, vonalakból álló, párhuzamosan haladó, körömmel készített kiemelkedések díszítik. Anyaga durvaiszapolású, általában vörösre, a szájpere körül feketére égett. Magassága 28, szája 24, feneke 12, legnagyobb kiöblösödése 32 cm. A kiöntő a szájpere alatt 2·5 cm-re van, hengeresalakú, felül 3·5, alól 5 cm hosszú, átmérője 5 cm. Az edény, nyílásával lefelé-álló szalagfüle a legnagyobb öblösödésen van. Ennek a díszítésmódnak tökéletes analógiáját

¹⁰ U. ott: III. 5., XIX. 3., XX. 3.

¹¹ U. ott: VI. 14., XI. 8., XV. 12., 17.

¹² U. ott: XIV. 1., XXIX. 13.

¹³ U. ott: VIII. 6., IX. 11., XV. 1.

¹⁴ U. ott: V. 17., XVII. 12., XVIII. 1., 6.

¹⁵ U. ott: XII. 4.

¹⁶ U. ott: X. 16.

¹⁷ Nyáry: Az aggteleki barlang, mint őskori temető. 80. kép.

¹⁸ Tompa: i. m. XVI. 8., XXIV. 1., 2., 5., 13., 14., 17., XXIX. 19., Nyáry: i. m. 252—265. kép.

¹⁹ U. ott: XVII. 15., XIX. 7., 9., XXIV. 8.

²⁰ U. ott: XXXII. 16., 18.

²¹ U. ott: XXXV. 6., 8., 11.

²² Eisner: Slovensko v praveku, VIII. 15.

²³ Arch. Ért. 1930. 44. l.

²⁴ Tompa: i. m. XXIX. 19.

ismerjük a Herman Ottó-barlang egyik töredékéről²⁵ s ezekben és az alább ismertendő díszítésekben látjuk a tiszai kultúra III. periodusának prototípusait.

Az V. 18. képen bemutatott edénytöredék kiöntője az előbbihez hasonló. Ennek az edénynek peremét és falát is újjbenyomások és csipések díszítik, de ez a minta már semmiféle tervszerűséget nem mutat. Annál meglepőbbek azok a töredékek, amelyeknek díszítése ugyanazzal a technikával készült s formájuk után ítélve is kiöntős edények lehettek. Ezeknek egy részén a csipések elhelyezése a spirális vonalvezetést követi (VIII. 6., IX. 14.), a többin teljesen szabálytalan és tervszerűtlen (IX. 2., 4., 8.). Ezek közt olyanok is vannak, amelyeknek a száját is benyomások tagolják (VIII. 6.), ami másféle daraboknál is előfordul (VIII. 9., IX. 17.).

Az V. 14. edénytöredék kiöntője vékony; legvége csaknem kihegyesedik. A töredék egész felületét egyformanagyságú bütykök díszítik. Ezek a bütykök a bükki-kultúra ismert anyagában idegenek. Annál inkább képviselve vannak a tiszai kultúra III. periodusának barbotin-anyagában.

Az V. 16. kiöntője csonkakúpos-formájú, s csúcsa az edény falától alig távolodik el. Az edény falát a kiöntő tövével egymagasságban két kis kiemelkedő bütyök díszíti. A szájerem alatt körbefutó, újjbenyomással készült díszítés van. A többi rész azonban díszítetlenül maradt. Ez a dísz megismétlődik néhány töredéken (IX. 7., 17.), néha kettős sorban is (IX. 5., 16.) és finomabb kivitelű edényen is előfordul (IX. 3.). A Herman Ottó-barlang egyik darabján is felismerhető, de itt két bütyök közt helyezkedik el.²⁶

Égészen díszítetlenül maradt az V. 17. képen bemutatott töredék felülete. Kiöntőjének csak alsórésze ugrik ki, a felső csaknem beleolvad a felületbe. Az V. 15. kiöntője hengeres, pereme pedig bevágásokkal tagolt.

Nem szólva azokról az emlékekről, amelyek — mint látni fogjuk — úgy a bükki-, mint a tiszai-kulturában egyaránt otthonosak, az eddig ismertetett leleteket a *bükki-kultúra maradványainak, de mindenesetre azzal egyidejűeknek tartjuk*. E kultúra alföldi telepei közül ezidőszere a szakálhádi jutott a Tisza mentén a névadó területtől legtávolabb s a legközelebbi szarvasi²⁷ teleppel együtt ez a legdélibb. Hogy a kiöntős edények, amelyek tömegesebben éppen a bükki-kultúra II. periodusában fordulnak elő, itt is megtalálhatók, tudva azt, hogy e periodus emlékei Bodrogeresztúr egyes lelőhelyein²⁸ is megvannak, nem is lep meg bennünket, hiszen a régebbi emlékek — különösen ugyanazon kultúra keretén belül később is előfordulhatnak.

Elég nagy számmal vannak képviselve telepünkön a festett edénytöredékek is. A festés legtöbbször vörösszínű, ennek legkülönbözőbb ár-

²⁵ U. ott. XXXI. 6.

²⁶ U. ott: XXXI. 18.

²⁷ Dolgozatok VII. 64—65. és 71. l.

²⁸ Tompa: i. m. 22. l.

nyalataival. A festés technikája ugyanaz, mint a tiszai-kultúra I. periódusában; mindég bekarcolt vonalak között történt pseudo-festés. (VI. 4., 6., 11., 12., 18—22.). A technikai előkészítés néhány darabon igen jól megfigyelhető. Ezeket előkészítették ugyan a festésre, de mégis festés nélkül maradtak. Az előkészítés abból állott, hogy a festésre szánt vonalközöket finomabb iszapréteggel nem vonták be, hogy a festék a szemcsés anyagon annál jobban tapadjon, a festés nélkül maradó vonalközöket ellenben fényesre simították (VI. 7., 9., 10., 16.). Megtörtént, hogy a színezés két szomszédos vonalközre is kiterjedt (VI. 15., 17.). Néha csak az edényszájon körülmenő, keskeny szalagot festették (VI. 13.). Van olyan darabunk is (VI. 5., 14.), amelyen éppen e perem maradt eredeti színben s a festett szalag azzal többé-kevésbé párhuzamosan fut. Máskor az edényfalán szabálytalanul haladó szalagok vannak befestve, de mindenkör bekarcolt vonalak között (VI. 1., 4., 6., 11., 12., 18—22.), még akkor is, ha a bekarcolás alig vehető észre (VI. 8.). Van ezek közt sok igen kezdetleges darab, de néhánynak gondos kivitele és ízléses mintája valóban figyelmet érdemel (VI. 2., 3.).

A festett töredékek legnagyobb részének alapanyaga szürke, vagy feketésszürke, de van sárgásszínű is. Egy töredékünkön (VII. 18.) az egész edény húsvörös festését állapíthattuk meg.

Vannak olyan töredékeink is, amelyeken a bekarcolt vonalvezetés festés nélkül fordul elő (3. kép 12., 13.).

Az egyik öblös edény (3. kép 13.). Jóliszapolt, barnás-szürkére égett. Kívül belől fényesre simították és oldalára három, párhuzamos meandroid vonalat karcoltak. Alólról felfelé bővül. Magassága 19, szája 24, feneke 10 cm.

A másik tál (3. kép 12.). Rosszuliszapolt, nem egyenletesen égetett, szürkésbarna színű. Oldalán két bekarcolt meandroid vonal van, amelyek egyik végükön harmadik vonallal összekötve, zárt dísz alkotnak. Oldala homorú. Lapos fenekén szabálytalan négyszögalakú bekarcolások vannak. Magassága 8, szája 19, feneke 8 cm.

E festett töredékeken kívül a *tiszai-kultúra I. periódusát* képviselik azok a szalag- és vonaldíszes töredékek, amelyeknek díszítése valamenynyí tiszamenti telepünkön otthonos (IV. 9., 11., 15., 17., 21., 36., VII. 1—7., 10., IX. 13.). Ugyanígyen díszítést látunk a, már a kiöntös edények során ismertetett, szópókás példánynál is (V. 6.), valamint egyik ép edényünkön (3. kép 11.).

Ez a poháralakú edényke nem finom iszapolású, de szépenkidolgozott és jólégetett. Színe téglavörös. Oldalát a szájpere és a fenék közelében kettősosztású, függőlegesirányú, bütykök díszítik. Bár az egész felület erősen kopott, a mélyebbbekarcolt vonalak és apró köröcskék jól láthatók. Fenekétől a szája felé szélesedik. Magassága 7·3, szája 9·5, átmérője 3·5 cm.

Ugyanennek a kulturának emlékei közé tartoznak a kökénydombi

telep anyagával teljesen egyező edényfülek és büttyökök, amelyeket a VIII. tábla 5., 9., X. 1—19., 21—30., XI. 1—3., 5—12., 15—29. képein mutatunk be. Egy részük, a borsodi telep²⁹ anyaga alapján, a bükk-kultúrával közös, mint ahogy nem lehet határozottan elválasztani a kiemelkedő vonalak mentén elhelyezkedő benyomott díszítéseket sem (VIII. 1—4.). E kultúrába tartozó edények fenéke rendszeren lapos (VII. 7., 8., 10., 18.), de akad talpcsöves töredék is (VII. 15.).

A még eddig nem említett, kiegészíthető edények új típusokat nem hoztak. Valamennyi díszítetlen:

a) Magas csésze (3. kép 8.). Finomaniszapolt, vöröses-sárgára ége-

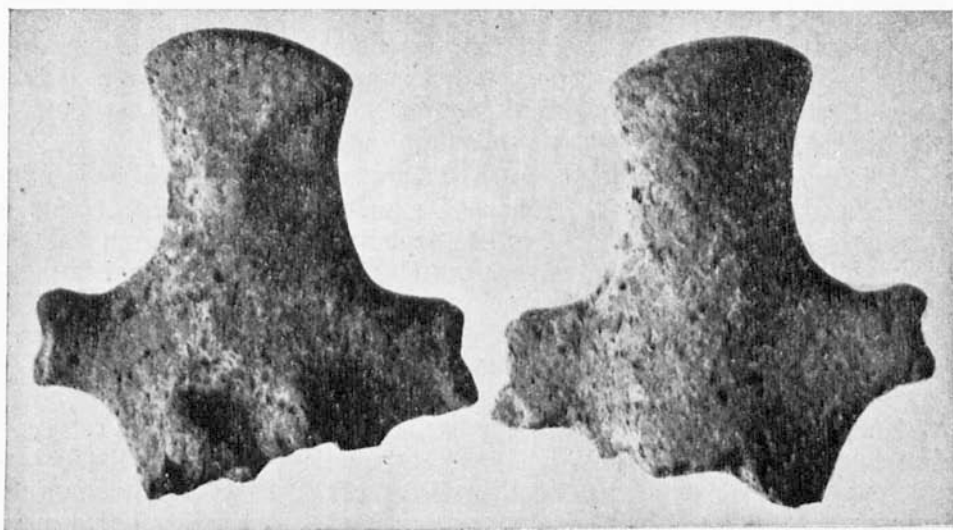

Abb. 4. kép.

tett darab, amelyet barna foltok tarkítanak. Kívül-belül fényesre van símítva. Magassága 13, szája 11, legnagyobb öblösödése 13, fenéke 5,5 cm.

b) Fületlen csésze (3. kép 7.). Finomaniszapolt, jólégetett, sárgás-barna színű, kívül belül egyformán fényesre símított darab. Szájperemét kis bevágások díszítik. Magassága 5,5, szája 11, fenéke 3,5 cm.

c) Csésze (3. kép 9.). Iszapolása és kidolgozása durva. Vöröses-sárgára égetett. Profilált fenéke kör alakú, de a szája ovális. Magassága 5,5, szája 9×10, fenéke 3,5 cm.

d) Tálacska (3. kép 5.). Jóliszapolt, feketés-szürkére égetett. Díszítése nincs. Fényes feketére símították. Magassága 3,5, szája 9,5, fenéke 4,5 cm.

e) Poháralakú edény (3. kép 3.). Jóliszapolt és -égetett, de ke-

²⁹ Tompa i. m. XXIII. tábla.

vésbé jól kidolgozott, sárgás-barna színű darab. Fenekétől szája felé bővül. Magassága 4·4, szája 5·8, feneke 3·0 cm.

f) Lapos tányérka. Valószínűleg gyermekjáték (3. kép 2.). Durva-kidolgozású, rosszul iszapolt, szürkére égetett. Magassága 2·7, szája 7, feneke 3 cm.

g) Csésze (3. kép 4.). Finomaniszapolt, kívül fényesre símitott, barnás-sárgára égetett darab. Feneke kissé domború. Félmagasságában kihasasodik. Szájpereme kissé behúzott. Magassága 4·5, szája 6, legnagyobb öblösödése 7, feneke 4 cm.

Ebben az anyagban több szűrő és parázsborító (V. 7.) töredéket is találtunk. Több nehezeink van (V. 1—4.), amelyeknek formája a бүкки-kulturában előforduló darabokkal is közös.

Csonteszközeink közt lévő 7·5 cm hosszú szigony (V. 10.) közeli ronkát a bodrogkeresztúri telep anyagából ismerjük.³⁰ Ugyanitt, de a többi tiszamenti telepeken is megtaláljuk azokat a símitókat, lyukasztókat és bőrfejtőket, amelyek nálunk is előfordultak.

A köeszközök (V. 9., 12.) úgy a бүкки-, mint a tiszai-kultura anyagából ismeretesek. Az egyik diabasból, a másik kovaféleségből van. A sárgásfehér hydroquarcitból készült, szabálytalanalakú, 4 mm vastag, 3·5 cm széles és 5 cm hosszú csiszolaton (V. 13.) a fúrás nyomai is megállapíthatók. Valószínűleg ékszernek vagy amulettnek szánták. Ezek a közetek — mint ismeretes — a tokaji-hegységben fordulnak elő legtömegesebben s idekerülésük az itt eddig idegennek látszó бүкки emlékek és hatások útjára is fénytvet.

Négy idolunk van a telepről. Az egyik (V. 8.) eredete nem kétséges. Tiszai telepeinken a különböző kulturák anyagában is előfordul, de legnagyobb számban éppen a csókai telepről ismerjük. Hogy ide honnan került — az anyag még mindig feldolgozatlan lévén — egyelőre bajos megállapítani. Minthogy ott a vinčai és tordosi anyag is keveredik a tiszai kultura I. periodusának ismert anyagával.

Az erősen hangsúlyozott-köldökű idol (V. 11.) hovatartozása kétséges. Környékünkön eddig nem fordult elő. A harmadiknak csak két csonkán ábrázolt lába van meg, így róla nem sokat mondhatunk. (V. 5.).

A negyedik azonban (4. kép) sajátos fejformájával, arcábrázolásával és egész felépítésével legjobban az egyik vinčai régibbtípusú idollal mutat rokonságot,³¹ de bekarcolással ábrázolt hajával annál fejlettebbnek látszik. Közeli analógiáit Tordosról³² ismerjük s tiszai telepeinken kimutatható más vonatkozások miatt is, amelyre különösen a kökénydombi telep szolgáltatott úgy a kerámia, mint a köeszközök anyagában bőséges egyezéseket, *eredetét e helyeken kell keresnünk*, aminek a kronológia sem mond ellent. Ezt az eredetet támogatja a telepünkön előfordult díszí-

³⁰ Arch. Ért. 1927. 16. kép 8.

³¹ Arch. Ért. 1930. 46. kép.

³² U. ott 47. kép.

tett anyag egy része (IV. 23., 27., 29—35.) és a tömör, magas edénytalp (VII. 11., 17.) előfordulása is.

Az *aeneolitikum* néhány lyukasztott talpcsőtöredéken kívül, egy pár jellegzetes, féligátfürt bütyökfüllel van képviselve (X. 30., 31., 32., 34., 35., XI. 4., 14.). Talán idetartozik az egyik mellékletnélküli zsugorított csontváz is.

1. sír. Fejjel délkeletnek, lábbal északnyugatnak irányított női csontváz. Délnyugatnak néz. Alsó lábszárai a térdtől kezdve hiányoznak. Valószínűleg gödörösás alkalmával bolygatták meg. Mélysége 65 cm volt.

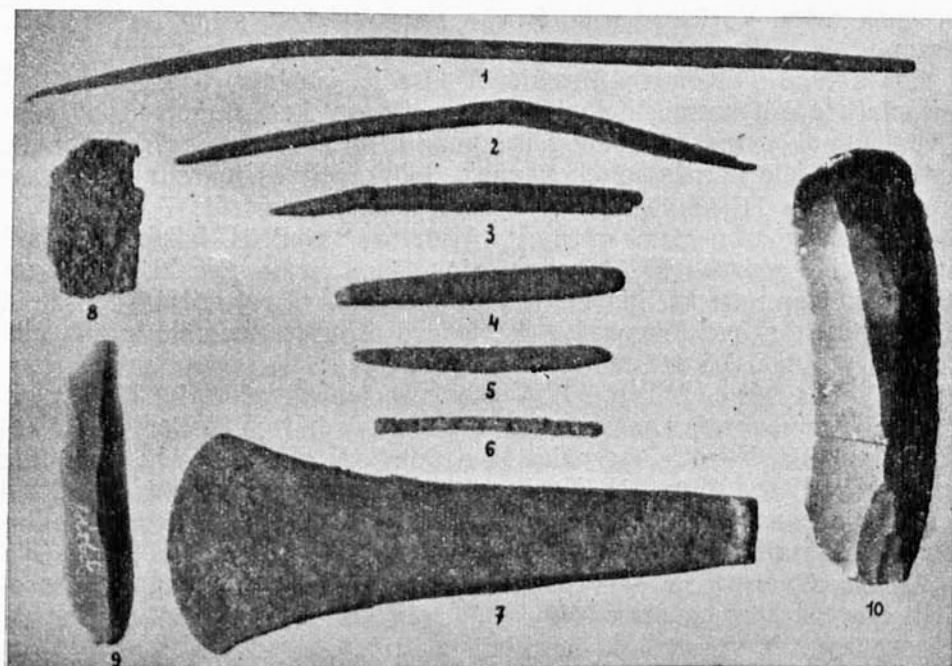

Abb. 5 kép.

A *rézkort* három sír képviseli és néhány szórványos lelet. A sírok közül kettőnek volt melléklete. Irányításuk és anyaguk megegyezik a kőtáparti temető sírjainak leletanyagával. Csupán annyiban van eltérés, hogy az egyik sírban ugyanolyan alakú rézvésőt is találtunk, mint amilyet Hajduszoboszló egyik sírjában is találtak.

A rézkori szórványos leletek közül azok az eszközök és töredékek érdemelnek említést, amelyek az 5. kép 1—6., 8. és 10. ábráin mutatunk be.

Összesen négy zsugorított csontvázat találtunk, amelyek közül csak kettőnek volt melléklete. Három egymáshoz aránylag közel feküdt, egy

azonban (1. sír) a telepnek távolabbeső részén. Éppen ezért tartjuk más korbelinek. Az egymáshoz közeli sírok, kétségtelenül rézkoriak.

2. *sír.* (Térképünkön 9.) 8 cm mélyen, jobboldalon fekvő gyermek-csontváz. Fejének irányítása a keleti iránytól 10 fokkal tér el észak felé. Észak felé néz. Teljes hossza 115, zsugorítva 86 cm. Mellékletei:

1. A koponya felett szürkeshűvő kopapenge (5. kép 9.). Hossza 6·7, szélessége 1·5 cm.

2. Három edény, amelyek a koponya előtt, egymásmellett állottak:

a) Csésze. Lapítottfenekű, félgömbös forma. A kotacparti rézkori temetőből előkerült edények c) csoportjába tartozik,³³ de bütyökfülek nincsenek rajta. Vöröses-barna, feneke szürkés-fekete színű. Vékonyfalú, jóliszapolt és jólégetett. Magassága 6·5, szája 13·5, feneke 9 cm.

b) Csésze. Félgömbös-formájú. Tipusa az előbbivel azonos. Szájpereme alatt, a két szembenfekvő oldalon egy-egy kettőstagolású, bütyökfül van. Mindkét fület függőleges irányban átfúrták. Színe szürkés-fekete, a szájszélek felé barnás foltok vannak. Jóliszapolt és jólégetett. Magassága 6·5, szája 11, gömbszelvényyszerű fenekének átmérője 7 cm.

c) Tejesköcsög alakú edény.³⁴ Alsórése gömbös, felsőrése kissé elliptikus-keresztmetszetű és hengeresformájú. Szája felé kissé összehúzó. Szájperemén két kis fül van. Kihasasodó részét bütyökök díszítik. Szürkés-fekete színű. Magassága 19, feneke 6, felfelé szűkülő nyaka alul 10×10·5, szájánál 7·5×8 cm. Öblösödése 14 cm.

3. Lapos véső (5. kép 7.). A csontváz jobb kezénél feküdt. Egyik oldala teljesen lapos és síma, a másik domború és három keskenyebb, élbefutó lap tagolja. Foka a használatból, a domború oldal felé elgörbült. Éle köríves, kiszélesedő-formájú. Hossza 13, szélessége a fokánál 1·5, élénél 5 cm. Immár nagyszámú rézkori sírjaink közül egyelőre csak Hajduszoboszlóról ismerjük.³⁵

3. *sír.* Gyermeksír (Térképünkön 10.). Mélysége 22 cm. Az összedobált csontok közt egészen vékonyfalú, rézkorinak látszó edények apróra összetört és szétmállott darabjait találtuk.

4. *sír.* (Térképünkön 28.) 52 cm mélyen, jobboldalán fekvő gyermek-csontváz. Irányítása a 2.-éval egyező. Teljes hossza 76, zsugorítva 55 cm. Mellékletei: a csontváz előtt két kis edény.

a) Csésze. Félgömbösformájú, laposfenekű. Peremét, három helyen, két-két bütyök díszíti.³⁶ Barnás-szürke színű, de helyenként feketés-szürke foltok tarkítják. Magassága 7, szája 12, feneke 3·5 cm.

b) Csésze. Fordított csonkakúp alakú,³⁷ laposfenekű. Kidolgozása

³³ Dolgozatok IX—X. 67. lap; XVI. tábla 14.

³⁴ Analógiáját l. u. ott XV. 13.

³⁵ Jelentés Debrecen sz. kir. város múzeumának és közmívelődési könyvtárának 1928. évi működéséről 47. l.

³⁶ Tipusát l. u. ott XVI. tábla 3.

³⁷ L. u. ott XVII. 11.

durva. Oldalát kb. egyharmad magasságban bütyök díszíti. Sárgás-barna színű, feketés-szürke foltokkal. Magassága 7, szája 10, feneke 6 cm.

A sírokon kívül szórványos rézeszközök is voltak a telepen. Ezeket is az 5. képünkön mutatjuk be:

1. Réztű (1.). Hossza 20 cm. Négyszegletesre kalapált, kissé meghajlított példány. Egyik vége egészen hegyes, a másik is elvékonyodik. Átlagos vastagsága 4·5 cm.

2. Mindkét végén kihegyesedett rézeszköz (2.). Talán a Pusztai-Istvánházáról s más sírmezőkről is ismert rézkések kikalapálatlan nyersanyaga. Hossza 13 cm.

3—5. Valószínűleg ugyanilyen rendeltetésük lehetett azoknak a töredékeknek is (3—5.), amelyek közül az egyik 8·5, a másik 6·5, a harmadik 5·8 cm hosszú.

6. Ismeretlen-rendeltetésű, 3 mm vastag, 5·2 hosszú rézhuzal töredék. (6.)

7. Lapos rézdarab. Valószínűleg kés töredéke volt. (8.) Hossza 3·5, szélessége 2 cm.

8. Kovapenge. (10.) Színe szürkés-fekete. Hossza 10, szélessége 3 cm. Kisebb töredékek nagy számmal fordultak elő a telep minden részén. Feltűnően sok az obsidián.

Az a néhány *bronzkori* edénytöredék, amelyeket a VII. 9., 12., 13., 14., 16., a VIII. 7., 8., a IX. 1., 6., 9., 10., 11., 12., 15., a XI. 13., 21., és a XII. 1—11. képein bemutatunk, arról tanúskodnak, hogy a halom — már említett — lehordása alkalmával egy *késő bronzkori* telepet tettek tönkre, amelynek urnás temetkező helyét a tanya másik végén, a diófás beültetések állítólag meg is találták. Ennek a kultúrának emlékeit közvetlen a felszín alatt találtuk s csak kivételesen került egy-egy töredék a gödrök anyaga közé. A felszín alatt találtuk azt a három edénykét is, amelyek leírását az alábbiakban adjuk.

a) Füles gyermekjáték edényke. (3. kép 1.) Kidolgozása és iszapolása durva. Sárgás-barnára van égetve. Magassága 4·5, szájátmérője 4·5, feneke 2 cm.

b) Füles csésze (3. kép 6.). Jóliszapolt, szürkés-barnára égett, fényezetlen, de kívül-belül egyformán síma. Szalágfüle felett a szájperecszőgesen kiemelkedik. Feneke egészen síma. Magassága 5·0, szája 9, feneke 3·5 cm.

c) Füles bögre (3. kép 10.). Alulról kiindulva kettős csonkakúp, majd henger, a kihajló szájperecsnél ismét csonkakúpból összetett példány. Füle a szájperecsből indul és a legnagyobb öblösödéskor illeszkedik az oldalhoz. Finomaniszapolt, jólégetett, sárgás-barna színű. Magassága, szája és legnagyobb öblösödése 6·5, feneke 21·7 cm.

Az előadottakból világosan kitűnik, hogy telepünkön, ha stratigráfiaiilag nem is lehetett a különböző kultúrák anyagát elkülöníteni, a típusok alapján hat őskori kultúrát találtunk. A legrégebb a bükki-kultúra III. periodusának emlékeivel sok esetben azonos díszítési elemeket tartalmaz s ha azok egy része a kultúra egyéb anyagában idegen elemként van is jelen, egyidejűsége aligha vonható kétségbe. Egyes darabok a kultúra II. periodusának hatását is világosan mutatják. Az idetartozó egyes darabok a tiszai kultúra III. periodusának legjellegzetesebb díszítő elemének kiindulási pontját jelzik, amit egyébként a szalagdíszes kultúra legrégebb darabjain is megtalálunk. Hogy azonban nem tartoznak a tiszai-kultúra III. periodusába, azt az is bizonyítja, hogy annak jellegzetes eszköz készletéből és edényeiből egyetlen darabot sem találtunk, annak ellenére, hogy két nagy telepünk alig egy, illetőleg félkilométerre van ettől a teleptől.

A tiszai-kultúra I. periodusának és a vinçai és tordosi elemeknek egyidejűségét éppen a telepünkön együtt való előfordulás is igazolni látszik.

Határozottan külön választható az aeneolitikum, a rézkor és a késői bronzkor anyaga, amelynek emlékeit már láttuk. Mintegy betetőzi az egész települést, az az Árpád-kori temető, amelynek sírjait e kötet más helyén ismertetjük.

Banner János és Bálint Alajos.

Die prähistorische Ansiedlung in Szakálhát.

(Hierzu die Tafeln III—XII.)

Szakálhát liegt neben der alten Szegediner Landstrasse, in der Nähe des Theisschutzdammes. Dieses Gebiet ist eine Insel von elliptischer Form, die eine Länge von 331, und eine Breite von 212 m. hat. Gegen Süden grenzt sie an die Tére-Ader, gegen Norden an eine natürliche Vertiefung.

Wir führten unsere Grabungen auf dem — nächst der Theiss liegenden — Teile dieses Gebietes aus, wo wir ein Territorium von 1200 m² freilegten.

Auf dem ausgegrabenen Gebiet fanden wir die Denkmäler mehreren Kulturen.¹ Wir wollen uns bei dieser Gelegenheit nur mit den Denkmälern der prähistorischen Ansiedlung befassen.

Vom Rücken, der aus dem Terrain stark hervortritt, trug man eine Erdschicht in einer Dicke von 20—25 cm ab, so dass aus dem Humus nunmehr nur 5 cm zurückblieb. Darunter folgte eine starkgemischte Kulturschicht, die eine Dicke von 10—15 cm hat und voll mit Streufunden war. Der grösste Teil war umgewühlt, was auch das Durcheinander der Kulturen erklärt. Dieser Schicht, die mit schwarzer Erde stark gemischt ist, folgt eine ungefähr 50 cm dicke Schicht, in der die gelbe Tonerde vorherrschend ist. Unmittelbar darunter liegt die unberührte Tonerde, die wir in einer Tiefe von 65—90 cm fanden, je nachdem man eine dünnere oder dickere Schicht über der Tonerde abtrug. Die Gruben waren darin immer eingetieft.

Wir fanden an dem freigelegten Gebiet 29 Gruben, ihre Form zeigt die Abbildung 2. I—IV.

Neben den Gruben nahmen wir nur eine einzige Siedlungerscheinung wahr. In der Nähe einer der Gruben fanden wir die Überreste einer aus Lehmewurf verfertigten Baulichkeit von unbekannter Bestimmung vor.

¹ Hinsichtlich des Friedhofes der Árpádenzeit siehe A. Bálints Bericht in diesem Band. Auch diese Gräber sind an der Tafel III. zu sehen.

Es muss betont werden, dass eine Schichtung nicht einmal in einer der 29 Gräber festgestellt werden konnte, obwohl das ausgegrabene Material — wie es erwähnt wurde — nicht einheitlich ist und weist auf das Durcheinander der verschiedenen Kulturen auch dann, wenn das aus derselben Grube ausgehoben worden ist.

Das Verhältnis der Gruben mit anderen Erscheinungen veranschaulicht die Tafel III. Leider kann man auch aus der pünktlichsten Abmessung derselben auf keinen Zusammenhang folgern. Das gemischte Fundmaterial ist aber dazu nicht geeignet, dass wir die in Betracht gezogenen Erscheinungen auch den Zeitaltern nach einteilen könnten. Umsomehr geeignet ist dazu das reichliche Fundmaterial, das wir nach Zeitaltern getrennt in den folgenden bekannt machen werden.

Die Verzierung der Bruchstücke (Tafel IV.: 1., 10., 13., 14., 18., 19., 20., 24., 25.) entspricht der Verzierung des kleinen Gefäßes, das Tompa von Bodrogeresztúr² bekannt macht. Die gleiche Linienführung ist auch an den kleineren Bruchstücken bestimmt zu erkennen. Zu dieser Gruppe gehört das Bruchstück, (IV. 12.) dessen gemeinsames Vorkommen eben mit den erwähnten Scherben auch die — früher in Zweifel gezogene — Herkunft der Verzierungsweise des Gefäßes von Tiszasas³ in das richtige Licht stellt, und weist dasselbe unzweifelhaft der Bükkerkultur zu, was natürlich nicht zugleich auch die Herkunft der Form bedeutet, wenn auch dies, ohne Knoten, in der Formenauswahl der Kultur zu finden ist.⁴

An einem Bruchstück (IV. 2.) wechseln die vertieften Punktreihen mit drei eingeritzten Linien ab. Der nächste Verwandte dieses Stückes ist dasselbe Borsoder Bruchstück,⁵ an dem die Punktreihen und Linien nicht in einem Kreise, sondern in direkter Richtung laufen und auch ihre Abwechslung ist auf eine andere Art.

Diejenige Bruchstücke, an den die Linien in der Richtung der konzentrischen Kreise dicht eingekratzt sind (IV. 3., 4.), sind einem anderen Bruchstück von Borsod⁶ ähnlich, auf dessen unterem Teile gleiche Verzierungen vorhanden sind, wenn auch die Zahl der Verzierungselemente weniger ist. Unter denselben ist das Bruchstück, (IV. 4.) dessen Griff oder Fuss in horizontaler und auch senkrechter Richtung durchlöchert ist und verlängert über den Körper des Gefäßes hervorragt, das Ende aber mit einem Rand versehen wurde. Diese Ausbildung sieht einem der Trojanischen⁷ Gefäße ganz ähnlich aus, wo es aber unstreitig als ein Gefäßfuss fungiert.

Einige Bruchstücke (IV. 5—7.) gehören auf Grund ihrer Verzierung

² Tompa: Die Bandkeramik in Ungarn. Tafel XXXVIII. 4., 5.

³ Aberg: Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie, III. 27.

⁴ Tompa: a. a. O. Abb. 7. Reihe 6. Bild 3.

⁵ a. a. O. Tafel XX. 1.

⁶ a. a. O. VIII. 7.

⁷ H. Schmidt: Trojanische Altertümer, Berlin, 1902. Abb. 1508. sei nur der technischen Ähnlichkeit halber erwähnt.

in diese Gruppe, aber wir finden ihre Elemente auch auf den Meanderlinien, die wir von den Borsoder⁸ und Aggteleker⁹ Bruchstücken kennen.

Wir besitzen ein solches Bruchstück, an dem das Tannenmuster zu erkennen ist (IV. 8.). Dieses Muster finden wir an mehreren Borsoder,¹⁰ Büdöspester¹¹ und Aggteleker¹² Gefäßbruchstücken, teils als Raumauffüllung, teils als selbständige Verzierung.

Eine aus 4—5 Parallellinien gebildete Linienverzierung trennt an einigen Bruchstücken einige freigebliebenen Bänder von einander. Die beiden äussersten Linien unterbrechen tiefe Punkte, eventuell kleine Linien (IV. 16., 22., 26.). Die Analogien dieser Verzierung, die teils selbständig, teils als raumauffüllende Elemente angebracht sind, können wir an einigen Bruchstücken aus Büdöspes¹³ und Borsod¹⁴ erkennen.

Das Leitmuster (IV. 28.) kennen wir aus der Aggteleker¹⁵ Höhle und aus Borsod.¹⁶

Es sind auch jene Gefässe in unserer Siedlung vertreten, die mit Ausguss und auch mit Saugwarze versehen sind. Es gelang uns eins von den Bruchstücken zu rekonstruieren (Abb. 3., 14.) und dieses gibt uns samt einem Exemplar der Aggteleker¹⁷ Höhle eine Ahnung von der denkbaren Form.

Von den gefundenen 8 Stücken (Abb. 3., 14., V. 6., 14., 15., 16., 17., 18. und X. 20.) sind sieben aus der 25., eins aus der 6. Grube zum Vorschein gekommen. Solche Gefäßbruchstücke kennen wir bis jetzt von Aggtelek,¹⁸ von Borsod,¹⁹ von Bodrogkeresztúr,²⁰ von Rakamaz,²¹ von Kecső²² und von Tordos,²³ wenn auch ein Teil dieser so aussieht, als hätten sie sich aus jenen als Verzierungen entwickelt.

Eines unserer Exemplare stimmt mit dem von Aggtelek²⁴ vollständig überein.

Unsere sechs Gefässe sind mit Ausguss, zwei mit Saugwarze ver-

⁸ Tompa, a. a. O. XVII. 2.

⁹ a. a. O. XXIV. 1.

¹⁰ a. a. O. III. 5., XIX. 3., XX. 3.

¹¹ a. a. O. VI. 14., XI. 8., XV. 12., 17.

¹² a. a. O. XIV. 1., XXIX. 13.

¹³ a. a. O. VIII. 6., IX. 11., XV. 1.

¹⁴ a. a. O. V. 17., XVII. 12., XVIII. 1., 6.

¹⁵ a. a. O. XII. 4.

¹⁶ a. a. O. X. 16.

¹⁷ Nyáry: Az aggteleki barlang mint őskori temető. (Die Höhle von Aggtelek als urzeitliches Gräberfeld. (Abb. 80.)

¹⁸ Tompa: a. a. O. XVI. 8., XXIV. 1., 2., 5., 13., 14., 17., XXIX. 19. Nyáry: a. a. O. Abb. 252—265.

¹⁹ a. a. O. XVII. 15., XIX. 7., 9., XXIV. 8.

²⁰ a. a. O. XXXII. 16., 18.

²¹ a. a. O. XXXV. 6., 8., 11.

²² Eisner: Slovensko v praveku, VIII. 15.

²³ Arch. Ért. 1930. S. 44.

²⁴ Tompa: a. a. O. XXIX. 19.

sehen. Von den zwei letzteren ist das eine (X. 20.) mit einem Loch, das andere (V. 6.) mit mehreren Löchern versehen, aber von denen waren nur drei vollständig durchlocht, alle andere waren nur Verzierungen. Auch die Verzierung dieses einen Gefässes weicht von derselben der anderen ab.

Die ganze Oberfläche des rekonstruierten Gefässes (Abb. 3:14.) verziern aus Linien bestehende, parallel laufende, mittels Nagel bereitete Erhöhungen. Eine vollständige Analogie dieser Verzierung kennen wir von einem Bruchstück der Herman Ottó-Höhle²⁵ und wir sehen in diesen — weiter unten zu erörternden — Verzierungen die Prototypen der III. Periode der Theisskultur.

Der Ausguss eines Gefässbruchstückes (V. 18.) gleicht dem Vorerwähnten. Den Rand und auch die Wand verziern Fingereindrücke und Nagelverzierungen, dieses Muster zeigt aber schon keine Planmässigkeit. Umso auffallender sind jene Bruchstücke, deren Verzierung mit derselben Technik gemacht wurde und sie konnten, wenn man auch ihre Form in Betracht zieht, mit Ausguss versehene Gefässe sein. An einigen derselben folgt die Lage der Nagelverzierungen der Spirallinienführung (VIII. 6., IX. 14.), auf den anderen ist sie ganz irregulär und ohne jede Planmässigkeit. (IX. 2., 4., 8.). Es gibt unter diesen auch solche, deren Mündung Eindrücke gliedern (VIII. 6.), was auch bei Stücken anderer Art vorkommt. (VIII. 9., IX. 17.)

Der Ausguss des Gefässbruchstückes V. 14. ist schmal; das äusserste Ende spitzt sich beinahe zu. Die ganze Oberfläche des Bruchstücks verzierten Knoten von gleicher Grösse. Diese Knoten sind in dem bekannten Material der Bükker-Kultur ganz fremd. Umsomehr sind sie in dem Barbotin-Material der III. Periode der Theisskultur vertreten.

Der Ausguss des Gefässes V. 16. hat die Form eines abgestumpften Kegels und seine Spitze biegt sich von der Wand des Gefässes kaum ab. Die Wand des Gefässes verziern kleine hervorspringende Knoten in der Höhe des unteren Teiles des Henkels. Unterhalb des Mündungsrandes ist eine herumlaufende Verzierung, die mit Fingereindruck gemacht worden ist. Die übrigen Teile sind unverziert geblieben. Diese Verzierung wiederholt sich an einigen Bruchstücken (IX. 7., 17.), manchmal auch in einer doppelten Reihe (IX. 5., 16.) und kommt auch auf einem feiner bearbeiteten Gefäss vor (IX. 3.). Sie ist auch auf einem Stück der Herman Ottó-Höhle erkennbar, aber hier ist sie zwischen zwei Knoten zu sehen.²⁶

Abgesehen von den Denkmälern, die — wie wir sehen werden — sowohl in der Bükker- wie auch in der Theisskultur zu finden sind, halten wir die bisher bekannt gemachten Funde für die Denkmäler der Bükker-Kultur, oder wenigstens gleichzeitig damit. Von den Siedlungen dieser Kultur im Alföld (Tiefland), liegt derzeit die von Szakálhát, der

²⁵ a. a. O. XXXI. 6.

²⁶ a. a. O. XXXI. 18.

Theiss entlang am meisten entfernt von dem namengebenden Gebiet und ist samt der Szarvaser²⁷ Siedlung (Komitat Békés) die am meisten gegen Süden liegende.

Dass die — mit Ausguss versehenen — Gefässe, die massenhaft gerade in der II. Periode der Bükker-Kultur vorkommen, auch hier vorhanden sind, überrascht uns nicht, da wir wissen, dass die Denkmäler dieser Periode auch in den einzelnen Fundorten von Bodrogkeresztúr²⁸ zu finden sind, die älteren Denkmäler können ja — besonders innerhalb derselben Kultur — auch später vorkommen.

Auch die gemalten Gefässbruchstücke sind in ziemlich grosser Zahl in unserer Siedlung vertreten. Das Malen ist zumeist mit roter Farbe geschehen, dessen Technik mit dem der I. Periode der Theiss-Kultur identisch ist, nämlich das immer zwischen eingeritzten Linien ausgeführte Pseudo-Malen (VI. 4., 6., 11., 12., 18—22.). Die technische Vorbereitung ist an einigen Stücken sehr gut zu betrachten. Diese wurden zum Malen vorbereitet, aber sie blieben doch unbemalt. Die Vorbereitung bestand daraus, dass die zum Malen bestimmten Linienzwischenräume mit einer feineren Schlammsschicht nicht überzogen wurden, damit die Farbe am gekörnten Stoff besser hängen bleibe; die unbemalt gebliebenen Linienzwischenräume wurden dagegen geglättet. (VI. 7., 9., 10., 16.) Es ist vorgekommen, dass die Färbung sich auch auf zwei benachbarte Linienzwischenräume ausbreitete (VI. 15., 17.). Man hat manchmal nur das schmale Band gefärbt, das an der Gefässmündung umherlief (VI. 13.). Wir haben auch ein solches Stück (VI. 5., 14.), auf dem gerade der Rand in der originellen Farbe blieb, und das gemalte Band damit mehr oder weniger parallel läuft. Andersmal sind die Bänder, die an der Gefässwand irregulär umherlaufen, bemalt, aber immer zwischen eingeritzten Linien (VI. 1., 4., 6., 11., 12., 18—22.), auch dann, wenn die Einkratzung kaum merkbar ist (VI. 8.). Es gibt unter denselben viele primitive Stücke, aber die sorgsame Ausführung und das geschmackvolle Muster einiger derselben ist unserer Beachtung würdig (VI. 2., 3.).

Der Grundstoff der meisten bemalten Bruchstücke ist grau oder schwarzgrau, es gibt aber auch gelbe. An einem unserer Bruchstücke (VII. 18.) konnten wir eine fleischrote Färbung des ganzen Gefässes feststellen.

Wir haben auch solche Bruchstücke, an denen die eingeritzte Linienführung unbemalt ist. (Abb. 3.: 12., 13.)

Ausser diesen gemalten Bruchstücken vertreten die I. Periode der Theisskultur jene — mit Band- und Linienverzierung versehenen — Bruchstücke, deren Verzierung in allen Siedlungen an der Theiss heimisch ist (IV. 9., 11., 15., 17., 21., 36., VII. 1—7., 10., IX. 13.). Eine solche Verzierung sehen wir bei den Exemplaren, die mit Saugwarze versehen sind,

²⁷ Dolgozatok. VII. S. 64—65 und 71.

²⁸ Tompa: a. a. O. S. 22.

die wir samt den Gefässen mit Ausguss bekannt machten (V. 6.), wie auch an einem unserer unbeschädigten Gefässe. (Abb. 3.: 11.)

Zu den Denkmälern derselben Kultur gehören die mit dem Material der Siedlung Kökénydomb übereinstimmenden Gefässhenkeln und Knoten (VIII. 5., 9., X. 1—19., 21—30., XI. 1—3., 5—12., 15—29.). Ein Teil derselben ist, auf Grund des Materials der Borsoder²⁹ Siedlung, mit der Bükker-Kultur gemeinsam, wie auch die eingedrückten Verzierungen die der plastischen Linien entlang zu sehen sind, nicht getrennt werden können (VIII. 1—4.). Der Boden der Gefässe, die in diese Kultur gehören, ist flach (VII. 7., 8., 10., 18.), aber es kommt auch ein solches vor, das mit Röhrenfuss versehen ist (VII. 15.). Hierher gehören auch die Gefässe ohne Verzierung (Bild 3.: 2., 3., 4., 5., 7., 8., 9.).

In diesem Material haben wir mehrere Bruchstücke eines Siebgerätes und eines Kohlenbehälters (V. 7.) gefunden. Ferner sind in unserem Besitz viele Beschwerer (V. 1—4.), deren Form mit den — in der Bükker-Kultur vorkommenden — Stücken gemeinsam ist.

Einen nahen Verwandten der 7.5 cm langen Harpune (V. 10.), die unter unseren Knochengeräten zu sehen ist, kennen wir aus dem Material der Bodrogeresztur³⁰ Siedlung.

Hier und auch in den anderen Siedlungen der Theiss entlang finden wir jene Glätter, Bohrer und Schaber, die auch bei uns vorkommen.

Die Steingeräte (V. 9., 12.) sind sowohl aus dem Material der Bükker-, als aus der Theiss-Kultur bekannt. Das eine ist aus Diabas, das andere ist aus Feuerstein. Auf dem 4 cm dicken, 3.5 cm breiten und 5 cm langen geschliffenen Steine (V. 13.), der aus einem gelbweissen Hydroquarzit gefertigt ist und eine irreguläre Form hat, sind auch Spuren der Bohrung festzustellen. Es scheint als wollte man es entweder als Schmuk oder als Amulett verwenden. Diese Gesteine kommen — wie bekannt — in dem Tokajer Gebirge massenhaft vor und ihre Herkunft wirft auf den Weg der Bükker Denkmäler und Wirkungen, die hier bisher fremd erschienen, ein Licht.

Wir haben vier Idole aus dieser Siedlung. Die Herkunft des einen ist ausser allem Zweifel (V. 8.). In unseren Theiss-Siedlungen kommt es auch in dem Material der verschiedenen Kulturen vor, aber wir kennen es in der grössten Zahl gerade von der Csókaer Siedlung. Woher es gekommen ist, ist vorläufig schwer festzustellen, da das Material noch immer unbearbeitet ist und auch das Material von Vinča und Tordos ist mit dem bekannten Material der I. Periode der Theisskultur gemischt.

Die Zugehörigkeit des Idols mit dem starkbetonten Omphalos (V. 11.) ist problematisch. Das dritte hat nur noch die beiden mangelhaft ausgebildeten Füsse, so können wir darüber nicht viel sagen (V. 5.).

Das vierte zeigt aber (Abb. 4.) durch seine eigenartige Kopfgestal-

²⁹ Tompa: a. a. O. Tafel XXIII.

³⁰ Arch. Ert. 1927, Abb. 16, Bild 8.

tung, durch seinen ganzen Aufbau mit einem Idole des Vinčaer Typus von älterer Herkunft³¹ eine Verwandschaft, aber da seine Haare eingekratzt sind, sieht es für entwickelter aus, wie jenes.

Seine nähere Analogien kennen wir aus Tordos.³² In unseren Theiss-Ansiedlungen neben anderen nachweisbaren Beziehungen lieferte die Kökénydómbó Siedlung auch diesbezüglich reichliche Übereinstimmungen sowohl im Material der Keramik als der Steingeräte; seine Herkunft müssen wir an diesen Orten suchen, dem auch die Chronologie nicht widerspricht. Diese Herkunft unterstützt ein Teil des Materials, das in unserer Ansiedlung zu finden ist (IV. 23., 27., 29—35.) und auch das Vorkommen der massiven, hohen Gefäßsohle (VII. 11., 17.).

Das Äneolithikum ist ausser einigen durchlochten Röhrenfussbruchstücken, mit einigen charakteristischen, halbwegs durchlochten Knotenhaken vertreten (X. 30., 31., 32., 34., 35., XI. 4., 14.). Es gehört vielleicht auch das eine Hockerskelett ohne Beilage hierher.

Die Kupferzeit vertreten drei Gräber und einige Streufunde. Zwei von diesen Gräbern hatten Beilagen. Ihre Lage und ihr Material ist dem Fundmaterial der Gräber des Kotacparter³³ Gräberfeldes gleich. Nur darin ist eine Abweichung wahrzunehmen, dass wir in einem der Gräber auch einen Kupferbeil (Abb. 5.:7.) von eben solcher Form fanden, als jener der in einem Grab von Hajdúszoboszló gefunden wurde.

Von den Streufunden (Abb. 5.) der Kupferzeit sind einige Geräte (Abb. 5.:1—6., 8., 10.) und Bruchstücke einer Erwähnung wert.

Einige Bruchstücke der Bronzezeit (VII. 9., 12., 13., 14., 16., VIII. 7., 8., IX. 1., 6., 9., 10., 11., 12., 15., XI. 13 und 21., XII. 1—11.), beweisen, dass eine Siedlung aus der späteren Bronzezeit bei dem erwähnten Abtragen des Hügels vernichtet wurde, deren Urnenbegräbnisstätte man am anderen Ende des Meierhofes während des Anpflanzens der Nussbäume gefunden hat. Die Denkmäler dieser Kultur fanden wir unmittelbar unter der Oberfläche und nur ausnahmsweise sind einige Bruchstücke hier und da zwischen das Material der Gruben geraten. Unter der Oberfläche fanden wir auch drei kleine Gefässe (Abb. 3.:1., 6., 10.).

Aus unserem Bericht geht hervor, dass wir in unserer Siedlung auf Grund der Typen sechs prähistorische Kulturen fanden, obwohl wir das Material der verschiedenen Kulturen stratigrafisch nicht trennen konnten. Die Denkmäler dieser Kulturen haben in vielen Fällen die gleichen verzierungselemente wie die Denkmäler der III. Periode der Bükker-Kultur und wenn ein Teil derselben in dem anderen Material dieser Kultur nur als ein fremdes Element vorhanden ist, kann man die Gleichzeitigkeit derselben kaum bezweifeln. Einzelne Stücke zeigen auch die Wirkung der III. Periode dieser Kultur deutlich. Die hierher gehörenden einzelnen Stücke zeigen

³¹ Arch. Ert. 1930. Abb. 46.

³² a. a. O. Abb. 47.

³³ Dolgozatok. Band IX—X. Tafel XV—XVI., XVIII.

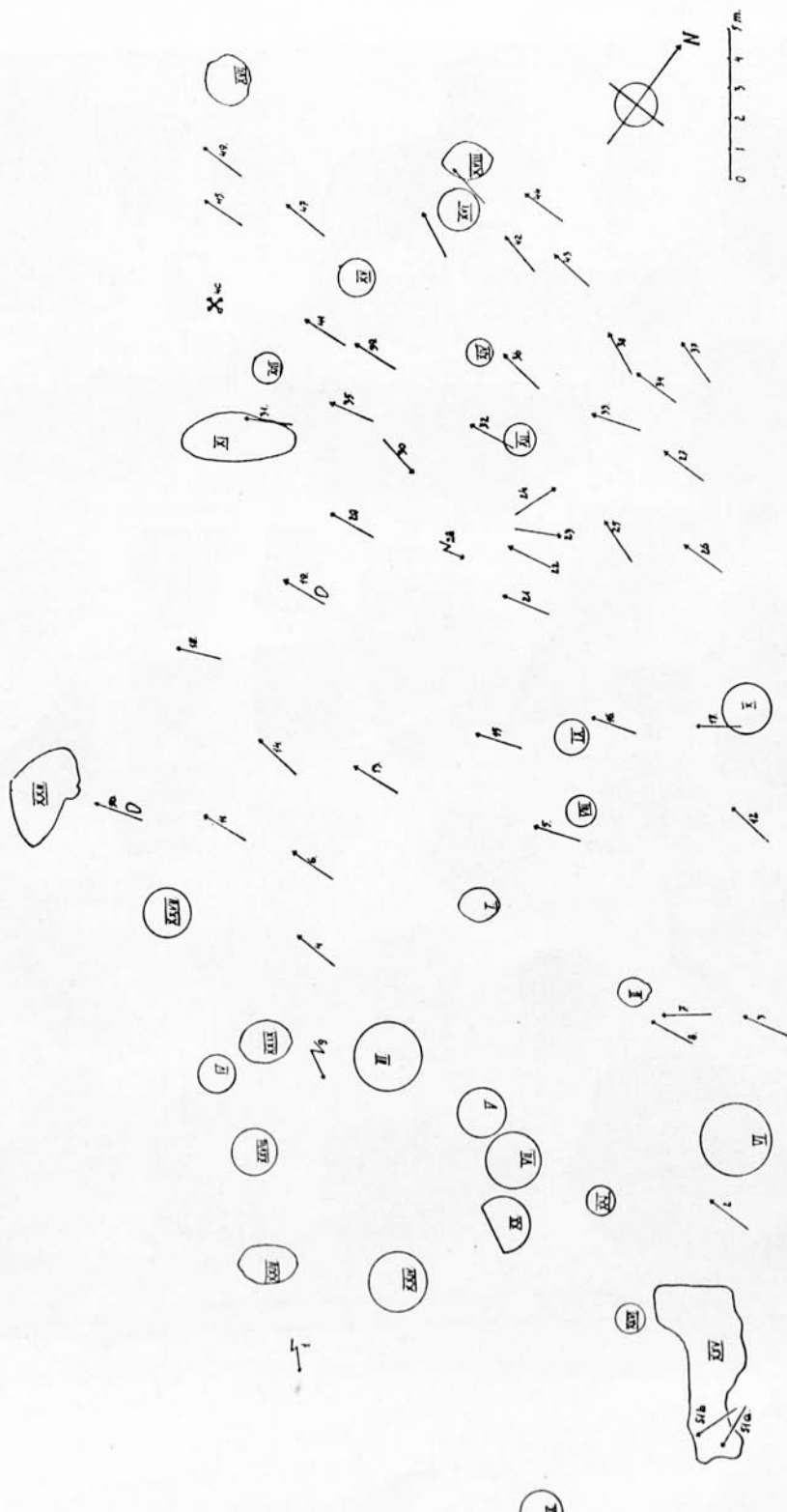
den Ausgangspunkt des charakteristischsten Verzierungselementes der III. Periode der Theisskultur an, das wir übrigens auch an den ältesten Stücken der mit Bandverzierung versehenen Kultur finden. Dass sie aber nicht in die III. Periode der Theisskultur gehören, beweist auch das, dass wir aus der charakteristischen Auswahl der Geräte und Gefässe kein einziges Stück fanden, obwohl unsere zwei grosse Siedlungen kaum auf ein oder eineinhalb Kilometer entfernt von dieser Siedlung sich befinden.

Es scheint, dass gerade das gemeinsame Vorkommen in unserer Siedlung die Gleichzeitigkeit der I. Periode der Theisskultur und die der Vinčaer und Tordoser Elemente rechtfertigt.

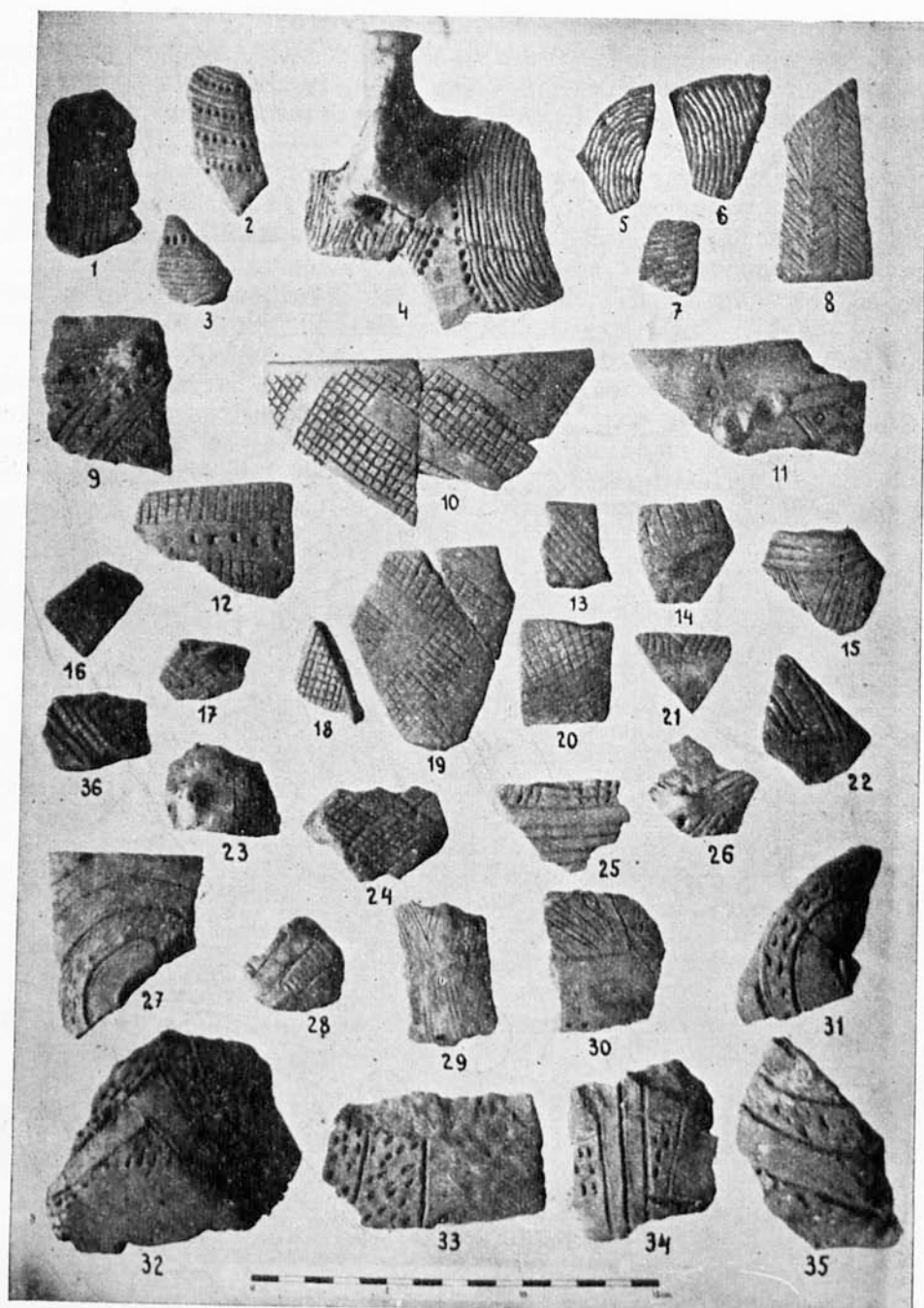
Das Äneolithikum kann man bestimmt absondern, ferner das Material der Kupferzeit und der späteren Bronzezeit deren Denkmäler wir bereits gesehen haben. Der ganzen Siedlung setzt der Friedhof aus der Árpádenzeit die Krone auf, dessen Gräber wir an einer anderen Stelle dieses Bandes bekannt machen werden.

J. Banner und A. Bálint.

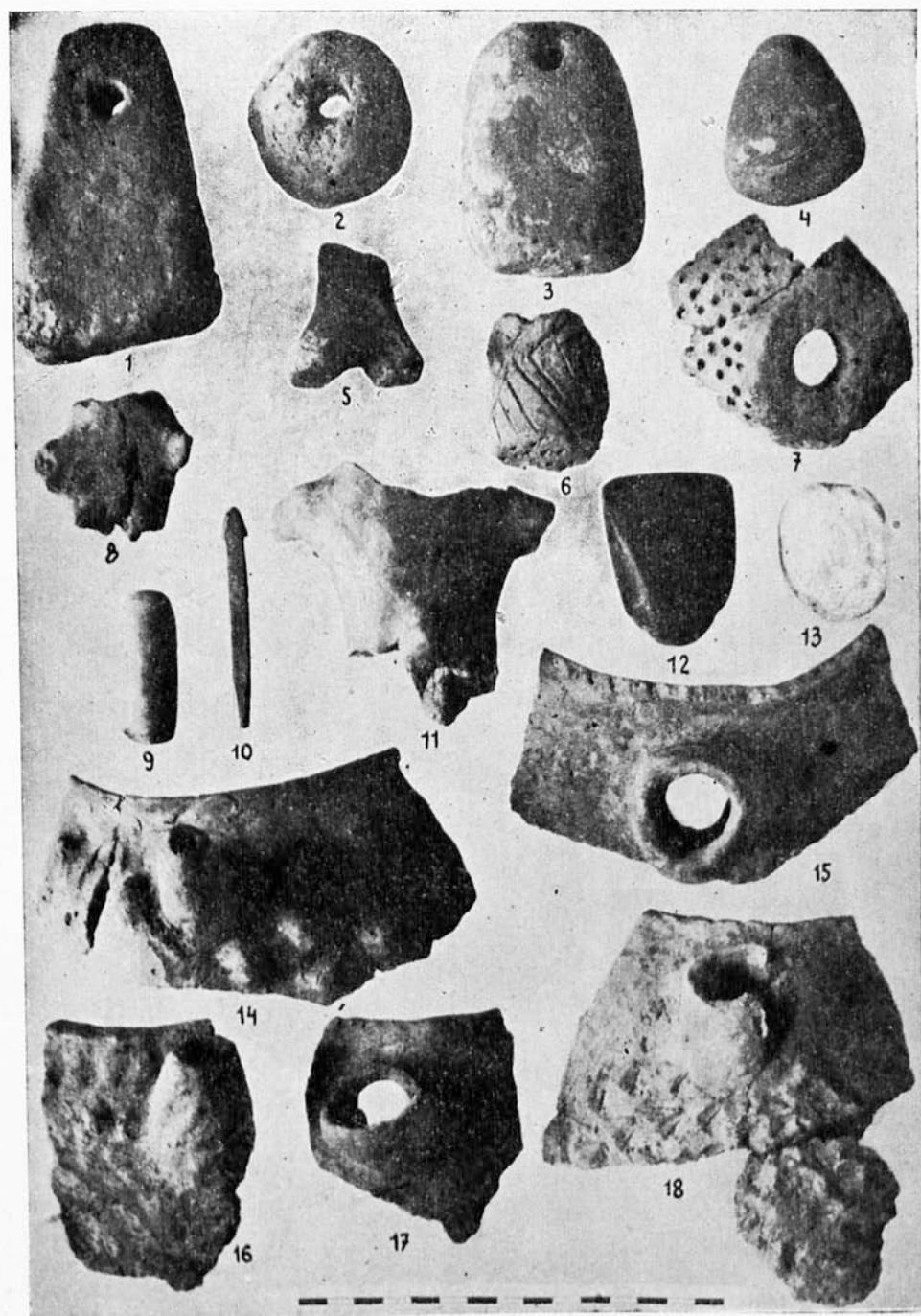
Tafel III. tábla.

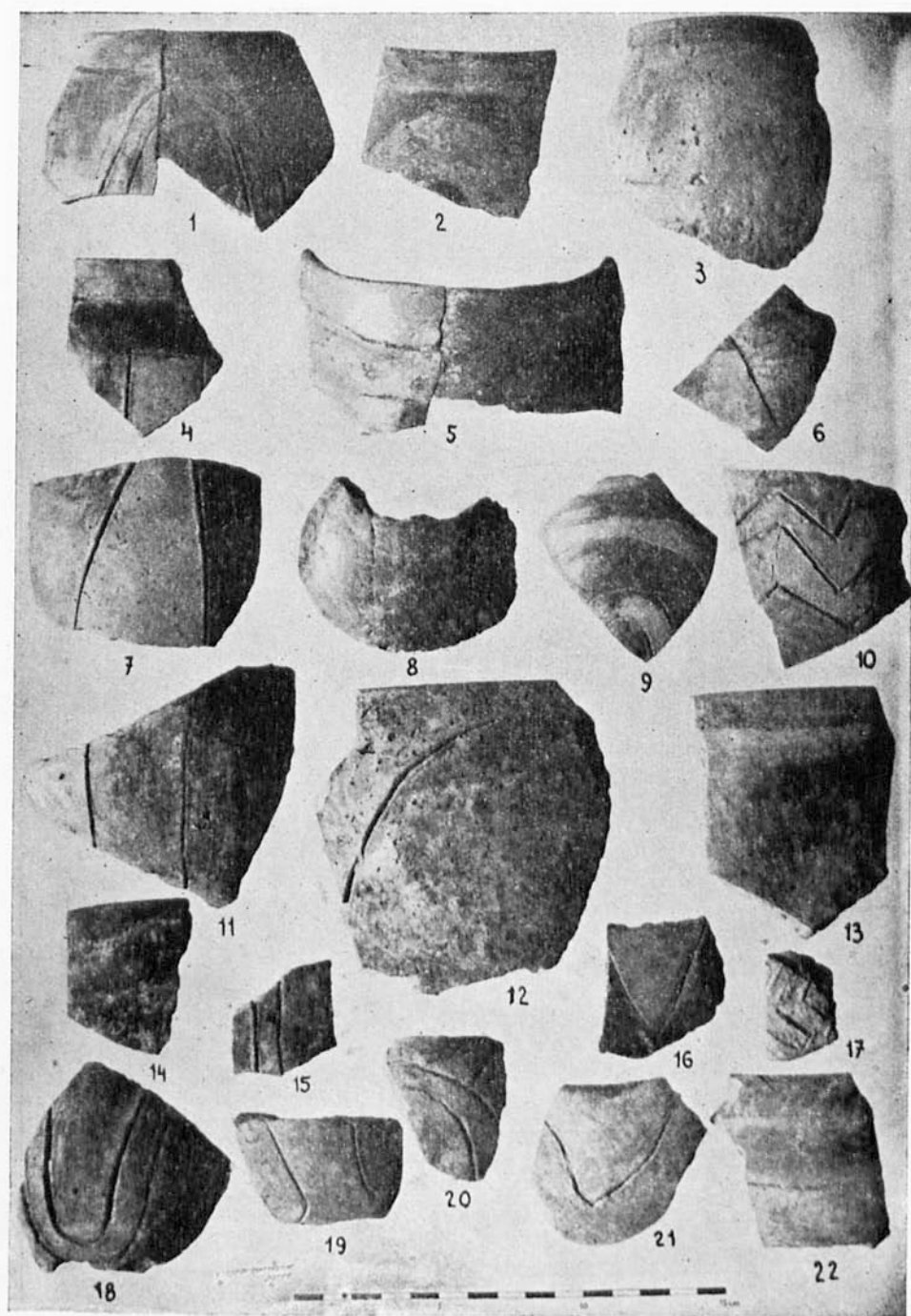
Tafel IV. tábla.

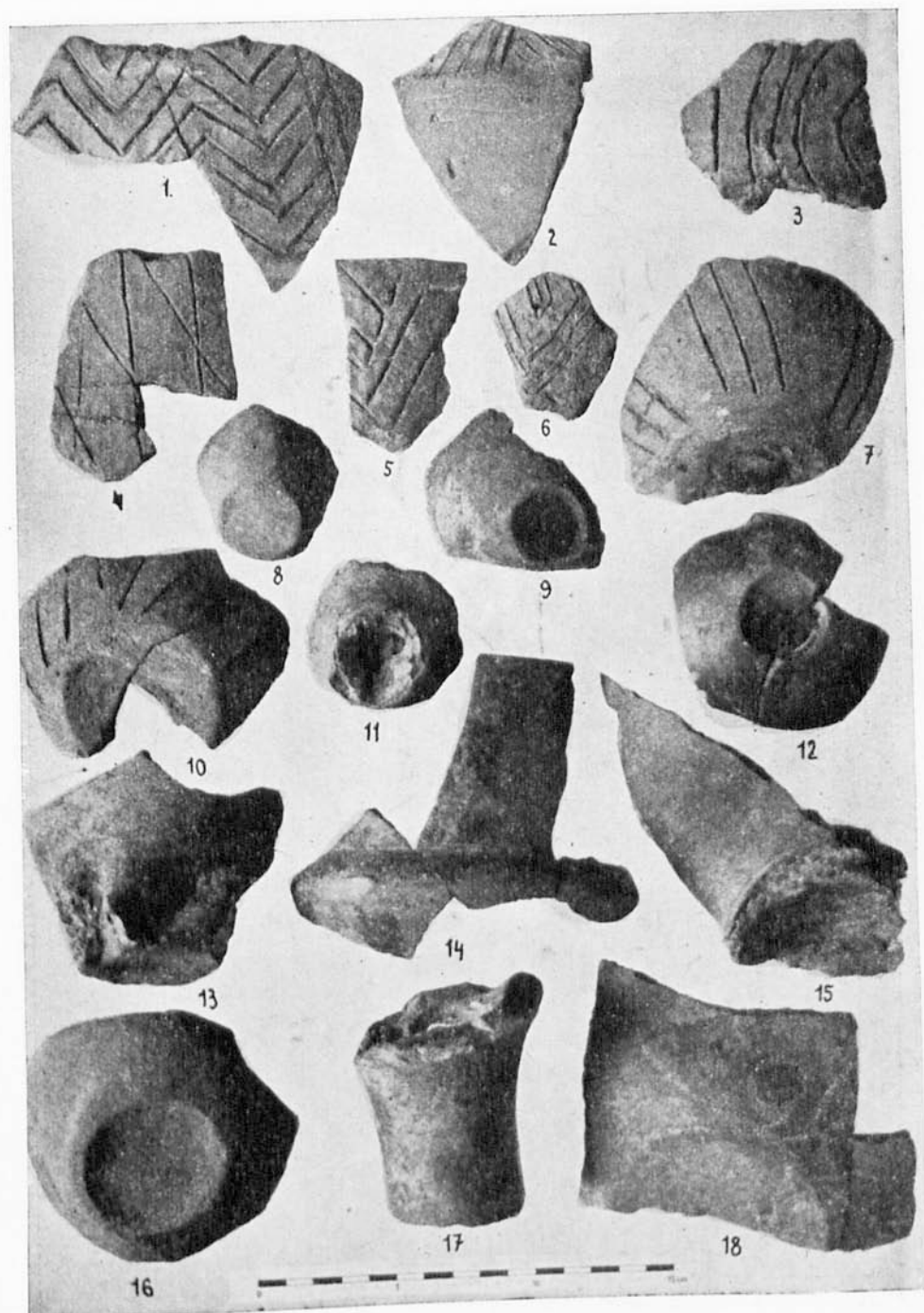
Tafel V. tábla.

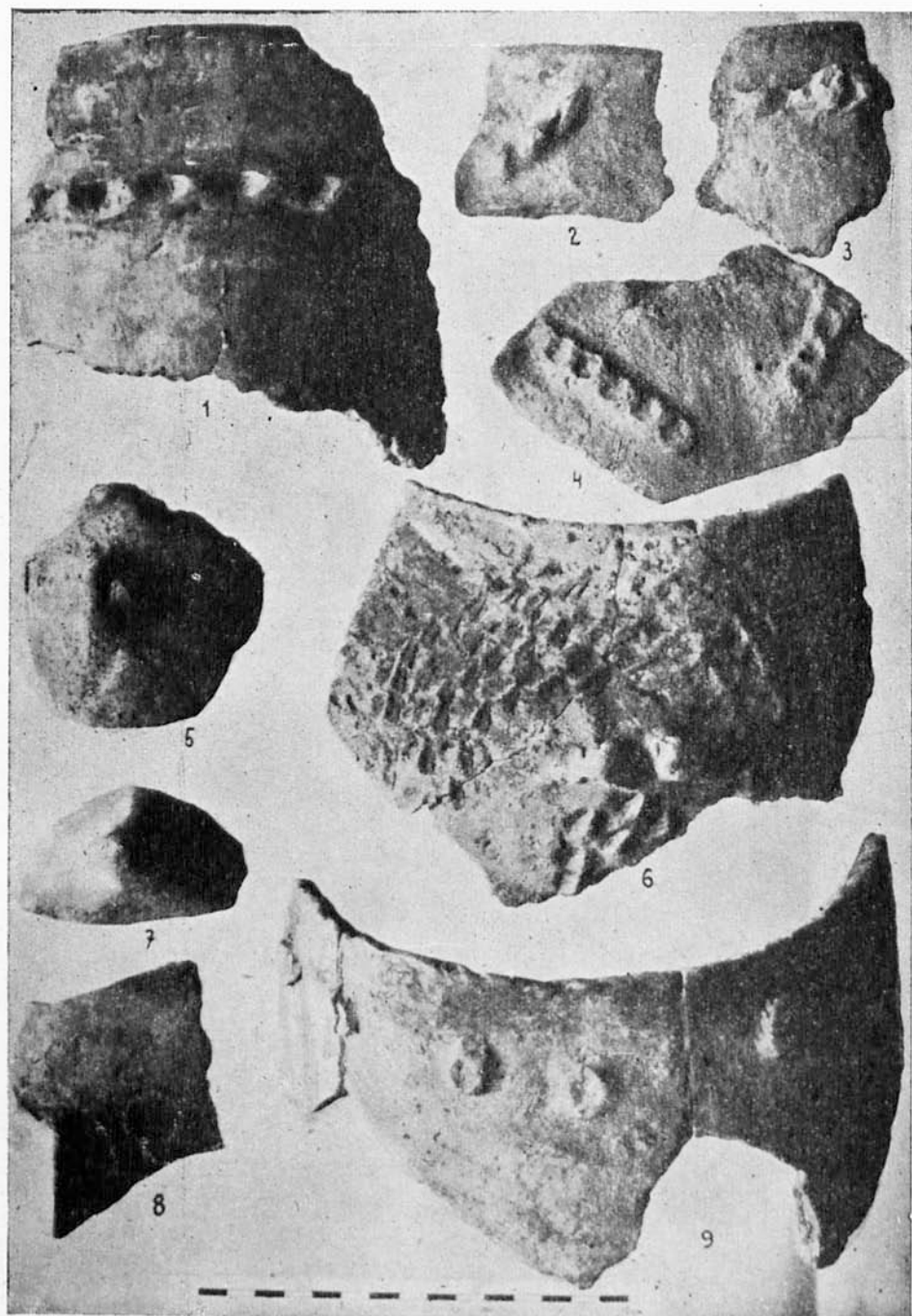
Tafel VI. tábla.

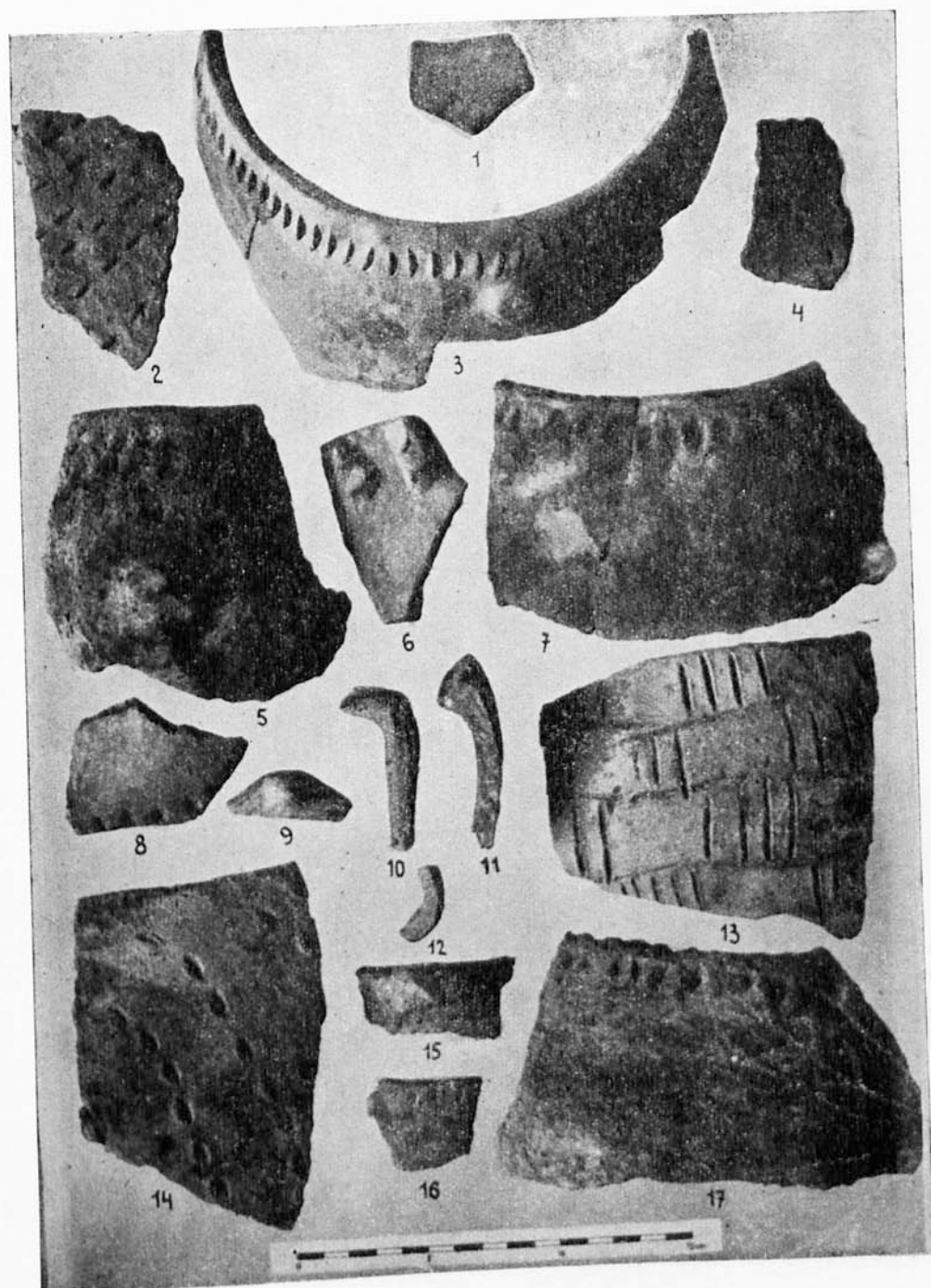
Tafel VII. tábla.

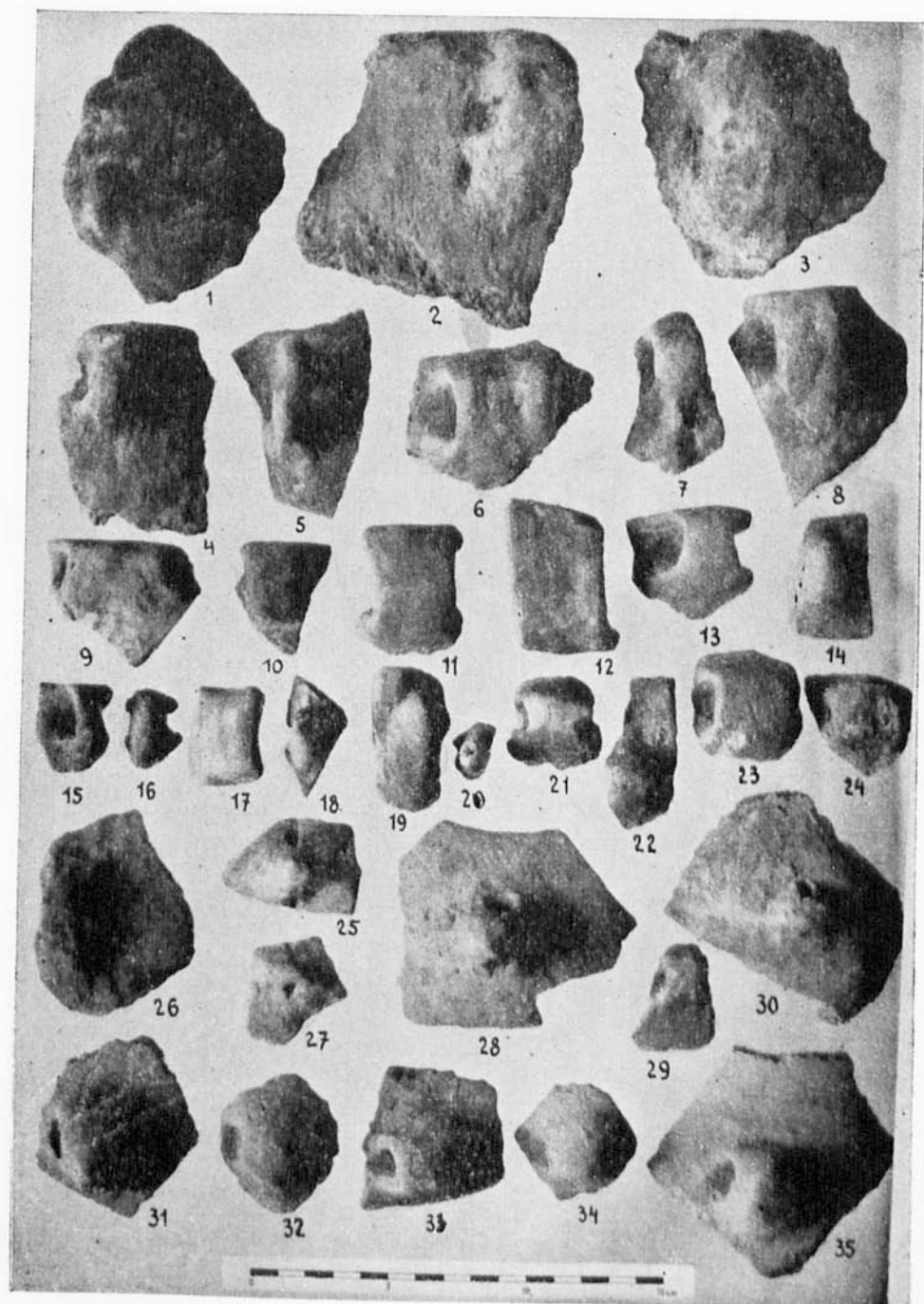
Tafel VIII. tábla.

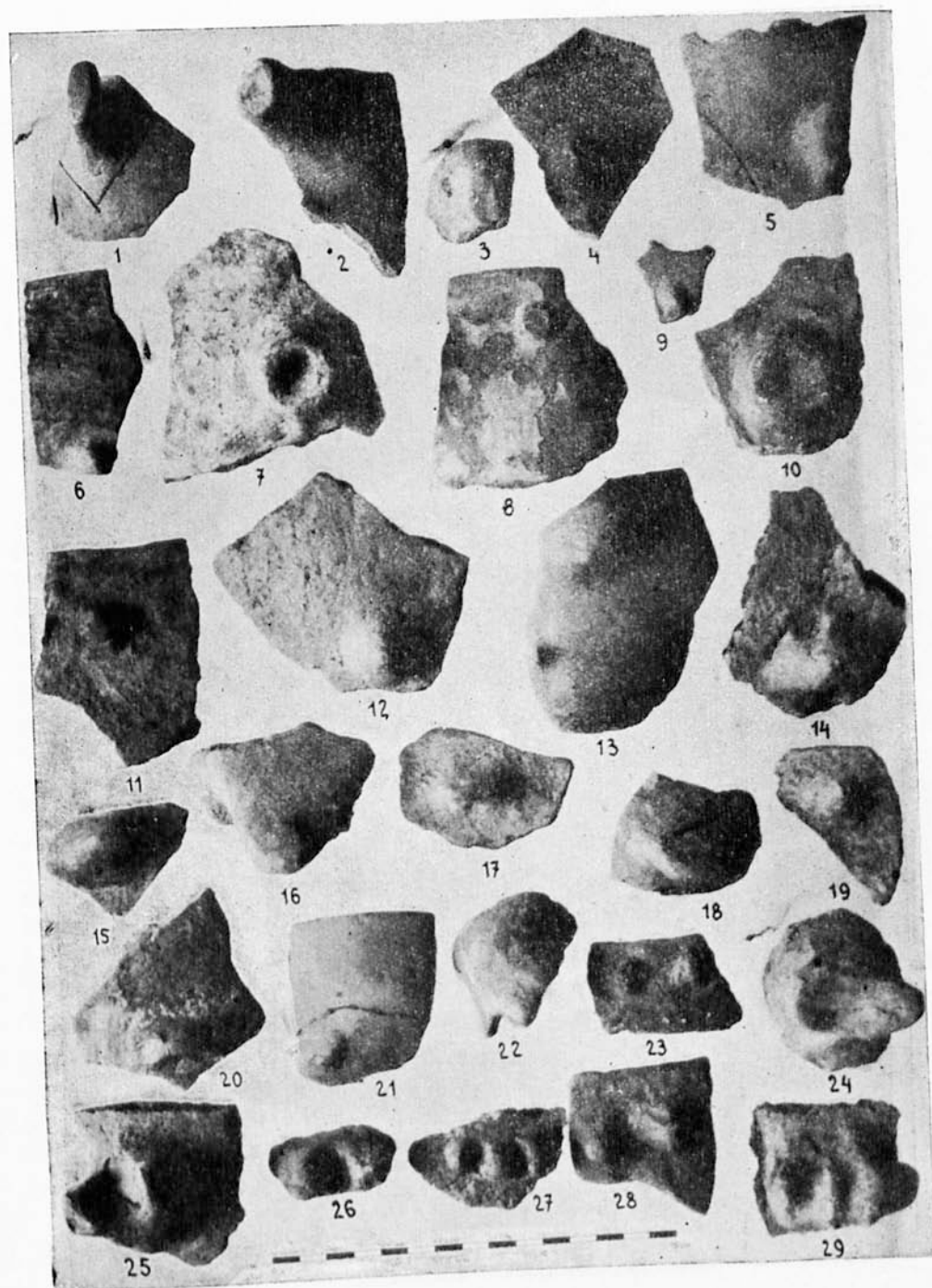
Tafel IX. tábla.

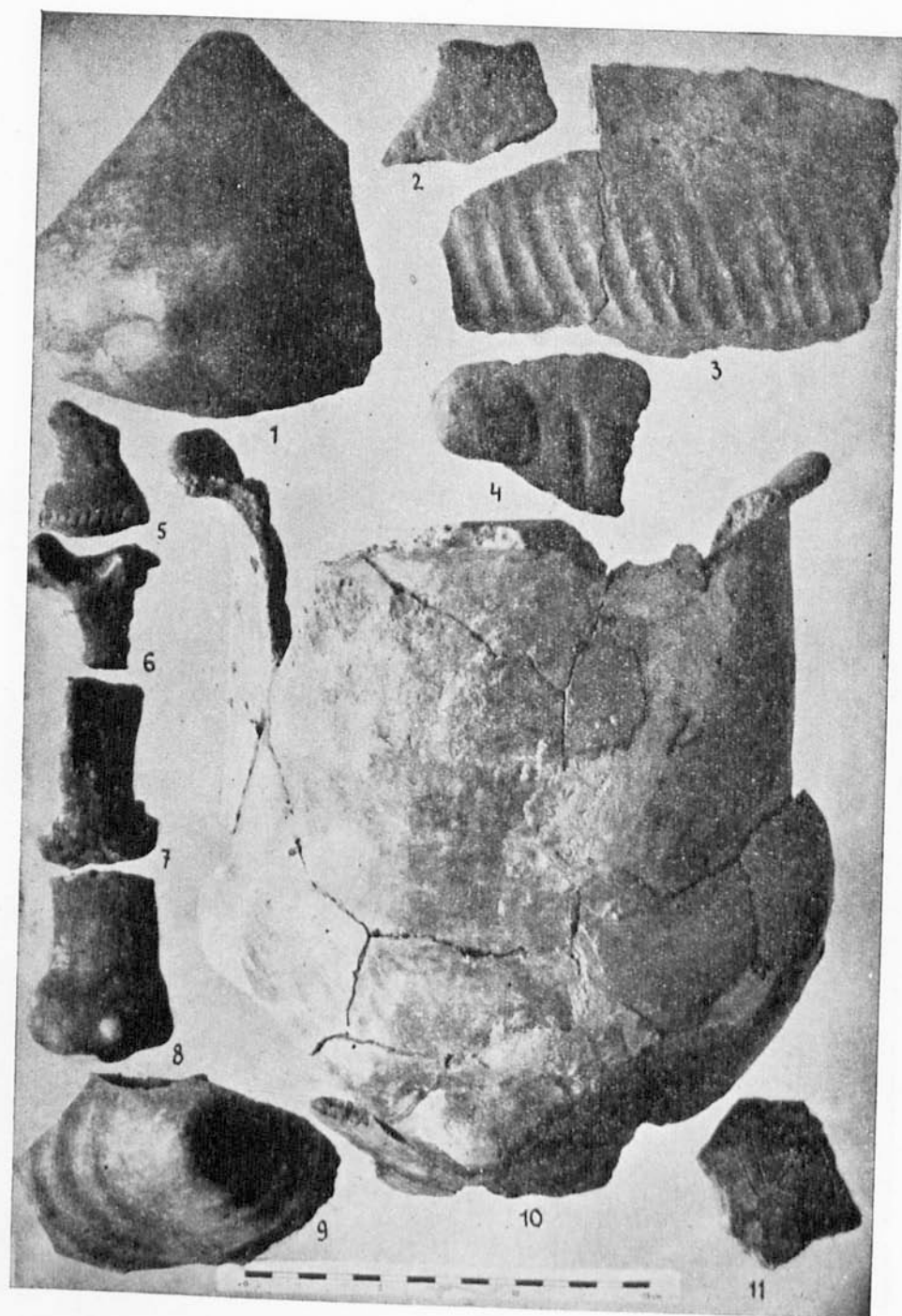
Tafel X. tábla.

Tafel XI. tábla.

Tafel XII. tábla.

Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton.

(Idetartozik a XIII—XXII. 1—9., 13. tábla.)

A Kotacparton, Vata Ernő tanyájában végzett ásatások alkalmával szerzett tapasztalatainkról már három ízben volt szó e folyóirat hasábjain. Első alkalommal¹ azokról a megfigyelésekről és leletekről számoltunk be, amelyekhez Párducz Mihály dr. próbaásatásai során, 1932 őszén jutottunk. A második alkalommal² az 1932 őszén végzett ásatások neolitikus anyagát mutattuk be. Harmadik alkalommal az 1933. évi ásatás eredményeinek egyes részleteit közöltük.³ Ezek között legnagyobb figyelmet érdemel a neolitikus kunyhó maradványainak feltárása és a helyszínen végzett rekonstrukciós kísérlet, továbbá az aeneolitikus és a rézkori temető.

Ez alkalommal az 1933-ban és 1934-ben végzett ásatás egyéb megfigyeléseiről és a gazdag leletanyagról kívánunk szólni, hogy az itthivatkozott dolgozatokban már eddig is közölt anyaggal együtt a tiszai-kultura III. periodusának formakészletéről teljes képet alkothassunk. Mindenben támogatja ezt az összeállítást az az anyag, amely az amerikai iskola ásatásai folyamán, a Jugoszláviához csatolt Sztarcsován került elő⁴ s amelynek leletkörülményei, mint azt 1933 őszén az ásatás színhelyén tapasztalhattuk, a mi lelőhelyeinken észlelt jelenségekkel mindenben meg-egyeznek s így ugyanazt a kulturképet mutatják, mint emezek.

Egyetlen kérdés marad nyitva: a kultura kronológiai hovatartozása. A mi kronológiánkat ugyanis az ószerbiai újabb megfigyelések nem támogatják, sőt teljesen ellene szólnak s ezt a kulturát a neolitikum elejére datálják. Sztarcsován szintén nem lehetett kronológiai megfigyeléseket tenni, de a többi ásatás pontosságában nem kételkedhetünk; annyiival

¹ Dolgozatok, VIII. kt. 103—110. l. és XLII—XLIII. tábla.

² U. ott 13—15. l. és e szövegnek megfelelő táblák.

³ U. ott IX—X. kt. 54—84. l. és XI—XIX. tábla.

⁴ Excavations at Starcevo Jugoslavia, Seasons 1931. and 1932. A preliminary Report. (American School of Prehistoric Research. Bulletin. 1933. Nr. 9. 33—54. l.).

is kevésbé, mert nálunk pontos stratigráfiai megfigyelés mindeddig nincs. Az irodalmi adatok, mint láttuk⁵ nem mindég megbízhatók, a jól-megfigyelt hódmezővásárhelyi telepeken (Zsoldos-, Kovács-, Vata-tanya és Hámszárítóhalom) pedig, ha későbbi kultúrák emlékei elő is fordulnak rajtuk, más neolitikus kultúra nincs. A pontos megfigyelések eredményei előtt, amennyiben azokat területünkre is érvényesíteni kell, kénytelenek leszünk eddigi álláspontunkat revízió alá venni, mint ahogy azt, annak idején is csak biztosabb stratigráfiai adatoktól felvételezetten foglaltuk el.⁶

A kotacparti telep igen nagy kiterjedésű s közvetlenül az érpártján foglal helyet. Nyomait a Vata Ernő tanyájában, egyelőre 140 m hosszúságban tudtuk megtalálni. Valószínűleg tovább is megy, amit a Lukács Józsefné földjén húzott 30 m hosszú árok bőséges leletanyaga is igazol. Ezen a harminc méteren túl azonban, legalább is összefüggő jelenségekkel ki nem mutatható. Ezt az 1934. évi ásatás is igazolja, amikor is a Vata-tanyában e ponton túl húzott árkokból csak szórványos leletek kerültek elő.

Párducz Mihály dr. megállapítása szerint a tanya mellett vezető dűlőútnál még nincs vége a telepnek, hanem szemmel láthatólag a szomszédos, egyelőre hozzáférhetetlen területekre is kiterjed. Lehet, hogy kisebb-nagyobb megszakításokkal egész a Tisza árteréig húzódik, de az is lehet, hogy a nagyobb távolságra is észlelhető hasonló település, bár ezzel egyidejű, nincs vele összefüggésben.

Település nyomokat észleltünk ugyanennek az érnek a partján, az innen 1,5 km-re fekvő Bakay-tanyában, ahol azonban 1934-ben, bronzkori anyaggal keveredett tiszai I. és bükki III. anyagot találtunk;⁷ további 1 km-re, de már az árterben lévő Hámszárító-halom még meglévő részén, tiszta anyagú tiszai III. települést tártunk fel.⁸

Az eddigi tapasztalatok szerint könnyen feltehető, hogy a Vata-tanyában és a csatlakozó részekben 2—300 m hosszan is elnyúlik a telep. Szélessége természetesen nem lehet mindenütt egyforma. Eddig észlelt legnagyobb szélessége 45 m. Számolnunk kell tehát azzal, hogy egész kiterjedése meghaladja a 10,000 m²-t.

Ekkora telepen, szerencsés körülmények közt, a fejlődésnek egyes részleteit is jól meg lehetne figyelni, de erről itt szó sem lehet; nem pedig azért, mert nemcsak egyrétegű a telep, de az ilyenirányú megfigyelések szempontjából fontos lakások — ha többnyire feldúlt állapotban is — egy vonalban, és pedig az ér partjának legmagasabb részén helyezkednek el. Egyetlen helyen észleltünk csak kivételt, de ott sem tudtuk a ház helyet határozottan megállapítani. De hiányzik a temető is, amelyben a sírok

⁵ Dolgozatok, VIII. 16—31. l.

⁶ Dolgozatok, VIII. 47. l.

⁷ Lásd Banner Jánosnak és Bálint Alajosnak a Szakálháton feltárt telepről szóló jelentését e kötetben.

⁸ Lásd Török Gyulának a Hámszárítóban végzett próbaásatásról szóló beszámolóját e kötetben.

egymásutánja is adhatna valamelyes képet a fejlődésről. Sírok ugyan vannak, de ezek szétszórva és minden melléklet nélkül fekszenek, úgy, hogy egymásutániségük megállapítása lehetetlen.

El kell tehát fogadnunk az itt talált lakásromok s a környékükön előkerült leletanyag egykorúságát, amit egyébként a típusok is igazolni fognak.

A telepen — mint azt már előző dolgozatunkban is megállapítottuk,⁹ ha nem is rétegesen elkülönülve, több kor emlékeit találtuk. És pedig a tiszai III., az aeneolitikum, a rézkor, a bronzkor, a hallstatti-, a jazi-, a germán- és magyar középkor emlékeit. Elválasztásuknál a típusokon kívül segítségünkre volt az a körülmény, hogy mindenkor magasabban fordultak elő s amennyiben nem valamelyik temető anyagához tartoztak, vagy szétszórórtan, vagy kisebb foltokban feküdtek.

Valamennyi közül az aeneolitikum és a rézkor zavarta volna legjobban a tiszai III. telepet, de ezek anyagának legnagyobb része összefüggő temetőkben volt, mint arról már volt alkalmam részletesen beszámolni.¹⁰ Jobban zavart a jelenlegi tanyatelepülés, amelynek szétszórórt épületei útját állták a kutatásnak és pedig minden valószínűség szerint éppen ott, ahol a neolitikus lakások is állhattak.

Ha így ezek a területek ki is maradtak a kutatásból, olyan településtörténeti megfigyelést engedtek, amely ismételtén igazolta, hogy minden idők embere a településre legalkalmasabb, legnagyobb biztonságot nyújtó helyet választotta. És éppen ez a településtörténeti megfigyelés az, ami kronológiai megállapításunk tökéletes feladását még mindig nem engedi. Szinte lehetetlen, hogy ott, ahol a település folytonossága az aeneolitikumtól a magyar középkoron át napjainkig kimutatható, éppen csak a neolitikumban szakadt volna meg, mikor egyébként a közvetlen közelben minden neolitikus kultúra felfedezhető.¹¹

A tanyatelepülés tehát az oka annak, hogy a nagy készséggel felajánlott területen nem teljesen összefüggő, hanem az épületek közt kínálkozó három különböző helyen végeztük az ásatást.

Végezzünk először a tanya főépületének hátamegetti részével, amelyik a dülőúttal is érintkezve a nyugati oldalon fekszik. Utalnom kell itt annak a négy kutató ároknak a jelenségeire, amelyeket még a próbaásatások során Párducz Mihály dr. tárt fel.¹² Ezek az árkok azt tanúsítják, hogy a szabálytalanul elhelyezkedő cserépanyag átlagosan 75, a negyedik árokban csak 50 cm vastag kulturréteget alkot s ennél mélyebben csak akkor megy, ha a réteg alatt gödör fekszik. Ilyen gödröt észlelt, közvetlenül a dülőút mellett, amelynek jórésze éppen az út alá nyúlt. A szabály-

⁹ Dolgozatok, IX—X. kt. 73. l.

¹⁰ U. ott 57—73. l.

¹¹ Lásd e sorok frójának Bálint Alajossal közösen írt, már hivatkozott dolgozatát és a badeni kultúra emlékeiről e füzetben lévő beszámolóját.

¹² Dolgozatok, VIII. 103—104. l. A feltárt terület térképét mellékeljük.

talán köralakú gödör átmérője 155, mélysége 315 cm. A már bemutatott anyag legnagyobb része innen került ki.¹³

A második gödör a harmadik árokban volt. A felszíntől 10 cm-re kezdődött és 35 cm-ig nyúlt le. Alakja teljesen szabálytalan volt. A le-tompított háromszögforma magassági vonala kb. 3 m. Erősen porhanyós, de összeálló hamu volt benne, kagylóval keverten.

Ehhez a területhez csatlakozott a mi 1933. évi hosszú árunk, amely-t közvetlenül az akácost határoló kerítés mellett húztunk s ahol ugyan-csak 75 cm mélységig menően találtuk meg a kulturréteget. Ennek az ároknak felső végén találtuk meg a 6. aeneolit sírt. Az árok alsóvége a már sokkal alacsonyabban fekvő érpartra kanyarodott, ahol már az első ásonyomban vastagabb réteg mutatkozott. Ebben a rétegben nagymennyi-ségű nehezek és vastag sártapaszs rögök feküdtek, minden összefüggés nélkül. Innen kerültek ki azok a csipésekkel díszített vastag darabok, ame-lyeknek díszítésmintája a badeni kultúra motívumaira emlékeztet.¹⁴ (XXI. tábla 10., 11., 13., 15.)

Abban a széles árokban, amellyel mi a fennebbemlített hosszú árkot a Párducz első árkával 1934-ben összekötöttük, ugyanolyan vastagságú kulturréteget találtunk, bő cserépanyaggal, de minden más települési je-lenség nélkül. Ebben az árokban találtuk a 16. aeneolitkori sírt is.

A derékszögbenálló két árokhoz csatlakozott az a fávalbeültetett te-rület, amelyben az aeneolitikus temető sírjait találtuk, a tiszai-kultúra III. periodusának vastag kulturrétegébe ágyazva. Ennek a temetőnek egyré-szét csak 1934-ben tárhattuk fel. Mindenütt ugyanazt a jelenséget figyel-hettük meg s összesen 16 sírt találtunk. Az 1933-ban feltárt sírokat már ismertettük;¹⁵ az 1934-ben feltártak leírását a következőkben adjuk:

8. *sír.* Közvetlenül az ásatások előtt találták, gödörásás közben. A sírból gyermek csontváz töredékei kerültek elő és egy edény, amelynek fekvését nem figyelték meg. Az edény (XXII. 7.) alsó része fordított csonkakúpalakú. Öblösödésen egy-egy bütyök, a nyak alatt egy-egy át-fürt bütyökfül van, egymással szembenálló helyzetben. Nyaka kissé kar-csú. Szája kifelé hajlik. Magassága 12·8, szája 9, öblösödése 10·5, feneke 4 cm. Sötétszürke, világosabb foltokkal.

9. *sír.* Baloldalan fekvő, erősen zsugorított csontváz. 110 cm mélyen feküdt. Teljes hossza 154, zsugorítva 100 cm. Irányítása 30 fokkal tért el a keleti iránytól, észak felé. Térdénél kis kovaszilánk volt, de hogy ez mellékletként került-e a sírba, azt, minthogy a sír más kultúrába volt ágyazva, megállapítani nem lehet. A lábfejek tökéletesen hiányoznak, de hogy ez szándékos levágásból ered-e, vagy a korhadás következménye, nem állapíthattuk meg, mert a gerincoszlop csigolyái is hiányoztak, jól-lehet a vázon bolygatásnak nyoma se volt.

¹³ U. ott II. tábla 17., 21., VI. t. 5., VIII. t. 5—6., 8., XVII. tábla, XVIII. t. 11., 15., 17.

¹⁴ Lásd Dolgozatok, IX—X. kt. X. tábla 15., 16., 19.

¹⁵ U. ott 68—73. l. és XVII. tábla 1—5., 12., 16., 17., 23., XVIII. t. 1.

10. sír. 70 cm mélységben feldúlt gyermeksír, amelyből ebben a mélységben csak a lábszár vastagabb csontjai s néhány koponyatöredék került elő. Az álkapocs és az egyik karcsont 140 cm mélyen feküdt. Melléklete nem volt.

11. sír. Közvetlenül a 10. sír alatt feküdt 150 cm mélyen. A csontváz a keleti iránytól 40 fokos északi eltéréssel volt irányítva. Hason feküdt, maga alá helyezett kezekkel. A koponya állásából ítélve elhelyezése baloldalas volt. Egyetlen melléklete volt a fejénél fekvő, jellegzetes, de a szokottnál nagyobb méretű edény.

Az edény (XXII. 8.) a már említett, nagyjából hengeres nyakú, vezetőtípusnak tekinthető edények közé tartozik. Nyaka és öblösödése közt kisméretű fül foglal helyet. Csonkakúpos alsórészén, négy, többé-kevésbé szabályosan elhelyezett, lefelé irányított bütyök van. Magassága 17·5, szája 10·8, öblösödése 14·5, feneke 4·5 cm. Színe sötétszürke.

12. sír. Ennek a sírnak irányítása az előbbivel tökéletesen egyezik. 130 cm mélyen, a baloldalán feküdt, erősen zsugorított lábakkal. Teljes hossza 154, zsugorítva 90 cm. Melléklete nem volt.

13. sír. 50 cm mélységben egyedülálló koponyát találtunk, amelynek e korba való tartozását, mellékletek hiányában csak az a réteg igazolja, amely az aeneolitikum anyagát a tiszai III. anyagától területünkön mindenütt, elválasztotta.

14. sír. 67 cm mélységben jobb oldalán fekvő zsugorított csontváz. Alsólábszárait későbbi bolygatás alkalmával levágták. Jobb karját lefelé nyújtja. Irányítása 30 fokkal tér el a keleti iránytól északfelé. Teljes hossza 164, zsugorítva 100 cm.

15. sír. Közvetlen az előbbi mellett, fejjel egymásnak fordítva s így minden tekintetben fordított helyzetben és irányításban feküdt, 53 cm mélyen. Közvetlen közelében egy tiszai III. tál töredéke volt, de ez nem lehetett sírmelléklet, mert ez is a szabályosan ledöngölt rétegen feküdt. Erősen meg volt csonkítva, ami valószínűleg a későbbi bolygatás következménye.

16. sír. 80 cm mélyen feldúlt csontvázat találtunk, amelynek a mellékletei is szét voltak szórva. Szokatlanul kisméretű edény mellékletei a következők:

1. Csésze (XXII. 2.). Csonkakúpos alsórésszel, szabálytalan, ferdesíkú szájjal. Az alsó- és felsőrészek találkozásánál, három, szabálytalan elhelyezkedésű bütyök van. Fényesre simított, sötétszürke színű. Magassága 3·8—4·5, szája 6, feneke 3 cm.

2. Talpcsöves edényke (XXII. 6.). Talpa csonkakúpos; szélei kihajlanak. Négy helyen, két-két egymásfelé helyezett lyuk díszíti. Felsőrésze lapos csészealakú, amelynek oldalán négy bütyök van. Magassága 9, szája 9, talpa 6·5, talpnyílása 8·7. Vörös színű.

A sírmező képét a múlt évi jelentésben közöltük¹⁶ s már akkor nyil-

¹⁶ U. ott XIV. tábla II.

vánvalónak látszott, hogy a sírok egymáshoz való viszonyát ezen a területen annyiival kevésbé lehet megállapítani, mert ámbár a fák alá mindenkor behatolhattunk, még sem bizonyos, hogy egy-egy nagyobb gyökerű fa alatt nem maradt-e el egy-egy zsugorított s aránylag kisterületen elférő csontváz. Ezzel a megállapítással meg kellett elégednünk, mert így is alkalmunk volt legalább a temető terjedelmét meghatározni, ami kb. 50—60 m²-t tesz ki. Az itt talált töredékekből rekonstruált edényeket (XXII. 1., 3., 4., 5., 9.) a feldúlt sírok mellékleteinek kell tekintenünk.

Azon a helyen, ahol a badeni-kultúra díszítésére emlékeztető cserepek, vastag tapasztöredékek és nehezekek előkerültek, találtunk egy 3 m mélységű hulladékgödört (G. 11), amelynek átmérője 280, ill. 205 cm volt. A gödör közvetlenül érintkezett egy másik nagyméretű gödörrel, amely azonban csak 195 cm mély volt. Ez utóbbit csak félig bonthattuk ki, a környékén lévő nagy fák miatt. Átmérője 285, ill. 150 cm.

Az előkerült nagymennyiségű hulladék-anyagban kagyló, csiga, csont- és cseréptöredékek akkora tömegét találtuk, mint még sehol. A gödör elhelyezkedése is mutatja, hogy a tanyaépület, amelynek közvetlen közelében találtuk a gödört, a neolitikus kunyhó fölött épült. Megfigyeléseink szerint ugyanis az ilyen gödrök közelében, különösen ha abban sártapasztöredékek is vannak, rendszeren kunyhó szokott állni.

Más gödrök szélén — mint látni fogjuk — mindég találtunk temetkezést. Itt nem. Annál meglepőbb volt, hogy a gödör fenekén három férfi hason fekvő, de zsugorított csontváza került elő minden melléklet nélkül. (1. kép.) Ez a szokatlan tömegsír sok találgatásra adhat alkalmat annál is inkább, mert az egyidőben történt temetés már az elhelyezkedésből is megállapítható. Kétségtelenül valami tragédia ránkmaradt emléke, amelyet érdemes volt in situ felvenni.

A másik összefüggő feltárásunkat alig pár méter választotta el az előbbitől. A tanya udvarán, a kert, a tanyaépületek és a kút közötti részen csak kb. 200 m² terület állott rendelkezésünkre. Itt is mindenütt a tiszai kultúra III. periodusának emlékeit találtuk. Négy hulladékgödör, öt sír s néhány különálló nagy edény képviselte itt e kulturát, amelynek rétegeibe a középkor folyamán is temetkeztek.

Mindössze öt középkori sirt találtunk, amelyek közül csak kettő volt eredeti helyzetében, északnyugat-délkeleti irányításban. A többi háborgatva volt, de a csontjai gondosan össze voltak rakva. Hogy ennek ellenére is a többiekkel egykorúnak tartjuk, annak az az oka, hogy 90—100 cm közti mélységük és a többiek sorába való elhelyezkedésük ezt kétségtelenné tette. Melléklete egynek se volt, de a sírok feletti földből olyan középkori edénytöredékek kerültek elő, amelyek a csontvázak korát erősen valószínűsítik. Az edények abba a csoportba tartoznak, amelyeket Hörligl legutóbb összefoglalóan ismertetett.¹⁷

A tiszai-kultúra III. periodusába tartozó zsugorított csontvázak sírok

¹⁷ Árpádkori keramikánk. Arch. Ért. XLVI. 25—27. és 29. 1. kép.

közül három az I., egy a II. és egy a IV. gödör szélén, mindenkor a hulladékbá ágyazva feküdt. Melléklete egynek se volt.¹⁸ (G. I., II., IV.).

1a. sír. 125 cm mélyen, baloldalán feküdt, kelet-nyugati irányításban. Feje keleten volt. Csak a koponya és a két lábszár volt meg eredeti helyzetében, a többi rész elkorhadt. A megmérhető zsugorított hosszúság 90 cm.

2a. sír. 90 cm mélyen feldúlt csontváz.

3a. sír. 190 cm mélyen, baloldalán fekvő, északnyugat-délkeleti irányítású csontváz. Feje délkeleten volt. Hossza 180, zsugorítva 100 cm.

4a. sír. 140 cm mélyen zsugorított gyermekcsontváz szétdúlt maradványait találtuk.

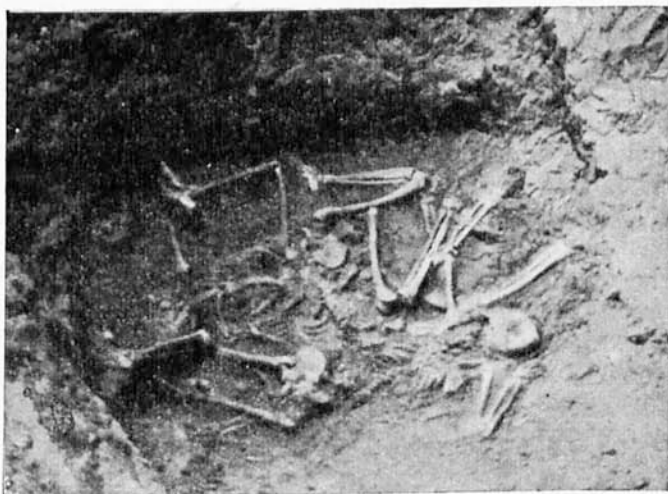

Abb. 1 .kép.

5a. sír. 140 cm mélyen fekvő zsugorított gyermekcsontváz. Baloldalán feküdt az 1. számúval egyező irányításban.

A gödrök (G. I., II., III., IV.) kiterjedése és mérete különböző, de valamennyi szabálytalan alakú. Mélységeik 240, 230, 260, 300 cm. Kiterjedésük 380×230, 380×350, 210×220, illetőleg 280×200 cm. A bennük lévő cserépanyag állati csontokkal keveredett.

A II. gödör mellett, 80 cm mélységben találtuk e kultúra eddig legszébb emlékét. Egy háton hordozható edény (XV. 4.) mellett, egy nagyobb edénnyel befedett (XIV. 6.), szarvas ábrázolásokkal díszített (XVI. 1.) nagyméretű edényt, amelynek eredeti helyzetét a XVI. 2. kép mutatja. (E. 1.) Az edényekről lesz még szó.

Valamivel távolabb még egy nagy edényt találtunk (XV. 6.), eredeti álló helyzetében. (E. 2.)

¹⁸ E periódus sírjait a folyószámok mellett *a*-val jelezzük.

Egymással összefüggő jelenségeket, a három gödörtől eltekintve, itt sem észleltünk, a többi felásott területekkel való összefüggést pedig, az épületekkel takart területen, nem lehetett megállapítani.

Legnagyobb kiterjedésű területünk a gazdasági udvarban kínálkozott. Jelenleg ez a rész az egész tanyában a legmagasabb s egyúttal legalkalmasabb is a megfigyelésre. Az összefüggően megásott terület mintegy 1000 m². Ehhez csatlakozik az a rész, ahol a kunyhó omladékokon fekvő rézkori temetőt megtaláltuk,¹⁹ amelynek területe mintegy 150 m². Meg kell jegyeznünk, hogy ezen a területen egyfelől az egyik tanyaépület akadályozott a munkában, másfelől a szőlővel beültetett terület nem engedte meg, hogy a jelenségeket egész a régi vízfolyás partjáig figyelemmel kísérhessük. Az az árok azonban, amelyet a szőlő mellett húztunk, megfigyelhető jelenségeivel következtetni enged arra, hogy a beültetett terület is hasonló lehetett s a szerteszét fekvő töredékek egyrészt a tiszai-kultúra III. periodusának hulladékgödreiből, másrészt néhány feldúlt rézkori sírból származhatnak.

A jelenségek ismertetésénél nem az árkok sorrendjét követjük. Tesszük pedig ezt azért, mert a szétaprózással sokkal nehezebbé tennénk az áttekintést. Kiindulásul a már ismertetett kunyhót vesszük s valamennyi jelenség helyzetét ehhez irányítjuk.

A kunyhó egyik tetőtartó oszlopa, a tanya déli sarkától északnyugatra 5 m távolságra a fixponttól délkeletre 8·80 m-re volt. Ez volt a kunyhó délnyugati szöglete, amelytől kelet, illetőleg észak felé helyezkedett el a másik három, a már közölt leírásnak megfelelően.²⁰

Az oszlop közvetlen közelében, a nyugati oldalon, 80 cm átmérőjű, szabálytalanalakú gödör volt. (G. 1.). Mélysége 220 cm. Ez a gödör éppenúgy, mint a kunyhó déli vége (valószínűleg az eleje) előtt fekvő másik kettő, még azelőtt készült, amikor a kunyhó épült.

Az egyik gödör (G. 2.), közvetlenül a kunyhó déli része előtt volt, 30 cm távolságra. Átmérője 1·90×1·80, mélysége 2·50 m. A másik (G. 3.) ettől délkeletre 40 cm-re. Átmérője 2·70×1·80, mélysége 2·25 m.

A másik ágasfától keletre 10 m-re 1·00×0·70 m átmérőjű, 50 cm mély gödör volt (G. 4.), telve kagylóval és csigával. Közvetlen mellette volt a 10. rézkori sír. (R. 10.) Ettől délkeletre 3·20 m-re, 2·00×1·40 m átmérőjű, 3 m mélységű gödör (G. 5.) feküdt. Ez a gödör 1 m mélységben kitért 2·40 m-re s ezen a részen 2·50 m mély volt, majd alig fél méteres, de 3·16 m mély, 2·80 m hosszú árkokban végződött.

Ugyancsak a második oszloptól dél-délkeletre 14·10 m-re volt a 6. gödör (G. 6.), amelynek többé-kevésbé szabályos köralakja volt, 2 m-es átmérővel. Ennek a szélén feküdt a tiszai-kultúra III. periodusába tartozó

6a. sír. Irányítása északról 20 fokkal tért el kelet felé. Jobb oldalán feküdt, nyugatra néző arccal. Zsugorított lábszárai a gödör szélén, 90 cm

¹⁹ Lásd Dolgozatok IX—X. kt. 57—68. l. XIV. tábla 2., XV. és XVI. tábla.

²⁰ Dolgozatok, IX—X. kt. 54—57. l. és XI—XIII. tábla.

mélyen feküdtek. A test többi része mélyebben feküdt, amit könnyen megérthetünk, hiszen a hulladékgödör korhadó anyaga még a temetés után is megsüppedt. A csontváz teljes hossza 160, zsugorítva 113 cm. Melléklete nem volt, de egyrészt a szabálytalan irányítás, másrészt a gödörben való elhelyezkedés kétségtelenné teszi e kulturába tartozását.

A 7. gödör (G. 7.) az 1.-től északra 10·5 m-re volt. Alakja szabálytalan, átmérője 2·00×1·60, mélysége 1·00 m. Rendkívül gazdag cserépanyag került ki belőle. Különösen a domború díszíteses darabok érdemének figyelmet (XX. 1., 6., 9., 10., 11.), amelyek azonban, sajnos, csak töredékesen maradtak meg.

Ettől a gödörtől északkeletre feküdt a 8. gödör (G. 8.). Valamennyi közt a legnagyobb. (Az udvarban talált I. gödör (G. I.), ettől a gödörtől 13·40 m-re volt, nyugat felé.) Mélysége 3·20, átmérője 4·00×4·10 m. A benne lévő szén-, csont-, hamu-, cserép- és kagyló-réteg igen szépen elvált egymástól, de tekintélyes vastagsága ellenére sem adott kronológiai különbséget.

Innen északkeletre 8·60 m-re volt a 9. gödör (G. 9.). Átmérője 3·30×2·60, mélysége 2·10 m. Ennek a szélén volt a:

7a. sír. Baloldalán fekvő koponya, délrenéző arccal, 125 cm mélységben. Az a körülmény, hogy hulladék-gödörben volt, valószínűvé teszi e kulturába tartozását.

Ugyanezen a területen találtuk, minden rendszer nélkül szétszórva a 4—10. rézkori sírokat (R. 4—10.), amelyeknek részletes leírását már közöltük.²¹ Ezek a sírok, valamint az összes észlelhető rézkori jelenségek, csak a terület magasabbanfekvő részein fordultak elő s a már említett kőkori kunyhó északi végétől számított 2 méter távolságtól tovább nem terjedtek.

Ezen a helyen (E. 4.) és pedig a 3. oszloptól északkeletre 30 cm mélységben, 6 m hosszan és 80 cm szélesen szétszórta fekvő rézkori cserépeket találtunk tömegesebben. Az említett sírok közelében is előkerült egy-egy, amelyek úgy látszik eredetileg azok mellékletei lehettek. (L. 20 jegyzet és XXII. 13.)

A többi, nagyobb tömegben, de nem hulladékgödörben előkerült anyag, a tiszai kultúra III. periodusába tartozik. Ezek vagy egy edény, összeállítható, vagy több edény összenemállítható töredékei.

Az első nagy edény (E. 3., képét lásd XVI. 2.) a 3. gödörtől délre, 2 m távolságra, 2 m mélyen volt, minden valószínűség szerint eredeti álló helyzetében.

A többi sokkal kisebb mélységben volt. E. 5.-nél több nagyméretű edény darabjait, találtuk, de ezeket összeállítani nem lehetett. Egyetlen töredék volt csupán, amelyen az ismert szarvasállat fejtöredéke volt. Ez a csoport az E. 4.-től keletre 2 m-re, 40 cm mélyen, 2·30×1·60 méretű területen feküdt.

²¹ U. ott.

Ugyanilyen volt az innen északkeletre 8 m-re fekvő E. 6. csoport is, amely 1·36 m mélységben, 50×150 cm kiterjedésben foglalt helyet. Ettől északnyugatra, 1·50 m-re, 50 cm mélyen feküdt (E. 8.) a XV. 3. képen látható edény felsőrésze. A többi rész hiányzott.

Még egy ilyen csoportunk volt (E. 7.) ettől északkeletre 4 m távolságra, ahol 60 cm mélyen egy szarvasállat ábrázolásos edény félig összeállítható töredékei heverték. Képe a XVI. 3. ábrán látható.

Tűzhely nyomot három helyen találtunk. Az első (T. 1.) a kunyhótól nyugatra 2 m távolságra feküdt, 1·10 m mélységben. A belőle származó összefüggéstelen darabok 120×150 cm területen voltak. Hogy a kunyhóval semmiféle összefüggésben nem volt, az már a mélységbeli különbségből is kitűnik.

A másik kunyhótól keletre 12 m-re, 20 cm mélyen, 1·80×1·60, illetőleg 0·60 m szélességben volt. (T. 2.) Nagyobb égett rögök kerültek ki belőle.

A harmadik (T. 3.) az E. 5.-től északra 50 cm-re volt, 60 cm mélyen 1·20×1·90 m kiterjedésben. Ez a terület tipikus szabadtűzhely maradványait mutatta.

Kagylót és csigát valamennyi gödörben nagyszámban, néha vastagon összeálló tömegekben találtunk s azonkívül is szétszórtan mindenütt előfordultak. Nagyobbkiterjedésű területen két helyen is előfordult. És pedig az E. 2.-től északra 2 m távolságra (K. 1.), ahol 80 cm mélységtől 110 cm-ig, 3·20×1·50 m kiterjedésű rétegben feküdt. A másik (K. 2.) a kunyhótól délkeletre 6·50 m-re, 130—150 cm mélységben 10·00×3·50 m kiterjedésben feküdt. Ez utóbbinak közepe felett 90 cm mélyen 4×1 m kiterjedésű, égett földréteg volt.

A 9. gödörtől délnyugatra 2 m távolságra találtuk az egyetlen *bronzkori sirt*. (Br. 1.) Ez is fel volt dülva, de a közvetlen közelben fekvő edény elárulta korát.²²

Mint már említettük, e terület délkeleti részéhez csatlakozik az 1933 évi ásatások alkalmával feltárt, 25 sírból álló rézkori sírmező, amely e kultúra kunyhó omladékai felett feküdt. Ennek a sírmezőnek utolsó sírját (26.) az 1934-ben húzott árokban, a múlt évek közvetlen közelében találtuk meg. A 170 cm mélyen, baloldalán fekvő zsugorított csontváz irányítása a keleti iránytól 20 fokkal tér el délfelé. Teljes hossza 157, zsugorítva 80 cm. Melléklete nem volt, de irányítása s a sírmezőhöz való közelsége ebbe a kultúrába utalja.

E sír közvetlen közelében találtuk a 10. gödört, amelynek későbbi feldúlása csak éppen sejtetni engedi körvonalát. A gödörben germán edényeket találtunk, néhány csontfésűvel, illetőleg töredékekkel együtt, sok hamuval és kevés állati csonttal. Ez a gödör volna vidékünkön e csoport településének első emléke.

A rézkori sírmezőn túl volt még egy sírunk, amely a kunyhótól dél-

²² Tipusát lásd Dolgozatok VII. kt. IV. tábla 18 h.

keletre 32 m távolságra feküdt. Ez volt a tiszai kultúra III. periódusába tartozó

8a. sír. 160 cm mélységben a baloldalán feküdt, erősen zsugorítva. Csak a lábszárai és a koponyája volt meg. Irányítása pontosan nyugat-délnyugat, kelet-északkeleti volt. Feje nyugat-délnyugaton nyugodott. Melléklete nem volt. Szokatlan irányítása szinte kizárja a rézkori sírok közül, bár a többiektől eltérően nem szemétködben feküdt.

A Lukács Józsefné földjén húzott kutató árokban mindenütt megtaláltuk e kultúra emlékeit, de egy tüzelő gödör mellett hallstatti típusú edényeket is találtunk.

Ezek útmutatása mellett folytattuk 1934-ben az ásatást ez árok irányának megfelelő helyen a Vata-féle földön, de ez, mint már fennebb láttuk, csak szórványos leleteket eredményezett, de a hallstatti emlékek maradványaiból semmit sem adott.²³

*

Az egész területen előfordult leletanyagot az alábbiakban ismertetjük:

1. Orsókarika (XIII. 1.). Szürke agyagból. Mindkét oldala csonkakúpos, de különböző magasságú. Átmérője 5·5, vastagsága 2 cm.

2. Játék-edény (XIII. 2.). Díszítése nincs. Anyaga rosszuliszapolt, szemcsés. Színe halványvörös. Alsórésze öblös, a felső hengerszerűen összeszűkül. Magassága 4·8, öblösödése 5·2, lapított fenéke 5·2 cm.

3. Csésze (XIII. 3.). Fordított csonkakúpos alak. Közepesiszapolású. Szürkeshínű. Magassága 4, szája 9·2, jólprofilált fenéke 5·1 cm.

4. Csésze (XIII. 4.). Hengeres alak. Közepesiszapolású, szürkeshínű, de kopás-felületein sárga foltok vannak. Szája 11, magassága 4·2, fenéke 11. A forma igen kicsi töredékből van kiegészítve.

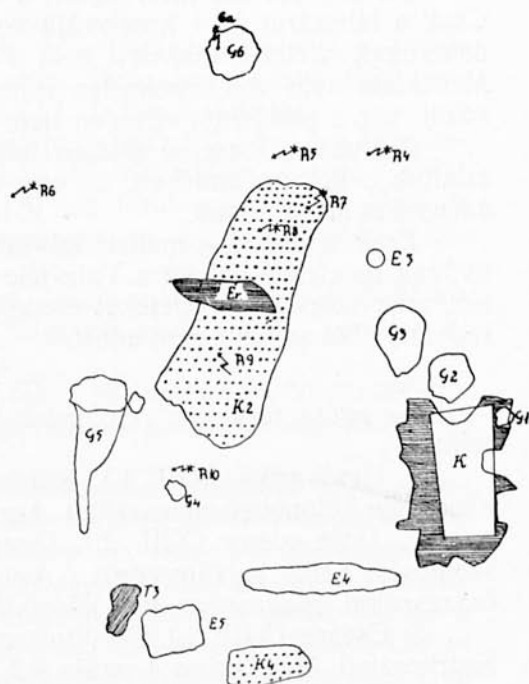
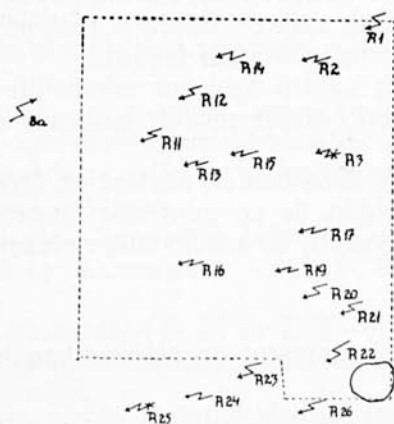
5. Csésze (XIII. 5.). Magas csonkakúpos alak, homorú fenékkal. Jóliszapolású. Színe az előbbiével egyező. Szája 9, magassága 4·2, fenéke 5·5 cm.

6. Tál (XIII. 6.). Profilált fenékkal, kissé hengeresen menő felsőrésszel. Felfeléálló pereme bemélyedésekkel, oldala két körömmel csipett mélyedésekkel díszített. A díszítések összevissza helyezkednek el rajta. Jóliszapolt. Színe sárgásszürke, de a peremeken sötétszürke.

7. Csésze (XIII. 7.). Profilált fenekű alsórésze fordított csonkakúp-alakú. A felső hengeres rész, enyhe hajlással illeszkedik az alsóhoz. Igen finoman iszapolt. Színe sárgásszürke. Magassága 5·5, szája 11·7, fenéke 4·5 cm.

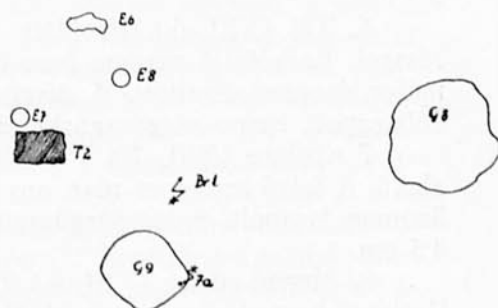
8. Merítő-edény (XIII. 8.). Fordított csonkakúp-alakú, amelynek palástjából hosszú rész nyúlik ki. Ezen van elhelyezve a kúpalakú fogantyú. Jóliszapolt; színe sárgászöld. Szája 10·7, magassága középen 4·7, a fogantyúnál 7, fenéke 7·5 cm. A fogantyú 1·3 cm-re nyúlik ki. (E kultúrába tartozása kétséges. Inkább aeneolitikorúnak látszik).

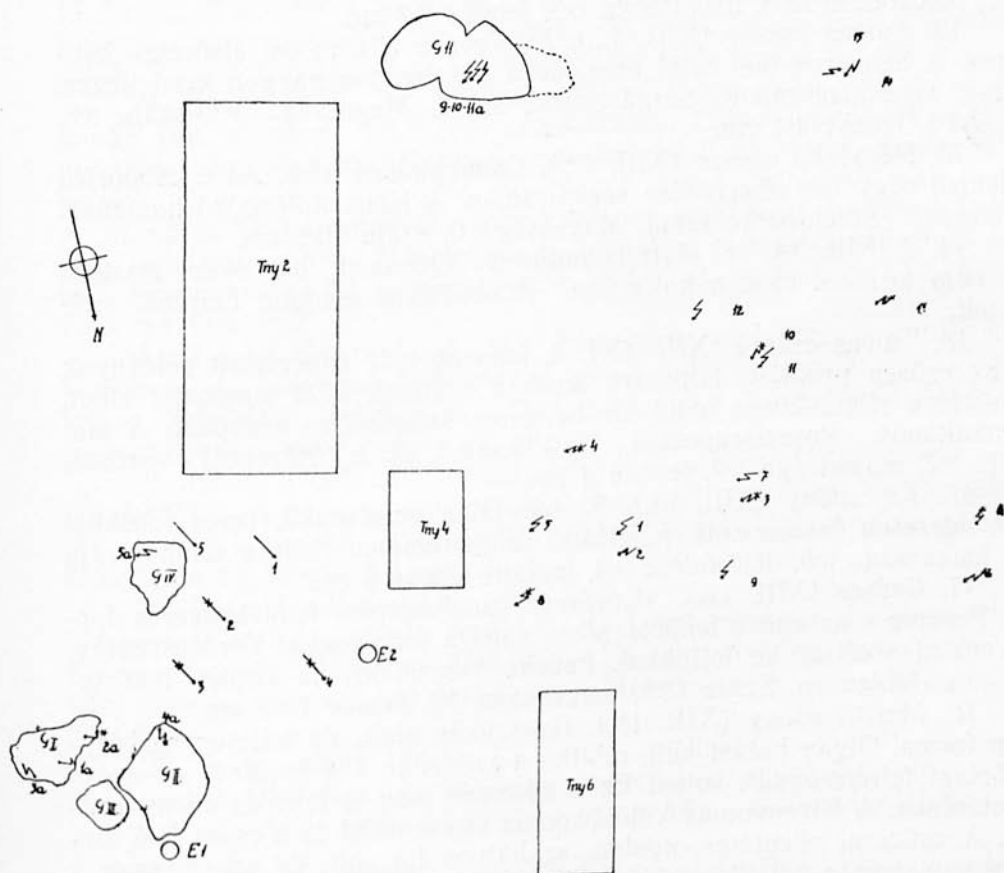
²³ A telep fekvését lásd e kötet 3. közleményében, az 1. képen.

Jelmagyarázat: Zeichenarklörung.

- E 1-8 : Edénycsoport: Gefäss-Gruppe.
 Er : Egetett réteg : Gebrannte Schichte.
 G 1-11, T-17 : Hulladék-gödör-Ábfall-Grube.
 K : Neolitikus kunyhó: Neolithische Hütte.
 T 1-3 : Tűzhely: Feuerstätte.
 Tm 1-6 : Temető-pulcsák: Temető-Gebläude.
 I 1-5 : Kosárhori sír: Mittelalterliches Grab.
 4 R 1-6 : Óneolitikus sír: Óneolithisches Grab.
 4 R 1-26 : Réstori sír: Kupferzeitliches Grab.
 4 Br 1 : Bronz kori sír: Bronzezeitliches Grab.
 4 10-11a : Neolitikus sír: Neolithisches Grab.
 4 1 : Feküdt sír: Zerstörtes Grab.

9. Talpas csésze (XIII. 9.). Felsőrésze fordított csonkakúp-alakú. A talp hengeres, de tömött. Jóliszapolt. Sötétszürke színű. Helyenként fényesre van simítva. Szája 10·8, magassága 6, a hengeres talp 1·3, feneke 5 cm.

10. Talpas csésze (XIII. 10.). Felsőrésze félgömbösforma, talpa hengeres, de tömött. Igenfinom iszapolású. Színe vörössárga. Helyenként fényesre simított. Magassága 6, szája 10·8, talpa 1·1, feneke 5 cm.

11. Csésze (XIII. 11.). Magasabb forma. Erősen profilált, szinte talpszerű feneke van. Alsórésze fordított-, felsőrésze rendszeren álló csonkakútból tevődik össze. Iszapolása és színe az előbbivel egyező. Szája 12·3, öblösödése 13·3, magassága 6·8, feneke 5·7 cm.

12. Talpas csésze (XIII. 12.). Felsőrésze félgömbös, alsórésze hengeres. A hengeres talp belől üres, de a kidolgozása nagyon kezdetleges, durva. Gyengéniszapolt. Sárgásszürke színű. Magassága 5·3, szája 8·8, talpa 1·1, feneke 4·4 cm.

13. Négylábú csésze (XIII. 13.). Csonkakúpos alak. Az e csoportra jellemző négy láb elhelyezése szabálytalan. A lábak különböző hosszúak. Jóliszapolt. Sötétszürke színű. Magassága 6, szája 10·5 cm.

14. A XIII. 14. sz. alatt bemutatott vörösszínű, bütyökkel díszített tál, nem tartozik ebbe a kulturába. Aeneolitikus eredetű. Leírását mellőzzük.

15. Talpas csésze (XIII. 15.). A fennebb már ismertetett példányok és az erősen profilált, talpszerű fenekes edények közt átmenetet alkot. Felsőrésze félgömbösen indul, de hengeres szájrészben végződik. A talp csonkakúpos. Rossziszapolású. Szürkészínű, de a töréseknél vöröses. Szája 8·7, magassága 5·7, feneke 4 cm.

16. Kis edény (XIII. 16.). Szabálytalan gömbalakú, lapos fenékkal és hengeresen összehúzott, felfeléálló szájrésszel. Szürke színű. Szája 5·7, magassága 6·6, öblösödése 9·4, lapított feneke 6 cm.

17. Csésze (XIII. 17.). Alsó részén csonkakúpos, felől hengeres forma. Pereme s az egész felülete nincs simára kidolgozva. Vörösszürke, helyenként sötétszürke foltokkal. Feneke jólprofilált, de szintén felületesen van kidolgozva. Szája 13·5, magassága 7·3, feneke 7×8 cm.

18. Merítő edény (XIII. 18.). Hosszúkás alak, de teljesen szabálytalan forma. Olyan hatást kelt, mintha a szilárdan álló fenékről, az egész felső részt félrenyomták volna. Ez a kiképzés meg is felel az edény rendeltetésének. A félrenyomás különösen az egyik oldal és a csúcs felé történt. A csúccsal ellentétes oldalon szabályos fül volt, de ennek csak a helye van meg, a két illeszkedő felületben. Jóliszapolt. Szürkészínű, helyenként vörös foltokkal. Ovális forma. Szája 9×10·5, magassága az egyik oldalon 5, a másikon 6, feneke 7·5×6 cm.

19. Magas csésze (XIII. 19.). Alsórésze alacsony csonkakúpos, felsőrésze hengeres. A két rész illeszkedése enyhe hajlattal történt. Rossziszapolása a fényesre simított felület lepattogzási helyén szembetűnő. Vörösszínű. Szája 13·3, magassága 9·5, feneke 5 cm.

20. Négy lábú edényke (XIII. 20.). Középsőrésze gömbalakú, nyaka csonkakúpos. Alacsony lábai erősen kopottak. Jól iszapolt. Vörösszínű. Szája 5·2, magassága 8, öblösödése 8 cm.

21. Csésze (XIII. 21.). Talpszerű feneke van, amelynek kidolgozása nagyon kezdetleges. Félgömbös alsórésze szabálytalanképzésű hengeres felsőrészhez illeszkedik. Gyenge iszapolású. Vörös — helyenként sötétszürke — színű. Szája 10·8, magassága 6·7, feneke 6·5 cm.

22. Edény (XIII. 22.). Félgömbös alsó- és csonkakúpos felsőrésszel, amelyeknek illeszkedésénél, kis bütyökszerű fül van. A felület kettős körömdísszel van borítva, amelynek húzóadási iránya a hossz tengelynek felel meg. A díszítés a bütyökre és a talpszerű fenék talpára is kiterjed. Pereme benyomásokkal van díszítve. Közepes iszapolású, sötétszürke színű. Szája 9·8, magassága 8·8, öblösödése 12·5, feneke 6·2 cm.

23. Edény (XIII. 23.). Teljesen szabálytalan alakú. Durva, vastag feneke van, amelynek kiképzése csonkakúpos. Ehhez illeszkedik a félre nyomott, nagyjából szabálytalan, tojásdad alakú edényttest, amely kissé befelé hajló peremben végződik. Bemélyedő durva vonalakkal van díszítve az egész felület, amelyek többé-kevésbé függőleges irányban haladnak. Iszapolása durva. A feldolgozott agyagban polyvából származó szemek lenyomatai is jól megfigyelhetők. Szája 12, magassága 11·5, feneke 7×8 cm átméretű.

24. Talpas csésze (XIII. 24.). Félgömbös alsórészből nyúlik ki a hengeres talp, amelynek kidolgozása igen gondos és a csőtalpakra emlékeztet. Felsőrésze is hengeres. Durvaiszapolású. Vörösszínű. Szája 13, magassága 7, talpa 2, feneke 6·1 cm.

25. Edény (XIII. 25.) Kettős csonkakúpos-összetételű, erősen profilált fenékkal. A finoman simított felsőrész alatt, rendkívül durva iszapolás nyomai látszanak. Sárgásszürke-színű. Szája 12·9, magassága 10·3, öblösödése 15, feneke 7·5 cm.

26. Kétfülű edény (XIII. 26.). Szabálytalan tojásdad alak, durván kidolgozott, erősen profilált fenékkal. Közepes iszapolású, de finom réteggel van lesímítva. Halványvörös-színű. Két szabálytalan elhelyezésű füle van, amelyeknek nyílása lefelé néz. Magassága 9, szája 7×8, feneke 7×6·5 cm.

27. Talpas edény (XIII. 27.). Talpa csonkakúpos, tömött, de homorú. Alsó- és felsőrésze csonkakúpos, pereme kissé kihajló. Jól iszapolt. Sötétszürke színű. Szája 19·5, magassága 14·7, öblösödése 16·7, talpa 3·8, feneke 8·5 cm.

28. Edény (XIII. 28.). Gömbalakú középsőrészből erős talpas-fenék és hengeres szájrész ugrik ki. Öblösödésén két fülszerű bütyök van. Felületének felsőrésze kettős körömdísszel, alsórésze két köröm benyomásából származó, itt-ott erőteljesebb vonalakkal van teleszórva. E vonalak ferde irányban haladnak lefelé. Közepes iszapolású. Halványvörös-színű. Feneke homorú. Szája 11·2, magassága 12·6, öblösödése 15·6, feneke 8·5 cm.

29. Talpas edény (XIII. 29.). Talpa ívesen kifelé hajlik. Tömör és alól hosszú. Félgömbös forma, felől befeléhajló oldalakkal. A behajlás kezdeténél kis gömb foglal helyet. Finoman iszapolt, símitottfelületű, halványvörös-színű. Szája 15·1, magassága 10·5, öblösödése 16·5, talpa 1·5, feneke 7 cm.

30. Talpas edény (XIII. 30.). Csonkakúpos talpa erős íveléssel illeszkedik a félgömbös testhez; belől üreges. Anyaga rossziszapolású, de finom vékony réteggel van besímitva. Színe halványvörös, helyenként fekete foltokkal. Szája 17·5, magassága 12·9, talpa 3, feneke 7 cm.

31. Talpas edény (XIII. 31.). Csonkakúpos talpon szabálytalan félgömbalakú, csészeszerű felsőrésszel. A talp belől üres. Iszapolása az előbbiéhez hasonló. Színe is. Szája 19·2, magassága 9, talpa 2·8, feneke 7·3 cm.

32. Edény (XIII. 32.). Talpszerű vastag feneke van. Alsó- és felső-része kettős-csonkakútból van összetéve. Az összeilleszkedés íves. Igen jóiszapolású, finoman lesímitott. Szürkésszínű. Szája 13·4, magassága 11, öblösödése 15·6, feneke 6·6 cm.

33. Edény (XIII. 33.). Talpszerű vastag fenékkal. Szabálytalan félgömbös alsórésszel. Felsőrésze szabálytalan csonkakúpalakú. Szájpereme felfelé áll. Jóliszapolt és vékony, finomra símitott réteggel van bevonva. Halványvörös színe van. Szája 12·7, magassága 13·4, öblösödése 17·7, feneke 7·7 cm.

34. Talpas edény (XIII. 34.). Csonkakúpos talpa ívesen illeszkedik a félgömbös alsórészhez, amely hengeresen folytatódik a szájig. A kettő találkozásánál, szabálytalan elhelyezésben három kis bütyök van. A talp üres. A felsőrész félrebillent s ez még a talpra is kihatott. Iszapolása közepes. Színe sárgásszürke és sötétszürke. Szája 18·5, magassága 11·8, talpa 3—3·5, feneke 7·6×8 cm.

35. Tál (XIII. 35.). Gömbölyű forma, profilált fenékkal. Közepesiszapolású. Szürke-, helyenkint vörösszínű. Szája 22, magassága 12, feneke 6·5 cm.

36. Tál (XIII. 36.). Pereme bevágásokkal, felülete kettős-körömcspésekkel van díszítve, amelyek szabálytalanul vannak elhelyezve. Feneke profilált. Szája 21·7, magassága 8·2, feneke 9 cm.

37. Lábas edény (XIII. 37.). Félgömbös forma, felfelé álló peremmel. Négy lába van. Közepesiszapolású, szürkésszínű. Szája 17·5, magassága 11·4 cm.

38. Tál (XIII. 40.). Széles feneke talpszerűen van kiképezve. Oldalai íveltek. Igenfinom-iszapolású. Vörösszínű. Szája 38, magassága 15, talpa 2·2, feneke 11·3 cm.

39. Lábas edény (XIII. 38.). Alól lapított félgömb alak. Kissé kihajló szája alatt nyakszerűen összehúzódik. Három lába van. A lábak az eddig előfordultaktól eltérően szögletesek. Kidolgozása igenfinom, de helyenként még a kiégetés előtt behorpadt. Szája 14·2, nyakszerű bevágása 13, magassága 10·9 cm.

40. Lábas edény (XIII. 39.). Négy hengeres lába van. Alsórésze félgömbös, a felső csonkakúpos forma. Kidolgozása és színe az előbbivel egyező. Szája 19·2, magassága 16·2, öblösödése 23 cm.

41. Lábas edény (XIII. 41.). Három hengeres lába van. Alsórésze széles félgömb. Felsőrésze nyakszerűen bevágódik. Szája kifelé hajlik. Közepesiszapolású. Sötétszürkeshínű. Szája 21·2, nyaka 20, magassága 13·5 cm.

42. Lábas tál (XIV. 2.). Négy vastag lába van, amelyek kifelé merednek. Durvakidolgozású, téglavörösszínű. Félgömbös felülete kettős csipésekkel van díszítve. Vastag pereme bevágásokkal tagolt. Felszínét eredetileg négy kettős bütyök tagolta. Kettő letörött. Szája 36, magassága 18 cm.

43. Lábas edény (XVIII. 33.). A 40. alatt leírt példányhoz hasonló, de kisebb forma. Szája 16·4, magassága 14·3 cm.

44. Fazék (XVIII. 35.). Szabálytalan tojásdad alak, jól profilált fenékkal. Jóliszapolt, vörösszínű, helyenkint sötétszürke foltokkal. Szája 14·4, magassága 17, feneke 9·2 cm.

45. Fazék (XVIII. 34.). Kissé elnyúlt, szabálytalan gömbforma, amelyből lefelé a vastag fenék, felfelé a hengeres nyak nyúlik ki. Szájpereme bemélyedésekkel díszített és kissé kihajló. Egész felületét szabálytalan lencseforma kidudorodások díszítik. Többé-kevésbé szabályos elhelyezésben három fülszerű, szabálytalan félgömb alakú, bütyök van rajta, hármas újjbenyomásokkal díszítve. Feneke szabálytalanul alkotott hálómintával van díszítve. Közepesiszapolású. Sárgászörösszínű. Szája 17·4, magassága 21·1, öblösödése 23·2, feneke 12 cm.

46. Lábas edény (XV. 2.). Négy lába van. Félgömbös alsórészéhez, csonkakúpos felsőrész illeszkedik, íves kapcsolódással. Színe emeli ki a hasonló formák közül. Egészen vörösszínű, igen finomaniszapolt és símitott. Méretei is feltűnőek. Szája 22·2, magassága 16·8, öblösödése 25·3 cm.

47. Fazék (XIV. 1.). Az előbbihez hasonló, de zömökebb s valamivel szabályosabb alak. Egész felületét vonalak mentén elhelyezett kettősköröm dísz borítja. Négy helyen kettős bütyök fül van rajta. Színe az előbbivel egyező. Szája 14·7, magassága 17·1, öblösödése 21·3, feneke 9·5 cm.

48. Tál (XV. 1.). Magas pereme s gyengén profilált feneke van. Iszapolása finom, szürkeshínű. Szája 21, magassága 11, feneke 7 cm.

49. Tál (XIV. 3.). Formája és jellegzetes bütyök díszítése mutatja, hogy az aeneolithikus csoportba tartozik és mint szórvány került a telepre.

50. Fazék (XIV. 8.). A 45. alatt leírthoz hasonló, de lényegesen nagyobb forma. Felső részének felületét szabályos vonalak mellett elhelyezett kettős csipésű díszítés borítja, az alsórészen e díszítés teljesen szabálytalanná válik. Iszapolása és színe amazéval egyezik. Peremén benyo-

mások vannak. Szája 19·7, magassága 26·2, öblösödése 27·6, feneke 13·5 cm.

51. Lábas edény (XV. 8.). Négy hengeres lába van és négy nyílásával lefelé álló füle. A fülek úgy vannak elhelyezve az edény hátulján, mintha ezekre függesztve az edényt háton vitték volna. Ennek megfelelően az ellenkező oldal erősen kidomborodik. Nyaka, amely az analógiák szerint bizonyára hengeres volt, hiányzik. Egész felső részén kettős vonalak mellett elhelyezett kettős-körömdísz borítja. Közepesiszapolású. Világosvörös, helyenként szürkés színe van. Magassága a nyakig 24·5, öblösödése 27·5 cm.

52. Füles edény (XVIII. 27.). Gömbalakú középső részéből erősen profilált fenék és magas, hengeres nyak nyúlik ki. Az egész forma félrebillent. Négy szabálytalanul elhelyezett felfüggesztésre szolgáló füle van. Ezek az edény laposabb oldalán helyezkednek el. A másik oldal gömbölyűbb. Közepesiszapolású, szürkészínű. Szája 7·4, magassága 15, ill. 17, nyaka 3·3, öblösödése 14, feneke 6·3 cm.

53. Nagyméretű fazék (XIV. 4.). Szabálytalan gömbalakú, profilált fenékkal s kis hengeres peremmel. Két oldalán, eredetileg négyosztású fogantyúszerű bütyök foglalt helyet, körülbelül a legnagyobb öblösödés tájékán. Egész felületét alólról felfelé haladó, kettős körömdísz borítja. Iszapolása jó. Színe sárgásszürke. Szája 25·3, magassága 30, öblösödése 33·8, feneke 16 cm.

54. Füles edény (XV. 4.). Az 52. alatt leírt példányhoz hasonló, de sokkal nagyobb méretű alak. Erősen öblösödő első része kettős körömdíszítéssel van borítva. Laposabb hátsó része, amelyen a négy lefelénéző fül helyezkedik el, díszítetlen. Közepesiszapolású, halványvörös-színű. Szája 13, magassága 43·8, nyaka 7, öblösödése 38, feneke 14·5 cm.

55. Eleemtartó nagy edény fele (XV. 3.). A töredékből ítélve tojásdad formának látszik. Felfeléálló, kissé kihajló nyaka van. Durvaiszapolású, polyvával kevert anyagból készült. Vörössesszürke-színű. Egész felületét szabálytalan bütykök díszítik, amelyek közt hármasosztású, fogantyúszerű is van. Ez azonban olyan magasan foglal helyet, hogy semmi gyakorlati célja nem lehetett. Ugyanígyan elhelyezése van annak a két ferdénhaladó kiemelkedésnek is, amelyek bemélyedő lyukakkal vannak tagolva. Szája 21·5×23, öblösödése 39 cm. Többi mérete fel nem vehető.

56. Nagybőbméretű fazék (XIV. 6.). Szabálytalan alak s még félre is nyomódott. Kivitele az előbbihez hasonlít. Legnagyobb öblösödésén négy hármasosztású bütyök-fogantyú helyezkedik el. Ezek vonalától felfelé nincs mindenütt díszítés, de lefelé szabálytalanul elhelyezett két körömmel készített díszítés borítja. Az edény a 62. szám alatt ismertetett szarvasállat ábrázolásos edény fedője volt, amely mellett feküdt az 54. sz. alatt leírt felfüggeszthető edény. Összetartozásukról a 62. szám alatt szólnunk. Szája 26×27, magassága 29·5, öblösödése 33·5×35, jól profilált feneke 16·5 cm.

57. Széles szájú edény (XV. 5.). Alsó része tojásdad forma, felső része hengeres. Felületét szétszórt, kettős csipés díszíti. Profilált feneke van. Közepesiszapolású. Szürke-színű. Szája 38, magassága 29, homoródó feneke 16·5 cm.

58. Eleségtartó edény (XV. 7.). Szabálytalan gömbalakú, erősen profilált fenékkal és felfeléálló, kissé kihajló szájjal. Négy, háromosztású bütyök van rajta. Felületét, a fenéktől a szájig húzódó, szabályos vonalak mentén elhelyezett, kettős körömdísz borítja, még pedig úgy, hogy a díszek, a lágy agyagba nyomott, továbbhúzott köröm nyomait is mutatják. A nyak alatt félkörívben hajló, újjbenyomásos, domború díszítés van. Közepesiszapolású, vörösseszürke-színű. Szája 28, nyaka 5, magassága 37, öblösödése 39, feneke 14·5 cm.

59. Eleségtartó edény (XV. 6.). Az előbbihez hasonló alak, de méretei nagyobbak. Az egész felületet borító, egy körömmel készült díszítések, ferde vonal mentén húzódnak a fenék egyik szélétől, a száj másik széléig. Iszapolása durva, színe vöröses-szürke. Szája 30, nyaka 4·5, magassága 48, öblösödése 46, profilált feneke 19 cm.

60. Eleségtartó edény (XIV. 5.). Az előbbihez hasonló alak, de még nagyobb méretű. Kétféle díszítés van rajta. Alsórészen, amelyen a patkóalakú, benyomásokkal tagolt fülek is helyet foglalnak, szabálytalan alakú kidudorodásokkal van díszítve. A felsőrészen, alólról felfelé haladó kettős csipések sorakoznak, függőleges vonal mentén. Ezt a díszítést a legfelső sor, vízszintesen körrel zárja le. A csipések helyzete azonban itt is ugyanolyan. Rosszuliszapolt, vöröses, helyenként szürke-színű. Szája 39·5, nyaka 8, magassága 56, öblösödése 61, feneke 23 cm.

61. Eleségtartó edény (XIV. 7.). Szabálytalan forma. Felületén — szinte mintapéldány-szerűen — a kettős körömdíszítés minden változata felfedezhető, a szabálytalan szétszórástól, az egész sűrűig és a vonal mentén elhelyezkedőig. Öblösödésén benyomásokkal tagolt, kidomborodó csigavonalalakú díszítések foglalnak helyet. Szája 43, magassága 65, nyaka 6, öblösödése 72, feneke 29 cm.

62. Eleségtartó edény (XVI. 1.). Amíg az eddig ismertetett darabok a 61., 56. és 54. kivételével szemégtödrökből kerültek ki, ez az edény éppen az 56. és 54.-gyel együtt eredeti helyzetében volt. A 61. két méter mélyen, a már ismertetett kunyhó közelében eredetileg is a felszín alatt feküdt.

Ezt az edényt a telep egyik sarkában, két egymásba szakadó nagyméretű szemégtödrő mellett, 80 cm mélységben, eredeti állóhelyzetben találtuk. Mellette állott az 54. Tetején — mintegy fedőszerűen — az 56. (XVI. 2.) A három edény közt tehát világos az összefüggés, mint annak értelmezéséből látni fogjuk.

Az edény szabálytalan gömbalakú, amelyből felfelé a kissé kihajló perem, lefelé az erősen profilált fenék nyúlik ki. Szája 45×48, nyakbőssége 34×38, nyakmagassága 8, öblösödése 70, feneke 30, magassága 62 cm.

Jóliszapolt és égetett. Gyengevörös-színű, helyenként szürke és fekete foltokkal.

A kifelé hajló nyakrész kivételével mindenütt díszített. A felfelé álló peremet sűrűn benyomott lyukak díszítik. A többi díszítés domborműves. A nyak alatt zeg-zug vonal fut körbe, amelyet szintén benyomott lyukak tagolnak. Ezek a lyukak megismétlődnek a zeg-zug vonalak felső szára közt elhelyezett bütykökön is, sőt a figurális díszítéseken és az azok közt elhelyezett szabályosabb bütykön is. Csak a figurális díszek alatt elhelyezett szabálytalan bütykökön nem fordulnak elő.

A legnagyobb öblösödés alatt négy, többé-kevésbé szabályos ellyezkedésű, kettős-osztású bütyökfül van.

Ebben a díszített felsőrészben, az edény felső harmadán, foglalnak helyet a figurális díszítések. És pedig három szarvas-állat és egy egészen schematikus ábrázolás, amelyet a Zsoldos-tanyában talált analógia²⁴ alapján, de a 63. alatt ismertetendő példa alapján is, csak is emberábrázolásnak tekinthetünk.

Ennek az ábrázolásnak a teste 11 cm hosszú, amelyből felfelé és lefelé két-két kiágazás indul. A két felső 2·5, a két alsó 4·5 cm. A két előbbi a két kart, a két utóbbi a két lábat ábrázolja. A test többi része nincs kidolgozva, de az egész domborművet, bemélyedő zeg-zug vonal díszíti.

A három szarvas-állat (a farkok rövidségéből következtetve: kecske) ábrázolása is erősen schematizált. Feje, teste és farka egyenes vonallal van ábrázolva s csak a lábak elhelyezése mutatja, hogy melyik rész hol kezdődik és hol végződik. Két állatképnek a hossza 20·5, egyé 19 cm. A lábak 7—9·5 cm közt váltakoznak. Egyiknél a testtel derékszöget alkotnak, másiknál tompaszöget. A szarvak 9—12 cm hosszúak. A hátrább elhelyezett mindenkor kisebb. Sem a lábak, sem a szarvak nincsenek perspektívával rajzolva. Kivételük egészen kezdetleges.

63. Eleségtartó edény (XVI. 3.). Csak a féledény maradt meg, az is erősen töredékes állapotban. Nem eredeti helyén találtuk, hanem töredezett darabokban, hulladékok közt. Ha rendeltetése meg is egyezik az előbbivel, külső alakjában s főleg a díszítőelemekben eltérnek egymástól. Felületének kétharmadát két körömmel készített díszítés borítja, amelyek közül a megmaradt domborműves díszítés erősen kiemelkedik.

Hogy az edényen eredetileg hány állatábrázolás volt, nem tudjuk, de a figurális díszítések elhelyezéséből háromra lehet következtetni.

Az edény nyaka 9·8 cm-rel emelkedik ki a gömbös testből. A nyak és az egész felsőharmad díszítetlen. A díszített alsórészből emelkedik ki a két domborművű ábrázolás.

Az egyik egy 13·5 cm magas női alak, amelynek csak az erősen zsírpárnás fara van kidolgozva. Lábai és karnélküli felsőteste csak schematikusan van ábrázolva. A far kétoldalas kidolgozása azokra a féloldalas idOLOKRA emlékeztet, amelyek úgy ezen a telepen, (XIX. 14., 18.),

²⁴ Dolgozatok VIII. III. tábla 2. kép és 6. l.

mint a Hámszorító-halomban (XXIII. 16.) és a Zsoldos-tanyában előfordultak.²⁵ Az egyenes, tagolatlan felsőtest pedig azokat a hosszúnyakú idollokat juttatja eszünkbe, amelyek ugyane két helyen²⁶ és Thessaliában²⁷ is előfordultak.

A szarvas-állat (farkáról ítélve szarvasmarha) még primitívebb ábrázolású, mint az eddigiek. Annyi különbség azonban van a kivitelben, hogy a fej és a farok iránya eltér a túlságosan hosszúranyújtott test irányától. Teljeshossza 19 cm. A lábak, a hosszú testhez mérten, aránytalanok. Magasságuk 3·5, a szarvaké 6·5—8·0 cm.

64. Mécs töredék (XVIII. 20.). Négylábú. Felsőrésze hiányzik. A lábakat két-két bütyök díszíti. A lábak-köztí rész ívelt. A lábak többé-kevésbé hengeresek. Alsórésze homorú. Jóliszapolt, sötétszürke-színű.

65. Mécs töredék (XVIII. 28.). Alsórésze teljesen megvan. Tökéletes négyszöges alak, csak a lábaknál vannak a sarkok letompítva. Itt kiemelkedő, kétosztású bütyök van rajta. A lábak itt is hengeresek s a fenék ívelt. Kivitele ugyanolyan, de a színe vörösszürke.

66. Mécs töredék (XVIII. 22.). Az előbbieknél s az összes eddigiek-nél magasabb és keskenyebb alak. Alsórésze szabálytalan négyszög, szétálló hengeres lábakkal. Rossziszapolású, vörösszürke színű. Az eddig ismertetett három példánynál a letört felsőrész közvetlenül illeszkedett az alsórésszhez.

67. Mécs töredék (XVIII. 26.). Szabálytalan négyszögalakú alsórésszel, amelynek négy sarkába a hengeres lábak mintegy belesímülnek. A felsőrész magasabb nyakkal illeszkedett az alsórésszhez. Kivitele durva. Színe vörös.

68. Mécs töredék (XVIII. 21.). Háromszögletű alak, három szegletes lábbal. Igen gondosan kidolgozott példány. Az alsóréssz peremén fogas díszítés fut körül. Felsőrésze kiemelkedő nyakkal illeszkedik az alsórésszhez. Aljának geometriai közepén omphalos van. Jóliszapolt, szürke-színű.

Ennél az edénycsoportnál — mint régebbi közleményeimből ismeretes — ismételtén előfordul, hogy a lábak kiképzése, állati fejformára emlékeztet. Ezek a formák mintegy előfutárjai lehetnek azoknak a példányoknak, amelyeknél az állati formára törekvés már az egész alak képzésében megnyilvánul. Három ilyen töredéket találtunk. Az egyik:

69. még erősen schematizált forma (XVIII. 15.), de már ezen is meg látszik ez a törekvés. A nem szabályos egyformasággal elhelyezett négy láb, bár még teljesen tagolatlan és merev, már mutatja, hogy alkotója a más-más irányú elhelyezéssel az első- és hátsó-láb közti különbséget akarta érzékeltetni, ha egészen primitív módon is. Feltűnik az otromba aránytalanság, amely a nyak és a rövid fark között van. Mindezek elle-

²⁵ U. ott VIII. kt. VIII. tábla 8. és IX. tábla 4.

²⁶ U. ott VIII. 7., IX. 3., 6., 7.

²⁷ Wace und Thomson: Prehistoric Thessaly, 127. l. Fig. 76—f., 128. l. Fig. 77—c., e., 200. l. Fig. 141—a, b., c.

nére az állatábrázolásra törekvés kétségtelen, valamint az is, hogy ez is mécses volt. A töredéken igen jól kivehető az a kiemelkedés, amelyen a letört felsőrész foglalt helyet. A másik:

70. már kevésbébbé schematikus, de felfogásában még inkább érdekes (XVIII. 24.). Töredékes volta ellenére is megállapítható, hogy az állati láb legalsó hajlását, csak az emberi láb előrenyúló formájával tudta kifejezni. Látszik a farktő is, valamint a hát közepén kiemelkedő edényke töredéke.

71. A harmadik példány kivitele sem tökéletesebb (XXI. 13.). Ennek is csak a hátulsórésze van meg. Lábai egyenesek. A mécsyszerű felsőrész hiányzik róla, de a hátán a felragasztás nyomai jól meglátszanak. Valamennyi közt ez a legnagyobb. Magassága és töredékes hossza 9 cm.

72. Merítő edények töredékei (XVIII. 11., 12., 13., 17., 18.). Részint fülesek, részint nyélnyúlványosak. Valamennyi gondos kivitelű s vagy szürke, vagy vöröses színű.

73. Gyermekjátékok (XVIII. 36., 37., 38.). Valamennyi kisméretű, de az e kultúrára nagyon jellemző lábakkal van ellátva.

74. Ugyanilyen célra készülhettek azok az égett golyók is, amelyeket a XVIII. 30—32. kép ábrázol.

75. Gurgulya-szerű nehezékek agyagból (XVIII. 4., 8.). Rendeltesük egyelőre ismeretlen.

76. Talpcső-töredék (XVIII. 6.). Igengondos kivitelű, vöröses-színű. Kiegészítése tökéletes keresztalakot mutat.

77. Agyag karika (XVIII. 7.). Egészen lapos, de mégsem edénycseréből készült, bár az ilyenek sem ritkák a telepen.

78. Orsókarika (XVIII. 5.), kissé kónikusan kiemelkedő középsőrésszel.

79. Ismeretlen rendeltetésű agyagtárgy (XVIII. 25.). Eredetileg hengeres lehetett, de az egyik oldala lehasadt. Vastagabb vége úgy van alkotva, mintha azon állott volna. Egyoldalasan nyúlványa van, de ennek a vége letört. Hegyesedő felső végén olyan bemélyedések vannak, mint amilyenekkel az idólok haját szokták ábrázolni.

80. Emberi lábalakot utánzó edénylábak (XVIII. 14., 16., 19.). A két első többé-kevésbé hengeres, tömör. Az utóbbi belől üres és mindkét oldalán bütyök van.

81. Zsír párnás-farú idol töredékek (XVIII. 23., 29.). Lába csak az egyiknek van s az is nagyon durva kidolgozású.

82. Idól (XXI. 18.). Csak a rövid nyak és a nagyon kezdetlegesen kidolgozott arc (középen kerek lyuk és két vízszintes bevágás) van meg. Alsórésze lapos. Magassága 4,2 cm.

83. Emberábrázolásos edénytöredékek (XVII. 1., 2.). Az elsőt csak a kéz ábrázolása van meg, de csak három újjal. Az utóbbin az ismert idólokra emlékeztető hosszú nyakon bevágott szájú ábrázolás és a kar, ugyancsak három újjal. Ez az ábrázolás szabálytalan vonalakkal és ket-
tős körömcsípekkel díszített nagyobb edényen volt.

84. Női idól (XVII. 3. a. b.). Az eredeti nagyságú kép első- és hátsónézetben mutatja az összes eddigiek között legjobban kidolgozott női felső testet. Sajnos, ez is töredékes s így még mindig nem tudjuk e kultúra idolljának alakját tökéletesen rekonstruálni.

Arca csak a két szem bevágásával és a (letört) orral volt ábrázolva. Karjai helyén már eredetileg is csak csonkok voltak. Az előre álló mellek közül is hiányzik az egyik. A haj ábrázolása a homloktól kezdve összefüggő, bemélyedő egyenes vonal, amely a váll felett a nyakra is előrejön.

85. Pintaderák (XVII. 4—6. a. b. és XXI. 17.). Az első, valamennyi eddig előfordult közt a legkezdetlegesebb kivitelű. Megnyilvánult ez nemcsak az egészen esetlen formában és a szimmetria érzék teljes hiányában, aminek következtében még a szár sem került a középre s még így is ferdén áll, de a felületen lévő szabálytalanul elhelyezett zeg-zugvonalak alkalmazásában is.

A második nagyjából szegletes forma, amelynek geometriai közepében elhelyezett X alak, a díszítések kiindulása. A párhuzamosnak szánt vonalak azonban itt is tökéletlenek. A kúpos fogantyú elhelyezése tökéletesen szimmetrikus.

Sajátságos alakjánál fogva legtöbb figyelmet érdemel a harmadik darab, amelynek szabálytalan köralakú alsórésze kissé homorú. A nem összefüggően, de kereszt formában elhelyezett, négy mezőre osztott díszítés, négyszög alakban elhelyezett, szabálytalan vezetésű vonalakból alakult. Fogantyúja a köralak közepében, csonkakúposan helyezkedik el. Az utolsó darab is ehhez hasonlít. Többé-kevésbé szabályos alakja van, de a mintája teljesen lekopott.

86. Kiegészítésül a régebben ismertetett díszítésekhez utalok itt a XIX. és XX. táblán bemutatott díszítésekre, ahol a benyomott és rátett díszek kombinációjának sok újabb fajtát találja az olvasó. Feltűnőbb ezek közül a 10., 11., 13., amelyeknek a badeni kultúrával való kapcsolata már a kronológia szempontjából is figyelmet érdemel. A 14. pedig, mint az egyetlen mintás festés jön számításba. A XX. tábla domború díszítései, csak ebben a kultúrában fordulnak elő. Figyelmet érdemel, már csak a kulturának a tisztai I. kultúrával való kapcsolata miatt is a XXI. tábla 12., 14. töredéke, ahol a vonalvezetés elárulja az eredetet. A 21. szintén szarvas állatot ábrázol.

87. A köeszközök (XVIII. 1—3., 9—10., 39—41.) típusa nagyjából megegyező. Figyelmet érdemel a szarvas agancsba foglalt kővéső (XVIII. 10.).

88. A csonteszközök közt az ismert kanalakon (XXI. 11., 20.), csont lyukasztókon (XXI. 2., 9., 10.) kívül főleg a szépformájú kések (XXI. 1.) és a gondosan kidolgozott, két végükön hegyes horgok (XXI. 3., 4., 8.) és gyűrűk (XXI. 5.) érdemelnek figyelmet.

89. Utoljára említjük itt azt az agyagból égetett horgot (XXI. 7.), amelynek gyakorlati rendeltetésében, az anyagszerűtlenség miatt is kétkednünk kell.

90. Az ékszert csupán egy átfúrt fog és két kőből készült amulett képviseli (XXI. 6., 15., 19.).

Az itt felsorolt anyag, a már többször is hivatkozott összefoglaló munkában közöltekkel együtt, tökéletes képet nyújt ennek a kultúrának valóban gazdag formakészletéről.

Megfigyeléseink és az anyagból leszűrhető eredmények alapján a közeljövő egyik legsürgősebb feladatának tartjuk e kultúra teljes néprajzi képének megrajzolását.

Dr. Banner János.

Ausgrabungen zu Kotacpart bei Hódmezővásárhely.

(Hierzu die Tafeln XIII—XXII. 1—9., 13.)

Von den Erfahrungen, die wir gelegentlich der Ausgrabungen zu Kotacpart, im Meierhof von Ernő Vata machten, haben wir auf den Seiten dieser Zeitschrift schon dreimal gesprochen. Bei der ersten Gelegenheit haben wir über jene Beobachtungen und Funden berichtet, zu denen wir während der Probegrabungen von Mihály Párducz im Herbst 1932 gekommen sind.¹ Bei der zweiten Gelegenheit² machten wir das neolithische Material bekannt, das wir bei der Grabung im Herbst 1932 gefunden haben. Das drittemal haben wir einzelne Teile der Ergebnisse der Grabung vom Jahre 1933 mitgeteilt. Die grösste Aufmersamkeit verdient unter diesen die Ausgrabung der neolithischen Hütte und der Versuch der Rekonstruktion derselben an Ort und Stelle,³ ferner das äneolithische und kupferzeitliche Gräberfeld.

Jetzt möchten wir von den sonstigen Beobachtungen und von dem reichlichen Fundmaterial der Grabungen der Jahre 1933—1934 reden, damit wir uns von der Formenauswahl der III. Periode der Theisskultur und von dem Material, das in den hier erwähnten Arbeiten schon früher bekannt gemacht worden ist, ein klares Bild schaffen können. Diese Zusammenstellung unterstützt in allem das Material, das im Laufe der Grabungen der amerikanischen Schule,⁴ in — unter jugoslavischer Besatzung stehendem — Starčevo (Sztarcsova) zum Vorschein gekommen ist und dessen Fundumstände, wie wir es am Schauplatz der Grabung im Herbst 1933 erfahren konnten, mit den Erscheinungen, die wir in unseren Fundorten wahrnehmen, vollständig übereinstimmen und dasselbe Kulturbild zeigen, wie diese.

¹ Dologzatok, Bd. VIII. S. 103—110 und Tafeln XLII—XLIII.

² a. a. O. S. 13—15. und die dem Text entsprechenden Tafeln.

³ a. a. O. Bd. IX—X. S. 54—84 und die Tafeln XI—XIX.

⁴ Excavations at Starčevo Yugoslavia Seasons 1931. and 1932. A preliminary Report. (American School of Prehistoric Research. Bulletin. 1933. Nr. 9. 33—54. l.)

Nur eine einzige Frage bleibt offen: die chronologische Einordnung dieser Kultur. Die neueren altserbischen Beobachtungen unterstützen nämlich unsere Chronologie nicht, sie sind sogar vollständig dagegen und datieren diese Kultur an den Beginn des Neolithikums. Man hat in Starčevo keine chronologischen Beobachtungen machen können, aber wir dürfen an der Genauigkeit anderer Grabungen nicht zweifeln, um so weniger, als bei uns auch bis jetzt keine genaue stratigraphische Beobachtung zur Verfügung steht. Die Angaben der Literatur sind — wie wir sahen — nicht immer verlässlich,⁵ aber auf den gut beobachteten Fundorten zu Hódmezővásárhely (die Meierhöfe Zsoldos-, Kovács-, Vata und der Hügel Hámszárító) ist keine andere neolithische Kultur, wenn auch Denkmäler der späteren Kulturen hie und da vorkommen. Von den Ergebnissen der genauen Beobachtungen werden wir gezwungen sein, insofern sie auch auf unserem Gebiet geltend gemacht werden müssen, unseren bisherigen Standpunkt zu revidieren, da ja derselbe auch damals nur auf Grund mit grösserer Sicherheit festgestellter stratigraphischen Angaben eingenommen wurde.⁶

Der Fundort zu Kotacpart ist von einer sehr grossen Ausbreitung und befindet sich unmittelbar am Ufer der Tére-Ader. Seine Spuren haben wir in dem Meierhof von Ernő Vata vorläufig in der Länge von 140 m finden können. Er läuft wahrscheinlich auch weiter, was das reichliche Fundmaterial des 30 m langen Grabens rechtfertigt, den wir durch das Ackerfeld von Frau József Lukács gegraben haben. Nach diesen 30 m kann es aber wenigstens durch zusammenhängende Erscheinungen nicht nachgewiesen werden. Dies beweist auch die Grabung von Jahre 1934 als aus den Versuchs-Gräben, welche diese Linie überschreiten, Streufunde zum Vorschein gekommen sind.

Nach der Feststellung von Mihály Párducz hört der Fundort bei dem Ackerweg, welcher neben dem Meierhof führt, nicht auf, sondern er reicht augenscheinlich auch auf das benachbarte, vorläufig unzugängliche Gebiet hin. Es ist möglich, dass er sich mit kleineren und grösseren Unterbrechungen bis zum Überschwemmungsgebiet der Theiss hinzieht, aber auch das ist nicht ausgeschlossen, dass die ähnliche Ansiedlung, welche auch auf eine grössere Entfernung wahrnehmbar ist und mit dieser aus gleicher Zeit stammt, damit in keinem Zusammenhange steht.

Spuren von Ansiedlungen haben wir am Ufer derselben Ader in dem Meierhof Bakay wahrgenommen, der auf 1.5 km von hier entfernt liegt, wo wir aber im Jahre 1934 Fundmaterial der I. Theisskultur und der III. Bükkerkultur gefunden haben, welches mit dem Material der Bronzezeit vermischt war,⁷ weiter auf eine Entfernung von 1 km haben wir aber auf dem noch bestehenden Teile des im Überschwemmungsgebiet liegenden

⁵ Dolgozatok, VIII. S. 16—31.

⁶ a. a. O. Bd. VIII. S. 47.

⁷ Siehe den Bericht von J. Banner und A. Bálint über die Neolithische Ansiedlung von Szakálhát in diesem Bande.

Hámszárítóhalom eine Ansiedlung der III. Theisskultur von reinem Material ausgegraben.⁸

Nach den bisherigen Erfahrungen ist es leicht anzunehmen, dass die Ansiedlung in dem Meierhof Vata und in den sich daran anschliessenden Teilen in einer Länge von 2—300 m sich ausdehnt. Ihre Breite kann natürlicherweise nicht überall die gleiche sein. Die bisher beobachtete grösste Breite betrug 45 m. Wir müssen also damit rechnen, dass ihre ganze Ausdehnung 10,000 m² übertrifft.

Auf einer so grossen Ansiedlung kann man in günstigen Falle auch die Entwicklung gut beobachten, aber darüber kann man hier nicht sprechen, und zwar darum nicht, weil die Ansiedlung nicht nur einschichtig ist, sondern die vom Gesichtspunkte solcher Beobachtungen aus wichtigen Wohnungen liegen — wenn auch zumeist in zerstörtem Zustande — in einer Schicht und zwar am höchstliegenden Teile des Aderufers. Eine Ausnahme haben wir nur an einer einzigen Stelle wahrgenommen, aber auch dort haben wir die Stelle des Hauses nicht sicher feststellen können. Aber es fehlt auch das Gräberfeld, in dem auch die Reihenfolge der Gräber irgendein Bild von der Entwicklung geben könnte. Es gibt zwar Gräber, aber diese liegen zerstreut ohne jede Beilage so, dass die Feststellung ihrer chronologische Reihenfolge unmöglich ist.

Wir müssen also die Gleichzeitigkeit der hier gefundenen Hüttenruinen und des in ihrer Umgebung ausgegrabenen Fundmaterials supponieren, was auch die Typen rechtfertigen werden.

In der Ansiedlung, — wie wir es schon in unserer vorangehenden Arbeit feststellten — haben wir die Denkmäler mehrerer Zeitalter gefunden, zwar nicht geschichtet und doch getrennt, und zwar die Denkmäler der III. Periode der Theisskultur, der Kupferzeit, der Bronzezeit, des Hallstät-, Jazygen-, Germanen- und des ungarischen Mittelalters.⁹

Bei ihrer Absonderung kam uns ausser den Typen der Umstand zu Hilfe, dass sie immer näher der Oberfläche vorgekommen sind und, wenn sie nicht zum Material eines Gräberfeldes hingehörten, lagen sie entweder zerstreut, oder in kleineren Flecken.

Das Äneolithikum und die Kupferzeit hätte von allen diesen die III. Theissansiedlung am meisten gestört, aber der grösste Teil deren Material lag in zusammenhängenden Friedhöfen, wie ich davon schon früher Mitteilung gemacht habe.¹⁰ Die jetzige Meierhofansiedlung hat mehr gestört; ihre zerstreuten Gebäude standen der Forschung im Wege und zwar aller Wahrscheinlichkeit nach gerade dort, wo die neolithischen Wohnungen stehen konnten.

Obschon diese Gebiete bei der Grabung ausgelassen werden mussten liessen sie doch die siedlungsgeschichtliche Beobachtung zu, dass der

⁸ Siehe den Bericht von Gyula Török über die Probegrabung in diesem Bande.

⁹ Dolgozatok. Bd. IX—X. S. 73.

¹⁰ Siehe a. a. O. S. 57—73.

Mensch aller Zeiten zur Ansiedlung die zweckmässigste, die grösste Sicherheit bietende Stelle gewählt hatte. Und gerade diese siedlungsgeschichtliche Beobachtung ist es, welche die volle Lösung der chronologischen Festsetzung noch immer nicht gestattet. Es ist beinahe unmöglich, dass dort, wo die Kontinuität der Ansiedlung von dem Äneolithikum durch das ungarische Mittelalter bis zu den heutigen Tagen nachweisbar ist, gerade in dem Neolithikum unterbrochen worden wäre, wo doch jede neolithische Kultur in der unmittelbaren Nähe vorzufinden ist.¹¹

Der Leser findet die auf den drei verschiedenen Stellen beobachteten Erscheinungen auf der beigeschlossenen Karte, wo man auch ihre gegenseitigen Beziehungen feststellen kann. — Das Studium der Karte wird erleichtert durch die beigegefügte Zeichenerklärung.

Wir haben schon von den Gräbern, die auf diesem Gebiete aus der Kupferzeit und Äneolithzeit im Jahre 1933 ausgegraben wurden, ausführlich berichtet. Im Jahre 1934 fanden wir noch ein Grab, mit dem die Zahl der Gräber auf 26 stieg. Die daselbst bekannt gemachte Zahl der äneolithischen Gräber vermehrte sich von 7 auf 16. Die in den Gräbern gefundenen Gefässe sieht man auf dem XXII. 2., 6., 7., 8. Bild, samt denjenigen, die am selben Ort als Streufunde zum Vorschein gekommen sind. (XXII. 1., 3., 4., 5., 9., 13.)

Die Zahl der Gräber, die zu der III. Periode der Theisskultur gehören, ist 8. Zu diesen kommt noch das dreifache Grab (Abb. 1.), welches wir im Jahre 1934 auf dem Grund einer drei Meter tiefen Grube gefunden haben. Die Gräber liegen immer in Abfallgruben und enthalten Hockerbestattungen ohne Beigaben.

In der Ansiedlung sind auch fünf ungarische Gräber aus dem Mittelalter gewesen, aber auch diese haben keine Beigaben gehabt. Die Zeitbestimmung haben die in ihrer Umgebung vorgefundenen charakteristischen Gefässe möglich gemacht.

In einer einzigen Grube fanden wir Gefässe von germanischem Typus, samt einem charakteristischen Kammfragment. Dies ist die erste derzeitige Spur solcher Siedlungen auf unserem Gebiete.

In den Abfallgruben lagen in grosser Menge Scherben Knochen, Muschelschalen, Schneckenhäuser und andere Abfälle. Das Material derselben lieferte die Formenauswahl dieser Kultur, durch deren Darstellung wir das von dieser Kultur schon früher mitgeteilte ergänzen wollen.¹²

Die Tafeln XIII—XVI. zeigen die Formen der Gefässe, die Tafeln XIX—XX. hingegen bringen neuere Angaben zu den Verzierungsformen und Verzierungsweisen, welche wir in dem oben erwähnten Bericht mitgeteilt haben. Das 3 a. b. Bild der Tafel XVII., 23., 29. der XVIII. und 18.

¹¹ Siehe den erwähnten Bericht von Banner und Bálint und die Abhandlung über die Denkmäler der Badner-Kultur von dem Berichterstatter, die ebenfalls in diesem Heft zu finden ist.

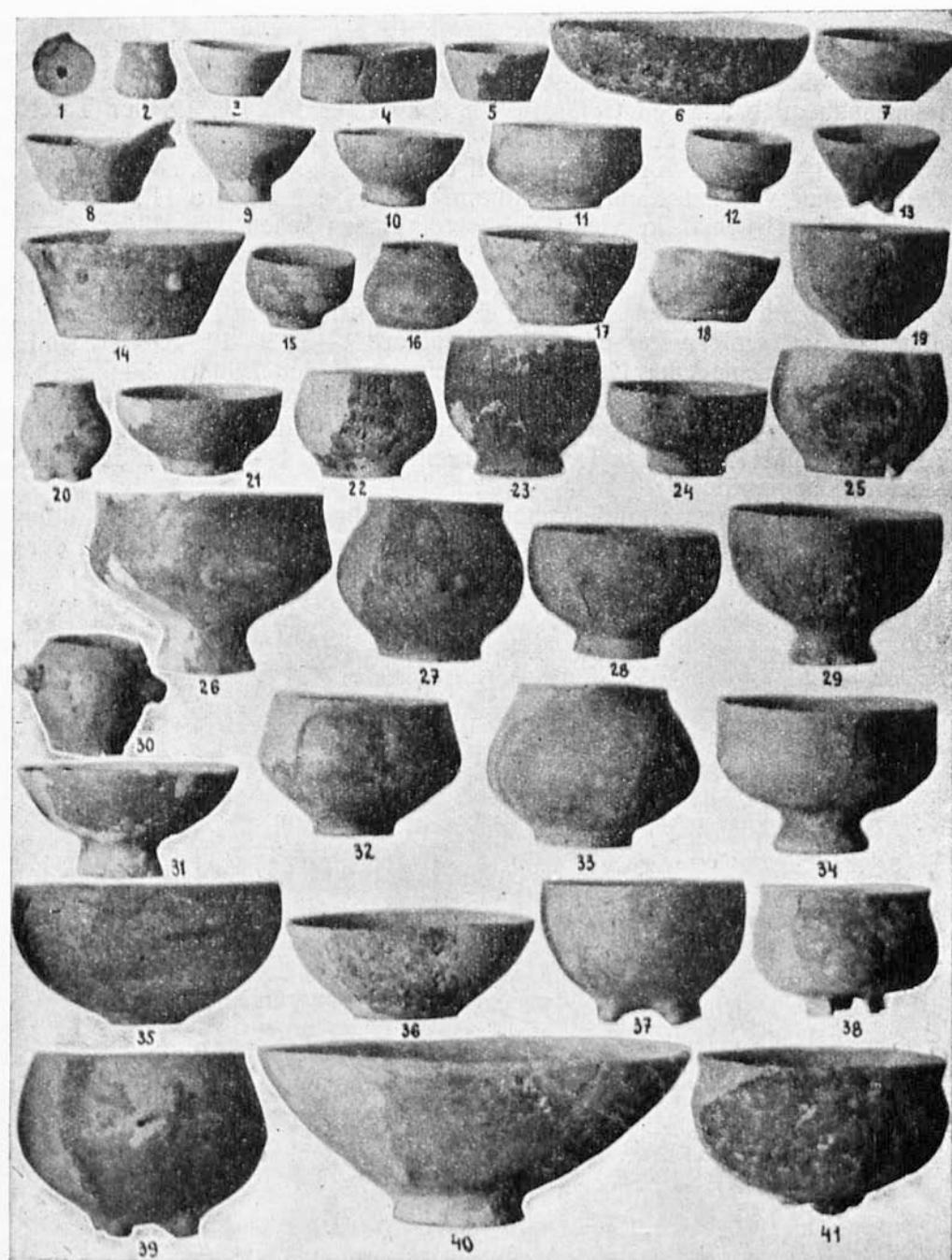
¹² Dolgozatok, VIII. S. 32—48. Tafeln I—XLI. und IX—X. S. 57—73. Tafeln XI—XIII.

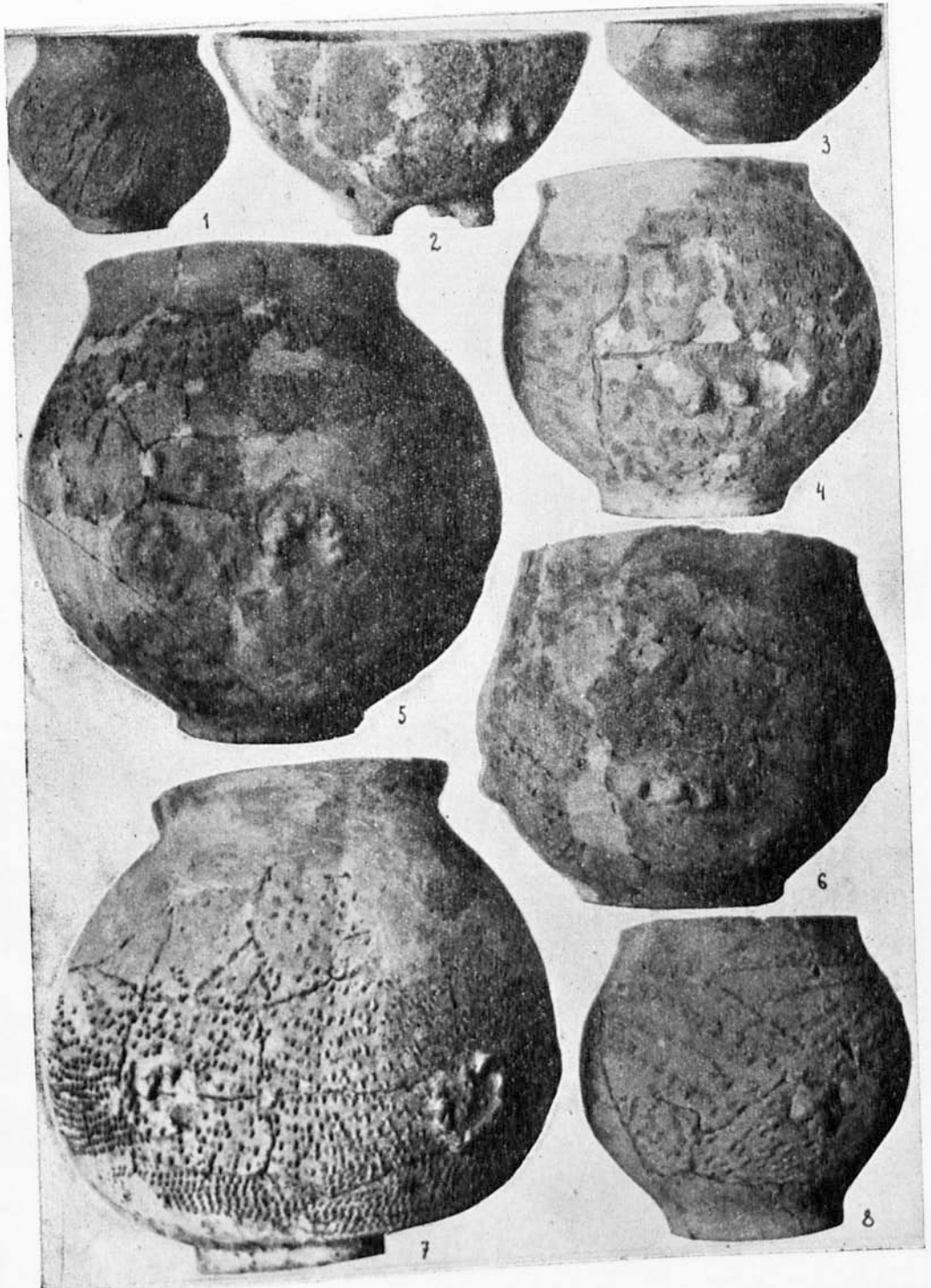
der XXI. macht neuere Idolen bekannt. Auf den Bildern 1. und 2. der Tafel XVII. sind reliefartige Menschen-Darstellungen zu sehen. Ihre Spuren muss man auch auf den Gefässfüssen der Bilder 14., 16., 19. der Tafel XVIII. erkennen. Auf den Bildern 30., 31., 32., 36., 37., 38. derselben Tafel veranschaulichen wir Kinderspiele, auf den Bildern 4. und 8. spulenartige Gegenstände von unbekannter Bestimmung. Auf den Bildern 11., 13., 17., 18. sind die Bruchstücke vieler Schöpfgefässe zu sehen. Die Bilder 20—22., 26., 28. zeigen die neulich zum Vorschein gekommenen Typen der schon früher erwähnten Leuchtergefässe. Die Bilder 15., 24., und auch das Bild 13. an der Tafel XXI. sind ebenfalls Formen von Leuchtergefässen, aber auf tierförmigen Füssen. Auf den Bildern 1—3., 9—10., 39—41. sind Beile von verschiedener Grösse. Wir zeigen auf den Bildern 4—6. a. b. der Tafel XVII. und auf dem Bild 17. der Tafel XXI. neulich zum Vorschein gekommene Pintaderas. Die Bilder 6., 15., 19. der Tafel XXI. zeigen Amulette, Bild 7. eine aus Lehm gebrannte Angel, 1—5., 8—11. und 20. sind Knochengeräte.

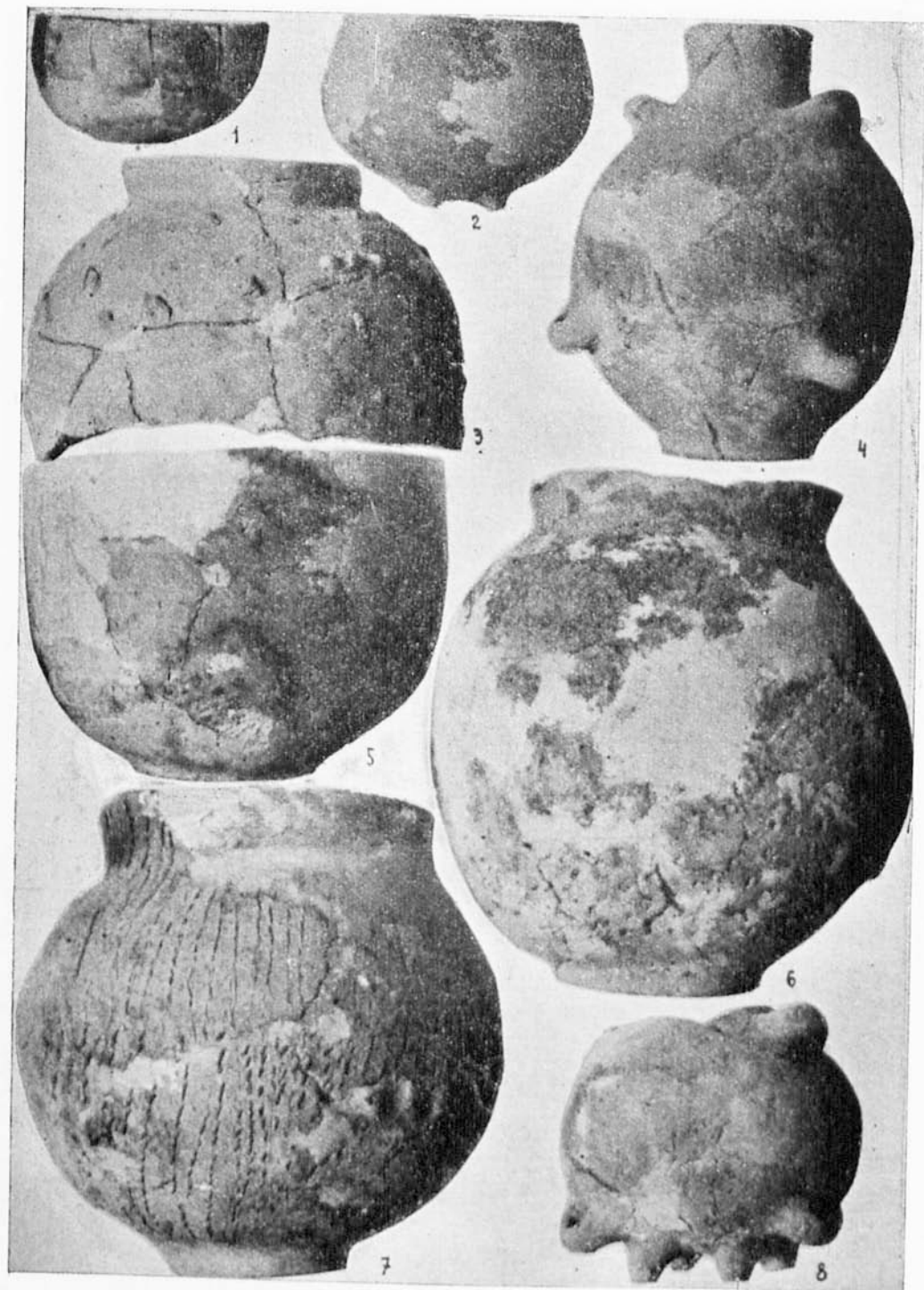
Alle diese Gegenstände gehören zum Gebrauchsgerät dieser Kultur aus den eine vollständige Darstellung des ethnographischen Bildes in der nächsten Zukunft gelingen wird.

J. Banner.

Tafel XIII. tábla.

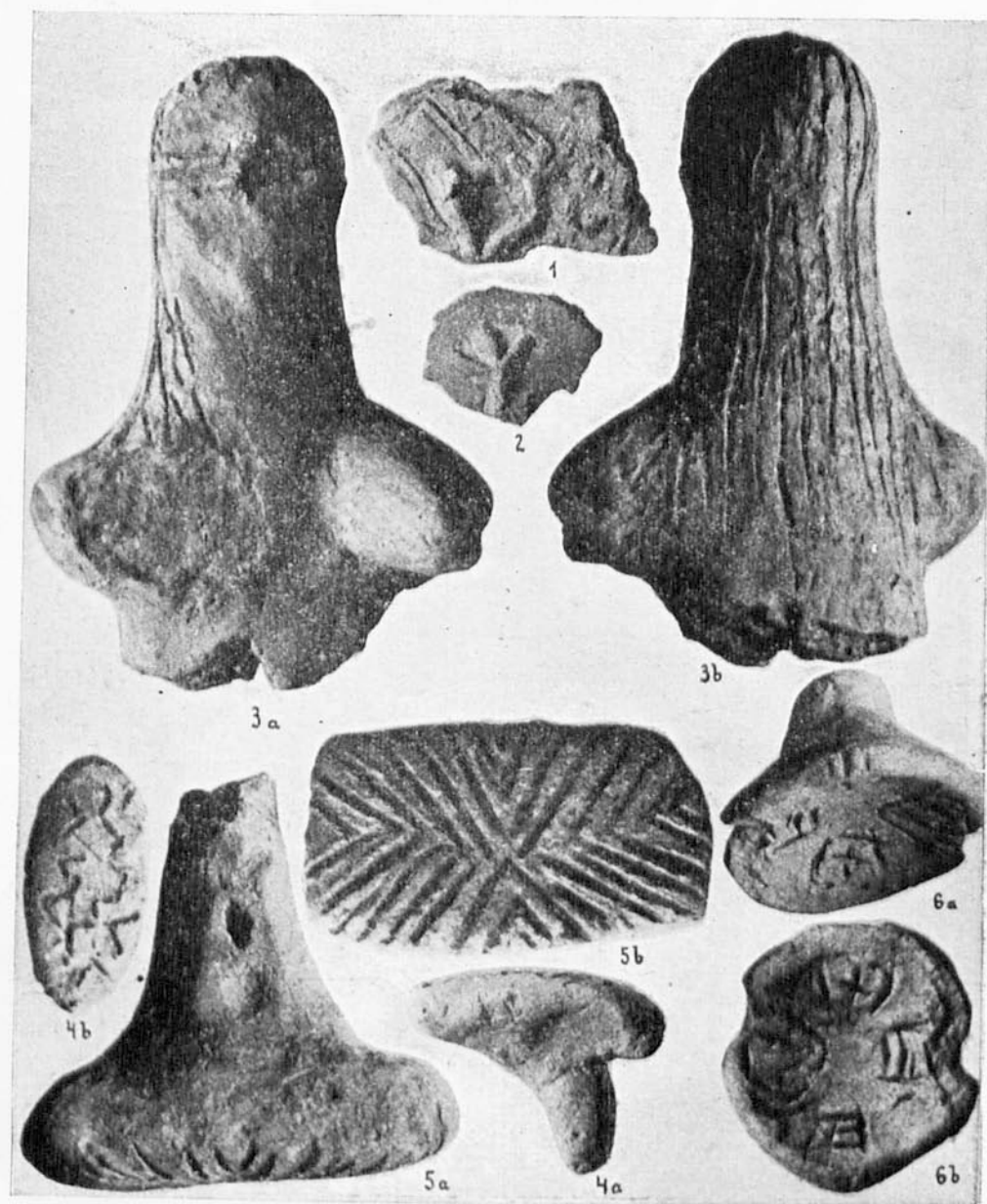
1

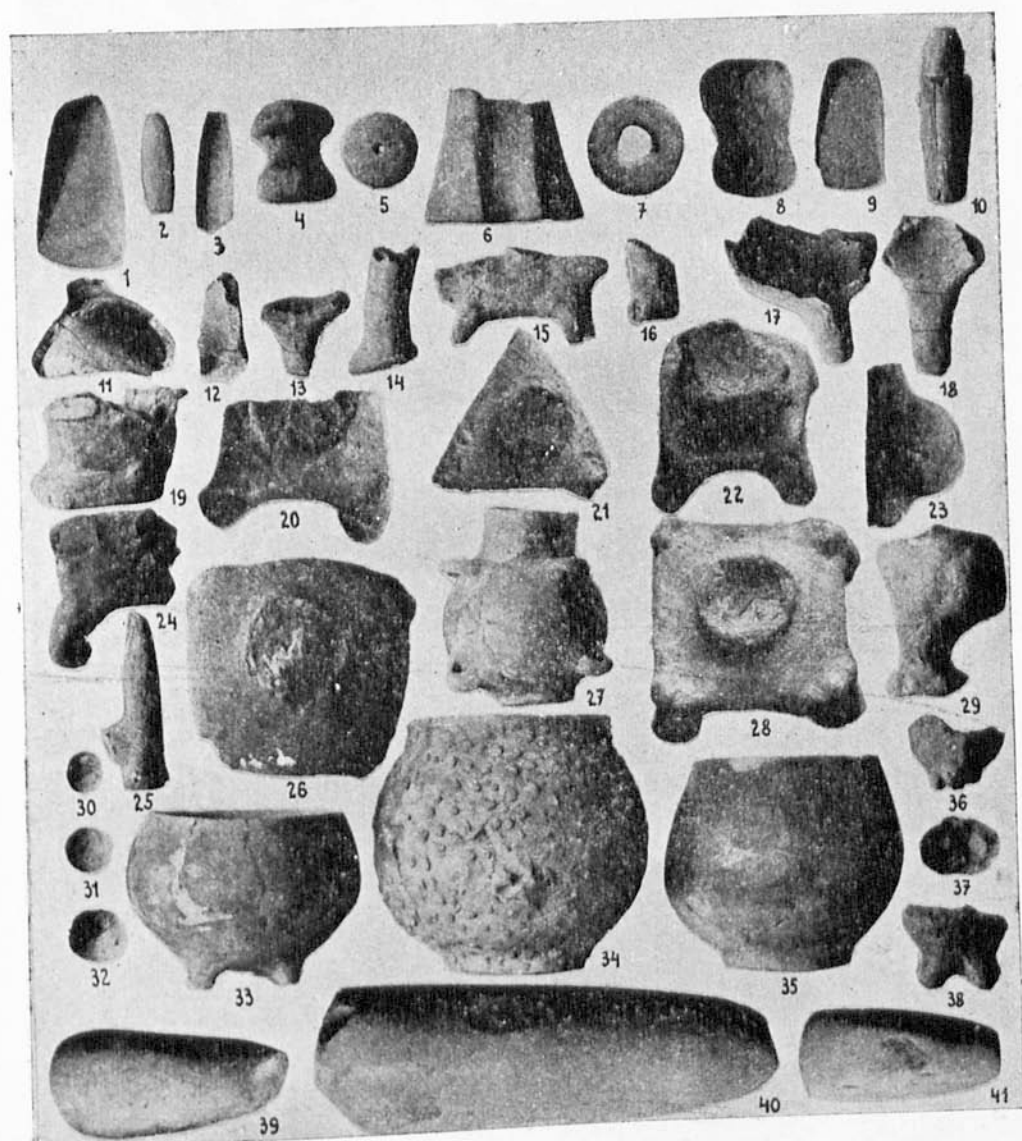

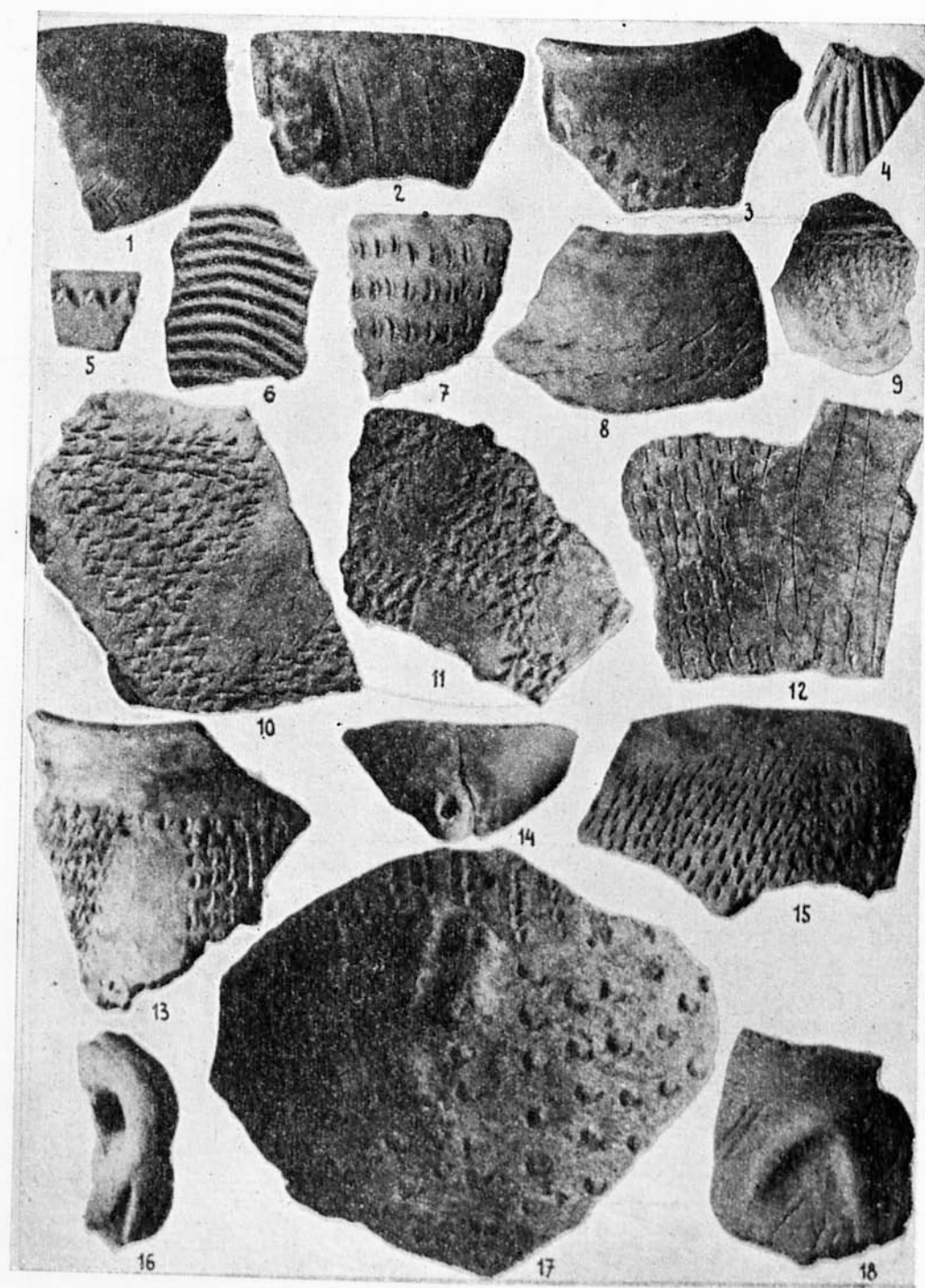
2

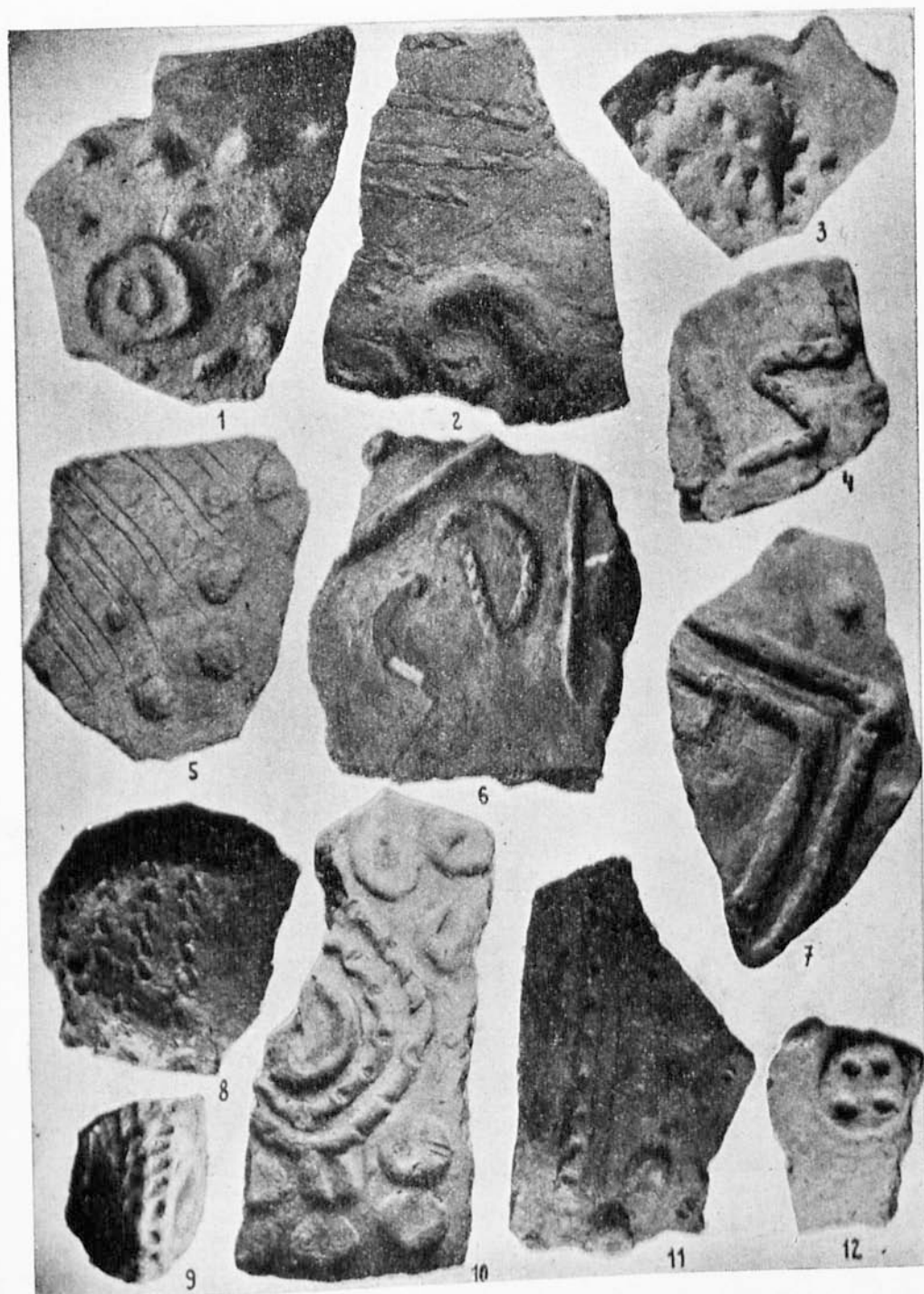

3

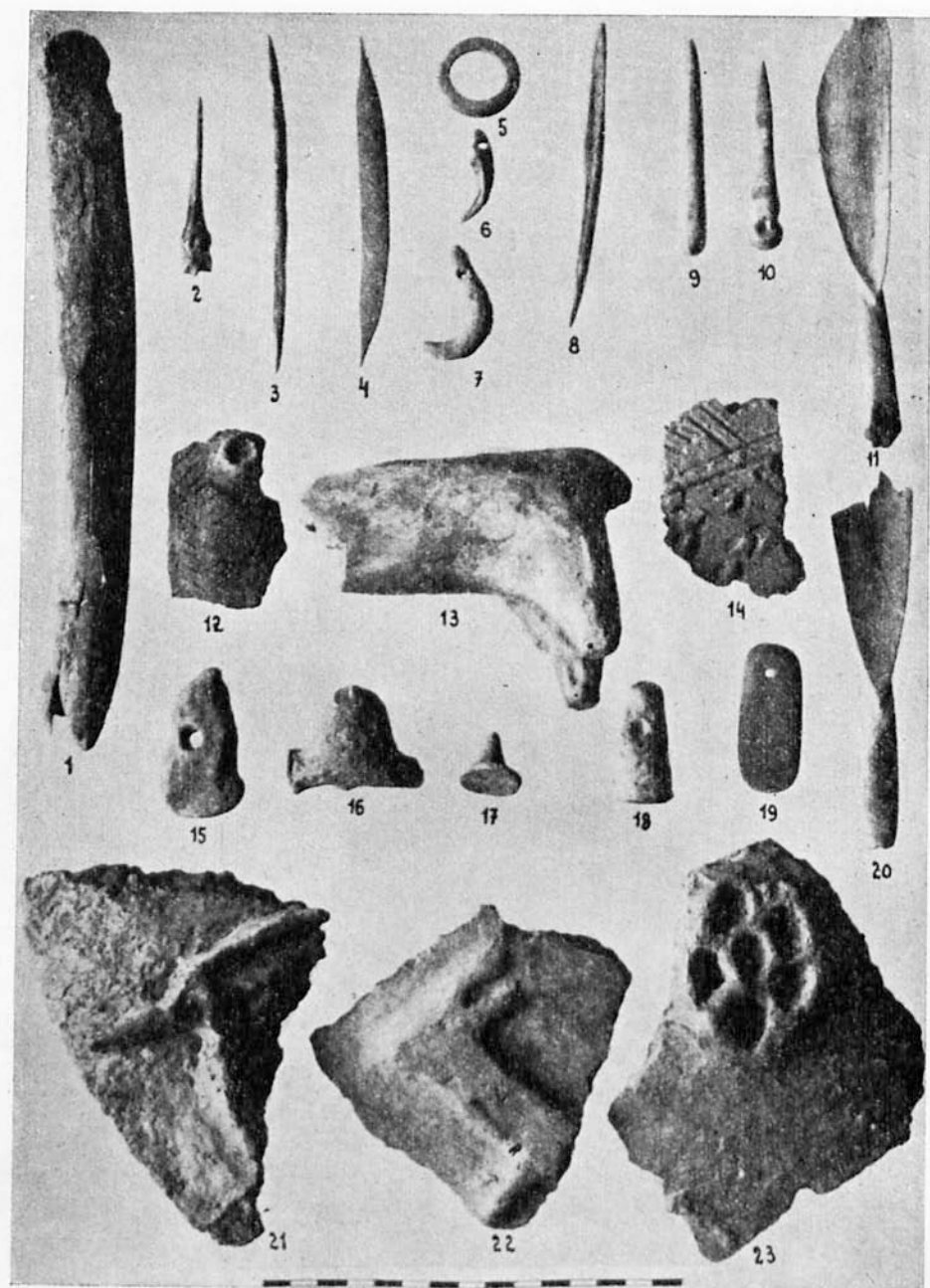

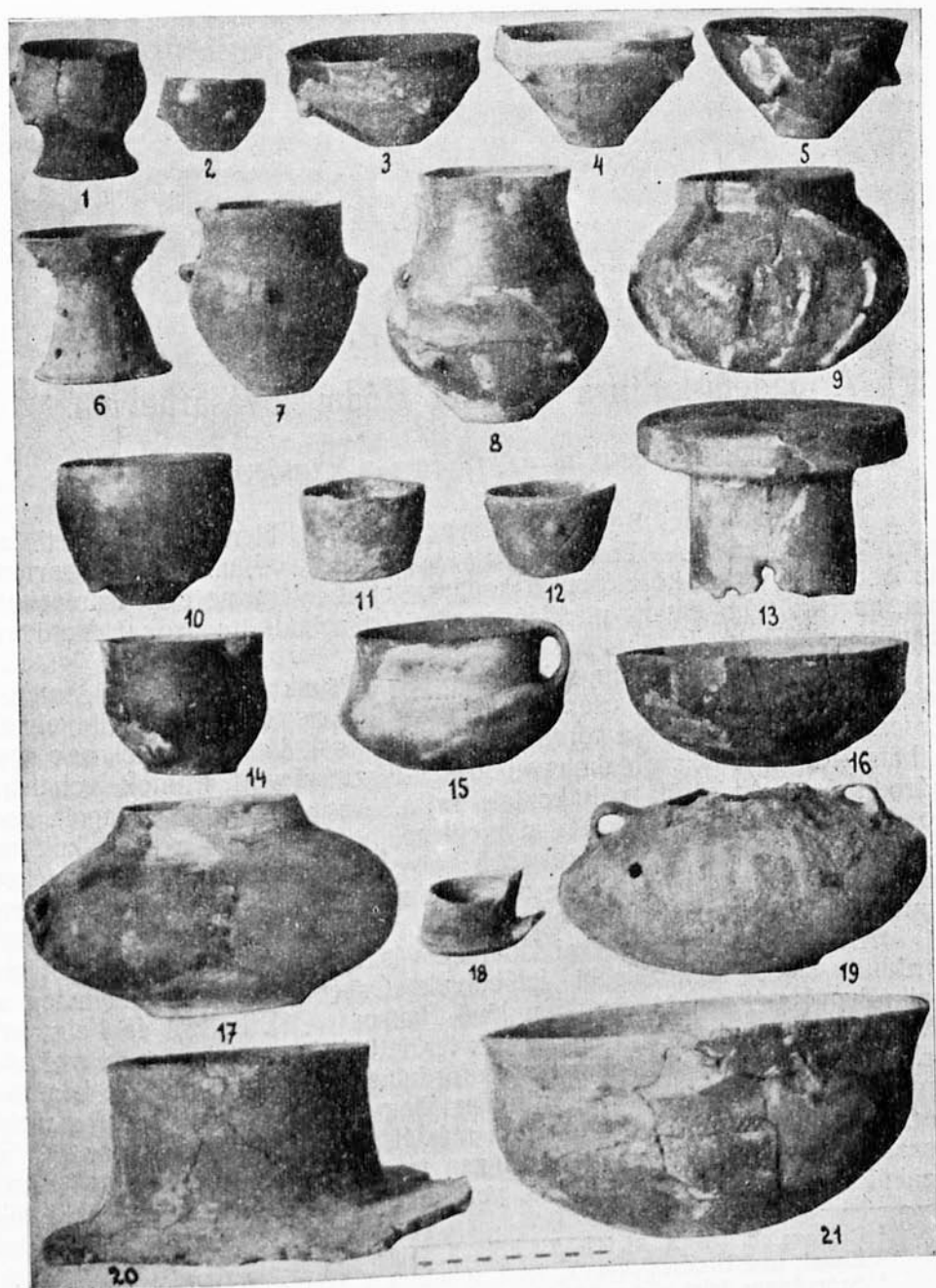

Tafel XXI, tábla.

A badeni-kultura emlékei Hódmezővásárhelyen.

(Idetartozik a XXII. 10—12., 14—21. és a XXIII—XXV. tábla.)

1934 szeptember 3-tól 8-ig, özvegy Banga Péterné bodzásparti tanujában ásattunk. A Tére-fok lapályából kiemelkedő, u. n. Bodzásparton, az iskola közvetlen közelében, a kanászgyerek találta az első cserepeket, aki, az iskolában kapott utasítás szerint, beszolgáltatta azokat Moldvay Sándor tanító úrnak.

A közelben dolgozván, még aznap tudomásunkra jutott a lelet, amelyben igen sok jellegtelen cseréptöredék között, csupán egyetlen figyelmet érdemlő darab volt. Ez a töredék, tál darabjának látszott, amelynek úgy a külső-, mint a belsőoldala geometrikus-díszítésű volt. Pontok, vonalak, háromszögek és körök váltakoztak rajta. Anyaga durván iszapolt, gorma, szemcsés volt. Nem lehet meglepő, hogy itt, ahol a tiszai-kultura I. és III. periódusának emlékei több helyen is előfordulnak, a töredéket nem ismertük fel azonnal, bár a gyanú megvolt, hogy a badeni-kultura emlékei közé tartozik.

A badeni-kultura emlékei Hódmezővásárhely területén eddig nem fordultak elő. A legközelebbi lelőhelyek Ószentivánon,¹ Kecskeméten a Szikrában,² a Tisza túlsópartján lévő Bakson³ (XXII. 15.) és Felgyőn⁴ (XXII. 19.) vannak. Ezek a lelőhelyek területüinktől meglehetősen távol esnek. Éppen ez az aránylag ritka előfordulás adja meg a leletek jelentőségét, amit még növel az a körülmény, hogy ugyancsak a Tére-fok mellett, az ettől a helytől légvonalban másfél km-re fekvő Kotacparton,⁵ a tiszai-kultura III. periódusába, az innen további másfél km-re fekvő u. n. Szakáldombon⁶ a tiszai-kultura I. periódusába tartozó, de erős bükki re-

¹ Dolgozatok, IX—X. kt. 44—53. l. és X. tábla.

² Eiszeit und Urgeschichte, V. 79. l. A leletek a kecskeméti múzeumban vannak.

³ Szórványos lelet a szegedi múzeumban: 12. o./1911. szám.

⁴ Szórványos lelet ugyanott: 17/1889. szám.

⁵ Dolgozatok, VIII. kt. 13—16. l. és az ott hivatkozott táblák; IX—X. kötet 54—57 és 74—76. l.; XI. kt., e közleményt megelőző beszámoló.

⁶ Lásd Banner J. és Bálint A. beszámolóját e kötetben.

miniscenciákat mutató, az innen további egy km-re fekvő Hámszárító-dombon,⁷ ugyancsak a tiszai-kultura III. periodusába tartozó telepeket tártunk fel. És ezek a telepek egymással nem érintkezhetek, egymás anyagával zavarva sehol sem voltak, ami még a közlekedés akkori kezdetleges állapota mellett is kizártnak tekinthető volna e kulturák egyidejűsége esetén. Egymás után következtek ezek a kulturák s a legfiatalabb köztük a badeni-kultura, amelynek a magyarországi aeneolitikummal való erős kapcsolata az ismertetendő leletek alapján is mindinkább valószínűnek látszik.

Az ásatást a kiemelkedő parton, az egykori vízfolyás irányára derékszögbenálló kutatóárokkaival kezdtük. Ennek az ároknak északi vége a bodzásparti gazdakör épületének déli sarkától keletre 50 m-re, innen a déli iránytól 10 fokos keleti elhajlással 30·13 m-re volt. Az árkok húzódási irányát mindvégig megtartottuk, de a hosszúságuk, a szükséghez mérten, erősen megrövidült. Ez magyarázza meg, hogy a feltárt terület alakja nagyon szabálytalan. Amíg ugyanis a kezdő árok 22 m, az utolsó csak 7 m hosszú. Az eddig feltárt terület kereken 120 m².

Az egész terület szelvénye, hacsak gödör nem zavarja meg, a következő elhelyezkedést mutatja:

A felső humusztakaró 20 cm. Ebben csak nagyon kivételesen fordulnak elő cserepek. Ez alatt 40—45 cm vastag kulturréteg következik, bőséges cserépanyaggal, amelynek egyöntetűségét csak látszólag zavarják meg azok az edényfülek, vagyis inkább átfúrt bütykök, amelyek az aeneolitikum e vidéken annyira jellegzetes emlékeivel egyeznek. Ezek mindenkor keverten jelentkeznek a badeni-kulturát jellemző nagyfülű, és benyomottdíszítésű edények töredékeivel. Fontos ez már csak azért is, mert ez az együttes előfordulás, ha nem is a sokáig tartó egyidejűség, de az egymással érintkezés kétségtelen bizonyítéka. A legalsó réteg 10—15 cm vastag. Ennek a földje erősen meszes, de cserepek csak elvétve fordulnak elő benne. Az ezalatt következő rész már háborítatlan, hacsak gödör nem mélyed bele.

Ez a rétegződés csak ott változik meg, ahol gödrök jelentkeznek, de ez, az eddig feltárt területen csak háromszor fordult elő. Ezek közül az első a meszesréteg alatt kezdődött és innen még 60 cm-re nyúlt le. Alakja szabálytalan volt, de nagyjából 120×130 cm átmérőjű köralakú. A második ugyancsak a meszesréteg alatt kezdődött s még 105 cm-re nyúlt le. Kiterjedése az előbbinél jóval nagyobb volt. Ez is többé-kevésbé köralakú, 190—195 cm átmérővel. A harmadik alakra és elhelyezkedésre is elűt a másik kettőtől. Ennek a kezdete már közvetlen a humusz alatt megtalálható s területén a többi hely jellegzetes meszesrétege egyáltalában nincs meg. Szabálytalan alakjának átmérői 290 és 250 cm hosszúak. Mélysége 186 cm. Tehát valamennyi közt a legnagyobb.

A három gödör közül a két elsőnek anyaga ugyanabból a kulturából

⁷ Lásd Török Gyula beszámolóját e kötetben.

való, sőt néhány jelentéktelen szórványdarabtól eltekintve csupán néhány edényhez tartozik. A harmadik gödör anyaga kevert s túlnyomóan az aeneolitikum anyagából való. Az előbbi kettővel szemben hulladékgödörnek tekinthető, amelyben cserép- és csont-töredékeken kívül egy gyermekkoponya több darabja is előkerült, néhány aeneolitikus edénnyel együtt.

Az egyik gödör közelében, 25 cm mélységben délnyugat-északkeleti irányítású, kinyújtózottatott gyermekcsontvázat találtunk. Korát — ámbár a csontváznak melléklete nem volt — minden valószínűség szerint azok a gyérszámmal előforduló, jóliszapolt, szürkeshínű cserepek határozzák meg, amelyek itt-ott a felső humuszrétegben fordultak elő. Valószínűleg a jазig-időkből származik.

Ugyanerre a korra utal az a tűzhely maradvány is, amely az első árokban, szintén 35 cm mélyen, töredékes állapotban bukkant elő. Ezen kívül volt még egy tapasztott tűzhely, amely kétségtelenül a badeni-kultúrához tartozott. Ez közvetlenül a meszesréteg fölött feküdt, erősen töredezett állapotban, de eredeti helyén. Vastagsága 3 cm, kiterjedése, szabálytalan köralakban, 45×50 cm.

Egy helyen, közvetlen a meszesrétegen találtunk egy magábanálló féledényt, amelynek a fekvése arra enged következtetni, hogy nem véletlen folytán került a helyére, hanem gondosan helyezték ide.

Mindössze ezek azok a jelenségek, amelyeket az aránylag kis területen megfigyelhettünk. Valamennyi között a legutóbb említett edény és a két badeni gödör érdemel nagyobb figyelmet.

Az aeneolitikus cserepeket tartalmazó nagy gödör első pillanatra zavarólag hatott, mert ez, az időrendben feltétlenül későbbi anyag, látszólag a badeni anyagot tartalmazó réteg alól került ki. Igaz, hogy ebben a rétegben is előfordulnak az aeneolitikum emlékei. Zavart azért, mert a stratigráfiai elhelyezés látszólag az eddigi kronológiai megállapítás ellen szólt. Csakhogy a két kultúra emlékei a gödörben is keveredtek, ha az aeneolitikus anyag nagyobb számmal is volt képviselve. Az első szelvény kibontása aztán tisztázta a helyzetet.

Az a réteg, amelyben a cserepek eddig képviselve voltak, a gödör felett hiányzott, holott eddig és ezután is az egész felásott telepen mindenütt megvolt. Hogy ezt a réteget a gödör ásása bolygatta meg, az kétségtelen. A gödröt pedig még abban az időben áshatták, amikor ez a két kultúra időrendben érintkezett egymással, de a fejlődés már erősebben az aeneolitikum ismert irányában tolódott el. Valószínű, hogy a gödör ásása előtt itt is megvolt ez a közös kulturréteg, amelyben viszont még az aeneolitikum emlékei vannak gyengébben képviselve, tehát abból az időből való, amikor a két kultúra egymással érintkezni kezdett, ami a két kultúra közös díszítő elemein is kimutatható.

Határozottan aeneolitikus eredetűek itt azok a talpcsőtöredékek, amelyeknek sűrűn elhelyezett lyukakkal díszített darabjai és a hegyes bütyökben végződő, két oldalt bevágott, fülszerű díszítései, a peremen elhelyezkedett bevágásai és sorban elhelyezkedett benyomott pontjai min-

denben megegyeznek a kotacparti temető anyagával.⁸ Az ott és itt előforduló benyomott pontdíszítéseknek még a vonal vezetése is egyezik egymással, úgy az aeneolitikus, mint a badeni anyagban.

A badeni anyag széles fültöredékekkel, pontdíszítéssel, darabokkal, jellegzetes lapos, átfúrt fülekkel s néhány aeneolitikus formára nagyon emlékeztető, mindkét oldalon csak félig átfúrt füllel van képviselve. Ezekre az egyezésekre még vissza kell térnünk, mert a két kultúra kapcsolatát ezek mutatják a legjobban.

Az aeneolitikus anyagból három egész edény is előkerült. (XXII. 10—12.) Ezeket se lehet későbbre datálni, jóllehet a Kotacparton előfordult rézkori temető edényformáira is hasonlítanak. De az ottani két temető különböző anyaga megkívánja a korszerinti szétválasztást még akkor is, ha a köztük levő időkülönbség kicsinek is látszik.

A legnagyobb edény (XXII. 10.) magas csésze formájú, kissé kihajló peremmel. Feneke enyhe homorulat után csonkakúposan ugrik ki s erősen profilált. A homorulat kezdeténél éles határvonal látszik. Ezen helyezkedik el az a négy, lefelé irányított bütyök, amelynek elhelyezése nagyon hasonlít az egyik kotacparti példányhoz.⁹ Az edény közepes iszapolású, világos-, helyenként sötétszürke. Szája 11·1, magassága 9·5, feneke 3·8 cm.

A másik edény (XXII. 12.) csonkakúp alakú, enyhén profilált fenékel. Teteje és feneke kissé félgömbösen találkozik. Két ellentétes oldalán egy-egy bütyök van. Szürke színű, vöröses foltokkal. Szája 8·6, magassága 5·2—5·8, feneke 4·4 cm.

A harmadik példány (XXII. 11.) szintén csészeformájú, de semmi díszítés, vagy tagoltság nincs rajta. Kidolgozása úgy a forma, mint a kivitel tekintetében nagyon kezdetleges. Sötétszürke és halványvörös színű. Feneke erősen profilált. Szája 8, magassága 5·3, néhol egészen szegletes feneke 6—6·5 cm.

Valószínű, hogy ez a három edény annak a gyermeksírnak volt a melléklete, amelynek koponyatöredékeit a szemét közt megtaláltuk.

A fennebb már említett magábanálló edény (XXII. 17.) úgy volt letéve, hogy teljes kibontásáig egészen látszott. Csak a kibontás után tűnt ki, hogy csak a fele van meg, még pedig az a fele, amelynek középpontjában a fül foglal helyet. Az edény közvetlen közelében semmi zavaró körülmény nem volt, úgy hogy az első pillanatban azt hittük, hogy sikerült az első badeni sírt megtalálni. Ez azonban — sajnos — sem itt, sem a továbbiakban nem következett be.

Az edény megmaradt részéből ovális alakot sikerült rekonstruálni, amelynek két csúcsán, de a legnagyobb öblösödés fölött, volt a kissé hornyolt szalagfül. A fül kiképzése is figyelmet érdemel, mert a két fültő kb. másfélszer olyan széles, mint a közbeeső rész s így a forma igen tetsze-

⁸ Lásd: Dolgozatok, IX—X. kt. XVII. tábla.

⁹ U. ott XVII. tábla 1. sz.

tős. Az edény nyaka élesen elválk az ovális testtől és csonkakúposan illeszkedik hozzá, ami aztán a szájperem befelé állására vezet. A fenék teljesen hiányzik s így egyáltalán nem lett volna rekonstruálható, mert az eddig publikált külföldi anyagban sem találunk analógiát.

Szerencsére a szegedi múzeum felgyői (XXII. 19.) darabjának éppen a feneke maradt épségben s ebből megállapítható, hogy a hasonló edényeknek kissé profilált, de mindég ovális feneke lehetett.

Az edényen díszítés nincs, de a nyaktól lefelé enyhén látszó bemélyedések futnak, ami a felgyői példányon, minden rongáltsága mellett is jól megállapítható. Anyaga elégjóliszapolt, sötétszürke színű.

A felgyői példányon kívül mindenben hasonlít ehhez az edényhez az, amelyik Ószentivánon került elő. Minthogy azonban a badeni-kultúra ott erősen keveredett volt más neolitikus, sőt bronzkori kultúrával is, kiválasztása, analógia hiányában nem volt lehetséges. E lelet után azonban nincs kétség afelől, hogy ez is¹⁰ ennek a kultúrának anyagába tartozik. Ide utalja az egészen tipikusan badeni díszítésű edény¹¹ füle is.

Az első gödörben négy (XXII. 14., 16., 20., 21.) edény töredékét találtuk, egy vastag, tapasztott töredékkel együtt. Feltűnő, hogy e töredékeken kívül alig egy pár cserépdarab volt csak a gödörben. Az edények töredékei is szabályos elhelyezkedésben feküdtek, úgy, hogy együvértartozásuk tekintetében semmi kétséget nem támasztottak. Ez a körülmény már magában véve is feltűnő volt, mert hulladékgödörökben, más kultúrákban, ilyen rendszerességet nem tapasztaltunk s itt már a fennebbismertett, egyedülálló edényen kívül, most, más gödörben is ugyanezt tapasztaltuk.

Az edények közül kettő tipikus badeni tál, (XXII. 16., 21.) amelynek legközelebbi analógiáját Ószentivánról ismerjük,¹² ahol összeállítható töredékekben is előfordult. Hasonlít ez a forma az ossarni tálakra is, bár azok határozottan kettőscsonkakúpos alakúak.¹³ Hasonlókat közöl¹⁴ Stočky is, de közöl távolabbi analógiákat is.¹⁵

A kisebbiknek (XXII. 16.) profilált feneke van. Alsórésze gömbszelvényalakú, amelyhez élesen elváló vonal mellett, csonkakúpos, de kissé befelé homoruló felsőrész járul. Szájpereme alig észrevehetően kihajlik. Széle sűrű bevágásokkal van tagolva. A két rész találkozásánál kettős sorban helyezkedik el a díszítésül szolgáló bemélyedés, amelynek egyes alkotó részei háromszöges formát mutatnak. Ebből a kettős sorból, többé-kevésbé szabályos elhelyezkedésben lefelémenő újabb kettőssor indul, amely azonban nem megy az edény fenekéig, hanem az alsórész felsőharmadában megszűnik. Színe sötétszürke, de világosszürke foltok is vannak

¹⁰ Archaeologiai Intézet leltára: 9742. sz.

¹¹ U. ott 9789. sz.

¹² Dolgozatok, IX—X. kt. X. tábla 13—14., ill. 23.

¹³ Ejszeit, V. 79. l. és XIX. tábla 1—3.

¹⁴ La Bohème préhistorique, LXXXII. 1—3.

¹⁵ U. ott LXXXVI. 8. és 16.

rajta. Iszapolása közepes, de külsőrésze finom iszappal volt lesímítva, amelynek lefeléhaladó vonalkái most is meglátszanak. Magassága 8, szája 19·5, feneke 7·5 cm.

A nagyobbik edény (XXII. 21.) alakja nagyjából hasonlít a kisebbikre, de méreteinek megfelelően az arányok is eltolódtak. Különösen látszik ez az alsó gömbszelvényformán, de még inkább a homorodó felsőrészen. E példányon több a díszítés. Egy sor körbefutó ponttal van díszítve a száj belsőrésze, míg a külsőrészre két sor pont jut. Ugyancsak két sor pont van az alsó- és felsőrész találkozásánál. A látszólagos harmadik sor már az idecsatlakozó, háromszögetalkotó, lefeléhaladó díszhez tartozik. Ez a dísz olyan sűrűn ismétlődik, hogy a legfelső pontok összeérnek. A háromszögek nem egyforma nagyságúak. Egyiknek az oldalát öt, másikét hat pont alkotja. Az előbbinél finomabb iszapolású. Némely helyen vörös színű, máshol szürke. Magassága 13, szája 32, feneke 11 cm.

A harmadik edénynek (XXII. 14.) éppen a legjellegzetesebb része, a füle hiányzik. Tökéletes tagoltsága azonban megengedi annak a nagy hasonlóságnak felismerését, amely a csehországi leletek anyagában megállapítható.¹⁶ Profilált feneke van. Alsórésze csónkakúpos formából hirtelen kiöblösödik s ott, ahol a gömbszerű kiöblösödés végződik, erősen bevágódó vonal mellett találkozik a hengeres nyakkal. A szájperem egyenesen felfelé áll. Díszítése nincs. Iszapolása, különösen az alsórészen gyenge, de a felsőrészen megmaradt az a finom iszapréteg, amellyel az egész felület be van vonva. Színe csaknem fekete. Magassága 8·8, szája 10·5, feneke 6 cm.

A negyedik edény (XXII. 20.) nem teljes, csak a felsőrésze, illetőleg a nyaka és a hozzá közvetlenül csatlakozó rész van meg. Halvány téglaszínű. A vele előkerült töredékek közt két nem egyforma nagyságú fül is van. Ezeknek a színe is hasonló. De van néhány olyan cserép is, amelynek egyik része vörös, másik szürke, vagy egészen fekete. Ezek a darabok nem illeszthetők az edénynyakhoz, bár hozzátartozásuk valószínűnek látszik. A megmaradt részen semmi díszítés nincs. A nyak enyhe íveléssel emelkedik ki az edény testéből, amelynek meglévő része derékszöget alkot a nyakkal. Az összeilleszkedés természetesen nem szöges, hanem kissé homorú. Az egyenesen felfelé álló száj peremét sűrűn következő bemélyedések díszítik. Iszapolása közepes. Egyes helyeken az égéstől összeropedezett foltok látszanak rajta. Szája 18·5, nyakmagassága 11, vastagsága 1·4 cm.

Tökéletes analógiáját nem ismerjük. A nyaknak az edénytesthez való illeszkedése hasonlít egy ossarni edényhez,¹⁷ de hasonlít néhány csehországi példányra is.¹⁸

A második gödörben csak egyetlen edényt találtunk, de annak ebbe a kultúrába tartozása nem lehet kétséges. Abba a csoportba tartozik,

¹⁶ U. ott LXXXVI. 5., XCI. 8., XCVI. 8., 9.

¹⁷ Eiszeit, i. h. XIV. tábla 6.

¹⁸ Stocky, i. m. LXXXII. 5., LXXXVIII. 3., XCII. 11.

amelynek jellegzetes, magasbanyúló füle van (XXII. 18.). Nagyjában egyezik az ossarni darabokkal,¹⁹ de a csehországi leletekkel, azok magasabb alakja miatt kevesebb rokonságot tart.²⁰

Az edénynek feltűnően széles fenéke van. Annyira széles, hogy valósággal ráhajlik az edény testére, amely teljesen tagolatlan. Alakja szabálytalan, keresztmetszetek szerint különböző geometriai formát mutat. A fül felőli rész metszete hengeres, a többi csonkakúpos, de kissé ívelt oldalakkal. Pereme egyenesen felfelé áll. A fül töve a széles fenékből indul, de az oldalakra is rátapad. Felsőrésze magas íveléssel illeszkedett az edény pereméhez. Mindkét illeszkedési ponton megállapítható a letört fülek eredeti ferde helyzete. Anyaga elégiól iszapolt. A fenék kidolgozása azonban sokkal durvább, mint a felsőrésze, amely finom iszapréteggel is be volt vonva. Színe sötétszürke. Magassága 4, szája 5·7, fenéke 6·8 cm. A fül szélessége alól 2·2, felől 2·9 cm. Magassága kb. 7 cm lehetett.

Ilyen töredéket elég nagy számmal találtunk a telepen. A füles töredéken mindég meg lehetett állapítani, hogy legalább is a kiindulásnál mindég ferde irányban haladt a fül. A széles fenéket is minden ilyenfajta töredéken megtaláltuk. A töredékek közt akadt olyan is, amelynek vörös színe volt.

A kulturréteg anyagában két nagy csoportot lehet megkülönböztetni. Az egyik — leginkább minden díszítés nélküli — durvább anyag, amely nagyobb méretű edények darabja lehet; a másik egészen finom technikájú anyag, leginkább pontsorokból álló díszítéssel.

Az előbbi csoportba tartozó töredékek vastagsága nagy változatosságot mutat. Vannak 0·5 és 2·0 cm vastag darabok is, amelyek fogalmat adnak az edények méreteiről s az előfordult örlőkövekkel együtt bepiliantást engednek a kultúra hordozóinak foglalkozásába is.

Díszítés ezeken is van. Az eddig előkerült darabokon háromféle díszítést tudtunk megállapítani. Ezek közt a legkezdetlegesebb az, amelynél egy alig észrevehető kiemelkedésen, valami durva eszközzel készített, háromszög alakú bevágások foglalnak helyet. (XXIII. 1.) Fejlettebb formákon ezek a bevágások már határozottabb kiemelkedésen helyezkednek el (XXIII. 3.) s vannak olyan darabok is, amelyeken egymással párhuzamosan futó kiemelkedések hordozzák a bevágásokat (XXIII. 5.). Ilyen bevágások díszítik a durvább edényeknek peremét is, néha sűrűn egymasmellé helyezkedő vonalkázással, néha ritkább bemélyedésekkel, amelyek egyszer a peremen, máskor a perem szélén, de sokszor a perem alatt is előfordulnak (XXIII. 4., 8—11.). Ez az utóbbi az ószentiváni telep durva anyagán is előfordul. Ritkábban ugyan, de mégis előfordul a perem belső oldalának hasonló díszítése is (XXIII. 7.).

Gyakrabban találkozunk az egyenesvonalból kombinált díszítéssel,

¹⁹ Eiszeit, i. h. XX. tábla 7—12.

²⁰ Stocky, i. m. XCVIII. 1—7.

amely néha mint egyedülálló vonal, de legtöbbször, mint az egész edény felületét borító hálóminta jelenik meg, mindenkor erőteljes bevágással (XXIII. 6.). Ezt a mintát, de egészen önkényes kombinálásban találtuk meg, egy sártapasz töredéken is (XXIII. 2.), amelynek nádlenyomatosságszerű belsőoldala elárulja rendeltetését. Erősen valószínűnek látszik, hogy itt is a kunyhó valamelyik részének felületét díszítette, mint a Kőkénydombon.²¹

A durva edények szájszélvonalja legtöbbször egyenes vonalú, ami arra enged következtetni, hogy a fennebbismertített magasnyakú edény, a gyakoribb formák közé tartozhatott. Az egészen rövidnyakú, ívelt-oldalú példányok ritkábbak. A fenék legtöbbször egyszerűen lapított, ritkábban profilált, néha erősebben kiugró.

A fülformákat nagyjából hat csoportba lehet osztani. Van osztatlan bütyökfül, amely az edény hossz tengelye irányában áll s felső vége vágott, alsó enyhén belesimul az edény felületébe (XXIII. 12.). Keresztmetszete félhengeres, átfúrása nincs. Csak egyetlen példányt találtunk belőle. Van kúpalakú, átfúrás nélküli bütyök (XXIII. 13.). Ebből is csak egy példányt találtunk. Vannak kúpalakú, vagy gúlaalakú átfúratlan fülek, amelyeknél azonban a két oldal mélyen be van vágva, de átlukasztva nincs (XXIII. 14.). Ezek a példányok az aeneolitikum hasonló darabjainak előfutárjai. Vannak ezekhez hasonló, de már átlukasztott darabok, különböző méreteken (XXIII. 15.) és végül keskenyebb vagy szélesebb szalagfülek, függőleges elhelyezkedésben (XXIII. 18., 19., 21.).

A finomabb kidolgozású edények töredékeiből a már fennebb ismertített egész példányokon kívül egyelőre nem lehet újabb formákat rekonstruálni. De a töredékekből is megállapítható, hogy a jellegzetes kétosztású edények²² hiányoznak. Még töredékek sincsenek.

Ezeknek az edényeknek a díszítése nagyon kevés alapelemre vezethető vissza, jóllehet egyszeri rátekintésre igen változatos mintákat mutatnak. Mindössze három alapelem van: a pont, a szabadonálló vonal és a határok közé rajzolt vonal.

A pont, vagy valamely szabálytalan alakú vesszőnek, vagy hengeres, üresbelsejű eszköznek benyomásával készült. Változatos formáját az adja, hogy az eszköz függőlegesen, vagy valamilyen kisebb szög alatt érintette-e a puha felületet és hogy kisebb vagy nagyobb volt-e az eszköz átmérője. Az utóbbiaknál e szerint változik a háromszög alakúnak látszó díszítés nagysága és oldalainak egymáshoz való viszonya.

Ezek a benyomott díszítések vagy a perem belső szélén, vagy — és ez a gyakoribb — a külső oldalán foglalnak helyet.

Az edények egy részének peremalatti része síma s díszítése csak az öblösödésnél kezdődik (XXIV. 4.). De vannak olyanok is, amelyeknek a pereme alatt egy vagy két sor pont fut körbe (XXIV. 2., 3., 5., 6.), sőt

²¹ Dolgozatok, V. 115—131. l.

²² Eiszeit, V. XVII—XVIII. tábla és P. Z. 1931. 114. l. Abb. 14. 4. és 11.

olyan is van, ahol ebből az egy vagy két pontsorból már függőleges irányba haladó pontsor is indul. (XXIV. 8., 9.) Ezeknek többi része esetleg díszítetlenül is maradhat, de van rá példa, hogy öblösödésükön újabb pontsorok helyezkednek el (XXIV. 12.). Van olyan is, amelyen nem pontsor, hanem szabálytalan alakban elhelyezett pontok találhatók (XXIV. 7.).

Az öblösödésen elhelyezkedő pontsor egyes-, kettes-, hármas-, négyessorban, néha megszakítás nélkül fut körül (XXIV. 10., 11., 14., 16.), néha azonban bizonyára több helyen meg is szakad (XXIV. 15.). Ilyen megszakítás akkor is van, ha a megszakítások kezdetén lefelémenő vonalak csatlakoznak hozzá, amelyek rendesen alkalmazkodnak a körbefutó pontsor számához (XXIV. 20.). Ilyen lefutó pontsor azoknál a példányoknál is előfordul, ahol a körbefutó pontsor nem szakad meg.

Füles töredék is van, amely a fültőnél és a fül alatt is kettős pontsorról van díszítve (XXIV. 19.). Vannak függő háromszög díszek is, amelyek közül különösen az érdemel figyelmet, amelynél a pontsorokból alkotott háromszöget, bemélyedő egyenes vonal határolja (XXIV. 13.).

Egyes és kettes pontsor, egyenesvonalakkal kombinálva is előfordul (XXIV. 17., 18.). Az egyenesvonal ilyenkor vagy függőlegesen halad, vagy hálószerűen, szabálytalan négyszögeket alkot. Néhány töredéken vonaldísz van a belső oldalon: egy esetben vonalkázott háromszög (XXIV. 24.), másik esetben négy körbefutó vonalat, két pontsor kísér, párhuzamos elhelyezkedésben (XXIV. 21.).

Van egy vonalakkal díszített töredékünk, amelynek e kultúrába tartozását csak az a pontsor árulja el, amely pontosan a nyak tövében foglal helyet (XXIV. 26.). Ennek a töredéknek pereme, két egyenes közé illesztett ferdevonalkázással van kitöltve. A nyakán vonalkázott háromszög, testén félkörösen haladó kettős vonal közé rajzolt ferde vonalkák díszítik.

Egy töredéken a kettős pontsor körbefutó kettős bordázatot határol (XXIV. 25.). Egy durvább töredéken két egyenes közé rajzolt ferdevonalkákat kisebb bütykök szakítanak meg (XXIV. 23.). Egyetlen töredékünkön szabálytalan irányba haladó kannerulák díszítik a felületet (XXIV. 22.).

Néha az edény peremének belső oldalán is van díszítés (XXIV. 1.).

Az edényfülek közt vannak kúpalakú (XXV. 1., 4.), egy- és kétosztású bütyökfülek (XXV. 2—3.). Az osztatlan, hosszúkás bütyökfülek (XXV. 6., 7.) a badeni-kulturát jellemző átfűrt fülek (XXV. 5., 8., 9., 10., 13.) előfutárjául tekinthetők. Ezek közt van csonkagula-alakú is, amelynek befűrése az aeneolitikum jellegzetes, átnemfűrt füleivel (XXV. 12., 14—23.) együtt fordul elő s annak prototípusaként tekinthető (XXV. 11.). Egy edénytöredékünk van, amelynek külső és belső oldalán, egymással szemben, egy-egy bütyökfül foglal helyet (XXV. 26.). Az előbb hivatkozott fülek éppenúgy mutatják az aeneolitikummal való kapcsolatot, mint a pontdíszítés.

A szalagfülek közt egy háromsoros vonalkázással díszített vastagabb keresztmetszetű válik ki. A többiek a nagyon jellemző magas fülek-

ből valók, amelyek 5·5—1·5 cm közti szélességű változatban igen nagy számban fordulnak elő. Van köztük egy kanerulás is (XXV. 24., 25., 27., 28.)

Csonteszközök közül egyelőre csak egy lapos szűrőeszköz és egy állati lábszárcsontból készült fenő fordult elő, amelyeket a tiszai kultura I. periodusából, Kökénydombról is ismerünk.²³

Kőeszközök közt több apró vakaró és penge mellett, két kezdetlegesen megdolgozott nyílcsúcs (XXIII. 16., 20.) érdemel említést, egy nyéllyukas baltafoke (XXIII. 17.) és egy facettált baltatöredéken kívül (XXIII. 22.).

Az ásatásokat itt még tovább kell folytatni, de már ebben az állapotában is közölni akartuk az eredményeket, hogy rámutassunk arra, mennyire szükséges volna a hazai összes gyűjtemények tüzetes áttanulmányozása abból a szempontból, hol vannak e kulturának a lelőhelyei? E tekintetben a szőrványos leletek is útbaigazíthatnak s talán valamivel tarkábbá lehet tenni azt a térképet, amely ezeket a lelőhelyeket tünteti fel.

Fiatal régészeinkre vár a feladat, hogy ezt a térképet az anyag tipológiájának teljes ismeretében továbbrajzolják s a lelőhelyeken végzendő rendszeres ásatással a kultura képét is megrajzolni törekedjenek.

Ez a rövid jelentés is meggyőzhet arról mindenkit, hogy egyelőre csak sejtjük ennek a kulturának eredetét s más kulturákhoz való viszonyát, de tökéletes képet csak a fokozottabb kutatások eredményezhetnek.

Talán e helyen végzendő következő évi ásatásunk már tisztább kép megrajzolását teszi lehetővé, de így is figyelmet érdemel némely jelenségnek az ossarni²⁴ megfigyelésekkel való teljes egyezése.²⁵

Dr. Banner János.

²³ Dolgozatok, VI. kt. V. tábla 1—10.

²⁴ Eiszeit, 1928. 63. l.

²⁵ A telep elhelyezkedésére nézve e kötet 3. közleményében lévő 1. kép ad telvilágosítást.

Die Denkmäler der Badner-Kultur in Hódmezővásárhely.

(Hierzu die Tafeln XXII. 10—12., 14—21. und XXIII—XXV.)

Denkmäler der Badner-Kultur kamen bis jetzt auf dem Gebiete von Hódmezővásárhely nicht vor. Die nächsten Fundorte sind in Ószentiván,¹ in der Szikra bei Kecskemét,² in Baks³ (XXII. 15.) jenseits der Theiss und in Felgyő⁴ (XXII. 19.). Diese Fundorte liegen von unserem Gebiet ziemlich weit.

Eben dieses verhältnismässig seltene Vorkommen verleiht den Funden eine Bedeutung, die noch durch den Umstand vergrössert wird, dass wir hier verschiedene, ebenfalls zur Theisskultur gehörende Fundorte aufgedeckt haben; und zwar neben der Tére-Ader auf dem anderthalb Kilometer entfernten Kotacpart,⁵ eine solche die zur III. Periode der Theiss-Kultur gehört, auf dem anderthalb Kilometer weiter von hier liegenden Szakálhügel⁶ eine die zur I. Periode der Theiss-Kultur gehört und starke Bükker-Reminiscenzen aufzeigt, und endlich auf dem in einer Entfernung von einem weiteren halb Kilometer liegenden Hámszárító-Hügel⁷ eine solche, die in die III. Periode derselben Kultur fällt.

Diese Ansiedlungen konnten miteinander nicht in Berührung sein, sie waren durch ihre Denkmäler gegenseitig nicht gestört, was auch im Falle der Gleichzeitigkeit dieser Kulturen, bei den primitiven Umständen des damaligen Verkehrs, als ausgeschlossen zu betrachten wäre. Diese Kulturen folgten eine nach der anderen und die jüngste unter ihnen ist die Badner-Kultur, deren starke Verbindungen mit dem ungarischen Äneoli-

¹ Dolgozatok, Bd. IX—X. S. 44—53. und Tafel X.

² Eiszeit und Urgeschichte, Bd. V. S. 79. Die Funde sind in dem Museum von Kecskemét.

³ Streufund in dem Museum von Szeged: Nr. 12. o./1911.

⁴ Streufund daselbst: Nr. 17/1889.

⁵ Dolgozatok, Bd. VIII. S. 13—16. und die dort erwähnten Tafeln; Bd. IX—X. S. 54—57. und 74—76; Bd. XI. der Bericht der dieser Abhandlung vorangeht.

⁶ Siehe den Bericht von J. Banner und A. Bálint in diesem Bde.

⁷ Siehe den Bericht von Gyula Török in diesem Bde.

thikum, auch auf Grund der Funde, die weiter unten bekannt gemacht werden sollen, immer wahrscheinlicher erscheinen.

Das bis jetzt freigelegte Gebiet macht rund 120 m² aus.

Die Stratigraphie des ganzen Gebietes, wenn es durch keine Grube gestört wird, ist folgende: Die obere Humusschicht ist 20 cm dick. Scherben kommen darin nur ausnahmsweise vor. Darunter folgt eine 40—45 cm dicke Kulturschicht, mit einem reichlichen Scherbenmaterial, deren Gleichförmigkeit jene Gefässhenkel — beziehungsweise mehr durchbohrte Knochen — nur scheinbar stören, welche mit den, auf dieser Gegend so sehr charakteristischen, Denkmälern des Äneolithikums übereinstimmen. Diese kommen immer mit den Scherben der grosshenkeligen, mit eingepägten Verzierungen versehenen Gefässen gemischt vor, die die Badner-Kultur charakterisieren. Das ist auch deswegen wichtig, denn dieses kummulative Vorkommen ist ein unbestreitbarer Beweis, wenn nicht für die langdauernde Gleichzeitigkeit, aber doch für die Berührung derselben. Die unterste Schicht ist 10—15 cm dick; ihr Boden ist sehr kalkig, aber Scherben kommen darin nur hie und da vor. Der darunter folgende Teil ist unberührt, wenn keine Gruben sich darin eintiefen.

Diese Stratigraphie ändert sich nur dort, wo sich Gruben vorfinden, aber dies kam in dem bis jetzt freigelegten Gebiete nur dreimal vor. Eine von denselben fing unter der kalkigen Schicht an und von hieraus reichte sie noch 60 cm hinab. Ihre Form war unregelmässig, aber kreisförmig und sie hatte im grossen und ganzen einen Durchmesser von 120—130 cm. Die zweite fing ebenfalls unter der kalkigen Schicht an und reichte noch bis 105 cm hinab. Ihr Umfang war viel grösser als der der Vorigen. Auch diese war mehr oder weniger kreisförmig mit einem Durchmesser von 190—195 cm. Die dritte weicht sowohl der Form, als auch der Lage nach von den beiden anderen ab. Ihr Beginn ist schon unmittelbar unter dem Humus zu finden und in ihrer Umgebung ist eine kalkige für die übrigen charakteristische Schicht durchaus nicht vorhanden. Die Durchmesser ihrer unregelmässigen Form sind 290 und 250 cm lang. Ihre Tiefe ist 186 cm, sie ist also unter allen anderen die grösste. Das Scherben-Material der beiden ersten Gruben gehört derselben Kultur an, und zwar gehört — abgesehen von einigen unbedeutenden Stücken — nur zu einigen Gefässen. Das Material der dritten Grube ist gemischt und ist vorzugsweise aus dem Material des Äneolithikums. Gegenüber den beiden vorhergehenden ist sie als Abfallgrube zu betrachten, in der sich ausser Scherben- und Knochenbruchstücken auch mehrere Stücke eines Kinderschädels samt einigen äneolithischen Gefässen fanden.

In der Nähe einer Grube fanden wir ein, in einer Tiefe von 25 cm, in südwestlich-nordwestlicher Richtung liegendes ausgestrecktes Kinderskelett. Seine Zeit bestimmen — obwohl das Skelett keine Beigaben hatte — aller Wahrscheinlichkeit nach, jene spärlich vorkommenden, gut geschlammten, graufarbigten Scherben, die in der oberen Humusschicht hie und da vorkamen. Es stammt wahrscheinlich aus der Zeit der Jazygen.

Auf dieselbe Zeit weist auch der Überrest einer Feurstätte hin, welche in dem ersten Graben, ebenfalls in einer Tiefe von 35 cm, in Bruchstücken zum Vorschein kam. Ausser dieser gab es noch eine mit Lehm beworfene Feuerstätte, welche ohne Zweifel zu der Badner-Kultur gehörte. Sie lag unmittelbar oberhalb der kalkigen Schicht in Bruchstücken, aber an ursprünglichen Stelle. Ihre Dicke war 3 cm, ihr Umfang machte in unregelmässiger Kreisform 45—50 cm aus.

An einer Stelle fanden wir unmittelbar an der kalkigen Schicht ein Halbgefäss für sich allein, dessen Lage darauf schliessen lässt, dass es nicht zufälliger Weise auf seine Stelle geraten ist, sondern es wurde sorgsam hingestellt.

Dies sind im ganzen die Erscheinungen, die wir auf dem verhältnismässig kleinen Gebiete beobachten konnten. Unter sämtlichen verdient das letzterwähnte Gefäss und die beiden Badner-Gruben eine grössere Aufmerksamkeit.

Die grosse Grube, die die äneolithische Scherben enthielt, wirkte im ersten Augenblick störend, denn dieses Material, das chronologisch betrachtet unbedingt aus einer späteren Periode stammt, kam anscheinend unter einer Schicht hervor, die Badner-Scherben enthielt. Es ist wahr, dass die Denkmäler des Äneolithikums auch in dieser Schicht vorkommen. Es störte deswegen, da die stratigraphische Anordnung scheinbar gegen die bisherige chronologische Festsetzung sprach. Die Denkmäler beider Kulturen vermischten sich aber auch in der Grube, wenn auch das äneolithische Material in grösserer Zahl vertreten war. Das Öffnen des ersten Abschnittes klärte die Lage auf.

Die Schicht, in der die Scherben bis jetzt vorhanden waren, fehlte im oberen Teile der Grube, wo sie doch bisher und auch nachher in der ganzen aufgegrabenen Siedlung überall da war. Dass diese Schicht durch das Aufgraben der Grube aufgewühlt wurde, ist unzweifelhaft. Die Grube wurde aber wahrscheinlich noch damals gegraben, als diese beiden Kulturen chronologisch miteinander in Berührung standen, aber die Entwicklung sich schon stärker in die bekannte Richtung des Äneolithikums verschob. Es ist höchstwahrscheinlich, dass die gemeinsame Kulturschicht, vor der Aushebung der Grube schon vorhanden war, in ihr sind aber die Denkmäler des Äneolithikums schwächer vertreten, sie stammt also aus jener Zeit, als sich die beiden Kulturen miteinander zu berühren anfangen, was aus den gemeinsamen Ornamenten und Henkeln der beiden Kulturen nachweisbar ist.

Von äneolithischer Herkunft sind hier ganz gewiss jene Röhrenfussfragmente, deren durch dichte Löcher-verzierte Stücke, henkelartige, auf beiden Seiten eingebaute, in spitzigen Knoten endende Ornamente, am Rande angebrachte Einschnitte und die in einer Reihe geordneten und eingedrückten Punkte stimmen mit dem Material des Kotacparter Friedhofes in allem überein.⁸ Auch die Linienführung der hier und dort vorkommen-

⁸ Siehe: Dolgozatok, Bd. IX—X., Tafel XVII.

den eingedrückten Punktverzierungen stimmt miteinander überein, sowohl in dem äneolithischen, als in dem Badner-Material.

Das Badner-Material ist mit breiten Ohrenfragmenten, mit Punktverzierung versehenen Stücken, mit charakteristischen, flachen, durchbohrten Ohren und mit einem, auf beiden Seiten nur halbwegs, durchbohrten Ohr — das an eine äneolithische Form erinnert — vertreten. Zu diesen Übereinstimmungen müssen wir noch zurückkehren, weil diese die Verbindung der beiden Kulturen am besten zeigen.

Aus dem äneolithischen Material kamen drei ganze Gefässe zum Vorschein (XXII. 10—12.). Auch diese können nicht auf eine spätere Zeit datiert werden, obgleich sie auch den Gefässformen gleichen, die auch in dem Kotacparter Friedhof der Kupferzeit vorzufinden waren. Aber das verschiedene Material der beiden dortigen Friedhöfe verlangt die Scheidung nach Zeitalter auch dann, wenn der Zeitunterschied, der zwischen ihnen ist, kurz zu sein scheint.

Es ist wahrscheinlich, dass diese drei Gefässe die Beilage desselben Kindergrabes waren, dessen Schädelbruchstücke wir unter dem Kehrlicht vorfanden.

Das schon oben erwähnte, für sich allein stehende Gefäss (XXII. 17.) war so hingestellt, dass es bis zum vollständigem Ausgraben als ein ganzes aussah. Nur nach dem Ausgraben zeigte es sich, dass nur die Hälfte da ist und zwar jene Hälfte, in deren Mittelpunkt ein Henkel ist. In der unmittelbaren Nähe des Gefässes war gar nichts, so dass wir im ersten Augenblick glaubten, dass es gelungen sei, das erste Badner Grab zu finden. Dies erfolgte — leider — weder hier, noch später.

In der ersten Grube fanden wir 4 Gefässbruchstücke (XXII. 14., 16., 20., 21.) mit einem dicken Stück Lehmewurf zusammen. Es ist auffallend, dass nur einige Scherbenstücke in der Grube ausser diesen Fragmenten zu sehen waren. Auch die Bruchstücke der Gefässe lagen in regelrechter Anordnung so, dass sie in Hinsicht ihrer Zusammengehörigkeit keinen Zweifel hinterliessen. Dieser Umstand war auch für sich auffallend, weil wir in Abfallgruben, in anderen Kulturen keine solche Systematisierung erfuhren und wir jetzt ausser bei dem oben bekannt gemachten, für sich allein stehenden Gefäss auch in anderen Gruben dasselbe fanden.

Unter den Gefässen sind zwei typische Badner Schüsseln (XXII. 16., 21.) deren nächste Analogie wir von Ószentiván⁹ kennen wo es auch in zusammenstellbaren Bruchstücken vorkommt. Die Form gleicht auch den Ossarnern Schüsseln, obwohl dieselben ausgesprochen die Form eines doppelt abgestumpften Kegels haben.¹⁰ Auch Stočky¹¹ teilt ähnliche mit, aber er publiziert auch weitere Analogien.¹²

⁹ Dolgozatok. Bd. IX—X. Tafel, X. 13—14. beziehungsweise 23.

¹⁰ Eiszeit, Bd. V. S. 79. und Tafel XIX. 1—3.

¹¹ La Bohème préhistorique, LXXXII. 1—3.

¹² a. a. O. LXXXVI. 8 und 16.

Es fehlt gerade der charakteristischste Teil des dritten Gefässes (XXII. 14.), nämlich sein Henkel. Seine vollständige Gliederung gestattet aber die Erkennung derselben grossen Ähnlichkeit, welche im Material der tschechoslowakischen Funde festzustellen ist.¹³

Das vierte Gefäss (XXII. 20.) ist nicht vollständig; es ist nur sein oberer Teil, beziehungsweise sein Hals und der sich daran unmittelbar anschliessende Teil, vorhanden. Seine vollständige Analogie kennen wir nicht. Die Anpassung des Halses an den Gefässkörper gleicht einem Ossarner Gefäss,¹⁴ aber auch einigen tschechoslowakischen Stücken.¹⁵

In der zweiten Grube fanden wir nur ein einziges Gefäss, dessen Zugehörigkeit zu dieser Kultur aber nicht bezweifelt werden kann. Es gehört in jene Gruppe, die einen charakteristischen, nach oben reichenden Henkel hat (XXII. 18.). Es stimmt mit den Ossarnen Stücken überein,¹⁶ steht aber mit den tschechoslowakischen Funden, wegen ihrer höheren Gestalt, weniger in Verwandtschaft.¹⁷

Solche Bruchstücke fanden wir in der Ansiedlung in grosser Menge. Bei den Bruchstücken, die mit Henkel versehen waren, hat man immer feststellen können, dass der Henkel — wenigstens bei dem Ausgange — immer eine schräge Richtung verfolgte. Wir fanden eine breite Sohle bei einem jeden solchen Bruchstück. Unter den Bruchstücken kam auch ein solches vor, das rötlich war.

Wir können im Material der Kulturschicht zwei grosse Gruppen unterscheiden. Die erste ist — zumeist ohne Verzierung — ein grobes Material, welches vermutlich aus Stücken grösserer Gefässe besteht, das andere Material ist von feinerer Technik, mit einer Verzierung von Punkt-reihen.

Die Dicke der Bruchstücke, die in die erste Gruppe gehören, weisen ein grosse Mannigfaltigkeit auf. Es gibt auch Stücke von 0.5 und 2.0 cm. Dicke, die von der Grösse der Gefässe einen Aufschluss geben und samt den gefundenen Mahlsteinen einen Einblick in die Beschäftigung der Träger der Kultur zulassen.

Eine Verzierung ist auch auf denselben. Wir konnten auf den bisher gefundenen Stücken, eine dreifache Verzierung feststellen. Das primitivste unter ihnen ist das, bei dem dreieckige Einschnitte mit einem groben Werkzeug auf einer kaum merkbaren Erhöhung bereitet sind. (XXIII. 1.). Bei entwickelteren Formen befinden sich dieselbe Einschnitte auf einer bestimmteren Erhöhung und es gibt auch solche Stücke (XXIII. 3.), bei denen die miteinander parallel laufenden Erhöhungen die Träger der Einschnitte sind (XXIII. 5.). Solche Einschnitte verziern auch den Rand der grösseren Gefässe, die manchmal mit Schraffierungen versehen

¹³ a. a. O. LXXXVI. 5., XCI. 8., XCVI. 8. 9.

¹⁴ Eiszeit, a. a. O., Tafel XIV. 6.

¹⁵ Stocky, a. a. O., LXXXII. 5., LXXXVIII. 3., XCII. 11.

¹⁶ Eiszeit, a. a. O., Tafel XX. 7—12.

¹⁷ Stocky, a. a. O., XCVIII. 1—7.

sind die dicht nebeneinander, manchmal mit dünneren Vertiefungen gezogen wurden, welche einmal am Rande des Mundes aber oft auch unterhalb des Mundes zu sehen sind (XXIII. 4., 8—11.). Die letztere kommt auch auf dem groben Material der Ószentiváner Siedlung vor. Die gleiche Verzierung der inneren Seite des Mundes kommt zwar seltener aber doch vor. (XXIII. 7.).

Öfters begegnen wir der aus geraden Linien kombinierten Verzierung, die manchmal als alleinstehende Linie, aber zumeist als eine, die Oberfläche des ganzen Gefässes deckende Netzform erscheint und zwar immer mit einem kräftigen Einschnitt. (XXIII. 6.). Wir fanden diese Form auch an einem Bruchstück eines Lehmewurfes in einer ganz eigenmächtigen Kombination (XXIII. 2.), dessen innere einen Schilfabdruck zeigende Seite seine Bestimmung verriet. Es scheint höchstwahrscheinlich, dass es die Oberfläche irgendeinen Teiles der Hütte verzierte, gerade wie im Kókénydomb.¹⁸

Das Mundprofil der groben Gefässe ist zumeist gradlinig, was folgern lässt, dass das obenerwähnte hochhalsige Gefäss zu den öfters vorkommenden Formen gehören konnte. Die ganz kurzhalsigen, mit geschweiften Seitenwänden versehenen, Exemplare kommen seltener vor. Die Sohle ist zumeist flach, seltener profiliert, manchmal stark hervorspringend.

Die Henkelformen sind im allgemeinen in sechs Gruppen zu teilen. Es gibt einen ungeteilten Knotenhenkel, der in der Richtung der Längsachse des Gefässes steht und an seinem obere Ende eingeschnitten ist, das untere drückt sich sanft in die Oberfläche des Gefässes hinein. (XXIII. 12.). Sein Durchschnitt ist halbkreisförmig und hat keine Durchbohrung. Wir fanden nur ein einziges Exemplar. Es gibt ein Stück, welches eine kegelförmige aber undurchbohrte Henkel hat (XXIII. 13.). Es gibt undurchbohrte Henkel mit Kegel- oder Pyramidenform, bei denen die beiden Seiten tief eingedrückt, aber nicht durchlocht sind. (XXIII. 14.). Diese Exemplare sind die Vorläufer der gleichen Exemplare des Äneolithikums. Es gibt dann diesen ähnliche, aber schon undurchlochte Exemplare von verschiedener Grösse (XXIII. 15.) und endlich schmalere oder breitere Bandhenkel in senkrechter Lage. (XXIII. 18., 19., 21.).

Aus den Bruchstücken der feiner bearbeiteten Gefässe kann man ausser den obenerwähnten ganzen Exemplaren vorläufig neue Formen nicht rekonstruieren. Aber es kann auch aus den Bruchstücken festgestellt werden, dass die charakteristischen doppelt geteilten Gefässe¹⁹ fehlen. Von ihnen haben wir nicht einmal Bruchstücke.

Die Verzierung dieser Gefässe kann auf wenige Formen zurückgeführt werden, obgleich sie beim einmaligen Anblicken sehr mannigfaltige Formen zeigt. Die Verzierung hat insgesamt drei Grundelemente: den

¹⁸ Dolgozatok, Bd. V. S. 115—131.

¹⁹ Eiszeit, Bd. V. Tafeln: XVII—XVIII. und P. Z. 1931. S. 114. Abb. 14. 4. und 11.

Punkt, die freistehende Linie und die Linie, welche zwischen Grenzen gezeichnet ist.

Der Punkt wurde entweder durch das Hineindrücken irgendeines unregelmässig gebrochenen Zweiges, oder eines walzenförmigen, hohlen Werkzeuges gefertigt. Seine wechselvolle Form entstand dadurch, dass das Werkzeug entweder senkrecht, oder in einem kleinem Winkel die weiche Oberfläche berührte und dass der Durchmesser des Werkzeuges entweder kleiner oder grösser war. Bei den letzteren ändert sich die Grösse der dreieckigen Verzierung und das Verhältnis der Seiten zueinander.

Diese eingedrückten Verzierungen sind entweder am inneren Rande des Mundes, oder — was häufiger ist — an der äusseren Seite.

Die Oberfläche unter dem Rande einiger Gefässe ist glatt und ihre Verzierung fängt nur bei der Bauchung an (XXIV. 4.). Es gibt aber auch solche, unter deren Rand ein oder zwei Punktreihen herumlaufen (XXIV. 2., 3., 5., 6.) sogar auch solche, bei denen von diesen ein oder zwei Punktreihen auch eine senkrechte Punktreihe ausgeht (XXIV. 8., 9.). Die übrigen Teile derselben können eventuell unverziert bleiben, aber es kommt auch vor, dass auf ihren Bauchungen neue Punktreihen umlaufen (XXIV. 12.). Es gibt auch solche, bei denen keine Punktreihe, sondern nur Punkte in unregelmässiger Anordnung zu finden sind (XXIV. 7.).

Die Punktreihe läuft an der Bauchung in einzelnen, doppelten, dreifachen, vierfachen Reihen, manchmal ohne Unterbrechung, herum (XXIV. 10., 11., 14., 16.), manchmal bricht sie aber auch an mehreren Stellen ab. (XXIV. 15.). Eine solche Unterbrechung kommt auch dann vor, wenn sich bei dem Beginn der Unterbrechungen abwärtsführende Linien daran anschliessen, die sich gewöhnlich der Zahl der herumlaufenden Punktreihen anpassen (XXIV. 20.). Eine solche abwärtslaufende Punktreihe ist auch bei denselben Exemplaren vorhanden, wo die herumlaufende Punktreihe nicht abbricht.

Es gibt auch ein Bruchstück mit Henkel, das am Ansatz des Henkels und unter dem Henkel mit einer doppelten Punktreihe geschmückt ist (XXIV. 19.). Es gibt auch hängende dreieckförmige Ornamente, unter welchen besonders das eine besondere Beachtung verdient, bei dem das aus Punktreihen gebildete Dreieck durch eine sich vertiefende gerade Linie begrenzt wird. (XXIV. 13.).

Es sind auch einzelne und doppelte Punktreihen mit geraden Linien kombiniert vorzufinden (XXIV. 17., 18.). Die gerade Linie läuft dabei entweder senkrecht oder netzartig, ein unregelmässiges Viereck bildend. An einigen Bruchstücken sind die Linienornamente an der inneren Seite. In einem Falle ist es ein schraffiertes Dreieck (XXIV. 24.) in einem anderen Falle sind es vier herumlaufende Linien, die zwei Punktreihen folgen, in paralleler Anordnung. (XXIV. 21.).

Wir haben ein mit Linien geschmücktes Bruchstück, dessen Zuge-

hörigkeit in diese Kultur nur jene Punktreihe verrät, welche gerade am Ansatz des Halses angebracht ist (XXIV. 26.). Der Rand dieses Bruchstückes ist mit einer schiefen Schraffierung ausgefüllt, die zwischen zwei gerade Linien hineingesetzt ist. Den Hals schmückt ein schraffiertes Dreieck und am Körper sind zwischen doppelten Linien, die halbkreisförmig laufen, schiefe Schraffierungen als Verzierung gezeichnet.

Auf einem Bruchstück begrenzt die doppelte Punktreihe eine herumlaufende doppelte Ausstäbung (XXIV. 25.). Auf einem gröberen Bruchstück brechen kleinere Knoten schiefe Schraffierungen ab, die zwischen zwei Linien gezeichnet sind. Auf einem unserer Bruchstücke schmücken die Oberfläche in unregelmässige Richtung laufende Kanneluren (XXIV. 22.).

Unter den Gefässhenkeln sind kegelförmige (XXV. 1., 4.), einzeln- und doppeltgeteilte Knotenhenkel (XXV. 2., 3.). Die ungeteilten, länglichen Knotenhenkel sind (XXV. 6., 7.) als Vorläufer der durchbohrten Henkel anzusehen, die für die Badner-Kultur charakteristisch sind (XXV. 5., 8., 9., 10., 13.). Darunter gibt es einen, der einem stumpfen Kegel gleicht, dessen Einbohrung für das Äneolithikum charakteristisch ist (XXV. 12., 14—23.); er kommt mit den undurchbohrten Henkeln zusammen vor, und ist als deren Prototyp anzusehen (XXV. 11.). Wir haben ein Gefässbruchstück, auf dessen innerer und äusserer Seite, einander gegenüber je ein Knotenhenkel ist (XXV. 26.). Die zuvor erwähnten Henkeln zeigen den Zusammenhang mit dem Äneolithikum gerade so, wie die Punktverzierung.

Unter den Bandhenkeln tritt einer hervor, der mit drei Linien geschmückt ist und einen dickeren Durchschnitt hat. Die übrigen gehören zu den sehr charakteristischen hohen Henkeln, die in Variationen von 5·5—1·5 cm Breite, in sehr grosser Menge vorkommen. Es gibt darunter einen mit Kanneluren. (XXV. 24., 25., 27., 28.).

Unter den Knochengeräten kam vorläufig nur ein flacher Pfriem und ein aus einem Schienbein verfertigtes Wetzgerät vor, die wir schon aus der I. Periode der Theisskultur vom Kökénydomb²⁰ kennen.

Es sind unter den Steingeräten neben mehreren kleinen Schabern und Klingen zwei primitiv bearbeitete Pfeilspitzen erwähnenswert (XXIII. 16., 20.), dann ein Beilrücken mit Stielloch versehen (XXIII. 17.) und ein fazettiertes Beilbruchstück (XXIII. 22.).

Die Grabungen sollen hier weiter fortgesetzt werden, aber wir wollten schon in diesem Zustande die Ergebnisse mitteilen, damit wir darauf hinweisen, wie sehr es notwendig wäre, sämtliche ungarischen Sammlungen von dem Gesichtspunkte aus durchzusehen, wo sich die Fundorte dieser Kultur befinden. In dieser Hinsicht können auch die Streufunde uns zurechtweisen und man kann vielleicht jene Karte etwas reichhaltiger machen, auf der diese Fundorte dargestellt sind.

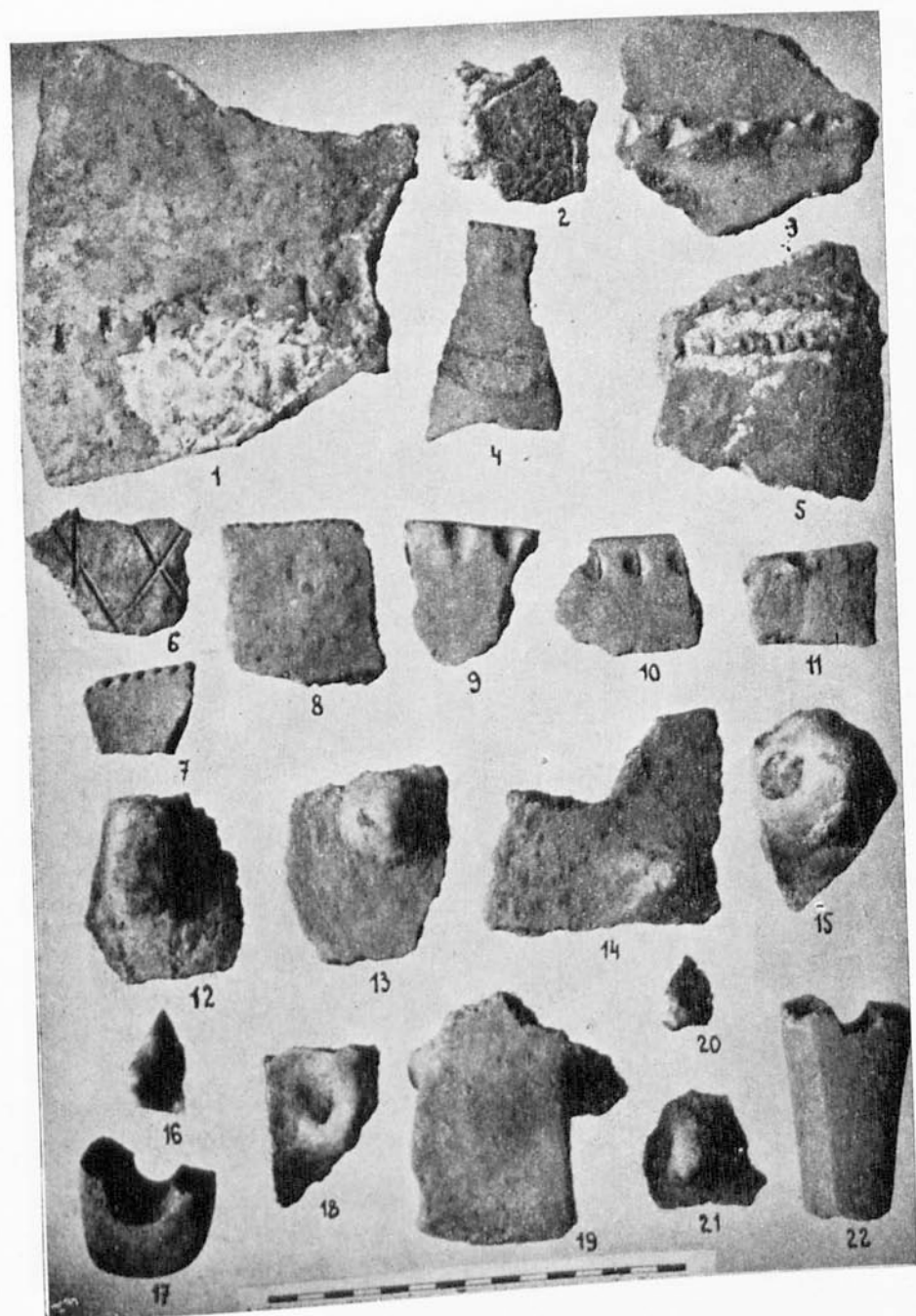
²⁰ Dolgozatok, Bd. VI., Tafel V. S. 1—10.

Die sich neuerlich meldenden Fundorte zeigen gewiss, dass unser Alföld (Tiefland) und auch Dunántúl (jenseits der Donau) zu dieser Zeit dicht bevölkertes Gebiet waren, aber es fehlen die Forschungen.

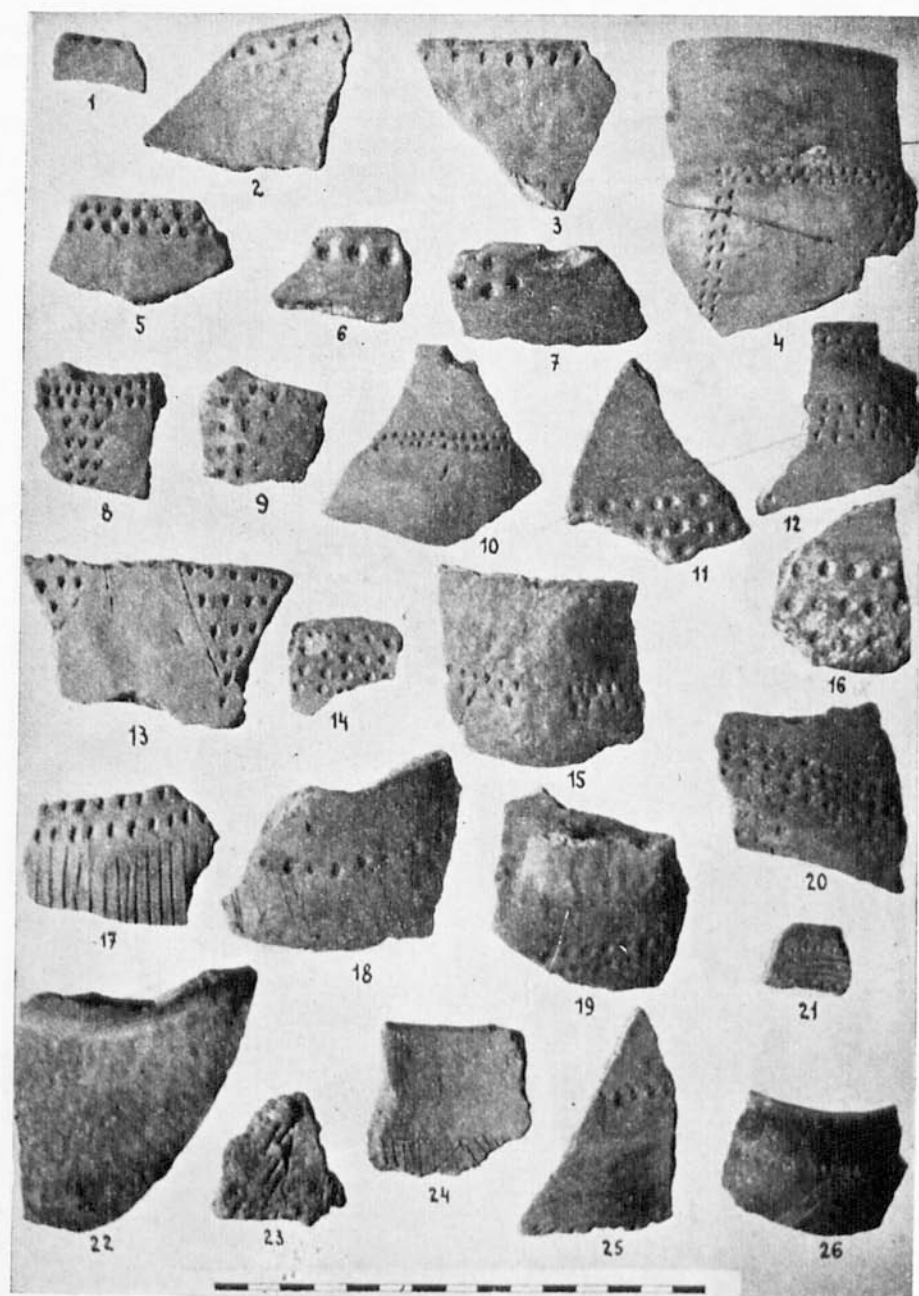
Die Grabungen, die wir im nächsten Jahre am selben Orte ausführen werden, machen uns hoffentlich das Zeichnen eines besseren Bildes möglich, aber auch so verdient es schon unsere Beachtung, dass einige Erscheinungen mit den Ossarnern Beobachtungen übereinstimmen.²¹

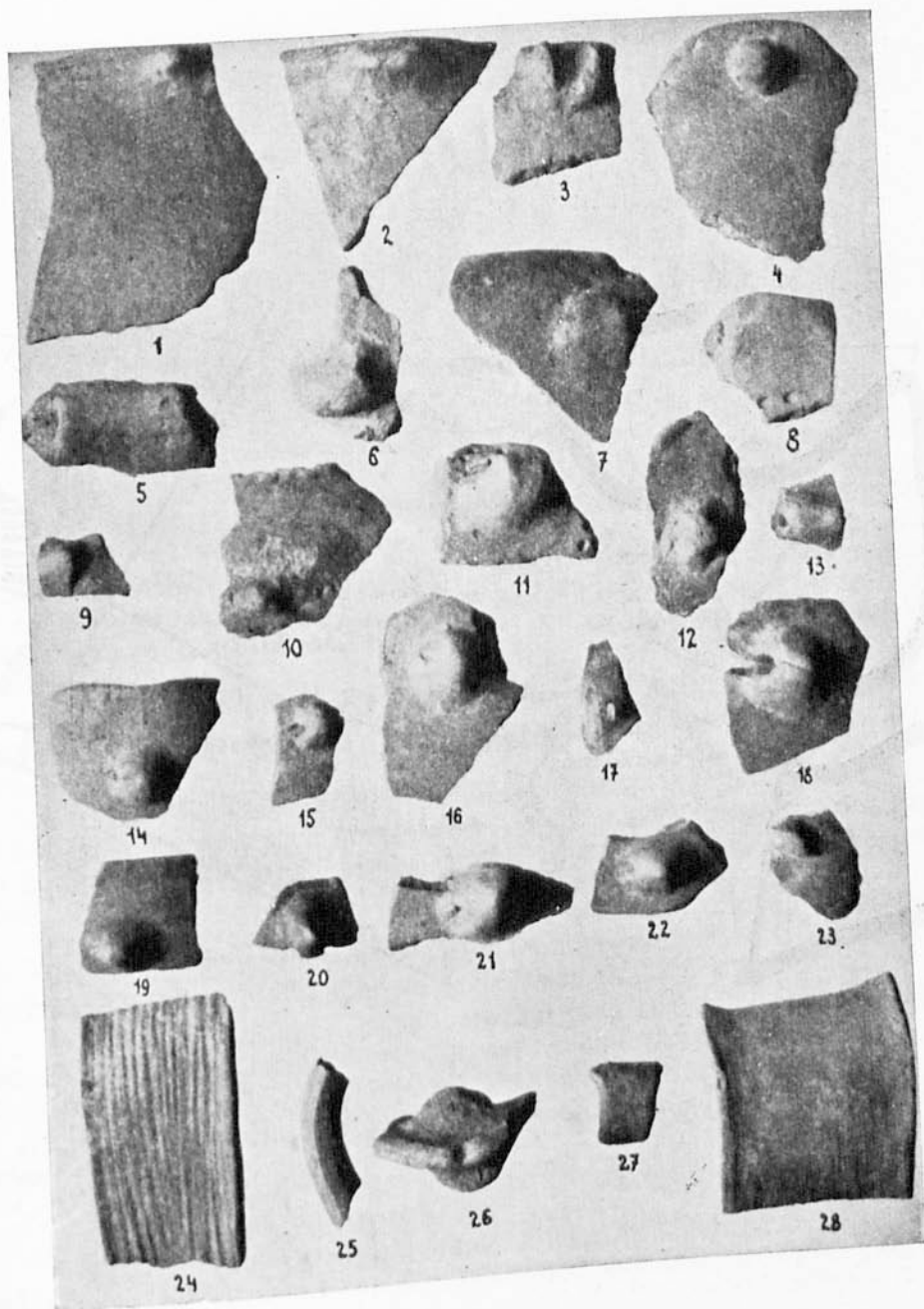
J. Banner.

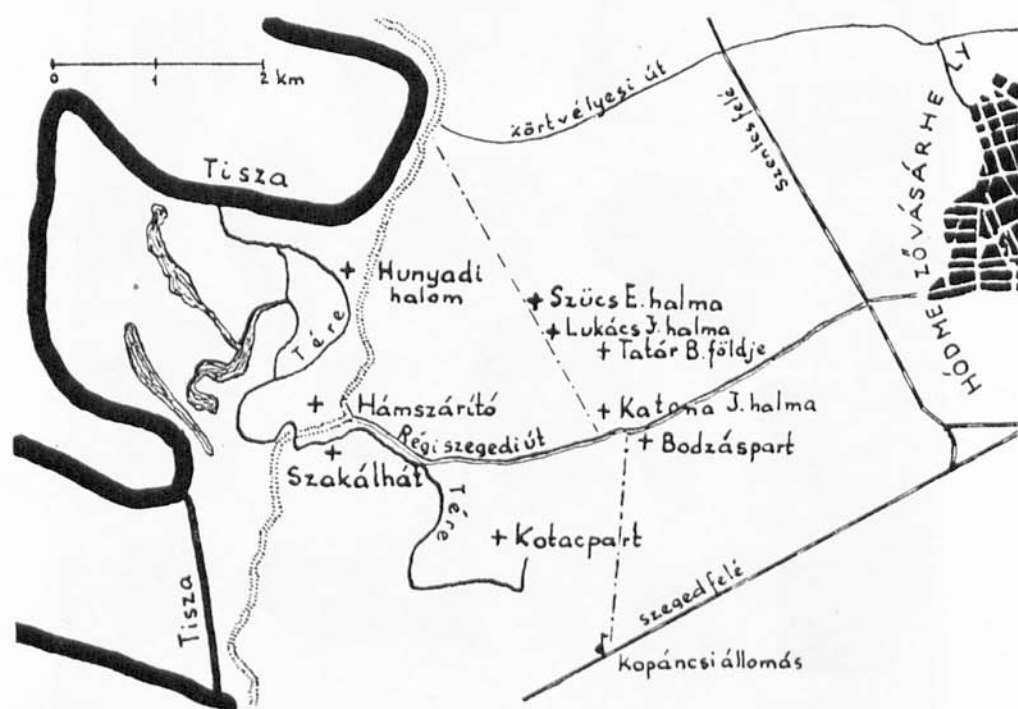
²¹ Eiszeit, 1928, S. 63

Tafel XXIV. tábla.

A kisapostagi bronzkori urna-temető.

(Idetartozik a XXVI—XXVII. tábla.)

1934. július 17-én, Kisapostagon, Fehérmegyében, kirándulás alkalmával bronzkori urna-temető nyomait találtuk. Galambos Lajos baracsi főjegyző és vitéz Gerőffy Zoltán kisapostagi körjegyző urak szívességéből rendelkezésünkre bocsátott munkásokkal mintegy 60 m² területet tártunk fel. A nevezett urnának szíves támogatásáért e helyen is köszönetet mondunk.

A lelőhely közvetlenül a Dunapart mellett, Varga Dániel Zsellérdűlőbeli földjén, a községtől észak felé, mintegy 5—600 m távolságra fekszik.

A lelőhely nem ismeretlen a szakemberek előtt. A múlt évi februárius hó folyamán, Kisapostagon járt Marosi Arnold, a székesfehérvári múzeum igazgatója, aki több urnát, kisebb edényeket és bronztárgyakat vitt magával.¹

Az ásatás eredményeként intézetünkbe szállított anyagot nem sikerült teljesen megmenteni. Az edények olyan rosszfenntartásúak, hogy nagyrészt nem tudtuk összeállítani; teljesen szétmállottak.

A temető feltárásakor 20 bolygatatlan urna-sírt találtunk, amelyeknek elhelyezését és egymáshoz való viszonyát térképünk és fényképfelvételünk szemlélteti (XXVI. tábla két alsó képe).

1. *sír.* Össze nem állítható urna, benne ansa lunata füles bögre töredéke.

2. *sír.* Össze nem állítható urna.

3. *sír.* Teljesen szétmállott urna.

4. *sír.* A nyakmagasságig rekonstruálható urnában (XXVII. 13.) kisebb edényt (XXVII. 10.) és erősen megrongálódott bronzlemezkét (XXVI. 13.) találtunk.

¹ A gyűjtésről szóló jelentést Dr. Polgár Iván írta. (Székesfehérvári Szemle, 1934. I—II. füzet, 46. l.)

5. *sír.* Kisebb urna (XXVII. 11.); szájszéle hiányzik.

6. *sír.* Az össze nem állítható urnában bronzmellékletek voltak:

a) Négy kisebb (XXVI. 1—4.) és két nagobbmértű, gömbszelvény-idomú gomb (XXVI. 5., 11.), két lyukkal.

b) Bronzspirális töredék (XXVI. 6.)

c) Két bronzsodronyból készült cső (XXVI. 8—9.).

d) Négy trapézalakú bronzlemez (XXVI. 19—22.); kettő össze van hajlítva. A lemezek szélei hengeresen behajlanak. Ilyen bronzlemezek az ercsi bronzkincsletben is előfordultak.² Hampel a lemezekből övet rekonstruált. Megállapította, hogy az említett, sodronyból készült csővecskék az övlemezek hengereiből lógtak ki, az övlemezeket pedig esetleg más anyaggal kötötték össze.³ A csővecskék végén, hosszabb száron lévő, félholdalakú csüngők lógtak, mint amilyen ugyanebből a temetőből szórványosan került elő (XXVI. 7.). A csüngő végét olyan bőségre hajlították be, hogy abba a csővecskét bele tudják húzni. Valószínűleg ilyen rendeltetésű lehetett a 4. sírből származó bronzlemez is. Az egyik övtagról a szélén levő henger le volt törve, s hogy azt a következőhöz hozzá tudják erősíteni, a lemez sarkát átfúrták (XXVI. 22.).

e) Téglalap alakú és széleivel csőszerűen behajló övlemez (XXVI. 10.).

7. *sír.* Teljesen rekonstruálható urna (XXVII. 17.), kisebb tálat (XXVII. 4.) találtunk benne; az urnát tállal (XXVII. 6.) fedték be.

8. *sír.* Össze nem állítható urna.

9. *sír.* Teljesen szétmállott urna.

10. *sír.* Egészen rekonstruált urna (XXVII. 18.); tállal volt befedve (XXVII. 8.).

11. *sír.* Teljesen szétmállott urna.

12. *sír.* Össze nem állítható urna. A töredékeiből megállapítható, hogy fésűs díszítésű volt.

13. *sír.* Össze nem állítható urna.

14. *sír.* A nagyobb méretű urnát rekonstruálni nem sikerült; belsejében két kisebb tál (XXVII. 2., 3.) volt.

15. *sír.* Teljesen szétmállott urna.

16. *sír.* Az össze nem állítható urnában, rekonstruálhatatlan tál volt elhelyezve.

17. *sír.* Össze nem állítható kisebb urna.

18. *sír.* Nagyobb méretű urna (XXVII. 16.); tállal volt lefedve (XXVII. 7.).

19. *sír.* Az össze nem állítható urnában két kisebb bögre volt (XXVII. 1., 5.).

20. *sír.* Teljesen szétmállott urna.

² Arch. Ért. r. f. XIV. 211—214. ll.; továbbá Hampel József: A bronzkor emlékei Magyarhonban, I. kötet XCIII. tábla.

³ U. o. II. kötet 28. l.

Az urnák általában kétféle méretűek. A nagyobb méretűek pereme kifelé ível, magas nyakuk van, a válltájékánál összeszűkülnek, félmagasságban kihasasodnak és fenéktérük kicsi. A töredékeket is figyelembe véve, a legtöbb urna felülete síma. Díszítést csak a XXVII. 13—15. ábráin bemutatott urnákon láttunk. Az első kettőn a fenéktől a legnagyobb kiöblösödésig terjedő felületen, fésűs díszítés van: a harmadikat ugyancsak a legnagyobb kiöblösödésen körbefutó borda díszíti, amelyet egyforma nagyságú újjbenyomások tagolnak. A XXVII. 4. képen ábrázolt urna szájereme alatt három-három sor zsinórdíszítés között, ugyancsak hármas sorú cikk-cakk vonalas zsinórdíszítés fut körbe. A 12. sír össze nem állítható urnatöredékein is fésűs díszítés van. A töredékeken megfigyelhetjük, hogy az urna legnagyobb kihasasodásán 18 fogú fésűs díszítés fut körbe, amelyből egymástól egyenlő távolságra elhelyezve, ugyanolyan díszítés halad az urnafenék felé.

Az urnafületeket a legnagyobb kihasasodáson helyezték el. Van olyan urna, amelyre négy íves fület raktak (XXVII. 13.), de van olyan is, amelyen ugyanilyen elhelyezésben csak kettőt alkalmaztak (XXVII. 14.). Az utóbbinál a fülek egészen szélesek és szalagformájúak. A 16. sír össze nem állítható urnáján háromszög alakban kiemelkedő négy szalagfül lehetett. A XXVII. tábla 16. ábráján bemutatott urna nyaka alján, két bütyökdisz van, ellentétes elhelyezésben.

Az urnák átlag 50—55 cm magasak, s legnagyobb kiöblösödésük 40—45 cm között váltakozik.

A kisebb méretű urnák általában szélesszájúak (XXVII. 9.) és díszítetlen felületűek. A kisátmérőjű fenékből kiindulva, kb. az urna félmagasságáig szélesednek, majd újra összeszűkülnek, peremük a legnagyobb kihasasodással egyenlő szélességben hajlik ki.

Van olyan urnánk, amelynek formája a síma és gömbszerű alaktól eltér, s két csonkakúpból tevődik össze (XXVII. 10.). Szájereme hiányzik.

Azok a tálak, amelyek részint az urnákban (XXVII. 2—4.), részint az urnákon, fedőként (XXVII. 6—8.) voltak elhelyezve, díszítetlen, síma felületűek. Díszítése csak a XXVII. tábla 7. ábráján bemutatott tálnak van, amelyen a körbefutó kiemelkedésből indulva két-két ellentétes oldalon, három-három vonal halad a tál fenekéig. A 14. sírban talált kis tál (XXVII. 3.) lábon állhatott, de ez letörött.

A tálak átmérője általában 20—33, magassága 10—21 cm. A XXVII. tábla 6. ábráján bemutatott tálnak két füle volt; a többi tál füleinek számát nem tudtuk megállapítani.

A kis bögrék (XXVII. 1., 5.) szájereme kifelé hajló, a nyakuk behúzott, fenekük gömbös formájú. Az utóbbinak egy füle volt. Magasságuk, szájtérük és kiöblösödésük 6.5 cm.

Bronzmellékletet csak két sírban találtunk.

A temetőnkől szórványosan és más alkalommal előkerült bronzok között két karperec (XXVI. 12., 14.) és bronzcsövecskék (XXVI. 16—18.)

voltak. A bronzcsövecskék valószínűleg övtagokról törhettek le. Szórványosan került elő egy tömör töredék is (XXVI. 15.).⁴

Temetőnk urnái és az azokból előkerült mellékletek az 1928-ban felásatott *dömsödi* urna-temető anyagával egyeznek s annak alapján a bronzkor II. periodusába sorolandók.⁵

Dr. Bálint Alajos.

⁴ A XXVII. táblánkon bemutatott 9., 12., 14., 15. sz. urnák ugyancsak a temető szórványos leletei közül valók, amelyek átengedéséért v. Geröffy Zoltán úrnak ezúton is köszönetet mondunk.

⁵ van Giffen felvétele: Urnenveld, bronstud, per. II. Dömsöd, Hungarije. (Fényképleltár száma 5743.)

Das bronzezeitliche Urnengräberfeld in Kisapostag.

(Hierzu die Tafeln XXVI—XXVII.)

Am 17. Juli 1934 fanden wir in Kisapostag, im Komitate Fehér, die Spuren eines bronzezeitlichen Urnengräberfeldes, aus dem wir ein Gebiet von etwa 60 m² freilegten.

Der Fundort liegt unmittelbar am Donauufer.

Es ist uns nicht gelungen, das Material, das wir als Resultat der Grabung in unser Institut übertrugen, vollständig zu retten. Die Gefässe waren in so einem schlechten Zustande, dass wir den grössten Teil nicht rekonstruieren konnten; sie sind alle zerfallen.

Wir fanden bei der Grabung des Gräberfeldes 20 ungestörte Urnengräber, deren Lage und Verhältnis zueinander unsere Karte und unsere photographische Aufnahme veranschaulichen. (Die beiden untersten Bilder der Tafel XXVI.)

Grab 1. Eine unrekonstruierbare Urne, darin ein Bruchstück eines gehenkelten „ansa lunata“-Krugens.

Grab 4. Wir fanden in einer — bis zum Hals rekonstruierbaren — Urne (XXVII. 13.) ein kleineres Gefäss (XXVII. 10.) und ein stark beschädigtes Bronzeblech (XXVI. 13.).

Grab 5. Eine kleine Urne (XXVII. 11.); es fehlt ihr der Mündungsrand.

Grab 6. In der unrekonstruierbaren Urne waren folgende Bronzebeigaben:

a) Vier kleinere (XXVI. 1—4.) und zwei grössere Knöpfe in der Form eines Kugelsegments (XXVI. 5., 11.), mit zwei Löchern.

b) Ein Bruchstück einer Bronzespirale (XXVI. 6.).

c) Zwei Röhren aus Bronzedraht verfertigt (XXVI. 8—9.).

d) Vier Bronzebleche in Trapezform (XXVI. 19—22.); zwei von diesen sind zusammengebogen. Die Ränder der Bleche sind zylindrisch eingebogen. Solche Bronzebleche kommen auch in dem Bronzeschatzfund

von Ercsi vor.¹ Hampel rekonstruierte aus den Blechen einen Gürtel. Er stellte fest, dass die erwähnten, aus Draht verfertigten Röhrchen aus den Röhren der Gürtelbleche hervorhingen, und die Gürtelbleche selbst waren eventuell durch einen anderen Stoff verbunden.² Am Ende der Röhrchen hingen an einem langen Rohr halbmondförmige Amulette, gleich denen, die in diesem Gräberfeld als Streufunde vorkamen (XXVI. 7.). Das Ende der Amulette wurde so weit eingebogen, damit die Röhrchen darin hineingezogen werden können. Es konnte wahrscheinlich das — aus dem Grab 4. stammende — Bronzeblech von gleicher Bestimmung sein. Von einem der Gürtelteile war das Rohr, das am Rande haftete, abgebrochen und damit man es zu den folgenden befestigen könne, hat man das Eck des Bleches durchbohrt (XXVI. 22.).

e) Ein Gürtelblech in der Form eines Parallelogramms, dessen Ränder röhrenartig eingebogen sind. (XXVI. 10.).

Grab 7. Eine vollständig rekonstruierbare Urne (XXVII. 17.), in die man eine kleinere Schüssel stellte (XXVII. 4.); die Urne war mit einer Schüssel bedeckt (XXVII. 6.).

Grab 10. Eine vollständig rekonstruierte Urne (XXVII. 18.); sie war mit einer Schüssel bedeckt (XXVII. 8.).

Grab 14. Eine grössere unrekonstruierbare Urne, darin zwei kleinere Schüsseln (XXVII. 2., 3.).

Grab 16. In einer nicht rekonstruktionsfähigen Urne war eine unrekonstruierbare Schüssel.

Grab 18. Eine grössere Urne (XXVII. 16.), die mit einer Schüssel bedeckt war (XXVII. 7.).

Grab 19. In einer unrekonstruierbaren Urne waren zwei kleinere Gefässe (XXVII. 1., 5.).

In den Gräbern 2., 3., 8., 9., 11., 12., 13., 15., 17. und 20. war je eine vollständig zerfallene Urne.

Die Urnen sind im allgemeinen in zwei Dimensionen gehalten. Der Rand der grösseren biegt sich nach auswärts; sie haben einen hohen Hals, verengen sich ungefähr bei den Schultern, in der Hälfte ihrer Höhe bauchen sie sich aber aus und ihr Grunddurchmesser ist klein. Auch die Bruchstücke in Betracht ziehend, ist die Oberfläche der meisten Urnen glatt. Eine Verzierung sehen wir nur auf den Urnen der Abb. XXVII. 13—15. Auf den ersten zwei Urnen ist eine Kammverzierung von dem Gefässboden bis zu der grössten Ausbauchung zu sehen; die dritte verziert eine Rippe, die ebenfalls an der grössten Ausbauchung umherläuft, welche gleich-grosse Fingereindrücke gliedern. Unterhalb des Mündungsrandes der Urne, die in der Abb. XXVII. 4. dargestellt ist, läuft eine Zickzacklinienverzierung zwischen einer aus drei und drei Reihen bestehenden

¹ Arch. Ért. r. f. XIV. S. 211—214.; J. Hampel: Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn, Bd. I. Tafel XCIII.

² a. a. O. Bd. II. S. 28.

Schnurrverzierung umher. Es ist eine Kammverzierung auch auf den un-rekonstruierbaren Urnenbruchstücken des Grabes 12. Wir haben an den Bruchstücken beobachten können, dass eine Kammverzierung von 18 Zähnen an der grössten Ausbauchung der Urne umherläuft und aus derselben führt eine ebensolche Verzierung — auf gleiche Entfernung von einander — gegen den Urnenboden.

Die Urnenhenkel wurden an der grössten Ausbauchung angebracht. Es gibt eine solche Urne, an welcher vier Bogenhenkel angebracht wurden (XXVII. 13.), aber es gibt auch eine solche, bei der gerade in derselben Lage nur zwei angewendet wurden (XXVII. 14.). Bei der letzteren sind die Henkel ganz breit und von einer Bandform. An der unrekonstruierbaren Urne des Grabes 16. konnten vier hervorragende Bandhenkeln, in der Form eines Dreiecks vorhanden sein. Am unteren Teile des Urnenhalses in der Abb. XXVII. 16. sind zwei Knotenverzierungen in entgegengesetzter Anordnung. Die Urnen sind durchschnittlich 50—55 cm hoch und ihre grösste Ausbauchung schwankt zwischen 40—45 cm.

Die kleineren Urnen sind im allgemeinen breitmündig (XXVII. 9.) und ihre Oberfläche ist unverziert. Aus einer Sohle von einem kleineren Durchschnitt auslaufend, werden sie ungefähr bis zu der Hälfte der Urne immer breiter, weiter wieder enger, aber ihr Rand biegt sich in eine — der grössten Ausbauchung gleiche — Breite aus.

Wir haben auch eine solche Urne, deren Form von dem unverzierten und kugelförmigen Gestalt abweicht aus zwei abgestumpften Kegeln zusammengestellt ist (XXVII. 10.). Der Mündungsrand fehlt.

Diejenige Schüsseln, die teils in den Urnen (XXVII. 2—4.), teils auf den Urnen als Deckel (XXVII. 6—8.) hingesetzt waren, haben eine unverzierte, glatte Oberfläche. Eine Verzierung hat nur eine Schüssel (XXVII. 7.), an der je drei Linien aus einer umherlaufenden Erhöhung ausführend, auf beiden entgegengesetzten Seiten bis zu der Sohle reichen. Die kleine Schüssel aus dem Grab 14. (XXVII. 3.) konnte auf Füßen stehen, die aber abgebrochen worden sind.

Der Durchschnitt der Schüsseln ist im allgemeinen 20—33, ihre Höhe 10—21 cm. Eine Schüssel (XXVII. 6.) hatte zwei Henkel; die Zahl der Henkel der anderen Schüsseln festzustellen, sind wir nicht im Stande gewesen.

Der Mündungsrand der kleinen Gefässe (XXVII. 1., 5.) ist nach auswärts gebogen, ihr Hals ist hereingezogen, ihr Boden ist kugelig. Das letztere hatte nur einen Henkel. Ihre Höhe, ihr Mündungsdurchschnitt und ihre Ausbauchung ist 6.5 cm.

Wir fanden eine Bronzebeigabe nur in zwei Gräbern.

Unter den Bronzegegenständen, die aus unserem Gräberfeld als Streufunde und bei einer anderen Gelegenheit zum Vorschein kamen, waren zwei Armringe (XXVI. 12., 14.) und Bronzeröhrchen (XXVII. 16—18.). Die Bronzeröhrchen konnten wahrscheinlich von Gürtelgliedern ab-

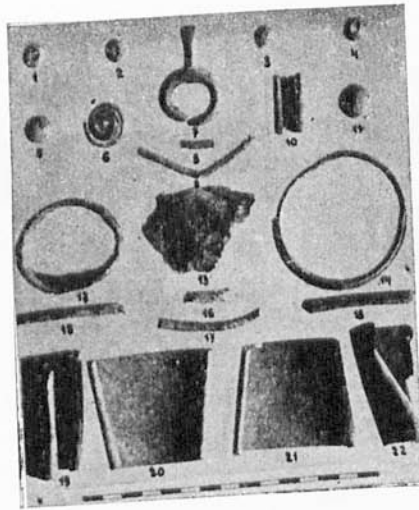
gebrochen sein. Auch ein Bronzedrahtbruchstück wurde als Streufund gefunden (XXVI. 15.).³

Die Urnen unseres Gräberfeldes und die aus diesen zum Vorschein gekommenen Beigaben sind dem Material des im J. 1928 freigelegten Dömsöder Urnengräberfeldes gleich und sind also auf Grund dessen in die II. Periode der Bronzezeit einzureihen.⁴

A. Bálint.

³ Die Urnen der Tafel XVII. 9., 14., 15. sind ebenfalls aus den Streufunden des Gräberfeldes.

⁴ Photographie und Aufnahme von van Giffen; Urnenveld, bronstud. per II. Dömsöd, Hungarije. (Nummer des Photographieninventars 5743.)

1

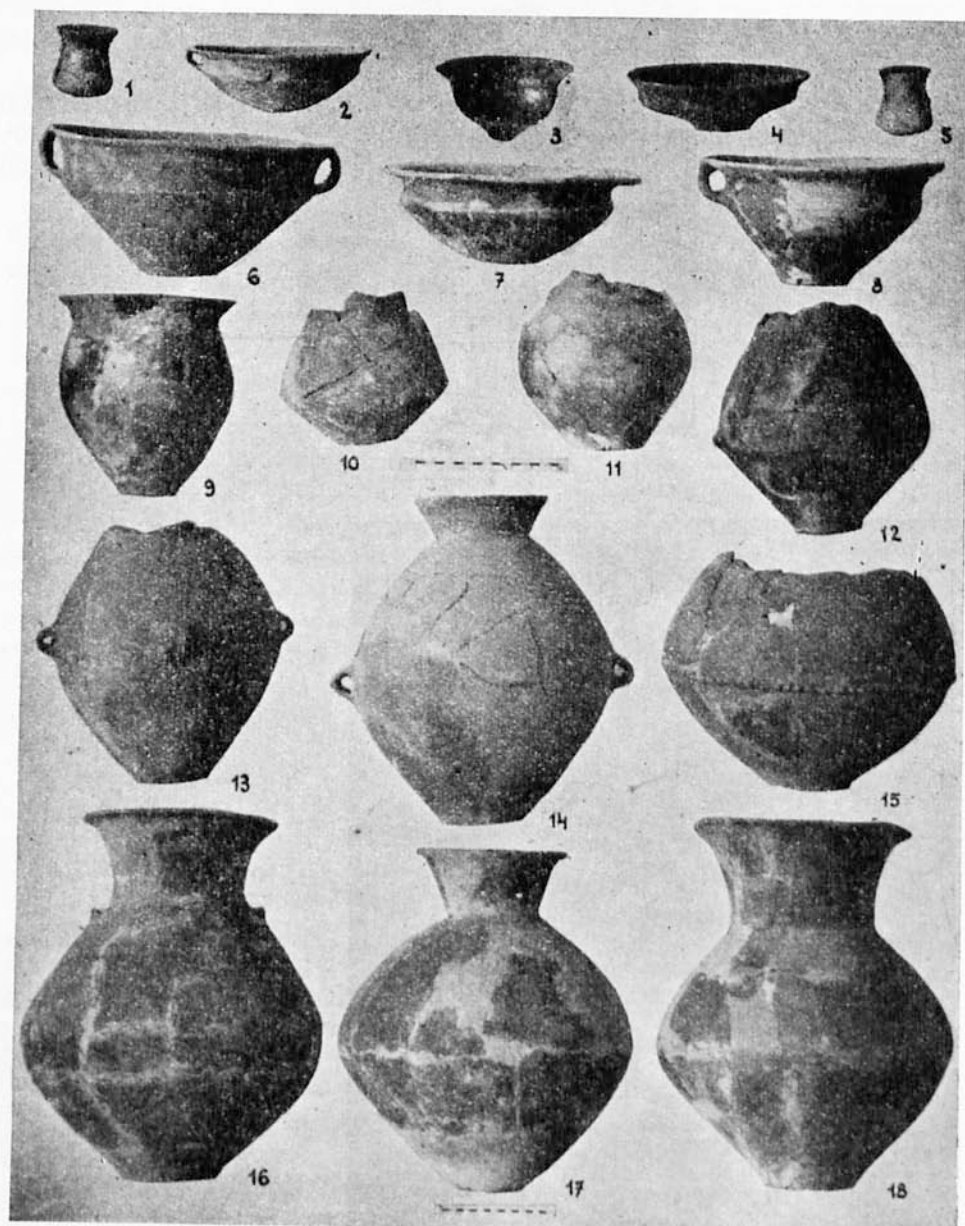

2

3

Tafel XXVII. tábla.

Bronzkori telep a Hunyadi-halomban.

(Idetartozik a XXVIII. és XXIX. tábla.)

A hódmezővásárhelyi Tisza-ártérben, a körtvélyesi holtág és a Tére-ér között emelkedik a lankás Hunyadi-halom. A nagyterjedelmű halmot a Tisza szabályozása előtt nem öntötte el az ár s így csaknem napjainkig alkalmas volt a településre. Az Egyetemi Archaeológiai Intézethez már több ízben érkezett jelentés után, — amely szerint a halomból kubikolási munkálatok közben csontvázak és fészkekbe rakott edények kerültek elő — az ásatások vezetője, Benes Gyula társulati főmérnök úr engedélye után, néhány napos próbaásatásra küldött ki.

Az ármentesítő társulat 93. számú szelvénykarójától dél-délnyugati irányban 4 m-re kezdtük a próbaárkot. Egyik oldalát a kubikgödör, a másikat a társulati határút szabtta meg. Így a 9 m hosszú árok szélessége 30 cm-től 2 m-ig változott. Átlagos mélysége 90 cm volt. A jelzett fixponttól 9-70 m-re kerültek elő az első darabok. A jelenlegi felszín alatt 58 cm-re voltak: edényfűl mellett, kissé csorbult, lapított fenekű agyagbögre (XXIX. 14.), amelynek magassága 62, szájátmérője 71 mm; az előbbi szintje alatt, attól 30 cm-re 49 mm magas és 135 mm szájátmérőjű, lapított fenekű kiegészíthető agyagcsésze (XXIX. 4.).

A fixponttól keletdélkeletre 4-20 m-re kezdtünk egy északészak-keleti irányban húzódó 18 m hosszú árkot, amelynek szélessége 2—4 m-ig változott, a kubikgödör partjának s az útnak megfelelően. Ebben az árokban a fixponttól 6, illetőleg 16 m-re kétfűlű, fenékkal felfelé fordított agyagedényt találtunk, amelyben állati csontok voltak (XXIX. 3.); az edény magassága 106, szájátmérője 110, fenékátmérője 66 mm; legnagyobb kiöblösödésénél belülről az edény fala négy ellentétes oldalon ki van nyomva úgy, hogy a dudorok közül 1—1 a fülek alá esik. A fülek az edény szájrőkéből vannak kihúzva s az edény nyaktövére visszahajtván. A visszahajtott fűl töve nincsen teljesen beledolgozva az edény falába, hanem kissé kiemelkedik s rosszul kiképzett szívalakot mutat. Ez a fűlképzés jellemző a bemutatandó anyagra, de kronológiai meghatározásra nem

alkalmas. Előfordul u. i. a neolitikumban, a bronzkorban, sőt még a vas-korban is.¹

9—12 m-ig a 2·50 m-es árkot 50 cm mélyen, keményre döngölt föld-réteg borította. Alatta hulladékgödör volt. A gödörből kiegészíthető edény-darabok és kisebb töredékek kerültek ki:

Kiegészíthető agyagsésze (XXIX. 2.); magassága 65, szájátmérője 138, fenékátmérője 62 mm. — Harangalakú edényfedő (XXIX. 1.), fogantyúval: magassága 50, nyílásátmérője 142, tetőátmérője 122, a tető belvilágának átmérője 104 mm; fogantyúja 11 mm magas és 17 mm átmérőjű. — Négyszögletes tetejű edényfedő (XXIX. 6.); magassága 41, nyílás-átmérője 111 mm, teteje 80 és 95 mm oldalú téglalap (kissé ívelt oldalakkal); a tető belvilágának átmérője 90, illetőleg 80 mm; fogantyúként a tető átlukasztott négy sarkán keresztülfűzött zsinór szolgált. — Négyszögletes fenekű edény töredéke (XXIX. 12.); feneke 75 mm oldalú négyzet, — a négyzet oldalainak közepe kissé benyomott, mintha szalag lett volna keresztben átvetve a fenéken; oldalának élei apró benyomásokkal vannak díszítve. — Nagyobb, durva anyagú agyagedény fenéktöredéke (XXIX. 13.). — A XXIX. 7., 9., 11. és a XXVIII. 16. és 20. ábrái agyagedények szájtöredékei. A 15., 16. és 20. ábrán láthatóknak, jól kivethető, jellegzetes keskeny szájpereme van. — A XVIII. 5., 13., 15., 18. és 19. ábrái a fültípusokat, a 17. ábrán bemutatott töredék pedig büttyköt mutat a gödör anyagából. — A XXVIII. 1., 2., 3., 4., 6., 7., 8. és a 10. ábráin bemutatott töredékeken a szájperemből kihúzott és az edényre visszahajtott fülek vannak, amelyeknél a visszahajtott fület nem dolgozták bele az edénybe, hanem széles kiképzéssel az oldalhoz ragasztották. — Agyagedény-töredék (XXIX. 5.); hossza 115, szélessége 86 mm. A töredéken fonásminta lenyomata látszik, amely teljesen a gyékényfonásra emlékeztető technikával készült. Minthogy a felület minden részén meg-látszik, lehetséges, hogy egy teljesen befont agyagedény töredékével van dolgunk. Mélységi-gabbró kőzetből készült balta töredéke (XXIX. 10.); hossza 59, nyélnyílásának hossza 37 mm. Minden valószínűség szerint agyagedény fedelének díszesen képzett fogantyúja (XXIX. 8.); magassága 56 mm; felülről nézve szabályosan elhelyezett négyszirmú virágot mutat, a közepén kiemelkedő porzókkal; ez alatt 24 mm átmérőjű nyak, majd 5 dudorral tagolt hasi rész következik. — A hulladékgödörben még több jellegtelen töredék és csont volt.

A fixponttól 104 m-re északészakkeleti irányban s ettől 6 m-re keletdélkeletre, 5 m hosszú és 5 m széles szelvényt kutattunk át. Egy m mélyen mindenütt feneket találtunk. A felásott terület déldélnyugati sarkában a társulati határút alá nyúló gödör széle bontakozott ki. A kibontott 1·30 m mély gödör részben, tiszta föld között, néhány darab állati csont s

¹ Schleiens Vorzeit... VII. 69. l. 261. á. és u. o. 77. l. 285. á.; v. Richthofen: Die ältere Bronzezeit in Schlesien, 28. l. és u. o. 7. t. k. á.

népvándorlaskori szürke agyagedény-töredék volt. Az egyik szájtöredék hullámvonalas díszű.

*

A próbaásatás egymástól teljesen elütő két kultúrát eredményezett. Jelentősebb kétségtelenül az őskori, mert a népvándorlaskori semmi újat nem hozott.

Az őskori telep a halom déli oldalán húzódott s ennek egyik hulladékgödrét nagyrészt kibontottuk. A gödör anyagából a hazai irodalomban nem ismert típusú fülek és edényfedők kerültek ki. Minthogy a területen a munka még tovább folyik, ez alkalommal a bemutatott anyag kapcsán felhívjuk a figyelmet a bronzkor egy kevésbé ismert kulturájára, amelyet úgy látszik a jellegzetes fültípus s az edényfedő különböztet meg. A kőbaltá töredék, az edények formája s az átfűrt edényfedő — mely utóbbira a bronzkor fiatalabb szakából ismerünk, ámbár más típusú analógiákat² — a mellett szólnak, hogy a bronzkor fejlettebb szakából származó telep maradványáról lehet szó s jelentőségét éppen az új típusok adják meg.

Dr. Török Gyula.

² Arch. Közl. XX., IV. t. 32—38. ábrák; Arch. Ért. 1908., 67. l. 7. á.

Eine bronzezeitliche Siedelung im Hunyadi-halom.

(Hierzu die Tafeln XXVIII—XXIX.)

In Theiss-Überschwemmungsgebiet, in der Nähe von Hódmezővásárhely erhebt sich ein sanft ansteigender Hügel (Hunyadi-halom) zwischen dem toten Theissarm von Körtvélyes und der Tére-Ader. Vor der Regulierung der Theiss wurde der umfangreiche Hügel nie überschwemmt und so war er beinahe bis zu den heutigen Tagen zur Ansiedlung sehr geeignet. Zum Arch. Institut unserer Universität liefen oft Berichte ein, die über Skelette und Gefässe sprachen, welche während der dortigen Erdarbeiten zum Vorschein kamen. Nach Erhalt der Erlaubnis des Oberingenieurs Herrn Jul. Benes, wurden mir die Probegrabungen übertragen.

Auf 4 m Entfernung von dem Profilpfal No. 93 der Deichgenossenschaft in südwestlicher Richtung fingen wir die Probegrabung an. Die eine Seite des Grabens gab die Grube der Erdarbeiter an, die andere Seite der Grenzweg der Deichgenossenschaft. Darum schwankte die Breite des 9 m langen Grabens zwischen 30 cm und 2 m. Seine Tiefe war durchschnittlich 90 cm. Von dem angegebenen Fixpunkt auf eine Entfernung von 9.70 m kamen die ersten Stücke zum Vorschein. In einer Tiefe von 58 cm unter der jetzigen Oberfläche fanden wir einen Gefässhenkel, unmittelbar daneben einen Tontöpfchen (XXIX. 14.), darunter eine ergänzungsfähige Tonschale (XXIX. 4.).

Ost-südöstlich von dem Fixpunkte auf eine Entfernung von 4.20 m fingen wir einen 18 m langen Graben an, der in nord-nordöstliche Richtung zog, dessen Breite zwischen 2 und 4 m schwankte, entsprechend dem Rand der Grube der Erdarbeiter und dem Wege. In diesem Graben fanden wir auf 6, beziehungsweise auf 16 m von dem Fixpunkte ein zweihenkeliges mit der Sohle nach oben gekehrtes Tongefäss (XXIX. 3.) und darunter befanden sich Tierknochen. Die Wand des Gefässes steht bei der grössten Ausbauchung an 4 entgegengesetzten Seiten heraus. Von den Wülsten fällt je eine unter die Henkel; die Henkel sind aus dem Mündungsrand herausgezogen und auf den unteren Teil des Halses zurück-

gebogen; der zurückgebogene Ansatz des Henkels ist in die Wand des Gefässes nicht vollständig hineingearbeitet, sondern er hebt sich etwas hervor und breitet sich flach aus. Diese Henkelausbildung ist für das Material, das ich bekannt machen werde, charakteristisch, aber es ist für die Chronologie unbedeutend. Es kommt nämlich sowohl im Neolithikum, als in der Bronzezeit und auch in der Eisenzeit vor.¹

Vom 9. bis 12. m bedeckte die volle Breite des Grabens (2·50.) in 50 cm Tiefe eine hartgestampfte Erdschicht. Darunter aber befand sich eine Abfallgrube und aus der Grube kamen die folgenden rekonstruierbaren Gefässbruchstücke und sonstige kleinere Bruchstücke hervor:

Eine rekonstruierbare Tonschale (XXIX. 2.). Ein glockenförmiger Gefässdeckel samt Griff (XXIX. 1.). Ein Gefässdeckel mit einem viereckigen oberen Teil (XXIX. 6.); anstatt eines Griffes brauchte man eine Schnur, die durch vier Löcher, die in die vier Ecken des Deckels gebohrt waren, gezogen wurde. Bruchstück eines Gefässes mit einem viereckigen Boden (XXIX. 12.). Bruchstück des Fussgestells eines grösseren, aus grobem Stoff verfertigten Tongefässes (XXIX. 13.). Mündungsbruchstücke der Gefässe der Tafel XXIX. Abb. 7., 9., 11. und der Tafel XXVIII. Abb. 16., 20.; die 15., 16. und 20. mit dem charakteristischen schmalen Mündungsrand. An den Abbildungen 5., 13., 15., 18. und 19. der Tafel XXVIII. sieht man Henkeltypen, die am Halse des Gefässes angebracht sind, das Bruchstück der Abb. 17. aber hat am Halse Knoten aus dem Stoff der Grube. Wir machen an den Abbildungen 1., 2., 3., 4., 6., 7., 8. und 10. der Tafel XXVIII. Bruchstücke und die erwähnten charakteristischen Henkel bekannt. Ein Tongefässbruchstück (XXIX. 5.). An dem Bruchstück ist ein Geflechtmuster zu sehen. Das Flechten ist mit der Technik des Matenflechtens ausgeführt. Da es an jedem Teile der Oberfläche sichtbar ist, ist es möglich, dass wir mit einem Bruchstück eines vollständig eingeflochtenen Tongefässes zu tun haben.

Bruchstück eines Handbeiles (XXIX. 10.) den aus Gabbrogestein verfertigt worden ist. Dann aller Wahrscheinlichkeit nach ein prachtvoll ausgebildeter Griff eines Gefässdeckels (XXIX. 8.), der von oben angeschaut vier regelmässig geordnete Kelchblätter aufweist, in der Mitte mit Staubgefässen. Darunter folgt der Hals mit einem Durchmesser von 24 mm, dann der Bauch, der durch 5 Wülsten gegliedert ist. In der Abfallgrube waren noch minder typische Bruchstücke und Knochen.

Auf eine Entfernung von 104 m von dem Fixpunkt in nordnordöstliche Richtung und noch 6 m davon nach Ostsüdosten forschten wir einen 5 m langen und 5 m breiten Abschnitt durch. Der Grund war überall in einer 1 m Tiefe. In der südwestlichen Ecke des aufgegrabenen Gebietes trat der Rand der Grube zum Vorschein. In dem aufgegrabenen 1·30 m tiefen Grubenteil befanden sich zwischen reiner Erde einige Tierknochen und

¹ Schleiens Vorzeit... VII. S. 69. und daselbst S. 77. Abb. 285. v. Richthofen: Die ältere Bronzezeit in Schlesien. S. 28. und daselbst Abb. 7.

graue Gefässbruchstücke aus der Völkerwanderungszeit. Das eine Mündungsbruchstück ist mit Wellenlinien verziert.

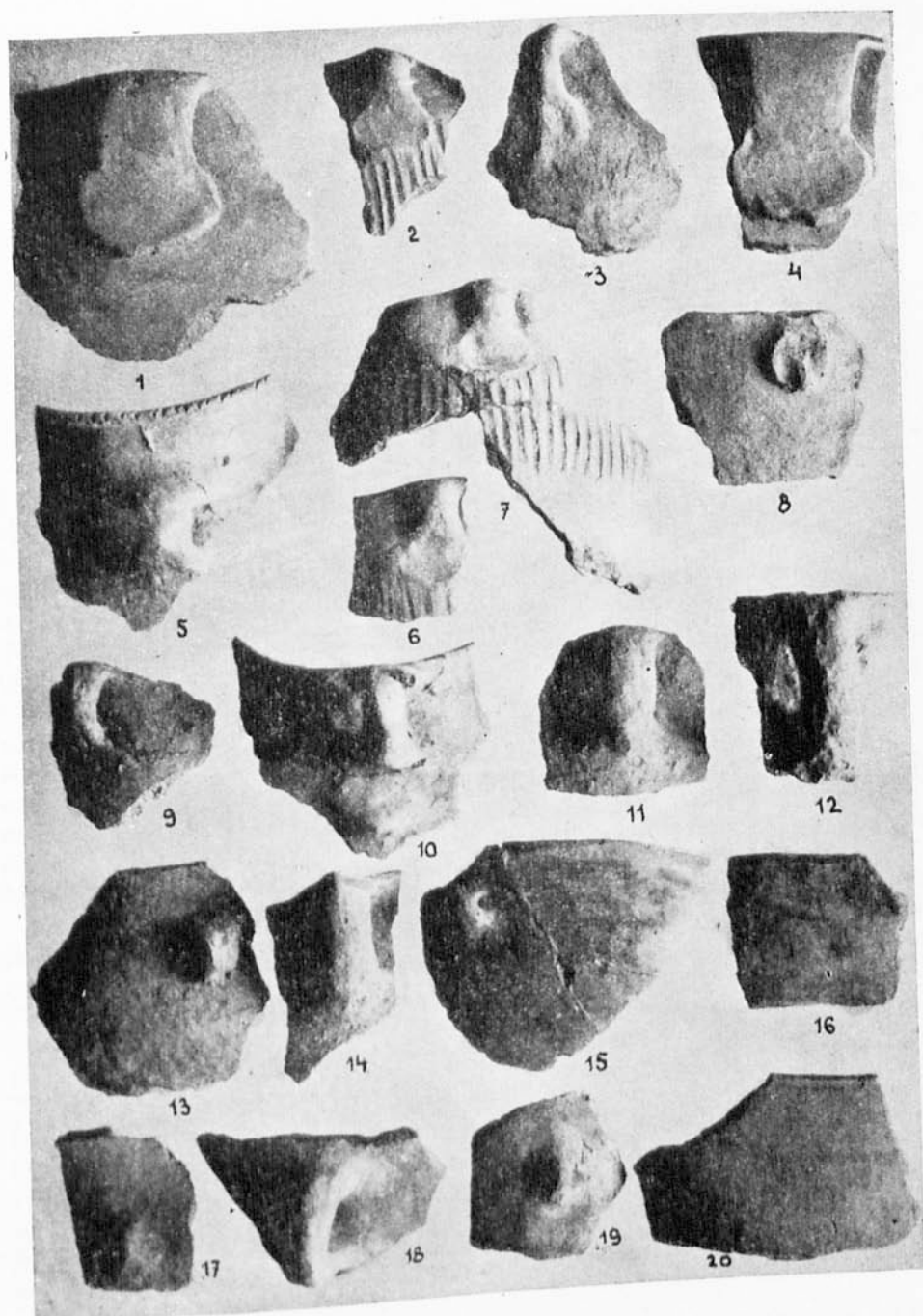
*

Die Probegrabung hat zwei, von einander vollständig abweichende Kulturen ergeben. Die prähistorische ist unzweifelhaft die bedeutendere, da die aus der Völkerwanderungszeit brachte nichts neues.

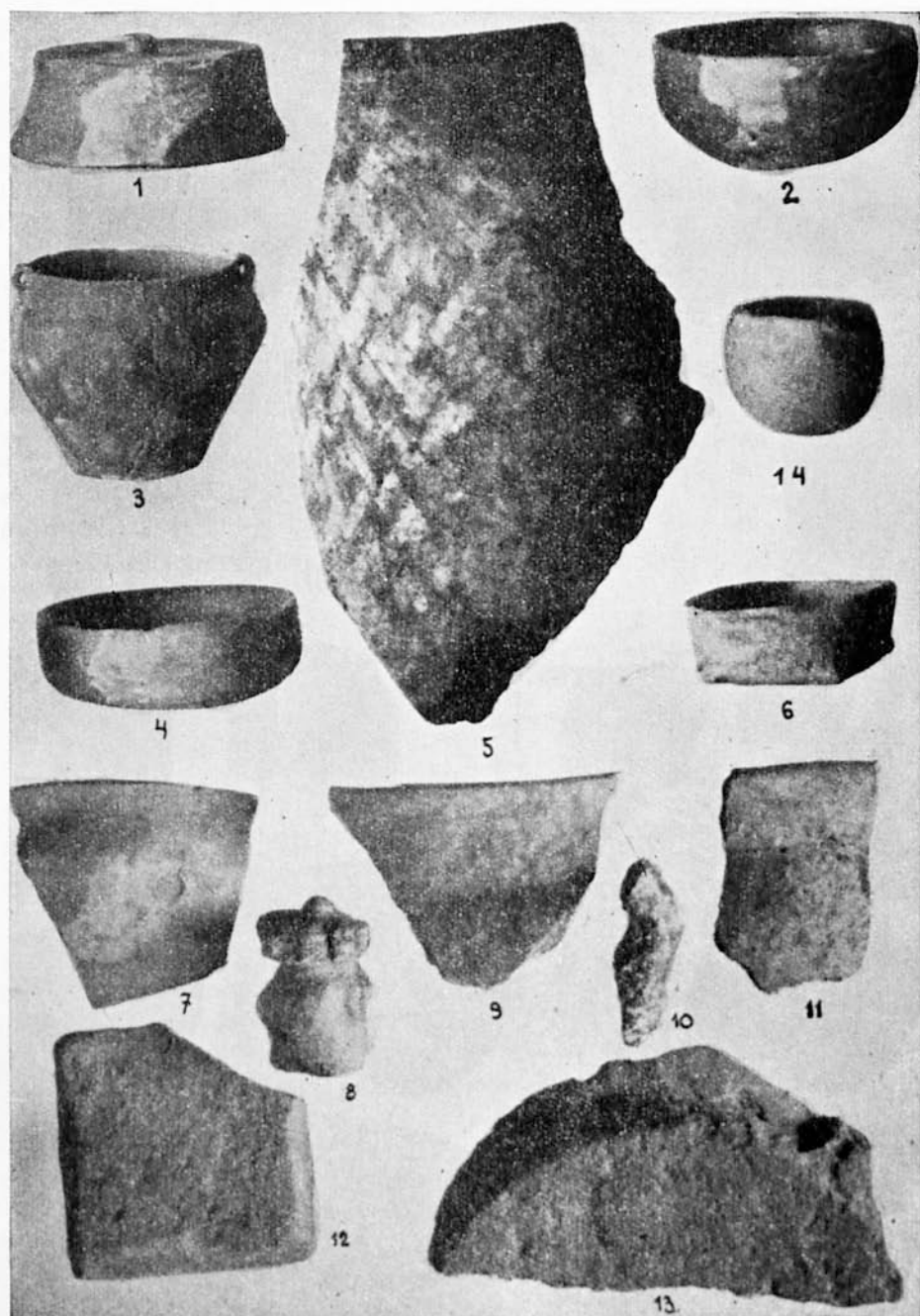
Die prähistorische Siedlung zog sich am südlichen Teile des Hügels und wir legten eine seiner Abfallgruben grösstenteils frei. Aus dem Material der Grube sind in der heimischen Literatur unbekannte Henkel und Gefässdeckel zum Vorschein gekommen. Es wird auf diesem Gebiete weitergearbeitet, wir legen diesmal nur das Material der Probegrabung vor und lenken die Aufmerksamkeit auf diese wenig bekannten Typen der Bronzezeit. Das Beilbruchstück, die Form der Gefässe und der durchlochte Gefässdeckel (wir kennen zu dem letzteren Analogien aus der jüngeren Bronzezeit, wenn sie auch von einem anderen Typus sind),² legen daneben ein Zeugnis ab, dass hier vom Material einer Siedlung die Rede ist, das aus einer entwickelteren Periode der Bronzezeit stammt und dem die neuere Typen seine Bedeutung verleihen.

Gy. Török.

² Arch. Közl. XX. Tafel IV. Abb. 32—38. Arch. Ért. 1908. S. 67. Abb. 7.

Tafel XXIX. tábla.

La Tène- és népvándorláskori sírok a Solt-Palében.

(Idetartozik a XXX—XXXI. tábla.)

A hódmezővásárhelyi határ (solt-paléi) részében, a régi szegedi út jobb oldalán van Katona István halma.¹ A várostól 2·5 km-re fekvő halom ma már nem eredeti alakjában van meg, de így is határozottan látszik, hogy teljesen szabályos formáját emberi kéz alkotta. Átmérője kb. 70 m; csupán a széleken fekvő részei háborítatlanok, a középső részét még a kilencvenes évek végén lehordták. A halom földjében két élesen elkülöníthető réteg van. A felső: szikes, feketeföld helyenkint 90 cm mélységig lenyúlik; az alsó: sárga agyag. Leletek mind a két rétegből kerültek elő. Kétségtelen, hogy a halom közepének lehordása sok lelet elpusztításával járt, bár az előkerült leletekről nagy utánjárással sem tudtunk meg semmi bizonyosat. Az 1934. évi ásatás során 34 sír került elő, de ezekkel még nincs kimerítve a temető, mert a területnek körülbelül csak egyharmadát tártuk fel. A sírok térképét az 1. képen találja az olvasó. A feltárt sírok leírását az ásatás sorrendjében az alábbiakban, időrendi szétválasztását az összefoglaló részben adjuk.

1. sír. 45 cm mélyen kinyújtózott, hanyattfekvő férfi, 156 cm hosszú csontváza. Irányítása déldélnyugat-északészakkelet; fejjel déldélnyugatnak. Mellékletei: A mellkas bal oldalára csúszott mellcsont alatt vasfibula töredékei; formája nem volt megállapítható. Valószínűleg ugyanennek a vasfibulának töredékei voltak a gerinccsont jobb oldalán is. Az áll alatt vasfibula sodronytekercse. A bal kar mellett, a könyökcsonton kívül, agyagedény (XXX. 18.); színe halványpiros; kihajló pereme alatt barázda fut körbe; magassága 10·5, szája 10·5, legnagyobb kihasasodása 14, omphalosos feneke 5 cm, korongon készült. A csontváz jobb oldalán, könyöktől a térdig, hegyével a lábak felé fordított vaskard (2. kép; rekonstrukciója a megmenthetetlen vasdarabok eredeti helyzete alapján felvett rajz után készült); teljes hossza 80 cm, amelyből a markolatra 12 cm esik. A penge szélessége a markolat alatt 5·6 cm. A kard alatt és mellett vaslánc töredékeket találtunk.

¹ Elhelyezkedését e kötet 3. közleményében lévő 1. képen ábrázolt térkép mutatja.

bronzlemez darabokat találtunk, amelyeknek rendeltetését nem lehetett megállapítani.

4. *sír.* 70 cm mélyen, hanyatt fektetett, kinyújtóztatott, 148 cm hosszú női csontváz. Irányítása északészaknyugat-déldélkelet; fejfelé északészaknyugatnak. Mellékletei: A jobb és bal lapockacsonton egy-egy bronzfibula (XXX. 2—3.). A jobb könyök mellett bronz- (XXX. 4.), a bal könyök mellett vasfibula. A tömör bronzból készült fibulák igen jó fentartásúak; három nézetben történt ábrázolásuk, a típusról tökéletes képet ad. A medencében vaskés volt, de annyira töredékes állapotban, hogy felvétele nem sikerült. A két alsó karon, a csuklók tájékán két-két bronzkarperec (XXX. 1., 5.); valamennyi nyitott, végeik kissé vastagodnak és egymás fölé futnak; bordák díszítik; átmérőjük 5-3 cm.

5. *sír.* 110 cm mélyen, csaknem teljesen elkorhadt gyermekcsontváz. Irányítása délnyugat-északkelet, fejfelé délnyugat felé. Egyedüli melléklete néhány hengeres, zöldszínű üveggyöngy volt. A csontvázról nyugatra kb. 30 cm távolságra juh csontvázrészecskék.

6. *sír.* 140 cm mélyen hanyattfekvő, kinyújtóztatott, 140 cm hosszú férfi csontváz. Irányítása délnyugat-északkelet, fejfelé délnyugatnak. A fej tájéka bolygatottnak látszott. Mellékletei: A bal oldalon, a medencével egy magasságban ismeretlen rendeltetésű vastöredékek (kés?). A medence tájékáról vascsat (XXXI. 2.). A fej mellől csontfésű töredékei kerültek elő. E sírral egy helyen volt a

7. *sír.* Teljesen feldúlt sír, amelyet az előbbi kiásásakor tettek tönkre. A csontváznak semmi nyoma nem maradt. A mellékletek közül csupán egy (XXX. 7.) bronzfibulát és néhány edény cserepet hagytak a sír földjében.

8. *sír.* 180 cm mélyen, bal oldalra fektetett, zsugorított gyermekcsontváz. Irányítása kelet-nyugat; fejfelé keletnek.

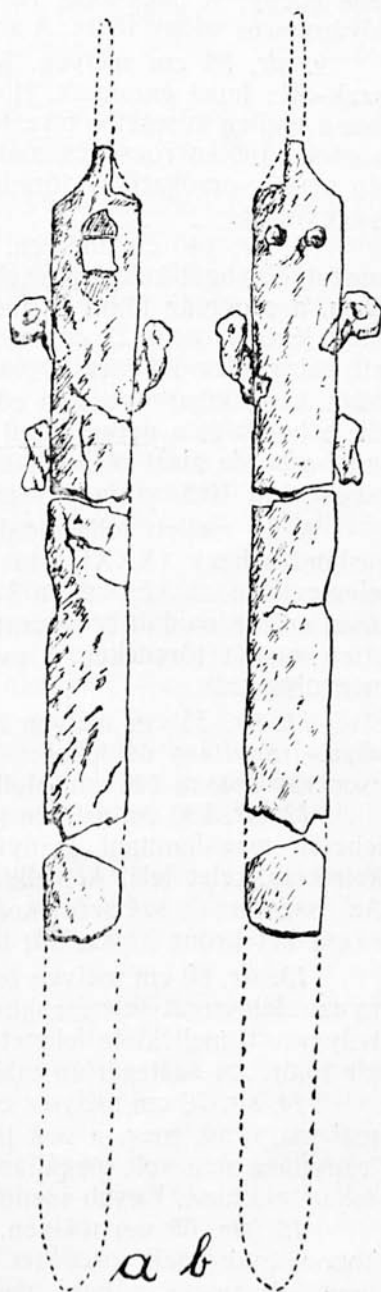

Abb. 2. kép.

Melléklete: A medence előtt két jellegzetes, de nagyon mállekony La Tène edény. A nagyobbik feketeszinű urna, amelynek száját a kisebbik, halványpiros edény földte. A sír in situ a múzeumba került.

9. sír. 55 cm mélyen. Rossz fenntartású női csontváz. Irányítása észak-dél; fejjel északnak. Hossza 145 cm. A karok könyökben meghajlítva a mellen keresztbe téve fekiüdtek. Mellékletei: A jobb és bal lapockacsontok tájékán rozsdacsomók (fibula?). A bal váll felett kettős csonkakúp alakú ersókarika töredékei. A nyak körül 64 karikaformájú, kék üveggyöngy.

10. sír. 140 cm mélyen, teljesen elkorhadt férficsontváz. Irányítása nyugatdéli nyugat-keletészakkelet, fejjel nyugatdéli nyugatnak. A sír földjében, a csontváz fölött és mellett farostok nyomait találtuk. A csontváz fölött lévő farostok 28 cm magas szintben voltak. Mellékletei: A fej mellett balra, elég jól megdolgozott agyagból készült szürke színű, szűkülő szájú, kissé kihajló peremű edény (XXXI. 5.); pereme alatt borda fut körül; a borda és a perem közti részt függélyesen besímitott vonalkázás díszíti; a borda alatt két sorban, ovális alakú benyomott díszítések vannak; magassága 10·5, szája 7, legnagyobb kihasasodása 12, feneke 5 cm.

A fej mellett jobb oldalon, csúcsával a fejtető felé fordulva köpüs vaslándzsahegy (XXXI. 14.); köpűjében a fanyél rostjai megmaradtak; jelenlegi hossza 32·5 cm; a 3 cm átmérőjű köpüre 11 cm esik. A medence táján erősen oxidált bronzcsat, vas pecekkel (XXXI. 4.). A felső lábszárak táján vaskés töredékei. A csontvázat valószínűleg jóval a temetés után megbolygatták.

11. sír. 55 cm mélyen fekvő fiatalabb egyén, erősen korhadt csontváza. Irányítása déldélkelet-északészak-nyugat; fejjel déldélkelet felé. A csontváz hossza 140 cm. Melléklete nem volt.

12. sír. 130 cm mélyen fekvő, bolygatott férfi csontváz. Hosszát nem lehetett megállapítani. Irányítása keletészakkelet-nyugatdéli nyugat; fejjel keletészakkelet felé. A mellkas mellett ló alsóállkapocs csontját találtuk. Az összetört és szétszórt koponyacsontok között egymástól 20 cm távolságra két bronz hajkarikát leltünk.

13. sír. 80 cm mélyen fekvő női csontváz. Hossza 165 cm; irányítása nyugatdéli nyugat-keletészakkelet; fejjel nyugatdéli nyugatra. A csontváz bolygatott, melléklete lehetett az a néhány csontfésűtöredék, amelyeket a sír földjében szétszórtan találtunk.

14. sír. 70 cm mélyen, csecsemő csontváza. Csak a koponyának nyomai maradtak meg, a test többi része teljesen elkorhadt, így a csontváz irányítása sem volt megállapítható. Közvetlen szomszédságában juh csontokat találtunk. Egyéb mellékete nem volt.

15. sír. 65 cm mélyen. Teljesen elkorhadt csecsemő csontváz. A koponyának csak töredékei maradtak meg, s néhány tejfog. Irányítása nem volt megállapítható, melléklete nem volt.

16. sír. 102 cm mélyen fekvő leánygyermek csontváza. Hossza 96

cm, irányítása nyugatészaknyugat-keletdélkelet; fejjel nyugatészaknyugat felé. Ambár a csontváz bolygatatlannak látszik, melléklete nem volt.

17. *sír.* 40 cm mélyen fekvő, északkelet-délnyugat irányítású, gyermekcsontváz. Feje északkeletnek fordult. Csaknem teljesen elkorhadt. A koponya tájékán vasrozsa nyomai látszóttak.

18. *sír.* 40 cm mélyen fekvő gyermekcsontváz. Irányítása nyugat-délnyugat-keletészakkelet; fejjel nyugatdélnyugat felé. Melléklete nem volt.

19. *sír.* 140 cm mélyen, hanyattfekvő, kinyújtóztatott helyzetű férfi-csontváz. Irányítása nyugatdélnyugat-keletészakkelet; fejjel nyugatdélnyugatnak. Csupán az alsó teste volt bolygatatlan. A sírgödör formája a sárga agyagban nagyon jól meglátszott. Melléklete csupán a fej baloldalán talált vassodronytöredék volt.

20. *sír.* Ferde irányú aknasírban, elkorhadt gyermek csontváz. A sír mélysége a fejnél 190, a lábnál 230 cm. Hossza 110 cm. — 190 cm mélységig a föld teljesen zavartalan volt. E mélység alatt, amint a sírgödör aknáját elértük, előtünt az aknát kitöltő fekete föld, amely élesen elkülönült a sírgödör sárgaagyag falától. A csontváz irányítása keletészakkelet-nyugatdélnyugat; fejjel keletészakkelet felé. Hossza 80 cm. Melléklete egy trapézformájú vascsat volt (XXXI. 11.).

21. *sír.* 40 cm mélyen. Hamvasztásos sír. A kalcinált embercsontokat szén- és edénytöredékekkel együtt a csupasz földön találtuk. Gödörnek nyoma sem látszott. A mellékletek közül egy hólyagos karperec és egy bronzfibula töredékei maradtak meg. Aránylag épen maradt meg a hólyagos karperecet kitöltő massa (XXX. 6., 8.), amely a hamvasztás következtében átégett s így a karperec formáját is elárulja; a karperecből csak kevés bronz-töredék volt megmenthető. Az előkerült néhány borsó nagyságú bronz-töredék, valószínűleg a hamvasztáskor megolvadt fibulából maradt meg.

22. *sír.* 145 cm mélyen; kinyújtóztatott, hanyattfekvő férfi csontváz. Irányítása nyugatdélnyugat-keletészakkelet; fejjel nyugatdélnyugat felé. Hossza 152 cm. A felső combcsontok a közép tájon eltörtek s a lábszárok lesüllyedtek. A süllyedésnek az e sír alá ásott 23. aknasír az oka. Mellékletei: A fej alatt csontfésű töredékei. A nyak körül hengeres-, gömb- és kettős csontakúp-formájú pasztagyöngyök. (XXXI. 1.)

23. *sír.* A 22. sír alá vájt aknasír, ugyanolyan, mint a 20. Az alsó lábszárok a 22. sír csontvázának alsóteste alá nyúltak. Nem lehet kétséges, hogy az aknasír a fiatalabb, ha nem is sokkal. Az akna mélysége a csontváz fejénél 185, a lábnál 245 cm. A csontváz irányítása keletészakkelet-nyugatdélnyugat; fejjel keletészakkelet felé. Hossza 145 cm. Mellékletei: A jobb váll mellett, elég rossz fenntartású egyélű vaskés. Jelenlegi hossza a nyélnyújtvány nélkül 16 cm, legnagyobb pengeszélesség 1,7 cm. A nyak, mell és a lábak tájékáról hengeres-, gömb- és kettőscsontakúp-alakú pasztagyöngyök. A mellről rosszezüst fülönfüggő töredéke

(XXXI. 8.). Az ovalis alakú függőkarika aljára, négy kölesnagyságú gömböcske forradt, amelyek között foglal helyet a belül üreges, babszem nagyságú gömb. A jobb oldali bordákon, a könyök táján, kettős-csonkakúp alakú agyagorsógomb. Az egyik rész alja és oldala zeg-zugos vonalakkal van díszítve (XXXI. 9.). A medencében négyzet alakú vascsat, alsó részén szövetmaradványokkal (XXXI. 13.). A bal medencecsonton nyitott bronzkarika (XXXI. 7.).

24. *sír.* 88 cm mélyen elhelyezett gyermekcsontváz. Irányítása északkelet-délnyugat; fejjel északkelet felé. Melléklete nem volt.

25. *sír.* 155 cm mélyen feldúlt, férficsontváz. Irányítása nyugat-kelet; fejjel nyugat felé. Mellékletei: A bal lábfej mellett, csúcsával a fej irányában fordított vaslándzsa (XXXI. 10.). Jelenlegi hossza 18 cm; a 2·8 cm átmérőjű köpüre 11 cm esik. A fej mellett csontfésű töredéke. A melletlen acél, két kovával. A medencében kis bronzcsat, bronzpecekkel (XXXI. 6.). A pecek fejénél vasrozsa nyomok.

26. *sír.* 80 cm mélyen elhelyezett csecsemő csontváz. Irányítása kelet-nyugat; fejjel kelet felé. A csontváz igen rossz fentartású. A fejénél madárcsontokat találtunk; egyéb melléklete nem volt.

27. *sír.* 85 cm mélyen elhelyezett női csontváz. A csontváz irányítása északészaknyugat-keletdélkelet; fejjel északészaknyugat felé; hossza 139 cm. Mellékletei: A nyak körül 75 kettőscsonkakúp alakú és 8 vékony, karikaformájú kék üveggyöngy (XXX. 12.). A jobb könyök mellett, kívül, két, a jobb térd mellett, ugyancsak kívül egy agyagedény. Kettőt sikerült teljesen épen kivenni (XXX. 19., 20.), a harmadikat annyira összetörten emeltük ki, hogy összeállítása nem sikerült; ez volt a legnagyobb, de típusa ugyanolyan, mint a két bemutatott edényé. Az utóbbiak közül az egyik (XXX. 20.) téglavörösre égetett, finom kidolgozású edény, enyhén kihajló peremmel. Az edényke vállán barázda fut körül. Magassága 8, szája 7·5, legnagyobb kihasasodása 10, feneke 4·7 cm. A másik edény színe sziürke (XXX. 19.); agyaga egészen apró kavicsokkal volt soványítva. Az enyhén kihajló perem alatt 1 cm-re borda fut körül. Magassága 9, szája 8·8, legnagyobb kihasasodása 11·5, feneke 5 cm. Mindkét edény omphalosos. Három bronz fibula. Típusuk ugyanolyan, mint a XXX. tábla 2—4. képeken bemutatottaké. A jobb és bal lapockán talált fibulákat a bordákon és a gerincoszlopon keresztül haladó bronzlánc köti össze. (3. kép.) A két láncos fibulát és a medencecsont fölött talált harmadikat, a csontokkal együtt in situ vettük fel. A bal alsó és felső karon egy-egy kerek átmetszetű vaskarperec. Teljesen rongált állapotban kerültek elő.

28. *sír.* 125 cm mélyen. Hamvasztásos temetkezés. A két urna, 80 cm átmérőjű, alig észrevehető mélyedésben volt elhelyezve. Az urnákban nem találtunk semmit. Az urnákon kívül találtuk a kalcinált embercsontokat, és köztük egy csomóban disznócsontokat. Az urnák részben e csontokra voltak reátéve. A hamvasztáskor megrongálódott mellékletek kö-

zül, bronzfibula (XXX. 13.) és vaskés részei maradtak meg. A nagyobbik urna (XXX. 16.) eléggé kihajló peremű, szürke színű, omphalosos. Közvetlenül a perem alatt alig észrevehető borda fut körbe, a vállon pedig barázda. Magassága 21, szája 18,5, legnagyobb kihasasodása 24, feneke 9 cm. A kisebb hasonló típusú edényt nem sikerült összeállítani.

29. *sír.* 30 cm mélyen elhelyezett csecsemőcsontváz. Csak a koponya maradt meg, a test többi része teljesen elkorhadt. A nyak körül kettős csontkakúp és kúpformájú kékszínű üveggyöngyök voltak (XXX. 11.).

30. *sír.* 128 cm mélyen elhelyezett férfi csontváz. A teljesen elmállott csontváz hossza 156 cm; irányítása nyugatdélnyugat-keletészakkelet, fej-

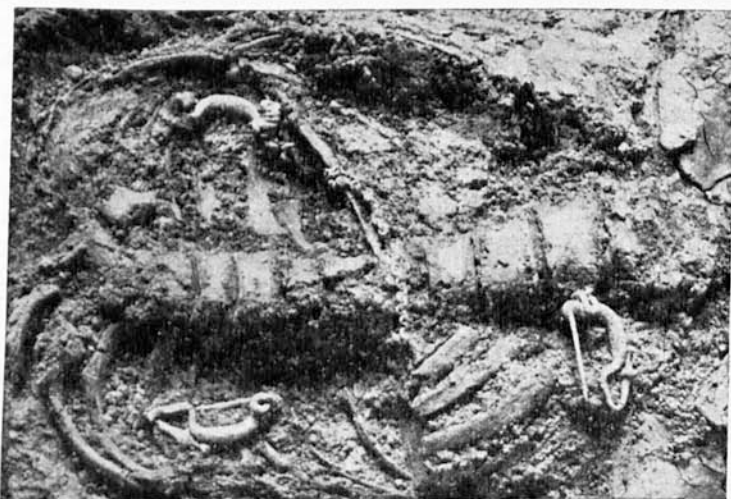

Abb. 3. kép.

jel nyugatdélnyugat felé. Mellékletei: A fej mellett csontfésű töredékei. A medence közepén vascsat (XXXI. 3.).

31. *sír.* 35 cm mélyen fekvő erősen korhadt férficsontváz. Hossza 170 cm; irányítása keletészakkelet-nyugatdélnyugat; fejfelé keletészakkelet felé. Mellékletei: A fej jobb oldalán, csúcsával a fejtető felé elhelyezett, köpös vaslándzsa. Annyira oxidálódott, hogy felvenni sem sikerült. A gerinccsonton bronzfibula sodronytekercs-része. A jobboldali mellkasrészén, homorúan ívelt hátú vaskés töredéke. A kés alatt téglalapformájú homokkő darab. Hossza 7, vastagsága 2, szélessége 2,7 cm. A jobb medencében 1 cm átmérőjű, hegyben végződő vasdarab. Jelenlegi hossza 5,5 cm. A jobb térdén kívül, szürke színű agyagedény. Tipusa és nagysága teljesen egyezik a XXX. tábla 15. képen látható edényével.

32. *sír.* 85 cm mélyre helyezett, jobb oldalára fektetett zsugorított csontváz. Irányítása keletészakkelet-nyugatdélnyugat; fejfelé nyugatdél-

nyugat felé. Zsugorított hossza 90, teljes hossza 175 cm. Melléklete nem volt.

33. *sír.* Teljesen feldúlt aknasír. A csontvázból semmi sem maradt meg. Az üregben juhcsontokat, egy gömbformájú, vörösszínű téglagyöngyöt és egy téglavörös színű agyagkorsót találtunk (XXXI. 12.). Magassága 20·5, szája 8·5, legnagyobb kihasasodása 16·5, feneke 8·8 cm. Nem korongon készült. Az akna mélysége a lent 200, fent 160 cm. Hossza 165, szélessége 90 cm.

34. *sír.* 95 cm mélyen hamvasztásos sír. 90 cm átmérőjű gödör alján volt elhelyezve két nagyobb és egy kisebb urna, továbbá két kisebb tálformájú edény. Az urnák alatt és mellett égett embercsontok és egy csomóban disznócsontváz részek voltak. Előkerült egy égéstől erősen megrogálódott bronzfibula több töredéke is. Tipusa ugyanaz, mint a XXX. tábla 2—4., de a lábnak a kengyelre visszahajló gömbdísztetését, lapos, kalapálással előállított tag pótolja. Az edények közül három típust mutatunk be. A nagyobbik edény (XXX. 15.) színe téglavörös, pereme meglehetősen kihajlik. Vállán barázda fut körbe. A talpgyűrűs fenék közepe homorú. Magassága 28·5, szája 13, legnagyobb kihasasodása 27, feneke 12 cm. Ugyanilyen formájú és nagyságú a másik nagy urna is, de színe szürke, s agyaga nem olyan ellenálló. A tálformájú két kisebb edény típusát a XXX. tábla 17. sz. képünk ábrázolja. Színe szürke. A peremrész hengeres képzésű. Talpgyűrűn áll. Magassága 5·5, szája 13, feneke 5·8 cm. A harmadik típust a XXX. 14. edénye mutatja be. A forma nem egyedüli; már láttuk ezt a típust a 28. sírban, de ez kisebb. Színe szürke. Magassága 15·5, szája 14·5, legnagyobb kihasasodása 19·5, feneke 7 cm. A vállat az edény testétől tagozás választja el.

*

Feltártunk összesen 10 férfi, 6 női és 11 gyermek sírt; 7 sír csontvázának nemét nem tudtuk megállapítani. Volt 29 kinyújtóztatott, hanyattfekvő helyzetű, 2 zsugorított, és 3 hamvasztott temetkezés. A sírgödrök alakja szerint voltak: szabálytalan ellipszisformájú vízszintes üregek, ferdén haladó aknasírok és 80—90 cm átmérőjű szabálytalan gödrök, illetve mélyedések. Koporsó nyomokat csak egy sírnál (10.) észleltünk. Az aknasírok ürege fekete földdel volt kitöltve, a holttest is azon nyugodott.

A nyújtott, hanyattfekvő csontvázak irányítása — amennyiben egyáltalában megállapítható volt — a következőképen oszlott meg: észak-északnyugat-déldéleleti irányítású volt három (4., 11., 27.); észak-déli irányítású egy (9.); déldélnyugat-északészakkelet irányítású egy (1.), északkelet-délnyugat irányítású öt (2., 5., 6., 17., 24.); keletészakkelet-nyugatlélnyugat irányítású nyolc (10., 12., 13., 18., 19., 22., 30., 31.); kelet-nyugat irányítású kettő (25., 26.); keletdélelet-nyugatlélnyugat

irányítású szintén két sír (3., 16.): tehát megközelítőleg észak-déli irányítású volt 5, nyugat-keleti irányítású 12 sír. Az említett főirányoktól való eltérés nem haladta meg a 22°-ot. A délnyugat-északkeleti irányítású 5 sírt is be tudjuk osztani, ha a sírok mélységi adatait nézzük. Az első csoport sírjai kivétel nélkül kis mélységűek, a 85 cm-t nem haladják meg. A második csoport sírjai nem mutatnak ilyen szabályszerűséget, itt a sírmélység 15–155 cm között ingadozik. A délnyugat-északkeleti irányítású 5 sír közül négy szintén kis mélységű, amiért is szintén az első csoportba osztjuk. Az első csoport sírjainak mellékletei egységesek, egy kultúrára utalnak (kora La Tène); ennek a csoportnak csontvázas sírjaira jellemző temetkezési mód a mi lelőhelyünkön a megközelítőleg észak-déli irányítás és a kis sírmélység. E csoporton belül a nők fejjel északnak, a férfiak fejjel délnek voltak sírbatéve. Természetesen akadtak kivételek, de az igazán jellegzetes mellékletű sírokra a fenti megfigyelések érvényesek.

A sírmellékletek alapján a leleteket öt csoportba oszthatjuk. Az első csoportba soroztuk az 1., 2., 4., 7., 8., 9., 11., 15., 17., 18., 21., 24., 26., 27., 28., 29., 31., 34. sírokat; a második csoportba tartoznak a 6., 10., 13., 19., 22., 25., 30. sírok; a harmadik csoportba osztottuk az 5., 14., 20., 23., 33. sírokat, s végül a negyedikbe a 12. sírt. Az ötödik csoportba tartozik a 32. sír. Egyik csoportba sem tudtuk beosztani a 3. és 16. sírokat, mivel nem voltak mellékleteik, s a temetkezés módja sem nyújtott semmiféle támpontot korukat illetőleg.

Az első csoport kulturális és kronológiai helyzetének megállapítása ma már nem ütközik nehézségekbe. A csoportba tartozó sírok közül három hamvasztásos temetkezés, a többi csontvázas, de ezek közül egy zsugorítva volt.

A csoport jellemző leleteit a 2., 3., XXX. 1–20., XXXI. 15. képen mutatjuk be. Igen rossz fenntartása miatt a XXXI. 15. lándzsacsúcs formáját nem tudjuk rekonstruálni. Azonban a lándzsahegy közepén, mindkét oldalán végigfutó borda határozottan La Tène jellegű. Hasonlóan rossz állapotú a 2. képen bemutatott kard is. Hossza, formája (csaknem a hegyig párhuzamosan haladó élek), továbbá a hüvelyen alkalmazott szíjtartó lemez alapján megállapítható azonban, hogy a La Tène II. sajátosságait viseli magán. Legközelebbi analógiája a gyomai kard, amelynek szintén volt kardkötő lánc.² A kora La Tène leletek jellemző darabjai a XXX. 1., 5. karperecek. Határozottan a La Tène I-be tartoznak a XXX. 2., 3., 4., 7. sz. bronzfibulák, de a 34. hamvasztásos sír fibula töredéke (XXX. 13.), amelynek felhajlított lába szorosan a kengyelre tapad, a La Tène II-re utal. A XXX. 6., 8. hólyagos karperec megvan mindkét periodusban. Nem válnak ki a környezetből a vaskés (XXX. 9.), valamint a XXX. 10., 11., 12. ábrákon bemutatott kéküveg gyöngyök formái. A hatvan-boldogi

² Darnay Kálmán: Kelta lovassírról. Arch. Ért. 1906. 62. 1. 1. és 3. ábrák.

telepen találjuk jó analógiáikat. Végül a kerámiai anyag a hatvan-boldogi,³ kosdi⁴ és szőregi⁵ temetők edényeivel tart szoros rokonságot.

Ha az elmondottak után temetők kronológiai helyzetét akarjuk megállapítani, akkor azt mondhatjuk, hogy az Alföld ama kevés számú temetői közé tartozik, amelyek a La Tène I. és II. közötti átmeneti időt képviselik.

Az Alföld területén a mi temetők a negyedik, amely az átmeneti periodusra esik. A legfiatalabb kétségkívül a gyomai⁶ temető. Fibulái a leghatározottabban a La Tène II-be utalják. Csupán a már említett kard aránylag rövid volta (68 cm), ami inkább a La Tène I. kardjainak a sajátja —, továbbá az égetett és csontvázas temetkezés együttes föllépése helyezik az átmeneti korba.

A szőregi temetőt Banner János a La Tène II-be utalja;⁷ Márton Lajos helyesnek tartja ezt a datálást a leletek túlnyomó részére, azonban a kerámiában fellépő régi elemek miatt valószínűnek tartja, hogy már az I. periodus végén történt itt temetkezés.⁸ Nagyon érdekes itt a három temetkezési mód, a csontvázas, a hamvasztásos és urnás temetkezés. A hamvasztásos módot, amelynél az elégetett holttest maradványait a szabálytalan sírűregbe tették s az urnákat csak mellé helyezték, Banner átmeneti módnak tekinti a csontvázas és urnás temetkezés között.⁹ Ha a mi temetők ebből a szempontból vizsgáljuk, rá kell mutatnunk arra, hogy itt a csontvázas temetkezés mellett csupán a hamvasztással találkozunk. Ha a két temetkezési mód közötti számarányt tekintjük, akkor 15 csontvázas sírra 3 hamvasztásos jut. A 34. hamvasztásos sír La Tène II-re mutató fibulája arra enged következtetni, hogy a temetkezésnek ez a módja a későbbi. Temetőkben tehát a fiatalabb kort képviselő jelenségek csak épen mutatkoznak, amiért is a szőregi temetőnél öregebbnek tartjuk. Leleteinek java részével a La Tène I. végébe tartozik. A két temetkezési mód egymásutánját határozott bizonyítékokkal a kosdi temető támasztotta alá,¹⁰ ahol a csontvázas sírok fölé, a későbbi korban, kevésbé mélyített sírokba hamvasztott holtakat temettek. A mi temetők kronológiailag úgy látszik a kosdi sírokhoz áll legközelebb.

Az első csoportba osztottuk a csaknem minden melléklet nélküli 8 gyermekcsontvázat is (11., 15., 16., 17., 18., 24., 26., 29.). Ezt a beosztást

³ Pósta Béla: A hatvan-boldogi ásatások. Arch. Ért. 1895. 1—26. II.

⁴ Fettich Nándor: Préhistorikus temető nyomai Kosdon, Nógrádmegyében. Arch. Ért. 1923—26. 234—241. II.

Márton Lajos: A korai La Tène sírok leletanyaga. Dolgozatok. 1933—34. 114—116. II.

⁵ Dr. Banner János: A szőregi La Tène temető. Dolgozatok. 1929. 90—114. II.

⁶ Darnay Kálmán i. m. és Márton Lajos i. m. 122—23. II.

⁷ i. m. 109. I.

⁸ i. m. 123. I. és A korai La Tène kultura Magyarországon. Arch. Hung. XI. 1933. 22. I.

⁹ Banner János i. m. 108. I.

¹⁰ Fettich Nándor i. m.

a sírok kis mélysége, néha az irányítás, de főként a 29. sírban lelt kék-üveg gyöngysor indokolja, amely határozottan erre a korszakra mutat. A 8. sír zsugorított csontvázát a két edénymelléklet miatt helyeztük e csoport leletei közé.

A második csoportot a 6., 10., 13., 19., 22., 25. és 30. sírok leletei adják. Legjellemzőbb darabjait a XXXI. 1—6., 10., 14. ábrákon mutatjuk be. Kétség nem férhet hozzá, hogy germán leletanyaggal állunk szemben. Kronológiai és ezzel együtt közelebbi népi hovátartozása sem kérdéses. E kultúrának legjellemzőbb temetői környékünkön a kiszombori B, a gorzsai, a kishomoki és solt-paléi temetők.¹¹

A kultúra kronológiai helyzetét, továbbá népi hovátartozását Török Gyula dolgozata tárgyalja, az összes idevonatkozó magyarországi leletanyag felhasználásával. Utalva e munkára a nagyszámú analógiák felsorolását itt mellőzzük. Török szerint a Kr. u.-i V—VII. századra tehető emléktanyag a gepidák hagyatéka.

Jóval kérdésesebb a harmadik csoportba osztott 5., 14., 20., 23. és 30. sírok anyagának helyzete. Az előbbi csoporttól megkülönbözteti a temetkezés sajátos módja (aknasírok), továbbá a trapézformájú csatok (XXXI. 11., 13.), a rosszezüst fülbevaló (XXXI. 8.) és a (XXXI. 12.) agyagedény. A csatok az edény és a fülbevaló formája már az avar periodusra mutatnak. A csoportnak későbbi kronológiai helyzetét a 22. gepida és a 23. aknasír egymáshoz való helyzete is igazolja. Az egymással érintkező két sírgödör azt árulja el, hogy az aknasírt később ásták. Az 5. és 14. sírokat a bennök talált juh csontok miatt osztottuk ebbe a csoportba. Az elmondottak alapján a harmadik csoport sírjait avar korszakinak tartjuk; az eltemetettek népi hovátartozása nem dönthető el határozottan. Talán az avar korszakig itt megmaradt gepidák temetkeztek e sírokba, akik néhány kevésbé jellemző tárgyon kívül, az újabb temetkezési szokásokat is átvették?

Nem lehet kérdéses a negyedik csoportba osztott 12. sír kora. A sír-üregben talált két bronz hajkarika már a koraközépkori leletek jellemző melléklete.

Az ötödik csoport egyetlen sírja erős zsugorítása miatt is minden bizonnyal őskori, de éppen ezen a vidéken, ahol a neolitikum különböző kulturái, az aeneolitikum és a rézkor sokszor mellékletnélküli sírokkal vannak képviselve, hovátartozandóságát már csak azért sem lehet megállapítani, mert ha kevésbé volna zsugorítva, mint az itt talált példa is mutatja, a La Tène periodusba is tartozhatna. *Dr. Párducz Mihály.*

¹¹ A Kiszombor B temető leírását lásd Török Gyulának a Dolgozatok XII. kötetében megjelenő munkájában. A gorzsai temetőt Banner János dr. ismertette. (Ásatások a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorzsai részében. Dolgozatok. 1933—34. 253—265. ll.). A kishomoki temető anyaga publikálatlan, anyaga részben a szegedi, részben a hódmezővásárhelyi városi múzeumban van. A solt-paléi leletek leírását lásd Párducz Mihály: *Adatok az Alföld római-kori kerámijához* c. a Dolgozatok jelen kötetében megjelent munkájában.

Gräber aus der La Tène- und Völkerwanderungszeit im Solt-Palé.

(Hierzu die Tafeln XXX—XXXI.)

Der Hügel von J. Katona liegt in dem Solt-Paléer Teile des Gebietes von Hódmezővásárhely, an der rechten Seite der alten Szegediner Landstrasse.¹

Diesen Hügel, der von der Stadt auf 2.5 km entfernt liegt, findet man nicht mehr in seiner ursprünglichen Form, aber auch von seinem jetzigen Zustande sieht man sofort, dass er seine regelrechte Form von menschlicher Hand erhalten hat. Sein Durchmesser ist ungefähr 70 m; nur die Teile, die am Rande liegen, sind ungestört, den mittleren Teil hat man schon längst abgetragen. In der Erde des Hügels sind zwei Schichten, die von einander scharf abgetrennt werden können. Die obere Schicht bildet eine schwarze Sodaerde, die stellenweise bis in eine Tiefe von 90 cm hinabreicht, die untere ist gelbe Tonerde. Funde kamen aus beiden Schichten zum Vorschein. Es ist höchstwahrscheinlich, dass das Abtragen der Hügelmitte mit Vernichtung mehrerer Funde verbunden war, wir erfuhren aber von den ausgegrabenen Funden trotz den eifrigsten Bemühungen nichts Sicheres. Beim Graben im Jahre 1934 kamen 34 Gräber zum Vorschein, aber das Gräberfeld ist damit nicht erschöpft, da wir ungefähr nur ein Drittel des Gebietes freigelegt haben. Die Karte der Gräber findet der Leser in der Abb. 1.

Wir eröffneten insgesamt 10 Männer-, 6 Frauen- und 11 Kindergräber; das Geschlecht der Skelette von 7 Gräber konnten wir nicht feststellen. Es gab 29 gestreckte, am Rücken liegende, 2 Hockerskelette- und 3 Brandgräber. Der Form nach waren die Gräber: horizontal liegende Gruben von einer unregelmässigen Ellipsisform, schief hinabfallende Schachtgräber und unregelmässige Gruben beziehungsweise Vertiefungen

¹ Seine Lage kann man aus der Karte entnehmen, die in diesem Bande zu dem 3. Bericht als 1. Abb. beigegeben ist.

mit einem Durchmesser von 80—90 cm. Spuren eines Sarges nahmen wir nur in einem Grabe (10.) wahr. Der Hohlraum der Schachtgräber war mit schwarzer Erde ausgefüllt, auch das Skelett lag auf derselben.

Die Lage der gestreckten, am Rücken liegenden Skelette — so weit es überhaupt festzustellen möglich war — teilte sich folgendermassen: eine nordwestlich-südöstliche Richtung hatten drei (4., 11., 27.), eine nord-südliche eins (9.); eine südwestlich-nordöstliche eins (1.); eine nordöstlich-südwestliche fünf (2., 5., 6., 17., 24.), eine ostnordöstliche-west-südwestliche acht (10., 12., 13., 18., 19., 22., 30., 31.), eine ost-westliche zwei (25., 26.); eine ostsüdöstliche-westnordwestliche ebenfalls zwei (3., 16.); also eine annähernd nord-südliche Richtung haben fünf, eine west-östliche Richtung zwölf Gräber. Die Abweichung von den erwähnten Hauptrichtungen überschreitet den 22° nicht. Wir können auch die fünf Gräber einteilen, die eine südwestlich-nordöstliche Richtung haben, wenn wir die Tiefenangaben der Gräber in Betracht nehmen. Die Gräber der ersten Gruppe haben ohne Ausnahme eine kleine Tiefe, sie überschreiten die 85 cm nicht. Die Gräber der zweiten Gruppe zeigen hingegen keine solche Regelmässigkeit, die Tiefe der Gräber schwankt hier zwischen 15—155 cm. Unter den fünf Gräbern, die eine südwestlich-nordöstliche Richtung haben, sind vier mit kleinerer Tiefe, deswegen können wir sie ebenfalls in die erste Gruppe einteilen. Die Beigaben der Gräber der ersten Gruppe sind einheitlich, weisen auf eine einzige Kultur hin (Früh-La Tène), eine charakteristische Beerdigungsart für die Skelettgräber dieser Gruppe ist eine annähernd nord-südliche Lage und eine kleine Tiefe der Gräber. Innerhalb dieser Gruppe waren die Frauen mit dem Kopf nach Norden, die Männer mit dem Kopf nach Süden in das Grab gelegt. Selbstverständlich waren auch Ausnahmen, aber die obenerwähnten Beobachtungen sind für die — mit den wahrlich charakteristischen Beigaben versehenen — Gräber gültig.

Nach den Beigaben der Gräber können wir die Funde in fünf Gruppe teilen. In die erste Gruppe gehören die Gräber 1., 2., 4., 7., 8., 9., 11., 15., 17., 18., 21., 24., 26., 27., 28., 29., 31., 34.; in die zweite die 6., 10., 13., 19., 22., 25., 30.; in die dritte die Gräber 5., 14., 20., 23., 33.; in die vierte das Grab 12. und endlich in die fünfte gehört das Grab 32. Das 3. und 16. Grab konnten wir nicht einteilen, da sie keine Beigaben hatten und auch die Art der Beerdigung bot gar keinen Stützpunkt hinsichtlich ihres Zeitalters.

Die Feststellung der kulturellen und chronologischen Lage der ersten Gruppe macht heute keine Schwierigkeit mehr. Von den Gräbern, die hieher gehören, waren drei Brandgräber, die anderen Skelettgräber, darunter auch ein Hockergrab.

Die charakteristischen Funde der Gruppe sind auf den Abbildungen (Tafel XXX. 1—20., XXXI. 15. und Abb. 2., 3.) zu sehen. Wir können die Form der Lanzenspitze (XXXI. 15.) zufolge ihrer sehr schlechten Erhal-

tung nicht rekonstruieren. Aber die Rippe, die beiderseits in der Mitte der Lanzenspitze läuft, hat ausgesprochen einen La Tène Charakter. Das Schwert (Abb. 2.) ist ebenfalls in einem schlechten Zustande erhalten. Nach seiner Länge, Form (beinahe bis zu der Spitze parallel laufende Schneiden), ferner nach dem — an der Scheide angebrachten — Riemenbügel kann man feststellen, dass es die Eigenschaften der II. La Tène-Periode an sich trägt. Seine nächste Analogie ist das Schwert von Gyoma, welches eine Kette als Wehrgehänge hatte.² Charakteristischen Stücke der Früh-La Tène-Funde sind die Armringe (XXX. 1., 5.). Die Bronze-fibeln (XXX. 2., 3., 4., 7.) gehören ausgesprochen in die I. La Tène-Periode aber der Fibelüberrest (XXX. 13.) des Brandgrabes 34., dessen Fuss zum Bügel zurückgekrümmt ist, weist auf die II. La Tène-Periode. Der mit Buckeln verzierte Armring (XXX. 6., 8.) kommt in beiden Perioden vor. Das Eisenmesser (XXX. 9.) wie auch die Formen der blauen Glasperlen (XXX. 10., 11., 12.) heben sich von der übrigen Beigaben nicht ab. Ihre gute Analogien finden wir in der Ansiedlung von Hatvan-Boldog. Endlich steht das keramische Material mit den Gefässen der Hatvan-Boldoger,³ Kosder⁴ und Szőreger⁵ Gräberfelder in naher Verwandtschaft.

Wenn wir die chronologische Lage unseres Gräberfeldes feststellen wollen, können wir sagen, dass es zu den wenigen Gräberfeldern des Alföld (Tiefeland) gehört, die die Übergangszeit zwischen der I. und II. La Tène-Periode vertreten.

Am Alföld ist unser Gräberfeld das vierte, das in die Übergangsperiode gehört. Das jüngste ist das Gräberfeld von Gyoma.⁶ Seine Fibeln weisen es bestimmt in die II. La Tène-Periode. Nur die Kürze des erwähnten Schwertes (68 cm), was eher die Eigenschaft der Schwerter der I. La Tène-Periode ist, ferner das gemeinsame Auftreten der Brand- und Skelettgräber, weisen es in die Übergangsperiode.

J. Banner setzt das Szőreger Gräberfeld in die II. La Tène-Periode.⁷ Dieses Datieren hält L. Márton für den grössten Teil der Funde richtig, da aber in der Keramik ältere Elemente auftreten, nimmt er als wahrscheinlich an, dass Beerdigungen hier schon am Ende der I. Periode ausgeführt worden sind.⁸ Sehr interessant sind hier die drei Arten der Gräber: Brand-, Skelett- und Urnengräber. Die Art der Brandgräber, bei denen man die Überreste der gebrannten Leiche in den unregelmässig ausge-

² Arch. Ért. 1906. S. 62. und Abb. 1., 3.

³ B. Pósta: Die Hatvan-Boldoger Grabungen. Arch. Ért. 1895. S. 1—26.

⁴ N. Fettich: Spuren eines prähist. Gräberfeldes in Kosd, Kom. Nógrád. Arch. Ért. 1923—26. S. 234—241.

L. Márton: Fundmaterial der Früh-La Tène Gräber, Dolgozatok. 1933—34. S. 114—116.

⁵ J. Banner: La Tène-Gräberfeld in Szőreg, Dolgozatok, 1929. S. 90—114.

⁶ K. Darnay: a. a. O. und L. Márton: a. a. O. S. 122—123.

⁷ a. a. O. S. 109.

⁸ a. a. O. S. 123. und Früh-La Tène-Kultur in Ungarn. Arch. Hung. XI. 1933. S. 22.

hoben Grabes beisetzte und die Urnen nur neben sie hinstellte hält J. Banner nur für eine Übergangsart zwischen Skelett- und Urnengräber.⁹ Wenn wir unser Gräberfeld aus diesem Gesichtspunkte prüfen, müssen wir darauf hinweisen, dass wir hier neben den Skelettgräbern nur Brandgräber finden. Wenn wir das Zahlverhältnis der beiden Beerdigungsarten nehmen, so fallen auf 15 Skelettgräber drei Brandgräber. Die Fibel des Brandgrabes 34., die auf die II. La Tène-Periode hinweist, lässt darauf folgern, dass diese Art der Beerdigung einer späteren Zeit angehört. In unserem Gräberfeld zeigen sich zuerst die Erscheinungen, die eine jüngere Zeit vertreten und darum halten wir es für älter als jenes von Szőreg. Mit dem grössten Teil seiner Funde gehört es an das Ende der I. La Tène-Periode. Das Nacheinander der beiden Beerdigungsarten unterstützt das Kosder Gräberfeld mit ausgesprochenen Beweisen,¹⁰ wo über die Skelettgräber, in einer späteren Periode, in Gräbern von kleinerer Tiefe, Brandgräber beigesetzt wurden. Unser Gräberfeld steht chronologisch augenscheinlich den Kosder Gräbern am nächsten.

Wir teilten in die erste Gruppe auch die 8 Kinderskelette, die beinahe keine Beigaben hatten (11., 15., 16., 17., 18., 24., 26., 29.). Diese Einteilung unterstützt die kleinere Tiefe der Gräber, manchmal die Lage, aber hauptsächlich die in dem Grabe 29. gefundene, aus blauem Glas verfertigte Perlenreihe, die entschieden auf diese Periode hinweist. Das Hockerskelett des Grabes 8. reichten wir ihrer beiden Gefässbeigaben wegen zu den Funden dieser Gruppe.

Die zweite Gruppe bilden die Gräber 6., 10., 13., 19., 22., 25. und 30. Die charakteristischsten Stücke derselben machen wir bekannt (XXXI. 1—6., 10., 14.). Es ist unzweifelhaft, dass wir mit einem germanischen Fundmaterial zu tun haben. So ist es also nicht problematisch zu welcher Zeit und welchem Volke es hingehört. Die charakteristischsten Gräberfelder dieser Kultur sind in unserer Gegend jene v. Kiszombor B, v. Gorzsa, v. Kishomok und v. Solt-Palé.¹¹

Die chronologische Lage dieser Kultur, ferner die Frage, welchem Volke sie angehören konnte, erörtert Töröks Bericht, mit Benützung des sämtlichen hierhergehörenden ungarischen Fundmaterials. Wir berufen uns auf den Bericht und übergehen hier die Aufzählung der zahlreichen

⁹ a. a. O. S. 108.

¹⁰ N. Fettich: a. a. O.

¹¹ Siehe die Beschreibung des Kiszomborer B. Gräberfeldes in dem Bericht von Gy. Török, die in XII. Bande erscheinen wird. Das Gorzsaer Gräberfeld machte J. Banner bekannt (Grabungen in dem Batidaer und Gorzsaer Teil des städtischen Gebietes von Hódmezővásárhely, Dolgozatok, 1933—34. S. 253—265.). Das Material des Kishomoker Gräberfeldes wurde noch nicht veröffentlicht, es ist teils im städtischen Museum von Szeged, teils im städtischen Museum von Hódmezővásárhely zu finden. Die Beschreibung der Solt-Paléer-Funde in dem Bericht von M. Párducz: „Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit“, ebenfalls in diesem Bande erschienen ist.

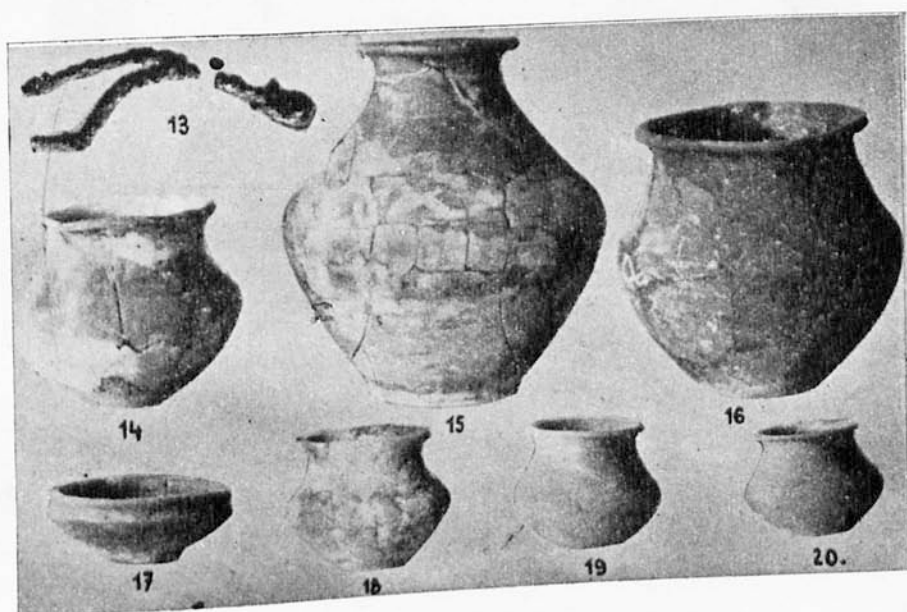
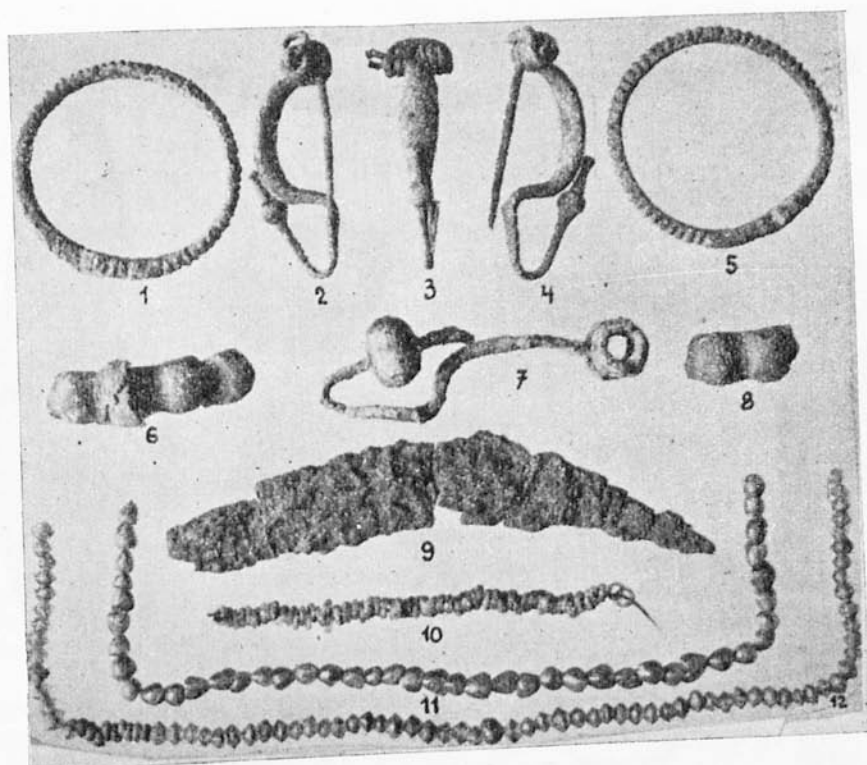
Analogien. Der Meinung Töröks nach ist das Material, welches in die V—VII. Jahrhunderten. Chr. zu setzen ist, der Nachlass der Gepiden.

Die Lage des Materials der Gräber 5., 14., 20., 23. und 30., die in die dritte Gruppe eingereiht wurden, ist viel problematischer. Von der vorher beschriebenen Gruppe unterscheidet diese sich durch eine eigentümliche Art der Beerdigung (Schachtgräber), ferner durch die trapezenartigen Schnallen (XXXI. 11., 13.), durch die aus schlechtem Silber bereiteten Ohrgehänge (XXXI. 8.) und durch das Tongefäß (XXXI. 12.). Die Form der Schnallen, des Gefäßes und der Ohrgehänge weisen auf die Avarenperiode. Das Verhältnis des 22. Gepiden- und des 23. Schachtgrabes zueinander rechtfertigt die spätere chronologische Lage der Gruppe. Die miteinander in Berührung stehenden beiden Gräber verraten soviel, dass man das Schachtgrab später ausgrub. Die Gräber 5. und 14. teilten wir wegen der darin gefundenen Schafknochen in diese Gruppe ein. Unserer Meinung nach stammen die Gräber der dritten Gruppe auf Grund der Mitgeteilten aus der Avarenzeit; aber wir können aus dem zurückgebliebenen Material bestimmt nicht entscheiden, von welchem Volk der Nachlass stammt. Die bis zu der Avarenperiode hier zurückgebliebenen Gepiden hat man vielleicht in diesen Gräbern beigesetzt, die — ausser einigen charakteristischen Gegenständen — auch die neuere Beerdigungsgebräuche übernommen haben?

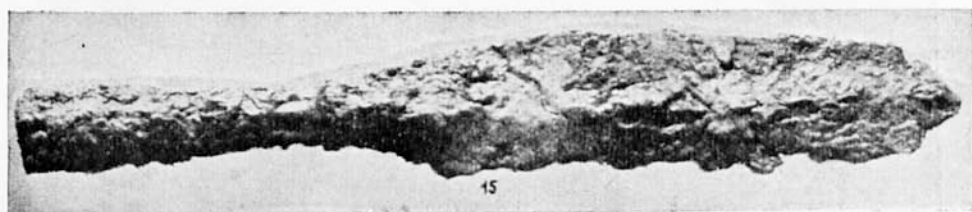
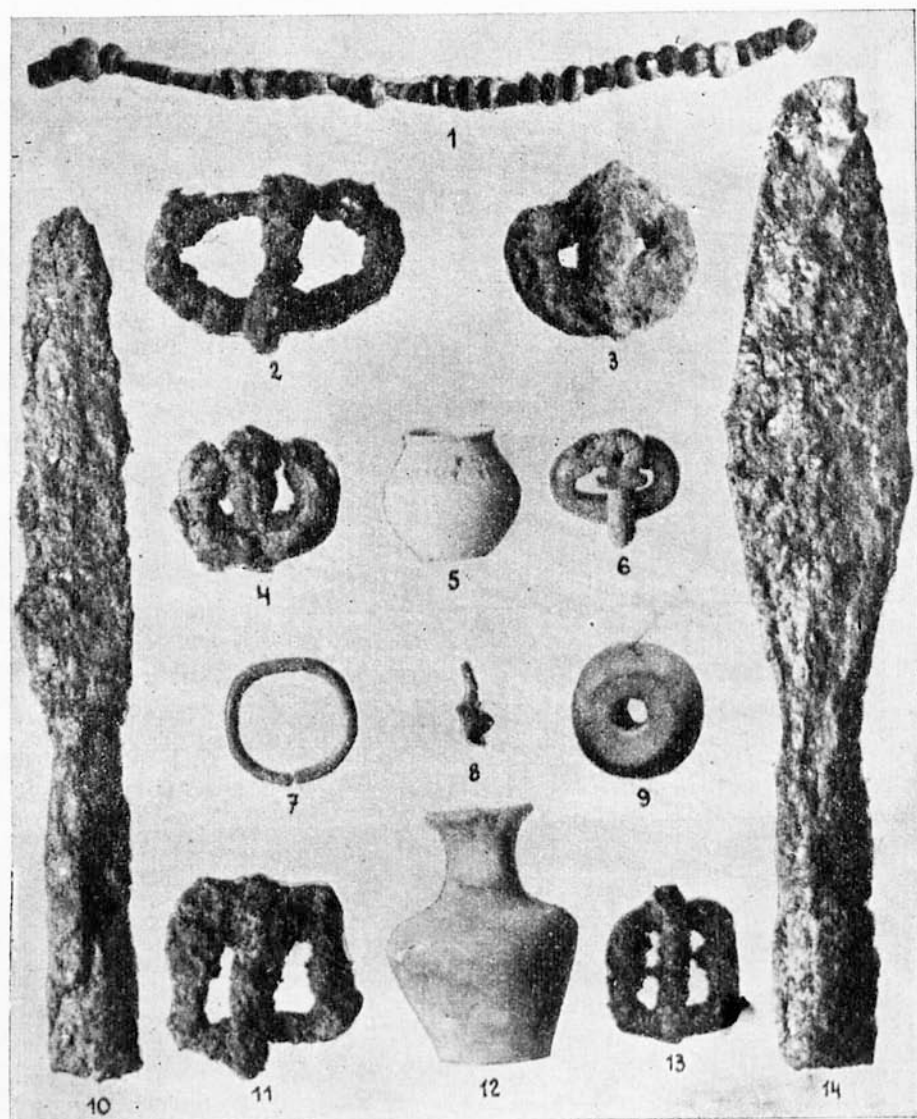
Die Zeit des — in die vierte Gruppe eingeteilten — Grabes 12. ist kaum fraglich. Die in dem Grab gefundenen zwei Bronzahaarringe sind die charakteristischen Beigaben der Funde des Früh-Mittelalters.

Das einzige Grab der fünften Gruppe ist ein Hockergrab, das gerade als solches der Urzeit angehört, aber direkt in dieser Gegend, wo — die verschiedenen Kulturen des Neolithikums, — das Äneolithikum und die Kupferzeit — oft durch Gräber vertreten sind, die keine Beigaben haben, kann man dessen Zugehörigkeit auch deswegen nicht feststellen, da das Grab, wenn das Skelett weniger gekrümmt wäre — wie es bei dem hier gefundenen Beispiel der Fall ist — auch zu der La Tène-Periode angehören könnte.

M. Párducz.

Tafel XXXI. tábla.

Adatok az Alföld rómaikori kerámiájához.

(Idetartozik a XXXII—XLI. tábla.)

A hódmezővásárhelyi határ Solt-Palé (Vas-Palé)-nak nevezett részében 1934-ben tártuk fel az alább ismertetendő telepet és temetőt.¹ A Tisza szabályozása előtt ez a terület az ártérhez tartozott, még ma is megtörténik, hogy különösen tavasszal egyes részeit vadviz borítja. A lelőhely maga alig fél méternyire kiemelkedő, hosszan elnyúló vonulaton van. A vonulatnak távolabb lévő s magasabban fekvő részein is észlelhetők településnyomok. Ezeken a helyeken húzott próbaárkainkból csak szórványos cseréptöredékek kerültek elő, a telepnek meggyőzőbb bizonyítékai nélkül.

A telep helyén 8 méhkas-, 5 henger-, 3 lefelé szűkülő csonkakúpformájú és 2 szabálytalan gödröt tártunk fel. (Egymáshoz való viszonyukat az 1., alakjukat a 2. kép mutatja.) A gödröknek egymástól való távolsága 0.5—6 m között ingadozott. Ugyanitt 7 sírt is találtunk, amelyek közül egy, részben az egyik üregbe nyúlt, s ezáltal lehetőséget adott a gödrök és a sírok közötti relatív időviszony tisztázására.

1. *gödör.* Méhkasformájú. Mélysége a felszíntől számítva 180 cm. A körvonalak 75 cm mélységben jelentkeztek; átmérője itt 135, a fenéken 175 cm. Az alap szabályos körformájú. A méhkasformájú rész mélysége 105 cm. Az agyagba érő gödör alja fekete földdel volt ledöngölve. A fekete földréteg vastagsága 2 cm. A fenék úgy itt, mint a leírandó többi gödörnél vízszintes. A gödörből cserepek, állatcsontok és hamuval kevert föld kerültek elő.

2. *gödör.* Hengeralakú. A gödör felső nyílásának körvonalai 40 cm-re kezdődtek a felszín alatt; teljes határozottsággal lemérhetően csak 1 m mélységben. A fenék átmérője 105, mélysége 140 cm. Csak cseréptöredéket találtunk benne. Mint az első gödröt, úgy ezt is lazább föld töltötte ki.

3. *gödör.* Méhkasformájú. A gödör felső nyílásának körvonalai a felszín alatt 80 cm mélységben kezdődtek; átmérője itt 130 cm volt. A fenékátmérő 158, a gödör mélysége 240 cm. Az agyag 130 cm mélyen

¹ Elhelyezkedését lásd a 3. közleményhez mellékelt 1. térképen.

6. *gödör*. Méhkasformájú. A felső nyílásának körvonalai 70 cm mélységben kezdődtek; az átmérő itt 130 cm. Mélysége 200, fenékátmérő 150 cm. A méhkasalakú rész mélysége 106 cm. A laza kitöltő földből csak cserepek kerültek elő.

7. *gödör*. Lefelé keskenyedő csonkakúp formájú. A gödör körvonalai 50 cm mélyen tűntek elő; átmérője itt 145 cm. Mélysége a felszíntől számítva 120, fenékátmérője 105 cm. A cseréptöredékek mellett, 40 cm mélyen, malomkő töredéket is találtunk.

8. *gödör*. Méhkasformájú. Felső nyílásának körvonalai 35 cm mélyen tűntek elő; átmérője itt 92 cm. A gödör mélysége 170, fenékátmérője 150 cm. A méhkasformájú rész magassága 65 cm. A gödör laza földjében cserepek voltak.

9. *gödör*. Méhkasformájú. A gödör felső részének körvonalaait a behelyezett 3 sír miatt nem lehetett pontosan megállapítani. A gödör mélysége a felszíntől számítva 235, fenékátmérője 183 cm; felső nyílása, ahol mérhető volt, 143 cm. A szokásos cseréptöredékeken kívül más nem volt benne.

10. *gödör*. Méhkasformájú. Felső részének körvonalai 70 cm mélyen kezdődtek; átmérője itt 126 cm. A gödör mélysége 185, fenékátmérője 143 cm. A méhkasformájú rész mélysége 100 cm. A gödör alján vékony, úgy látszik szalmaégsből származó szén- és hamuréteg volt.

11. *gödör*. Hengeralakú. A gödör körvonalai 50 cm mélységben tűntek elő. Mélysége 155, fenékátmérője 150 cm. Alján vékony szénréteg volt. Benne a szokásos cserepeken kívül, valószínűleg valamilyen simított padozatzból, talán kemencealjából származó égett agyagrögök voltak, nem összefüggő helyzetben. Egyik felületük síma.

12. *gödör*. Szabálytalan formájú. Lefelé szűkülő gödör, amelyből semmiféle anyag nem került elő.

13. *gödör*. Hengeralakú. Körvonalai 85 cm mélységben tűntek elő. Mélysége 165, átmérője 126 cm. A laza kitöltő földben csak cseréptöredéket találtunk.

14. *gödör*. Szabálytalan formájú, egy ásonyomnyi mélységű, alig észrevehető szabálytalan alakú mélyedés.

15. *gödör*. Méhkasformájú. Felső nyílásának körvonalai 40 cm-nél kezdődnek; az átmérő itt 80 cm. A gödör mélysége 260, fenékátmérője 143 cm. A méhkaszerűen kiszélesedő rész 140 cm mély. A gödör nyugati falába fülkét vájtak, amely ugyanolyan gondosan volt kidolgozva, mint a gödör fala. A fülke alja a gödör feneke fölött 17 cm magasságban volt

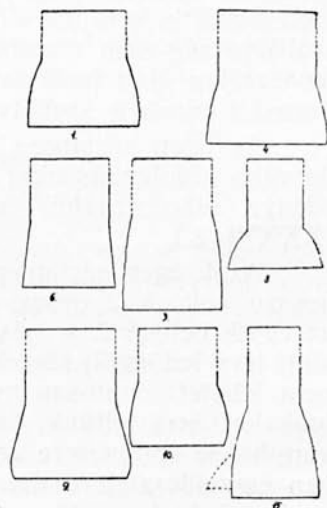

Abb. 2. kép.

és 45 cm mélyen nyúlt be a talajba; magassága 65 cm. Ebből a gödörből is csupán edénytöredékek kerültek elő.

16. *gödör*. Hengeralakú. Mélysége 70 cm, átmérője ugyanannyi. 35 cm mélységben egy örlőkő töredékére bukkantunk.

17. *gödör*. Lefelé keskenyedő csonkakúp-formájú. Mélysége 110, felső nyílásának átmérője 230, fenékátmérője 200 cm.

18. *gödör*. Lefelé szűkülő csonkakúp formájú. Mélysége 60, felső nyílásának átmérője 68, az alsóé 64 cm. A három utolsó gödör laza földjéből csak edénytöredékek kerültek elő.

Az 1. és 2. gödör között találtuk az egymástól alig 50 cm távolságra elhelyezkedő, szabálytalan háromszög formájában összefüggő, két égett sártapasz réteget. A két réteg átlagos mélysége 25 cm volt, de már 10 cm mélységből is kerültek elő rögök. Az egyes rögdarabok fekvésében semmi szabályosság nem mutatkozott. A rögök óvatos felszedése után mindkét tapaszréteg alatt padlózszerű ledöngölt, vagy letaposott réteg tűnt elő. Formája ennek is szabálytalan háromszög volt.

Az égett sártapasz között edénytöredékeket találtunk; finomabb és durvább kidolgozásúakat egyaránt. Az utóbbi töredékekből sikerült egy edényt rekonstruálni, melynek fala kívül salakosan ki volt égve. (XXXVI. 2.).

Az 1. égett sártapasz átló irányban 3, a két befogó irányában 2·40 m hosszú volt. A 2. réteg méretei valamivel kisebbek, átló irányban 2·40, az egyik befogó 2, a másik 1·30 m hosszú volt. Az égett sártapaszrétegek alatt lévő ledöngölt részek méreteit, e részek erősen rongált állapota miatt nem lehetett pontosan meghatározni. Sem cölöpök nyomait, sem cölöplyukakat nem leltünk, úgy hogy e maradványokkal kapcsolatban olyan kunyhóféle építményre gondolhatunk, amelynek elülső részét két ék alakban összeillesztett földre állított vastagabb ág alkotta, s ezen nyugodott egyik végével a tetőszerkezetet tartó gerenda, másik vége a földre ért. Más megoldási módot az égett sártapaszok fekvésének formája nem enged meg.

A leleteknek második csoportja, a feltárt hét sír. A 2. és 7. sír kivételével valamennyi bolygatott.

1. *sír*. A láb felé keskenyedő oválisalakú sírgödör széle nagyon jól elválik a környező agyagos földtől. A sírgödör mélysége 115, hossza 178 cm. A benne elhelyezett női csontváz, úgy látszik bolygatott. Az alsó állkapcsot a koponyatetőn találtuk meg, maga a koponya a mellkasra csúszott. A jobb láb bokából hiányzik. A csontváz irányítása nyugat-keleti; fejjel nyugatra; hossza a válltól számítva 130 cm. A sírgödör szélessége a lábnál 42, a vállnál 56 cm. A fej mellett bal oldalon összetört edény volt. (XXXVII. 1.). Az edény mellett összetört kétoldalú fésű (XXXVII. 2.) feküdt.

2. *sír*. Hanyattfekvő férfi kinyújtózott csontváza. A sír mélysége 45, a csontváz hossza 144 cm. Irányítása nyugat-keleti; fejjel nyugatnak. A csontváz nagyon rossz fenntartású, melléklete nem volt.

3. *sír.* Valószínűleg férfi csontváz. A fejet a vállaktól 30 cm-re találtuk meg. Irányítása nyugat-keleti; fejjel nyugatnak. Hossza a vállaktól 130 cm. A *sír* mélysége 135 cm. A jobb felső combcsont a csontváz bal oldalától 40 cm-re került elő. Melléklete nem volt. A telep kronológiájának felső határa szempontjából nagyon fontos, hogy ez a csontváz részben a 9. gödörbe volt temetve; mégpedig nem sokkal a gödör betöltődése után. A csontváz nagyobb része a gödörbe került rendes helyzetbe, a gödörön kívül csupán a térden alóli részek maradtak. Ez a helyzet azt bizonyítja, hogy a telep gödrei már a temetkezés előtt megvoltak.

4. *sír.* Bolygatott gyermek *sír*; csupán a koponya maradt meg. Melléklete nem volt.

5. *sír.* Bolygatott gyermek *sír*; mint az előbbi, úgy ez is 45 cm mélyen volt. Csupán a koponya maradt meg. Melléklete ennek sem volt.

6. *sír.* Feldúlt női *sír*. Mélysége 70 cm. A csontváz irányítása nyugat-keleti, fejjel nyugatnak. A koponya és az alsó állkapocs egymástól 20 cm távolságra voltak. Valószínűleg a mellékletek miatt csak a koponyát és a medence táját bolygatták meg s így melléklete nem maradt.

7. *sír.* A telep gödreinek területén kívül zsugorított csontváz feküdt szabálytalan üregbe temetve. A *sír* mélysége 65 cm. Irányítása délnyugat-északkelet, fejjel délnyugatnak. A *sír* szürke, porhanyós földje a csontváz alatt is megvolt. E porhanyós földből ugyanolyan cseréptöredékek kerültek elő, mint a telep gödreiből s a csontváz közvetlen szomszédságából. Melléklete nem volt. Az említett jelenségek azt gyaníttatják, hogy ez az egy csontváz a teleppel egykorú.

*

A telep jellegzetességét a fentebb ismertetett gödrök adják meg. Az 1., 3., 4., 6., 8., 9., 10. és 15. számú gödrök formáját összefoglaló néven méhkasalakúnak mondtuk. Felső részük mindig hengeres és 10—30 cm-t meg nem haladó ingadozásokkal a humusz alatt elhelyezkedő 40—50 cm vastag fekete földréteg alsó határáig értek. Az alsó néha harang, néha inkább lefelé szélesedő csonkakúpformájú rész, kivétel nélkül mindig a sárga agyagba nyúlt le. E gödrök nagysága változó, de amint a megadott méretek mutatják, nagyobb eltérések nincsenek. A gödrök falai, különösen a méhkasformájú részeké, gondos munkálásra mutatnak. Az alap mindig csaknem teljesen szabályos kör, a fenék két eset kivételével vízszintes, gondosan elegyengetett. Az első gödörnél ez a gondosan elegyengetett agyagfenék fekete földdel volt ledöngölve. Két esetben, a 3. és a 15. gödörnél, az oldalfalakba fülkéket vájtak. A 3. gödörnél a négy fülke egészen durva módon, legalább is a szokásos falképzésnél sokkal durvábban volt kivájva; a 15. gödörnél a fülke szabályos és a falak ugyanúgy voltak képezve, mint a gödör többi falrészei. A gödrök tartalma, beleértve az ezután említendőket is, laza, sokszor hamuval kevert föld, amelyben cserépdarabok, vas- és bronztárgyak voltak. Ezeknek leírását később adjuk. Nem összefüggő darabokban égett sártapasztöredékek és széndarabok is kerültek elő.

A gödrök második csoportja hengeres formájú. Ilyenek a 2., 5., 11., 13. és 16. A sárga földbe nyúlt a 2., 11. és 13. Falképzésük az első csoportéval egyező. A 11. gödörben kemencealjából, vagy kunyhó padozatból származó téglarögöket találtunk.

A harmadik gödör csoport, a lefelé szűkülő csonkakúp formájú. Ezekhez sorozhatók a 7., 17. és 18. Az agyagba nyúltak a 7. és 17.

A szabálytalan formájú gödrökről semmi mondanivalónk nincs; a 12.-ből még cserépanyag sem került elő.

A 4. gödörben salakcsomót leltünk. Találtunk salakot a gödrökön kívül is, így az 1. kunyhó égett sártapasztöredékei között, az V. és VI. próbaárkokban. Egyes helyeken olyan magasan voltak a salakrögök, hogy az eke is felszínre vetette.

A mai földfelszínen a gödrök körül karólyukakat nem leltünk. Nem hagyhatjuk említés nélkül azt a tényt, hogy az említett vonulat mai magassága nem az eredeti felszínt mutatja. Munkálás alatt van a terület nagyobb része, s ezért feltételezhető, hogy a szántás az eredeti magasságból meglehetősen vastagságú réteget teregetett szét a laposabban fekvő részekre. Ha a gödrök nyílása fölé valamilyen védőtetőt emeltek volna is, ennek nyomait a későbbi lehordás teljesen eltüntette volna.

A gödrökből és a gödrökön kívül eső területről előkerült anyag jellemző darabjait a következőkben ismertetjük. Amint az utólagos feldolgozás bizonyítja az egyes gödrök anyagának különtartása semmi eredményt nem hozott. Valamennyi gödör anyaga egységes, bennük fejlődést megállapítani nem lehetett. Ugyanez áll a telepnek, a gödrökön kívül előkerült anyagára is. Nem mutatott rétegződést a gödrökben lévő lazább, sokszor hamuval kevert föld sem.

A telepről előkerült keramikus anyag nagyon változatos. Az iszapolás minősége és a cserepek színe alapján öt edénycsoport különböztethető meg.

Legnagyobb számmal találhatók a nagyon finoman iszapolt, szürkés színű edények és azok töredékei (I. típus). Sokkal kevesebb azon cserepek száma, amelyeknek iszapolása ugyanolyan finom, mint az előbb említetteké, színük azonban a vörös és a sárga közt változik (II. típus). Sem az első, sem a második fajtánál az egész felületet borító máznak semmi nyoma nincs. Ugyancsak nagyon finom iszapolásúak az előkerült terra-sigillata darabok (III. típus). Úgy látszik azonban, hogy ezeknek az agyaga más; a törésvonalak mentén mutatkozó matt vörös szín elüt az előbb említett vörössesárgás színárnyalatoktól. E terra-sigillata darabokat vöröses máz borítja, amely egyik-másik töredéken már alig észrevehető; lekopott. Egy másik töredék csoport az előbbiektől a durvább iszapolásban tér el (IV. típus). Színük a téglavörös és sárga között ingadozik. Nem azt az egészen durva, erősen soványított agyagot használták fel edény készítésre, amely általában a népvándorlaskor durva kerámiájának jellemzője. Ez a csoport sok rokon vonást mutat a koraközépkori telepek és sírok anyagával. Az egyezés még a díszítő motívumokra is kiter-

jed. Az égetés nem mindig kifogástalan. A telepen előkerült keramikus anyag utolsó, ötödik csoportja, néha köles nagyságú kavicsokkal soványított, durva agyagból készült (V. típus). Az égetés mindig rossz. Mind az öt fajta cserépen fordulnak elő díszítések. A következőkben könnyebbség kedvéért az egyes típusokat számokkal jelöljük a felsorolás sorrendjében, a szürke színű és jól iszapolt fajtát első típusnak tekintve.

A díszítőmotívumokat vizsgálva azt találjuk, hogy leggyakoribb a sajátosságosan szabálytalan hullámvonalas dísz, amely ilyen formában csaknem kizárólag az I. típus edénytöredékein fordul elő; a II. típus töredékein jóval ritkábban van meg, alig egy-két esetben. Legszabályosabb a XXXII. 4., 26., 30., 31., XXXIII. 4. ábráin, de a legkülönbébb változatokkal is találkozunk (XXXII. 1., 5., 8., 9., 10., 13., 33., XXXIII. 1., 5., 9., 16.). Néha nem is ívben hajlik a hullámvonal, hanem valósággal szögben törik meg. Szabályos zeg-zug vonallá alakulva is meg van ez a díszítés egy, az V. tipushoz tartozó edénytöredéken (XXXIII. 12.). A szabálytalan hullámvonalak ábrázolásának gyakori módja a besímítás, amely a felületen néha épen csak meglátszik; ugyanilyen gyakran fordul elő a bekarcolás is. A bekarcolással találkozunk az előbb említett V. típusú edénytöredéknél is.

A díszítésnek másik formája a több egymással párhuzamosan haladó hullámvonal (XXXII. 23., 28.; XXXIII. 15.). Ez a díszítés egy eset kivételével, amikor egy II. típusú edénytöredéken jelentkezett (XXXII. 16.), a IV. típus edénytöredékein van meg. A hullámvonalak bekarcolása nem szabadkézzel, hanem valamilyen fésűszerű eszközzel történt. Fésűvel bekarcolt, több egymással párhuzamos hullámvonalból álló díszítés van a XXXII. 7., 11., 14., 15., 17., 18., 22., 27. edénytöredékeken. E töredékeket, sajnos, nem tudtuk összeilleszteni, s így a motívumot magát sem ismerjük pontosan. Mindig a IV. típusú edénytöredékeken fordult elő.

A szabályos hullámvonalas díszítésmód megtalálható a hódmezővásárhelyi határ másik hasonló korú telepén is. A várostól keletre eső Aranyágból (Kovács testvérek homokbányája), két szabálytalan alakú gödörből kerültek elő edénytöredékek. Két IV. típusú cserépen megvan a fésűszerű eszközzel bekarcolt hullámvonalas díszek (XXXVII. 11., 13.), az egyik cserépen a bekarcolt körbefutó vonalak által alkotott két szalag közt (XXXVII. 13.).

Ugyancsak megvan ez a hullámvonalas dísz a paléi teleptől alig 3 km-re fekvő Hámszárító-domb (XXXVII. 9.) római kori anyagában is.

Másik jellemző díszítőmotívum a besímított hálóminta. I. típusú edényeken gyakori (XXXII. 20., 29.; XXXIII. 8., 17., 18.); egy esetben V. típusú edénytöredéken is megleltük (XXXIII. 7.).

Az I. és IV. típusú edénytöredékeken gyakori díszítésmód a bekarcolt és benyomott vonalakból álló körbefutó sor alkalmazása. Ezek néha párhuzamosak (XXXII. 12., 16., 24., XXXIII. 2., 11., 13., 14., 20., 22.). Az I. típusú töredékeknél e kis bekarcolt vonalak függőleges helyzetűek; a IV. típusúaknál ferdén állanak, benyomottak és jóval nagyobb mére-

tűek (XXXIV. 1., 5., 7.). Külön említést érdemel egy fültöredék, amely IV. típusú edényhez tartozott s rajta ferdén bemélyített disztítés van (XXXIV. 8.).

Az edények nyaki részén és a vállán található az a disztítés, amelyben függőleges irányú, besímitott vonalakkal alakított felületek, simán hagyottakkal váltakoznak. Kivétel nélkül I. típusú edényeken találhatók (XXXII. 6., 31., XXXIV. 4.).

Ugyancsak a nyaki részeket, illetve néha az edények vállát disztítik a körbefutó bekarcolt párhuzamos vonalak (XXXII. 25., XXXIII. 10.). Néha párhuzamos bordák futnak körül (XXXIII. 21.). Előfordul az is, hogy egyetlen, az edény falából képezett nagobbmértű borda teszi változatosabbá a felületet (XXXIII. 3., 6.; XXXIV. 4.). A disztítésnek ez a módja I. és II. típusú edénytöredékeken található.

További disztító elem a benyomott kör (XXXIII. 23.); egyetlenegy II. típusú edénytöredéken találtuk. A benyomás náddal történt. Találkozunk az edényfelületnek horpasztásos tagolásával (XXXII. 2.) is.

Utoljára említjük a terra-sigillata edények jellemző disztítését: a tojásfűzért. E bélyegzővel készített disztítésnek két típusát találtuk; az egyiket folytonos vonalakból alkotott, egymással párhuzamos félkörívek adják (XXXIV. 3.); a másikat egymás mellé sorakozó kis vonalkák (XXXII. 21., XXXIV. 2.).

A telep kerámiájára jellemző az a fültípus, amely meglehetősen nagy számmal került elő nemcsak a gödrökből, hanem szórványosan is. Legnagyobb részük három bordával tagolt szalagfül (XXXV. 1., 3.). Van közöttük olyan is, amelynek csak a két szélén emelkedik ki két borda (XXXV. 6., 8.); de van csaknem hengeres forma is (XXXV. 7.). Ez utóbbi formák valószínűleg az edény oldalán voltak alkalmazva, hogy milyen közel a peremhez, a rendelkezésünkre álló anyagból nem állapítható meg. A bordázott szalagfülek azonban az edény pereméből emelkedtek ki s át-hidalták az edény száját. A zsineggel való hordásnak is ez a módja (XXXV. 2.). Ez utóbbi fül-, vagy inkább fogantyútípust tekintjük telepünkre jellemzőnek.

A telep kerámiás anyagában megfigyelt további jelenség, hogy elég szép számú, különböző nagyságú edényfeneket kilyukasztva találtunk. Hogy az edényt ép állapotában lyukasztották-e ki, vagy később, amikor már eltörött, nem állapíthatjuk meg határozottan, mivel igen kevés ép edényünk van. Ezeken a fenék érintetlen ugyan, de erre a kevés anyagra támaszkodva határozottan nem foglalhatunk állást a kérdésben. Hogy e lyukak nem véletlen kikopás következményei, igazolják azok az átlukasztott példányok, amelyeken a lyukak szélei gondosan munkálva voltak. E lyukak méretei változóak; profilált fenékű edényeknél az egész középső részre kiterjed. Került elő olyan példány is, amelyen egészen kicsi átfúrás van. Itt azonban gondolhatunk arra, hogy a feneket orsókarikának akarták felhasználni, (mint pl. XXXV. 17., 19.).

Az orsókarikák legnagyobb része edényfenékből készült. Mindig a

kisebb méretű edények alját használták fel erre a célra (XXXV. 17., 19.). Leltünk két darab kettőscsonkakúp alakú szép szabályos orsókarikát is (XXXV. 20., 22.). A lapos, korongalakú orsókarikák leginkább az I. és II. típusú edényfenekekből készültek, de van köztük III. típusú edényből való is.

A keramikus töredékeken mutatkozó megemlíthető jelenség, ami más hasonló korú telepen is megfigyelhető volt az egyes töredékek átlukasztott volta. A III. típusú edénytöredékek kivételével valamennyi típusnál megvolt. Az előkerült és összeállítható edényeken nem leltünk lyukat. Ez átlukasztások mérete kicsi, zsineg befűzésére alkalmas csupán, s aligha szolgált ugyanolyan célokat, mint a fenékátlukasztások. Az előkerült töredékekből megállapítható, hogy az ép edények is át voltak fűrva, legalább is erre mutat, hogy egy-két töredéken az átfűrészek közvetlenül az edény pereme alatt voltak, ha mindjárt szabálytalan elhelyezésben is. Vannak azonban olyan darabok is, amelyeket, a látszat szerint, már mint töredéket fűrták át. Az átfűrés olyan helyen történt, hogy felfüggesztés esetén a darab egyensúlyi helyzete biztosítva volt. Több ilyen töredék is volt. E jelenségnek magyarázatát egyelőre nem tudjuk adni.

Összeállítható edényünk mindössze hat volt. Kettő közülük az I., három pedig az V. típusból való. Egy V. típusú edény profilját is rekonstruálni tudtuk.

Az I. típusú cserépből készült két edény nagyjából egyforma (XXXVI. 1., 8.); szépalakú tál. Talpa mindkettőnek profilált. Méreteik is csaknem megegyeznek. A perem képzése ezekre a tálformákra jellemző. Mint majd látni fogjuk telepünk keramikus töredékei között az ilyenforma peremképzés a túlnyomó. A tál (XXXVI. 8., XXXVIII. 18.) szája 21·8, magassága 13·4, feneke 8·3 cm. A másiknak (XXXVI. 1., XXXVIII. 17.) szája 20, magassága 13·5, feneke 8 cm.

Az V. típusú edények közül legszokatlanabb a XXXVI. 4. edény vasalóformája. Méretei mutatják, hogy egészen kicsi edényről van szó (magassága 3·5, hossza 7 cm). Egy hasonlóknak töredékei is előkerültek, amelynek úgy látszik füle is volt (XXXVI. 3.).

Másik rekonstruált edényünk (XXXV. 10. és XXXVIII. 16.) edényfedőhöz hasonló; valószínű, hogy csakugyan az volt. Szája 8·5, magassága 10 cm.

Virágcserepformájú, durvaművű kis edény (XXXVI. 5., XXXVIII. 19.). Magassága 5·5, szája 5·5, feneke 4 cm.

A kiegészített edény (XXXVI. 2. és XXXVIII. 20.) volt valamennyi között a legnagyobb méretű. Torzult formáját részben annak köszönheti, hogy az első kunyhó égett sártapasztöredéke alá kerülve nagy tűzben másodszor is kiégett. Magassága 38, szája kb. 19, legnagyobb kihasasodása 30, feneke 13 cm.

Hasonló típusú, de valamivel kisebb méretű (magassága 28·5, szájatmérője 17, legnagyobb kihasasodása 20, fenékátmérője 14·5 cm) edény-

nek profilját sikerült összeállítani (XXXVI. 7., XXXVIII. 21.). Az első két edény koronigon készült, a többi négy szabadkézzel.

A telep keramikus anyagának nagyobb része cseréptöredék. Kiválasztottunk néhány fenék és peremrészt, amelyek jellemző darabjai az itteni edényiparnak. Az edényaljak két fő típusra oszlanak. Az egyik típust a teljesen síma aljú töredékek képviselik (XXXIX. 1—28.), a másikat a profilált aljúak (XXXVIII. 1—15.).

A peremrészek metszeteit a XL. 1—50. és XLI. 1—12. rajzokon mutatjuk be.

Került elő néhány vas- és bronztárgy. A datálás szempontjából legjobban felhasználhatók a fibulák. Valamennyi töredékes, egy vasból, három pedig bronzból készült. A XXXV. 12. ábrán bemutatott vasfibula a 4. gödörből, a XXXV. 16. bronzpéldány a 10. gödörből került elő; a másik két bronzpéldány (XXXV. 13., 14.) megfigyelt helyről, de nem gödörből való. Valamennyinek a típusa ugyanaz; a kéttagú aláhajlottlábú fibulának ama késői típusával egyeznek, amelyeknél a tűtartó tokot a megszálesített lábnak oldalt hajlításából nyerték. E típus fellépésének idejét sikerült a hazai jazig sírokban lelt példányok alapján megállapítani. A nyert adatok alapján azt állítottuk, hogy fellépésüknek ideje a Kr. u-i III. század első fele, illetve inkább a közepe.² Ez a datálás azonban inkább csak a bronzpéldányokra érvényes, a vas példányok, továbbá a vas tűszerkezettel ellátott darabok ideje valamivel későbbre tehető, legalább is az említett század végére, esetleg a IV. század elejére. A mi bronzpéldányaink között is van olyan, amelynek tűszerkezete vasból készült.

További fémtárgyaink: Egyélű vaskés, amelynek nyélnyújtványa hiányzik (XXXV. 18.). Zárt vasgyűrű, téglalap metszetű (XXXV. 4.). Nyitott, egymásra futó végű bronzgyűrű, kerek átmetszetű (XXXV. 5.). Vascsat; megvan a tüskének egy része; a szíjszorító lemez a csatkarika alá hajlik (XXXV. 11.). Négyzetes átmetszetű bronzhuzal; 9 cm hosszú (XXXV. 15.). Peltaformájú kis disztárgy, talán fehérbronzból (XXXV. 9.). Meghatározhatatlan (Theodosius I.?) IV. századi PB. érem.

A telep anyagának és jelenségeinek hazai analógiáit s kormeghatározását a német szövegben találja az érdeklődő.

Dr. Párducz Mihály.

² Dolgozatok, VII. 1931. 146. l.

Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit.

(Hierzu die Tafeln XXXII—XLI.)

In einem Teile des städtischen Gebietes vom Hódmezővásárhely — Solt-Palé genannt — legten wir, im Sommer 1934, eine Ansiedlung und ein Gräberfeld frei, die wir weiter unten bekannt machen wollen.¹

Das Hauptcharakteristikum der Ansiedlung sind die 18 Gruben, unter denen 8 die Form eines Bienenkorbs (Abbildung 1. zeigt ihr Verhältnis zueinander, die 2. ihre Form.), 5 die einer Walze, 3 die eines immer enger werdenden, abgestumpften Kegels haben und 2 sind irregulär. Die beachtenswertesten sind die bienenkorbähnlichen. Diese sind regelmässige, mit sorgsamer Arbeit verfertigte Gruben, deren bienenkorbartiger Teil immer in den — unter dem Humus liegenden — Lehm reicht. Der Basisdurchmesser der Gruben schwankt zwischen 143—190 cm, die Höhe zwischen 170—260 cm. In die Wände der Gruben 3. und 15. waren Nischen gehöhlt, in der ersten vier, in der zweiten eine. Es soll noch erwähnt werden, dass den Boden der 1. Grube eine 2 cm dicke schwarze gestampfte Erdschicht bildete.

Die Gruben waren mit lockerer Erde, die mit Asche gemischt war, angefüllt, daraus kamen gebrannte Lehmewurfsbruchstücke, keramisches Material, Eisen- und Bronzegegenstände zum Vorschein. In dem keramischen Material unterscheiden wir nach Farbe, Schlammung und Brennen fünf Scherbentypen. Es sind in grösster Anzahl sehr fein geschlammte, graufarbige Gefässe und deren Bruchstücke zu finden (Typus I.). Viel kleiner ist die Zahl jener Scherben, deren Ausschlammung ebenso fein ist, wie bei den Vorerwähnten, doch ihre Farbe wechselt zwischen rot bis gelb (Typus II.). Weder bei der ersten, noch bei der zweiten Sorte finden wir eine Spur einer — die ganze Oberfläche bedeckenden — Glasur. Von einer ebenso feinen Ausschlammung sind die vorgefundenen Stücke der terra-sigillata (Typus III.). Es scheint aber, dass deren Ton von anderer Art ist; die matt-rote Farbe, die sich an der Bruchlinien zeigt,

¹ Siehe seine Lage an der 1. Karte, die der 3. Abhandlung beigelegt ist.

weicht von den zuvor erwähnten Farbenabstufungen ab. Die Stücke der terra-sigillata bedeckt eine rötliche Glasur, welche an manchen Bruchstücken kaum merkbar ist, da sie abgewetzt wurde. Eine andere Scherbengruppe weicht von den vorher erwähnten durch groben Ton ab (Typus IV.). Ihre Farbe schwankt zwischen ziegelrot und gelb. Nicht den ganz groben, mager gemachten Lehm hat man zur Gefäßbereitung genommen, was für die grobe Keramik der Völkerwanderung charakteristisch ist. Diese Gruppe weist gleiche Züge wie das Material der ungarischen Siedlungen und Gräber aus dem Mittelalter auf. Diese Übereinstimmung erstreckt sich auch auf die Verzierungs motive. Es ist manches am Brennen auszusetzen. Die letzte, fünfte Gruppe des keramischen Materials (Typus V.), die in der Ansiedlung zum Vorschein kam, ist aus grobem Lehm verfertigt, der mit Kies von Hirsenkorngrosse mager gemacht worden ist. Am Brennen ist immer etwas auszusetzen. Auf den Scherben von allen fünf Gruppen kommen Verzierungen vor. Um es leichter zu machen, werden wir in dem Folgenden die einzelnen Typen in der Reihe der Aufzählung mit römischen Ziffern bezeichnen.

Hinsichtlich der Verzierungs motive und Formen weisen wir auf die beigelegten Tafeln hin; den Fundort der einzelnen Stücke gibt die beigelegte Tafelerklärung an.² Unter den Eisen- und Bronzegegen-

² Hierher gehören die Tafeln XXXII—XLI., welche das Material der Siedlung enthalten. Hier geben wir die Erklärung, und zwar:

Die römischen Ziffern bezeichnen den Typus des Scherbenmaterials; die darauf folgende arabische Ziffer die Grube, aus der das betreffende Stück zum Vorschein kam. Das P, beziehungsweise T, die die römische Ziffer folgen, bedeuten das, dass die Scherbe, von der die Rede ist, unter den Bruchstücken des Lehmwurfes der Hütten (P.) die in der Siedlung ausgegraben wurden oder in der Siedlung selbst, aber ausserhalb der Gruben gefunden wurde (T.). Die fremde Fundorte sind genannt.

Tafel XXXII. 1.: I. 1.; 2.: I. T.; 3.: I. T.; 4.: I. T.; 5.: I. T.; 6.: I. T.; 7.: IV. T.; 8.: I. P.; 9.: I. T.; 10.: I. 2.; 11.: IV. T.; 12.: II. T.; 13.: I. P.; 14.: I. 4.; 15.: II. T.; 16.: II. T.; 17.: IV. T.; 18.: IV. T.; 19.: II. T.; 20.: I. T.; 21.: III. T.; 22.: IV. T.; 23.: IV. T.; 24.: I. 9.; 25.: I. P.; 26.: I. T.; 27.: IV. T.; 28.: IV. T.; 29.: I. T.; 30.: I. T.; 31.: I. 8.; 32.: IV. T.; 33.: I. T.

Tafel XXXIII. 1.: I. T.; 2.: IV. T.; 3.: I. 15.; 4.: I. 8.; 5.: I. T.; 6.: I. 9.; 7.: V. T.; 8.: I. P.; 9.: I. T.; 10.: I. T.; 11.: I. T.; 12.: V. 4.; 13.: I. 13.; 14.: II. 17.; 15.: IV. 17.; 16.: I. T.; 17.: I. 8.; 18.: I. 8.; 19.: I. 11.; 20.: I. 8.; 21.: I. 13.; 22.: I. 15.; 23.: II. T.

Tafel XXXIV. 1.: IV. P.; 2.: III. 13.; 3.: III. 4.; 4.: I. 1.; 5.: IV. T.; 6.: Kenyerepart I.; 7.: IV. T.; 8.: IV. T.; 9.: Die Fotografie des Gyulaer Brennofens.

Tafel XXXV. 1.: I. 9.; 2.: I. 3.; 3.: I. 3.; 4.: Eisenring, T.; 5.: Bronzering, T.; 6.: I. T.; 7.: I. 17.; 8.: I. 17.; 9.: Bronzelunula, T.; 10.: V. P.; 11.: Eisenschnalle, T.; 12.: Eisenfibel, 4.; 13.: Bronzefibel, T.; 14.: Bronzefibel, T.; 15.: Bronzedraht, T.; 16.: Bronzefibel, 9.; 17.: I. T.; 18.: Eisenmesser, T.; 19.: I. T.; 20.: II. 11.; 21.: V. 13.; 22.: V. T.

Tafel XXXVI. 1.: I. 4.; 2.: V. P.; 3.: V. T.; 4.: V. T.; 5.: V. T.; 6.: V. 13.; 7.: V. 8.; 8.: I. 4.

Tafel XXXVII. 1.: Solt-palé, Grab 1.; 2.: Solt-palé, Grab 1.; 3.: Aranyág, IV.; 4.: I. T.; 5.: I. T.; 6.: I. T.; 7.: I. T.; 8.: I. T.; 9.: Hámszáritó, I.; 10.: I. T.; 11.: Aranyág, IV.; 12.: Tatársánc, IV.; 13.: Aranyág, IV.

Tafel XXXVIII. 1.: I. 10.; 2.: I. T.; 3.: I. T.; 4.: I. T.; 5.: I. T.; 6.: I. T.; 7.: I. 13.; 8.: I. 4.; 9.: I. 10.; 10.: II. 7.; 11.: I. T.; 12.: I. T.; 13.: I. 17.; 14.: I. T.; 15.: III. T.; 16.: V. P.; 17.: I. 4.; 18.: I. 4.; 19.: V. T.; 20.: V. P.; 21.: V. 8.

Tafel XXXIX. 1.: I. T.; 2.: I. 2.; 3.: I. T.; 4.: IV. T.; 5.: II. P.; 6.: I. T.; 7.: I. 18.;

ständen sind die für das Datieren wichtigen Eisen- und Bronzefibeln sehr beachtenswert (XXXV. 12., 13., 14., 16.). Sie sind alle von demselben Typus, dem späten Typus der zweigliederigen Fibeln mit umgeschlagenem Fuss, bei denen man den Nadelhalter durch Seitwärtsbiegen des verbreiterten Fusses gewann. Es gelang, die Zeit des Auftretens dieses Typus nach den Exemplaren, die in den heimischen Jazyggräbern gefunden worden sind, festsustellen. Nach den Daten, die wir gewannen, behaupteten wir, dass die Zeit ihres Auftretens die erste Hälfte, beziehungsweise vielmehr die Mitte des III. Jahrhunderts n. Chr. ist.³ Die Datierung ist aber nur für die Bronzeexemplare gültig, die Eisenexemplare, ferner die mit einem Eisennadelvorrichtung versehen sind, ist in eine etwas spätere Periode zu setzen, wenigstens an das Ende des erwähnten Jahrhunderts, aber viel eher in die erste Hälfte des IV. Jahrhunderts. Es gibt unter unseren Bronzeexemplaren auch ein solches, dessen Nadelvorrichtung aus Eisen hergestellt ist.

Wir legten zwischen den Gruben der Siedlung die Reste zweier Hütten frei, die ein Fundament in der Form eines unregelmässigen Dreiecks hatten. Aus den gebrannten Lehmewurfbruchstücken kam ein reiches keramisches Material hervor.

Im Gebiete der Siedlung fanden wir sieben Gräber. Sechs von diesen verbindet die gemeinsame Richtung (eine west-östliche, mit dem Kopf nach Westen.). Sie waren alle zerstört, nur in einem blieb eine Beilage zurück: ein Gefäss (XXXVII. 1.) und ein Kamm (XXXVII. 2.). Die Oberfläche des Gefässes ist mit einer hell glänzenden Glasur bedeckt. Eine senkrechte geglättete Schraffierung schmückt den Hals, den Gefässkörper aber blasenartige Erhöhungen. Die Rippe des Kammes gliedert eine aus Punktreichen bestehende Zickzacklinie. In dem 7. Grab, war ein unzerstörtes Hockerskelett. In Ermangelung von Beilagen halten wir es mit der Siedlung bloss deswegen für gleich alt, da es in einer Erde ruhte, die für die Siedlung ein charakteristisches keramisches Material enthielt.

*

Eine besondere Bedeutung verleiht dem oben bekanntgemachten Fundmaterial das, dass es unsere Aufmerksamkeit wieder auf die Frage

8.: I. T.; 9.: I. T.; 10.: I. T.; 11.: II. T.; 12.: II. T.; 13.: I. 9.; 14.: II. T.; 15.: I. 10.; 16.: I. T.; 17.: I. 3.; 18.: I. T.; 19.: I. T.; 20.: I. T.; 21.: V. 13.; 22.: I. 17.; 23.: I. T.; 24.: V. P.; 25.: I. T.; 26.: V. 9.; 27.: V. T.; 28.: I. T.

Tafel XL. 1.: I. T.; 2.: I. T.; 3.: I. T.; 4.: I. 7.; 5.: I. T.; 6.: IV. T.; 7.: IV. T.; 8.: I. T.; 9.: I. T.; 10.: I. 4.; 11.: V. T.; 12.: I. T.; 13.: IV. T.; 14.: V. T.; 15.: IV. 10.; 16.: III. T.; 17.: Kenyerepart.; 18.: I. 9.; 19.: I. T.; 20.: I. T.; 21.: I. T.; 22.: I. T.; 23.: I. T.; 24.: I. T.; 25.: I. T.; 26.: I. T.; 27.: IV. T.; 28.: II. 10.; 29.: II. T.; 30.: IV. T.; 31.: IV. T.; 32.: IV. T.; 33.: IV. T.; 34.: IV. T.; 35.: I. T.; 36.: II. T.; 37.: II. T.; 38.: I. T.; 39.: I. 7.; 40.: II. 3.; 41.: I. T.; 42.: I. T.; 43.: I. T.; 44.: I. T.; 45.: II. 3.; 46.: IV. T.; 47.: I. T.; 48.: I. T.; 49.: IV. T.; 50.: II. T.

Tafel XLI. 1.: I. T.; 2.: I. T.; 3.: I. 17.; 4.: I. T.; 5.: I. T.; 6.: I. T.; 7.: I. T.; 8.: IV. T.; 9.: I. T.; 10.: II. 10.; 11.: I. 9.; 12.: I. 3., 13.: Der senkrechte und horizontale Durchschnitt des Gyulaer Brennofens.

³ Dolgozatok, VII. 1931. S. 146.

der bienenkorbartigen Gruben lenkt und in Verbindung damit auf die Verfertigungsstätte der fein geschlammten graufarbigten Gefässe; es ist nämlich kaum zu bezweifeln, dass die Gefässe mit grober Ausschlammung die grösstenteils ohne Drehscheibe angefertigt worden sind, in der Siedlung gebrannt wurden. Sőregi⁴ hält diese Gruben für Lehmgruben, gleich denen, die er in Tocópart öffnete, deren Stoff die daselbst errichtete Töpferwerkstatt verarbeitete und diese bereitete jene guten, grauen Gefässe, welche in dieser Zeit im Material der Gräber und Siedlungen im Alföld (Tiefland) überall in grosser Menge zu finden sind.

Wir bezweifelten die Richtigkeit seiner Behauptungen, nämlich diejenige, die sich auf vorangehende Zeiten bezogen;⁵ wir halten es auch bei der Tocóparter Siedlung für wahrscheinlich, aber nicht für bewiesen, wenigstens nicht in beruhigender Weise bewiesen. Sőregi gibt in seiner erwähnten Abhandlung die Statistik der Funde, die in der Tocóparter Siedlung zum Vorschein kamen, ferner die ausführliche Schilderung der — von ihm freigelegten — bienenkorbähnlichen Gruben. Das Fundmaterial, was aus diesen herauskam, erwähnt er nur flüchtig. Die durch ihn geschilderte Siedlung zeigt viele gleiche Züge mit unserer Siedlung. Aus der Aufzählung der Funde geht hervor, dass Mahlsteine, grosses keramisches Material neben Bronze- und Eisengeräten zum Vorschein kamen. Er erwähnt oft die durchlochten Scherbenbruchstücke, er fand einmal sogar die Durchlochung an einem wohl erhaltenen Gefäss (S. 16.). Ein bedeutender Teil der unbeschädigten Gefässe kam aus den bienenkorbartigen Gruben hervor, einmal (i. J. 1926.) fand man am Fussboden einer — in die Erde gesenkten — Hütte sechs graufarbige, mittels Drehscheibe bereitete Gefässe nebeneinander hingelegt, dann einen Spinnwirtel und eine Kupferplatte (S. 16.).

Einzelne Gegenstände (Glasperle, Fibeln, Spinnwirtel, einige kleinere Gefässe) konnten anfangs die Beilagen der zerstörten Gräber sein, es ist aber problematisch, dass aus dem Friedhof der Ansiedlung noch irgendein Denkmal hervorkommen könnte (S. 19.). Er stellt endlich fest, dass der grösste Teil der Gefässe an die späten La Tène-Formen erinnert und das Produkt der örtlichen Tonindustrie ist, die sich unter dem römischen Einfluss entwickelte (S. 19.).

Die ausgegrabenen bienenkorbartigen Gruben zeigen dieselbe Erscheinungen, auf welche wir die Aufmerksamkeit im Zusammenhange mit unseren Gruben hinlenkten. Die übereinstimmenden Erscheinungen hier wieder zu erörtern, wäre überflüssig, wir erwähnen eher jene Abweichungen, die unwesentlich sind. So stimmt die Form der Gruben der beiden Siedlungen nicht vollständig überein, obwohl der Grundtypus an beiden Stellen das gleiche ist. In Tocópart liegen die Sohlen der Gruben nicht horizontal, während sie bei uns mit Ausnahme zweier Fälle immer ho-

⁴ J. Sőregi: Das Problem der in die Erde gegrabenen bienenkorbähnlichen Gruben. A Déri múzeum régészeti osztályának ismeretterjesztő közleményei. 1932. Heft 3. S. 19.

⁵ Dolgozatok, VIII. 1932. S. 276—280.

rizontal sind. Das Ausbilden von Nischen ist in Tocópart nicht vorhanden, wie bei uns in den Gruben 3. und 15.

Die für uns zugängliche Literatur gab uns noch einen solchen Fundort, wo aus einer bienenkorbartigen Grube gut bearbeitete, graugefärbte ganze Gefässe hervorkamen. Neben Szabadka liegt die Mácskovicsche Lehmgrube,⁶ wo seit dem Bestand einer Ziegelfabrik bei den Lehmgevinungsarbeiten oft Gegenstände vorkamen, die aus verschiedener Zeit stammen. Auch die erwähnte bienenkorbartige Grube fand man während dieser Arbeiten. Die Auffassung Gohls in Hinsicht der Bestimmung der Grube ist das, dass sie als Keller oder Depo verwendet wurde. Der Stoff der hier und auch in anderen Teilen der Siedlung gefundenen Gefässe ist graufarbiger Lehm, der in dieser Siedlung unbekannt ist, also die Gefässe sind importierte Waren der römischen Kaiserzeit. Als Stelle ihrer Verfertigung vermutet der Berichterstatter Pannonia oder Moesia. Die Philippus- oder Gordianus-Münzen, die man in der Ansiedlung zerstreut fand, bestimmen die annähernde Zeit des Fundortes. Man fand übrigens Münzen, die vom selben Zeitalter stammen, auch anderswo in der Umgebung von Szabadka.

Mit dieser Frage ist ein anderer Fundort, der von Pécska, in Zusammenhang zu bringen. Hier kam dasselbe keramische Material aus einer zerstörten Schicht hervor, dessen Brennöfen L. Dömötör⁷ in dem naheliegenden Csálaer Wald gefunden hat. Hier fehlen die bienenkorbartigen Gruben, obgleich die vom Brennen deformierten, graugefärbten Scherben, die um die Csálaer Brennöfen vorzufinden waren, beweisen, dass diese feinbearbeiteten Gefässe hierorts erzeugt worden sind. Er fand in einer Tiefe vom 50 cm das Fundament zweier Brennöfen, deren Durchmesser 130 cm ausmachte. Es ist nicht anzunehmen, dass Nagysánc seine volle Formenauswahl von hier gewann, jedenfalls auch von hier, wenn man die konformen Stücke rechnet.

Die Hatvan-Boldoger Siedlung verdient noch Erwähnung, die B. Pósta bekannt gemacht hat. Drei Gruppen der Fundorte fielen ihm auf, von denen uns die beiden zuerst Erwähnten interessieren. Die erste Gruppe bilden jene Gruben, die mit ihrer Sohle abwärts gekehrt sind, die zweite die grösseren viereckigen Gruben. Pósta⁸ gab auch ihre ausführliche Beschreibung. Die der ersten angehörenden Gruben sind gross und von unregelmässiger Halbkugelform oder von abgestumpfter Ellipsoidform, deren Basis entweder eine Ellipsis, oder einen vollständigen Kreis bildet. Die Seitenwände dieser Gruben sind mit Lehm beworfen; der Lehmewurf ist rötlich-gelb gebrannt. Auch ihre Fussböden sind mit Lehm beworfen, aber der Lehmewurf ist hier dicker. Auf den Boden einer solchen Grube legte man eine Schicht aus zerbrochenen Gefässscherben

⁶ Ö. Gohl: Römische Gefässe in Szabadka. Arch. Ért. 1899. S. 290—296.

⁷ L. Dömötör: Gefässe aus der Zeit der Römer an der Pécskaer Nagysánc. Arch. Ért. 1901. S. 327—335.

⁸ B. Pósta: Die Grabungen von Hatvan-Boldog. Arch. Ért. 1895. S. 1—26.

und auf diese Schicht warf man den Lehm. (Pósta: a. a. O. S. 3. Abb. 2. 3.). Eine abweichende Form hat jene Grube, die Pósta in seinem angeführten Werk auf S. 5. Abb. 4. bekannt macht. Deren Grundriss ist von elliptischer Form. Ohne jede ausführlichere Erklärung fällt die Ähnlichkeit des Brennofens mit dem von Gyula auf, den wir an der Tafel XXXIV. Abb. 9. anführten und den J. Implom in diesen Bande ausführlich besprochen hat.⁹ Es ist hier aber nur die Feuerstätte vorhanden, die durch eine Mauer halbiert ist und deren Ofenwölbung eingestürzt ist.

Die zweite Gruppe der Fundorte bilden jene Gruben, die in der Form eines Parallelogramms gehalten sind, welche immer in unmittelbarer Nähe der vorher beschriebenen Fundorte liegen. Die Länge derselben schwankt zwischen 5—8, die Breite zwischen 3—5 m. Ihre Tiefe ist 145 cm. Es fehlten die Spuren des gebrannten Lehmewurfes und auch der Grund war nicht mit Lehm beworfen.

Pósta ist geneigt diese Gruben als Plätze der Leichenverbrennung zu betrachten, aber er hält auch das für nicht ausgeschlossen, dass diese parallelogrammähnlichen Gruben halbwegs in die Erde versenkte Wohnungen waren und die in deren Nähe liegenden gewölbten Baulichkeiten, welche mit ihnen vermutlich in Zusammenhang standen, zu den Wohnungen gehörige Öfen sein könnten. Wir stimmen mit der letzteren Auffassung von Pósta überein, jedoch nur mit der Änderung, dass wir die parallelogrammartigen Gruben nicht als Wohnungen betrachten, sondern als teilweise in die Erde eingetiefte Gruben, die die Bedienung der Brennöfen erleichterten.

Pósta hält sie nach dem in ihnen vorgefundenen Material, für aus der La Tène-Zeit stammend, welche Datierung auch das Skelett No. 7. rechtfertigt. Dieses Skelett stammt aus der Zeit der Römer, wie die Beigaben zeigen; es lag in einer Tiefe von 175 cm und über ihm ungefähr in einer Tiefe von 140 cm eine der beschriebenen halbkugelförmigen Gruben, welche diejenigen, die das Grab für den Leichnam ausgruben, unbedingt durchstossen haben müssen.

Wir können natürlich nicht bestimmt behaupten, dass diese Öfen zum Gefässbrennen dienten. Es ist jedenfalls zu bedenken, dass sie in grosser Anzahl da waren und darum vermutlich eine specielle Bestimmung gehabt haben.

Die Brennöfen, die in Gyula am Kalvarienrain ausgegraben wurden, scheinen aus der Römerzeit zu stammen.¹⁰ Die erwähnte Abhandlung Imploms macht den Fund und die Fundumstände ausführlich bekannt, wir vernachlässigen deswegen die Beschreibung derselben. Es ist allerdings zu überlegen, dass keine Spur davon wahrzunehmen ist, — wie Implom erwähnt — dass diese Baulichkeiten auch in Gebrauch gewesen wären.

⁹ Ein interessanter Fund in Gyula. *Miscellanea*: 2. Abhandlung.

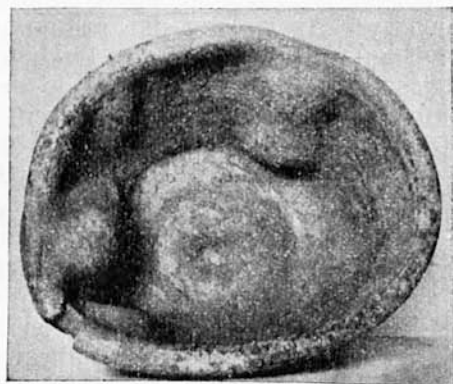
¹⁰ Die Funde und die Fundumstände macht J. Implom in diesem Bande. (*Miscellanea*: 2. Abhandlung) bekannt. Deswegen beschäftigen wir uns mit der Beschreibung nicht.

Wir können nach der Form und nach den Analogien, die wir weiter unten bekannt machen, ruhig behaupten, dass die Baulichkeiten Öfen waren, die man aber noch vor ihrer Benützung verlassen hatte. Was ihr Alter betrifft, gibt jene Scherbe, die in einem der Öfen gefunden wurde, einen Aufschluss, wir nehmen demnach an, dass sie aus der Römerzeit stammen. Denkmäler aus dem Mittelalter kamen in der Nähe nicht vor, auch zerstreut nicht.

Diese Vorrichtung stellt auch den — im Gebiete der Provinzen bekannten — Typus der Töpferofenformen dar. Ähnliche Vorrichtungen erörterte Kuzsinszky von dem Töpferlager bei den Gaswerken in Aquincum.¹¹ Der Unterschied ist nur soviel, dass die mittlere Mauerzunge, die den Fussboden unterstützt, in Aquincum aus der Ringmauer rückwärts austritt, während in Gyula diese Mauerzunge mit der Ringmauer in keiner Berührung steht.

a

b

Abb. 3. kép.

Es gibt im Gyulaer Museum graufarbige, gut geschlammte Gefässe, die sich während des Brennens deformierten, dies legt ein Zeugnis dafür ab, dass diese hierorts erzeugt worden sind. Man fand leider auch hier keine bienenkorbbartigen, nur zylindrischen Gruben. (Fundort: Gyula—Szeregyháza).

Das dargestellte Gefäss, das man am 3. Bild sieht, ist von Gyoma. Wir kennen seine nähere Fundumstände nicht, nur das ist sicher, dass es aus dieser Zeit stammt.

Es folgt daraus, was wir bisher sagten, dass wenigstens ein Teil der graufarbigen, gut geschlammten Keramik aus der Zeit der römischen Kaiser in den Töpferkolonien, die im Alföld (Tiefland) in Betrieb waren, erzeugt worden ist. Zur Rechtfertigung dieser Behauptung wird es hin-

¹¹ B. Kuzsinszky: Das grosse römische Töpferviertel in Aquincum bei Budapest. Budapest Régiségei, XI. 1932. S. 62—63.

reichend sein, die von Brennen deformierten Gefässe zu erwähnen, welche im Csálaer Wald um die Töpferöfen herum gefunden wurden, ferner die gleichen Gefässe des Gyulaer Museums. Eines der Gefässe von Szabadka war ebenfalls deformiert.

Diese Frage, ob man das Material auch dieser Keramik in der Nähe der Töpferkolonie, vielleicht gerade aus den bienenkorbartigen Gruben gewann, ist schwer zu beantworten. Es ist nicht als ein Beweis anzusehen, der jeden Zweifel ausschliesst, dass die Töpferöfen und bienenkorbartigen Gruben in einer Siedlung beisammen existierten, wie es auch in Tocópart der Fall war. Auch wir halten es schon für wahrscheinlich, dass man die bienenkorbartigen Gruben zu dieser Zeit für Gewinnung des Rohmaterials ausgehoben hat. Dies unterstützen die Erscheinungen, die wir in der durch uns klargelegten Siedlung betrachten konnten.

Abgesehen von den Beobachtungen¹² die mit den Erscheinungen der Tocóparter Siedlung übereinstimmen, erwähnen wir nur das, dass wir an unserer Ansiedlung die Trümmer zweier Hütten, die an der Oberfläche gebaut waren, neben den Gruben fanden. Man kann sich zwar vorstellen, dass neben den Hütten, die an der Oberfläche gebaut waren, auch Gruben als Wohnungen dienen konnten, aber es weist im Fundort nichts darauf, dass hier eine grössere Wohnstätte gewesen wäre. Wir fanden nämlich auf dem ziemlich grossen freigelegten Gebiet keinen einzigen Herd, alle jene Erscheinungen fehlen ebenfalls, die auf die Verpflegung einer zahlreichen Bewohnerschaft (die Zahl der Gruben weist darauf) hinweisen würden. Tierknochen, Fischschuppen usw. kommen in grosser Menge nicht vor. Wir können aus diesen Mitteilungen die Folgerung ziehen, dass die Siedlung derer, die die Gruben fertig machten und benutzten, nicht hier, sondern irgendwo in der Nähe war, worauf Spuren hindeuten.

Konnten aber die graufarbigten Gefässe aus dem Lehm verfertigt werden, der aus den besprochenen Gruben ausgehoben wurde? Diese Frage kann nur dann für gelöst angesehen werden, wenn es uns einmal gelingt, aus dem Lehm, der aus denselben Gruben genommen wird, ein graues Gefäss zu gewinnen.

Zur Rechtfertigung dieser Voraussetzung haben wir an den Scherben und am Rohmaterial mineralogische Untersuchungen und mit dem Lehm, den wir an dem Fundort aushoben ein Probebrennen vorgenommen.

E. Scherf nahm zwar auch an den Tocóparter Siedlung mineralogische Untersuchungen vor aber nur aus dem Gesichtspunkte, ob die Lehmschicht, die sich am Boden der bienenkorbartigen Gruben befindet, von einer gleichen Zusammenstellung sei, als die oberen Schichten, in die man die erwähnten Gruben eingetieft hat.¹³

Zur Ergänzung dieser Abhandlung verglichen wir aus mineralogischem Gesichtspunkte Scherbenmaterial und Lehm von der Paléer

¹² Siehe diese in dem erwähnten Werk v. Söregi S. 28—48.

¹³ In dem vorerwähnten Werk Söregis, E. Scherf: Über die geologischen Verhältnisse der Debrecener Töpferniederlassung am Ufer der Tocóflusses. S. 65—73.

Siedlung. Die Untersuchung nahm E. v. Lengyel¹⁴ auf unsere Bitte an 20 ausgewählten Abarten des Scherbenstoffes, an sämtlichen Abarten der grauen und ziegelroten Scherben, die wir aus der 15. bienenkorbartigen Grube aushoben, vor. Die Ergebnisse der Untersuchung kann man aus unserem Gesichtspunkte in den Folgenden zusammenfassen:

Die vorherrschenden zwei Minerale des Gefässstoffes und des verwendeten Lehm es sind Quarz und Glimmer. Die Mineralstoffe der Scherben sind im allgemeinen dem des Lehmusters gleich. Es ist nur ein Unterschied in der Granulierung wahrzunehmen, deren Erklärung darin liegt, dass sich die nacheinander folgenden Schichten, die sich in den Gruben finden, aus einem Wasser ablagerten, dessen Strömung einmal grösser — das anderemal kleiner war. Die Gefässe mit grauer Farbe sind weniger gut gebrannt. Es tauchte auch jener Gedanke auf, dass die dunkelgraue Farbe einer geprüften Scherbe in der Verwendung eines solchen Lehm es seine Erklärung haben soll, der mit Humus gemischt war, aber die Vermutung ist noch wahrscheinlicher, dass die graue Farbe das Ergebnis irgendeines Räucherverfahrens ist.

Der Herr Direktor L. Krupinszky führte die Untersuchungen hinsichtlich des technischen Teiles der Frage in der Form eines Probebrennens aus. Er brannte Scherben, welche aus einem Lehm geknetet, gemahlt und geschlämmt wurden, den wir aus der 15. bienenkorbartigen Grube gewannen.¹⁵

Er behauptet, dass die Gefässe und Scherben, die in der Siedlung zum Vorschein kamen, aus einem gut gekneteten Lehm gemacht worden sind. Was die graue Farbe der Gefässe betrifft, hat er diesbezüglich dreierlei Vermutungen:

1. Eine grau Farbe nimmt das Gefäss an, wenn wir über die Scherben, die auf 900 C° erhitzt sind, feuchtes Stroh, oder ein anderes feuchtes, aber doch ein solches Material werfen, das man leicht in Brand setzen kann. Dieses Verfahren erfolgt so: Der Inhalt des Gefässes ist schon rotglühend, als wir in den Heizraum in grosser Menge feuchtes Stroh werfen und alle Öffnungen des Ofens zugleich versperren, damit der Rauch (Carbon) die Wände des rotglühenden Gefässes durchdringe und lassen es dann so abkühlen. So nimmt die Scherbe eine rauchige, graue Farbe an. Zur Herstellung der Scherben, die mit Carbon gesättigt sind, und eine graue Farbe haben, braucht man keine besondere Einrichtung. Diese Scherben konnte wohl auch der Urmensch ohne Schwierigkeit herstellen. Die Zeitdauer des Brennens bei einem Ofen von 1 m³ Grösse ist 14—16 Stunden.

2. Man sollte in den Gefässen Milch, Fett, ölhaltige Kerne aufbewahren und die poröse Scherbe sollte das Fett aufgesaugt haben. Fett Carbon.

¹⁴ Siehe die Abhandlung E. Lengyels in unserer Zeitschrift. (Miscellanea.).

¹⁵ Siehe L. Krupinszkys Abhandlung in dieser Zeitschrift. (Miscellanea.).

3. Organische Stoffe wurden mit dem Regenwasser aufgesaugt und so konnte der Carbon von der Luft abgesperrt die Scherbe grau färben.

Dass die grauen Scherben in einer sehr grossen Menge vorhanden sind und die sämtlichen Oberflächen eine einheitliche Färbung haben, ist ein Beweiss dafür, dass in diesem Falle nur von dem in dem 1. Punkt beschriebenen Verfahren die Rede sein kann.

Also die mineralogischen Untersuchungen und das Probegutbrennen beweisen das, was wir auf Grund des archeologischen Materials schon vorher als wahrscheinlich hielten, d. h. das, dass die graue Keramik aus einem gut geknetetem Lehme hierorts verfertigt worden ist.

Bevor wir auf eine weitere Untersuchung des Materials der Paléer Siedlung übergehen, fassen wir kurz die Beschreibung der Keramik der Siedlungen von Hatvan-Boldog, Pécska, Szabadka und Tocópart zusammen, die in einzelnen Publikationen schon bekannt gemacht worden sind. Dies müssen wir umsomehr tun, da wir den Zusammenhang, den wir zwischen den Siedlungen voraussetzen und teilweise bewiesen, mit der Keramik unterstützen. Neben den Verzierungs-motiven und deren Ausführungsweise sind zum Teil auch die Formen Beweise des Zusammenhanges.

Das keramische Material der Hatvan-Boldoger Siedlung zeigt, dass die La Tène-Formen (mindestens bei dem grösseren Teil des Materials) in kleinen aber charakteristischen Änderungen auch noch in der Römerzeit herrschen.¹⁶ Die Änderungen führt B. Pósta auf die Wirkungen der Provinzen zurück. Die technische Änderung besteht teilweise darin, dass die gefalteten Spuren der formenden Platten auf denselben stark hervortreten. Die andere Abweichung ist, dass die rötlich gebrannten Gefässe in viel reicheren Farbenabstufungen erscheinen und manchmal den vollständigen Brand der terra-sigillata erreichen.

Die Formenänderung kennzeichnen die ausgebildeten, schmalen Sohlen (Pósta, a. a. O. Abb. 12., 15., 16., 18., 19—21.), die Gliederung des Gefässkörpers durch Vertiefungen (Pósta, Abb. 12.), endlich solche Gefässformen, die unter der Einwirkung der römischen Formen, aber in viel einfacherer Ausführung und mit schwächerer Technik erzeugt worden sind (Pósta, Abb. 11., 22—33.). Eine besondere Beachtung verdienen unter den letzteren die geglätteten mit einem Gitter versehenen Muster (No. 24., 25.). Wir müssen auch noch jene Gefässe erwähnen, von denen Pósta in seinem angeführten Werk meint, sie seien aus der La Tène-Zeit. (Abb. 5—8., 13., 14., 17.). Besonders interessant sind die Gefässe, die einen scharfen Riss bekommen; die Analogien derselben werden wir auch an der Pécskaer Siedlung sehen, aber dort waren die Exemplare mit Sockeln und Henkeln versehen. Die letzte Zeit der Ansiedlung setzt Pósta an das Ende des III. Jahrhunderts n. Chr. fest.

Während der Grabungen in Nagysánc bei Pécska legte L. Dömötör eine prähistorische Siedlung frei, aber er fand dort auch solche Ge-

¹⁶ B. Pósta: a. a. O. S. 12—14.

fässbruchstücke, deren Form, Stoff und Bearbeitungsweise von dem prähistorischen Material der Siedlung vollständig abweicht. Die Umstände ihres Vorkommens geben über ihr Zeitalter keine Aufklärung. Nach ihrem Stoff und nach ihrer Verzierung, ferner mit Rücksicht auf ihre typologischen und technischen Erscheinungen nimmt er an, dass sie aus der Zeit der Römer stammen. Diese Scherben kamen von verschiedener Tiefe hervor, was Dömötör so erklärt, dass Nagysánc ein beständiges Forschungsgebiet der Schatzgräber war und die eventuell vorhandene Schichtung durch das Wühlen der Schatzsucher vernichtet sein konnte.

Die Gefässe, die angeblich von den Römern stammen, teilt er in zwei Gruppen.¹⁷ Die Einteilung stellt auf Grund gewisser technischer Erscheinungen ein chronologisches Nacheinander fest. Bei der ersten Gruppe glättete der Töpfer nach Austrocknen des Gefässes die darauf gelegte, feingeschlammte Tonschicht nicht auf der Drehscheibe mittels eines Stein- oder Knochengerätes, darum ist die Oberfläche keine gleichmässige. Bei der zweiten Gruppe erfolgte das Glätten auf einer Drehscheibe, also die Oberfläche des Gefässes ist gleichmässiger und glatter.

Von den Gefässen, die zu der ersten Gruppe gehören, macht er fünf bekannt, sie sind sämtlich mit Röhrenfuss versehen.¹⁸ Ihre Farbe ist bald dunkel-, bald hellgrau; ihr Stoff ist gleichmässig; sie sind bei einem hohen Grad gebrannt worden. Sie haben keine Verzierung, wenn wir den zylindrischen Ring, der Füsse und Teller verbindet, nicht für eine solche nehmen. Dömötör sieht in denselben Opfergefässe, was — nach seiner Meinung — auch jene Erscheinung unterstützt, dass diese Gefässe, die mit Röhrenfüssen versehen sind, in würfelzuckerartige Stückchen zerfielen. Dömötör gibt die Erklärung für diese Erscheinung, als er behauptet, eine solche dicke und harte Scherbe bricht nur so, wenn sie in erhitztem Zustande mit Wasser in Berührung kommt. Er folgert daraus, dass diese Opfergefässe im Freien aufgestellt waren, man hat in denselben während der Zeremonie etwas brennen lassen und vor dem Abkühlen kamen sie mit kaltem Wasser in Berührung. Dies kann aber auch dann erfolgen, wenn nur von einfachen allgemein gebräuchlichen Gefässen die Rede ist.

Der Haupttypus der zweiten Gruppe ist das Gefäss, die eine kantige Bauchung, zwei Henkel und einen Sockel hat, welches Dömötör in seinem angeführten Werk auf Seite 329 in mehreren Exemplaren abbildet (Tafel III. Abb. 1., 2.). Die Farbe eines derselben ist dunkelrot, die des zweiten grüngrau. Bei den letzteren belebt eine Verzierung, die aus glatten und schraffierten Teilchen bestehet und von dem Mündungsring auslaufend, die grössere Hälfte des oberen Teiles bedeckt, gerade so, wie in unserer Siedlung (XXXII. 6., XXXIV. 4.). Die weiteren Analogien der Verzierungen teilt Dömötör in Abbildungen mit, die in seinem Werk auf den Tafeln IV. und V. zu finden sind. Die Bruchstücke der Tafel IV. No. 1—3., und

¹⁷ L. Dömötör: a. a. O. S. 328—334.

¹⁸ L. Dömötör: a. a. O. S. 329. Tafel I. Abb. 1—3., Tafel II. Abb. 4—5.

5. sind aus dem horizontalen Rand grösserer Schüsseln. Deren Stoff ist hellbraun, hart und gleichmässig; ihr Ornament besteht aus alleinstehenden und doppelten Wellenlinien, die in die — nach Einzug rauh gebliebenen — Gürtel gezeichnet sind und die der Töpfer beim Glätten auf der Drehscheibe mit kaum merkbarer Eintiefung eingeritzt hat (vielleicht durch Einglätten?). Die 7. Abbildung auf der Tafel IV. ist das Bruchstück einer Gefässmündung; es wurde vollständig aus demselben Stoff mit derselben Technik gefertigt, wie die beschriebenen Schlüsselteile. Über und unter dem halbzylinderischen Ring, der um den Hals läuft, ist je eine Wellenlinie in die Oberfläche eingetieft. Bruchstücke der Gefässe von ähnlichem Typus sind die 1. und 2. Abbildung der Tafel III. und die 4—5. und 8—9 Abbildungen der Tafel V. Unterhalb ihrer Mündungen schliessen sich durch schiefliegende Linien gebildete geometrische Verzierungen (Gittermuster) an. Das Bruchstück No. 4. der Tafel IV. ist ebenfalls ein Gefäss von ähnlicher Form und Bearbeitung mit dem Unterschied, dass es unter der Mündung mit einem Ausgussrohr versehen ist. An der Oberfläche des Bruchstückes No. 6. der Tafel IV. sind tief eingedrückte Ringe und miteinander parallel laufende Linien angebracht. Die rotfarbigen Bruchstücke von gleicher Feinheit kommen in viel geringerer Zahl zum Vorschein. Die Gleichzeitigkeit mit den grauen beweist die Verwandtschaft, oft die Identität der Formen. Neben diesen besseren Scherben kommen in grosser Menge die einfachsten aus kieseligen Lehm mit freier Hand gefertigten Gefässe und deren Bruchstücke, sowohl die Gefässtteile und ganze Gefässe von verschiedener Beschaffenheit vor, die auf eine höhere Technik und Fähigkeit hinweisen.

Auf Grund des Gesagten kann man bestimmt behaupten, dass die Gefässe und deren Bruchstücke, die zu den Typen I., II. und V. des Paléer keramischen Materials hingehörten, auch auf der Pécskaer Siedlung zu finden waren; vielleicht fehlte Typus IV. auch nicht. Von der terra sigillata (Typus III.) schreibt Dömötör nicht. Wir kennen in unserer Siedlung jene sich scharf ausbauchende Gefässform nicht, die hier neben den mit Röhrenfüssen versehenen Gefässen als Haupttypus zu betrachten ist. Eine auffallende Übereinstimmung ist aber in den Verzierungs-motiven. Neben dem eingedrückten Gittermuster ist die Verzierung mit Wellenlinien vorherrschend, gerade so, wie in der Paléer Siedlung. Auch durchlochte Gefässbruchstücke kommen reichlich vor; Dömötör macht sogar auch ein solches Bruchstück bekannt (Tafel V. No. 6.), an dem in der Durchlochung eine Bleiklemme zu sehen ist.

Die Meinungen, die die chronologische Stellung der Siedlung des Pécskaer Nagysánc betreffen, divergieren. Dömötör datiert sie — wie wir sagten — in die Zeit der römischen Kaiser. Richthofen meint auf Grund der mit Röhrenfüssen versehenen Gefässe, sie sei aus der La Tène-Zeit, diese Gefässe sind nach Parvan die besten Stücke der dakischen Keramik und diese Auffassung nahm auch Richthofen an. Diese Auffassung Richthofens würde so viel bedeuten, dass das Gittermuster sich im Bereich der

dakischen Keramik¹⁹ ausbildete und bereits in der La Tène-Zeit vorhanden war. Von hier aus kam es in der späten Kaiserzeit auf das Alföld, wo es vor dem IV. Jahrhundert nicht auftritt.

Wir kennen die dakische Keramik nicht so weit, dass wir uns mit der Frage befassen könnten. Wir machen aber die Bemerkung, dass die Gefäßform, auf der das Gittermuster in der Pécskaer Siedlung erscheint (mit Ausbauchung versehenes, doppelgehenkeltes Sockelgefäß), aller Wahrscheinlichkeit nach in der keltischen Keramik von Dunántul (jenseits der Donau) wurzelt; von dem Gesichtspunkte der Herkunft der Form ist das von Lajos Márton dargestellte aus der La Tène-Zeit stammende Pseudo-Kantharos²⁰ von Tolnatamás sehr lehrreich. Die auffallende Übereinstimmung der beiden Gefäßformen macht uns auch dann nachdenklich, wenn wir den zeitlichen und räumlichen Unterschied mit eingeschalteten Exemplaren vorläufig nicht überbrücken können. Es gibt noch Gefäße von ähnlichem Typus, die aus der Römerzeit des Alfölds bekannt sind. Auch diese Keramik kennen wir nicht so gut, dass wir die Exemplare — die als Streufund zu behandeln sind — in diesen Formenkreis mit gutem Gewissen einreihen könnten, dessen frühestes Denkmal das Pseudo-Kantharos von Tolnatamás ist.

In der Keramik der Hatvan-Boldogger Siedlung vermutete Pósta — wie wir sahen — keltische Typen, die sich durch die Einwirkung der Provinzen veränderten. Wir müssen vielleicht auch das Gefäßmaterial von Nagysánc in Pécska ähnlich beurteilen, wir können aber hier von einer Mischung der dakischen und keltischen Formenauswahl sprechen. Da wir den frühesten Abschnitt der Siedlungszeit auf Grund des zur Verfügung stehenden, publizierten Materials kaum feststellen können, bleibt bis auf weiteres die Zeit des Auftretens des eingeglätteten Gittermusters eine offene Frage und ein weiteres, besser beobachtetes Fundmaterial wird auch auf die Frage eine Antwort geben, ob das erwähnte Verzierungs-motiv auf dem heimischen, keltischen oder dakischen Gebiet habe entstehen können? Es gibt noch eine andere Lösung, die unserem heutigen Wissen besser entspricht. Wenn wir in Betracht ziehen, was A. Alföldi²¹ in seinem grossen Werk über diese Verzierungs-motive sagt, so können wir die Entwicklung der Gefäßformen mit denen der Verzierungs-motive verknüpfen. Die durch ihn angeführten zahlreichen heimischen und ausländischen Analogien scheinen das zu rechtfertigen und auch dies unterstützt das Material der Paléer Siedlung, dass das geglättete oder manchmal milde eingekratzte Gittermuster für die Kaiserzeit charakteristisch ist.

¹⁹ B. Richthofen: Zur Zeitstellung und Verbreitung der Tonkransen mit Wellenlinienverzierung. Arch. Ért. 1931. S. 259—260.

²⁰ L. Márton: Die Früh La Tènezeit in Ungarn. Arch. Hung. XI. Tafel XXIII. Abb. 2.

²¹ A. Alföldi: Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung. Arch. Hung. IX. S. 42—58.

Kehren wir aber zu dem Material der Mácskovics'schen Ziegelfabrik bei Szabadka zurück. Die Verzierungs motive und deren Verwendungsweise bringen es hauptsächlich mit unserer Paléer Siedlung in Verbindung. Gohl²² gibt die Beschreibung 17 Gefässe, deren jedes aus der — schon erwähnten — bienenkorbartigen Grube zum Vorschein gekommen ist. Die Beschreibung derer, die für uns bedeutender sind, geben wir nach der Publikation Gohls im Folgenden:

Die 17 Gefässe können in vier Kategorien geteilt werden. Die Gefässe der beiden ersten Gruppen sind dickwandig und schlecht gebrannt. Ein Teil derselben wurde mit freier Hand, der andere Teil mittels Scheibe(?) verfertigt. Eine Verzierung ist nur auf dem letzteren. Der grösste Teil der Funde gehört in die dritte Gruppe. Diese sind die — mittels Scheibe aus grauem Lehm verfertigten, schwarz überzogenen — Gefässe, die eine geglättete Wandung haben und auf eine verhältnismässig vollkommene Technik hinweisen und eine mit Zickzack- und Spirallinien versehenen Mäanderverzierung haben, welche man mit breiten, stumpfen Werkzeugen eingedrückt hat. Der Stoff der Gefässe, die zu der vierten Gruppe gehören, besteht aus roten, ziegelfarbigem Scherben; auf diesen Scherben ist keine Verzierung zu finden.

Gohl teilt das Bild zweier Urnen, zweier Amphoren, eines gehenkeltten Kruges, einer mit Sockel versehenen Schüssel mit. Auch die Beschreibung sämtlicher Gefässe gibt er uns. Die 1. Urne (in Gohls Publikation, S. 291. Abb. 1.) wurde mittels Scheibe verfertigt und hat einen schwarzen Überzug. Ihr Stoff ist grauer Lehm. Ihre Höhe ist 32, ihr Durchmesser an der Sohle 9 cm. Ihr horizontal-liegender Rand ist 2 cm breit, ihr Durchmesser macht hier 14 cm aus. An der Schulter läuft eine Wellenlinie zwischen zwei Linien herum. Auch die zweite Urne wurde mittels Scheibe verfertigt (Gohl, S. 291. Abb. 4.). Auch deren Stoff ist grauer Lehm. Von diesem Typus wurden zwei Exemplare gefunden. Ihr Körper ist sehr bauchig, die unteren Teile verengen sich zu einem schmalen Boden. Die Höhe des ersten ist 50·5, sein Durchmesser bei der Sohle 10, an der Bauchung 32, bei der Mündung 19 cm; die Höhe des zweiten ist 53·5, sein Durchmesser bei der Sohle 12·5, bei der Mündung 23, an der Bauchung 34 cm. Die Mündung beider umschliesst ein horizontaler Rand in einer Breite von 3, beziehungsweise 3·5 cm. Oberhalb ihrer Bauchungen läuft je ein Band von 4 cm Breite, welches abwechselnd aus glatten und geglätteten Feldern besteht (wie an den Paléer Bruchstücken der Tafel XXXII. 6. und XXXIV. 4. ist) darunter verziert sie ein — im Zickzack laufender — Gürtel, in einer Breite von 2·5 cm, der aus dünnen und dicken Strichen besteht.

Der Stoff und die Technik des amphoraartigen Gefässes entspricht denen der vorher besprochenen (Gohl, S. 293. Abb. 1., 2.), seine Höhe ist 26, sein Durchmesser bei der Sohle 9·5, bei der Mündung 16, an der Bauchung 23 cm. Sein oberer Teil ist zylindrisch. Die Henkel kommen unter dem Rand hervor und stossen an die Schulter des Gefässes. Diese

²² Ö. Gohl: a. a. O. S. 292.

Schulter trägt eine links herum laufende „Mäander-Schnecken“ Verzierung in einer Breite von 6 cm, die aus breiten eingedrückten (vielleicht eingeglätteten) Linien besteht. Darunter läuft zwischen parallelen Linien eine Zickzacklinie herum. Der Stoff und die Technik des zweiten amphoraartigen Gefäßes entspricht denen der zuvor besprochenen (Gohl, S. 291. Abb. 3a., b.). Seine Höhe ist 52, sein Durchmesser bei der Sohle und bei seiner Mündung 13, an der Bauchung 30 cm. Seine strangartig gewundenen Henkel haften 4 cm am Hals unter der Mündung. Eine 8·5 cm breite flach eingedrückte Verzierung läuft um die Schulter. Oben zwischen zwei Zickzacklinien — läuft ein Gürtel; darunter bei den Henkeln ist die Verzierung der laufende Hund (Richtung nach rechts); in den Zwischenräumen sind Verzierungselemente, die aus kleinen Linien und Punkten bestehen. Etwas weiter unten sind zwei glatte herumlaufenden Linien.

Die Höhe des gehenkelten Kruges ist 36, sein Durchmesser bei der Sohle 9, seine Dicke beim schrägen Rand der Mündung 12·5, an der Bauchung unter dem Henkel 23 cm. An der Schulter läuft ein Gürtel in einer Breite von 5 cm herum, der aus sechseckigen Feldern besteht. Ein stark hervortretendes Gitter trennt den Hals und die Schulter voneinander. Aus dem Gitter tritt der Henkel heraus, und stützt sich an der Schulter (Gohl, S. 291. Abb. 1., 2.). Der Stoff des Kruges ist derselbe wie bei dem Erwähnten. Die Schüssel mit dem Sockel bekam vor dem Brennen (oder während des Brennens) infolge eines Zusammendrückens eine ovale Form (Gohl, S. 293. Abb. 4.). Ihre Höhe ist 12·5, ihr Durchmesser bei der Sohle 9, bei der Mündung 25 cm. Die Mündung hat einen dicken Rand. Ihr Stoff ist grauer Ton.

Die chronologische Lage der Siedlung auf Grund des zum Vorschein gekommenen keramischen Materials pünktlich zu bestimmen, ist beinahe unmöglich. Es ist auffallend, dass das eingeglättete Gittermuster auf den erörterten Gefäßen nicht zu finden ist. Dies bedeutet von dem Gesichtspunkte der Chronologie so viel, dass das Leben dieser Siedlung früher ein Ende nahm, als das der Pécskaer und Paléer Siedlungen.

Einige charakteristische Typen des keramischen Materials der Siedlung Debrecen-Tocópart machte Sőregi in seinem angeführten Werk bekannt. Das Material stammt aus keiner fachmässig ausgeführten Grabung, sondern es kam bei den — gegenwärtig sich im Gange befindlichen — Arbeiten der Lehmgewinnung zum Vorschein; er hat aus diesem — dem Déri-Museum übergebenen — Material diese Typen ausgewählt. Der umformende Einfluss der provinziellen Einwirkung, die auch durch Sőregi²³ betont wird, ist sehr auffallend. Da auch hier von einem weiteren Fortleben der La Tène-Formen die Rede ist, müssen wir sie als eine Siedlung betrachten, die unter denselben Umständen lebte und sich entwickelte, wie die von Hatvan-Boldog.

In dem oben Mitgeteilten beschrieben wir nur sehr lückenhaft jenes

²³ J. Sőregi: a. a. O. S. 18. Abb. 6; S. 18. Abb. 7.

Fundmilieu, in welche auch die Paléer Siedlung mit ihrem Material gehört. Es war unser Bestreben, auf die Fäden der Zusammenhänge bei der Beschreibung der einzelnen Siedlungen hinzuweisen. Wir machen nun noch einen Versuch mit der Bezeichnung der Wirkungen, die sich in der Keramik der Paléer Siedlung geltend machen.

Wir haben gesehen, dass das keramische Material unserer Ansiedlung rekonstruierbare Gefässe nur in geringer Zahl lieferte. Diese gehören alle mit der Ausnahme zweier Gefässe zum V. Typus. Die Formen haben zumeist nichts charakteristisches; wir können sie — eine nach der anderen — in jede Denkmalgruppe der Völkerwanderung einteilen. Für sämtliche Formen sind nur das hügeleisenartige (XXXVI. 4.) und das mit Röhrenfuss versehene (XXXV. 10. und XXXVIII. 16.) Gefäss charakteristisch. Die Analogien des ersteren kennen wir weder aus den gleichzeitigen Funden, noch aus den der früheren Zeiten. Das mit Röhrenfuss versehene Gefäss kann eine in dem alltäglichen Gebrauch verwandte Form haben, die eines Deckels. In Anbetracht der Form können wir vielleicht die Rauchbecher der Töpferanlage von Buda als Analogien anschauen. Es ist die Rede natürlich nur von der Form, sie hatten wohl kaum eine sepulchrale Anwendung.²⁴ Der schlechtgeschlammte und schlechtgebrannte Stoff unseres Gefässes widerspricht derselben.

Es ist unzweifelhaft, dass die grauen, gutgeschlammten Gefässe der Tafel XXXVI. 1., 8., XXXVIII. 17., 18., die Nachahmungen provinzieller Formen sind. Eine ähnliche Schüssel wurde aus dem Material²⁵ des Zalotaer Gräberfeldes ausgehoben, der an den Beginn des III. Jahrhunderts gesetzt werden dürfte. Merken wir uns, dass die meisten unserer Bruchstücke die Variationen dieses Gefässtypus sind, in verschiedener Grösse.

Wir machen von der erwähnten Aranyáger Siedlung noch eine aus Ton verfertigte Gefässform vom IV. Typus bekannt (XXXVII. 3.). Die Form des Randes stimmt mit der Ausbildung der Mündungsbruchstücke von gleichem Typus der Paléer Siedlung vollständig überein und es scheint wahrscheinlich zu sein, dass das Gefäss von der hier beschriebenen Form an beiden Stellen aus demselben Stoff verfertigt worden ist. Wir fanden in Palé kein rekonstruierbares Bruchstück.

Unter den nicht rekonstruierbaren Gefässen müssen wir die umfangreichen, anderswo oft mit Wellenlinien verzierten Urnenbruchstücke in erster Reihe einer Beachtung würdigen (XXXVII. 4—8., 10., XXXIV. 6.). Man kann zwei Typen der Gefässe unterscheiden. Die Abweichung meldet sich in der Ausbildung des Randes. Die Mündung des einen ist vorspringend und endet in einem dicken Rand (XXXIV. 6.). Bei dem anderen Typus ist der Rand nicht vorspringend (was scheinbar das häufigere ist), sondern er bildet eine horizontale Oberfläche in einer Breite von 2—3 cm. Die Oberfläche wird durch Gitter, die sich in der Mitte und an beiden

²⁴ B. Kuzsinszky: a. a. O. S. 332. Abb. 339. und Bilder 1., 5.

²⁵ G. Csallány: Funde aus dem Altertum in dem Museum von Szentes. Arch. Ért. 1906. S. 55. Abb. 1., 6., und 8.

Rändern hervorheben, gegliedert (XXXVII. 4—8., 10.). Bei den beiden Typen läuft ein Gürtel, der durch parallele Linien eingefasst und eingeglättet ist und aus senkrechten Schraffierungen und aus glatten Feldern besteht, an der Schulter der Urnen herum. Unsere sämtlichen Bruchstücke, die zu den erwähnten beiden Typen gehören, sind gut geschlammte, graufarbige Scherben. Die Verzierung ist im ganzen die vorhererwähnte, eingeglättete senkrechte Schraffierung. Wir fanden kein Gefäß mit Wellenlinien. Die Erklärung dafür liegt vielleicht darin, dass sie nur in Bruchstücken zum Vorschein kamen; wir fanden hauptsächlich Randteile; verzierten Stücke, — mit Ausnahme des einen erwähnten Stückes — fehlten. Die Randedurchmesser der Urnen des II. Typus (XL. 1—4.) weisen eine Ähnlichkeit mit den Gefäßdurchmessern der entsprechenden Typen auf, die Richthofen²⁶ als siebenbürgische, als aus der späten Kaiserzeit stammende, germanische (Beszterce) und dakische (Mártonfalva) bekannt gemacht hat.

Der Unterschied zwischen ihnen ist bloss der, dass die Bauchung des Gefäßkörpers bei unseren Exemplaren nicht unmittelbar unter dem Rand anfängt, und dass die Bauchung weniger stark ist. Von diesem Gesichtspunkte sind sie neben die Gefässe der Mácskovics'schen Ziegelfabrikansiedlung zu stellen. Als Analogien können vielleicht die beiden Bruchstücke der Hatvan-Boldoger Ansiedlung betrachtet werden.²⁷ Die Art der Verzierung stimmt überein.

Der zweite charakteristische Typus der Keramik unserer Ansiedlung ist das gegliederte mit Bandhenkel, beziehungsweise Bandgriff versehene Gefäß. Es ist uns leider nicht gelungen die Gefäßform zu rekonstruieren.

Das Material der späten Kaiserzeit(?) vom erwähnten Hámszáritó bot ein Henkelbruchstück von gleichem Typus und von gleicher Verwendung.

Was die gegliederte Form der Henkel betrifft, so bietet eine Analogie die Hatvan-Boldoger Siedlung.²⁸ Wenn wir frühere Beispiele für die Henkelformen suchen, müssen wir auf die Henkel hinweisen, die an den Seiten der Nagyhörsöker, Tolnatamáser, und auf den von der Umgebung von Szombathely stammenden Gefässen angepasst sind und aus der La Tène-Zeit stammen.²⁹ Zu dieser Auffassungsweise bietet scheinbar unsere Ansiedlung die frühesten Beispiele. Später gibt es schon mehr. Aus dem Avarenfriedhof des Kundomb legt uns F. Móra ein wohlerhaltenes Exemplar vor.³⁰

Die Verzierungsmotive teilen sich hinsichtlich der Ausführung in zwei Gruppen. Die erste Gruppe bei dem die eingeglätteten, die zweite

²⁶ B. Richthofen: a. a. O. Abb. 142., 144.

²⁷ B. Pósta: a. a. O. Abb. 24., 25.

²⁸ B. Pósta: a. a. O. Abb. 33.

²⁹ L. Márton: a. a. O. Tafel XXI—XXIII.

³⁰ F. Móra: Volkskundliche Beziehungen in Funden der Völkerwanderungszeit und des frühen Ungartums aus der Umgebung von Szeged, Szegedi Városi Múzeum kiadványai. 1932. II. S. 15. Abb. 1., 7.

die eingeritzten Motive. Die Einkratzung ist ein Verfahren, das seit der Urzeit üblich ist; das Einglätten, — wie L. Márton bewiesen hat — geht bis in die Hallstatt Zeit zurück.³¹

Von den Motiven werden Kränze, Egirlande, einzelne und mehrfache Wellenlinien, die eingeglätteten, senkrechten Linien und die durch glattgelassenen Flächen gebildeten Bandverzierungen und die eingeglättete Netzform berücksichtigt.

Bei der Prüfung der Formen konnte man die provinzielle und dakische Wirkung voraussetzen. Es ist kaum fraglich, dass die provinzielle Einwirkung beträchtlich ist und wir müssen diese Behauptung wahrscheinlich auch bei den Verzierungsmotiven akzeptieren. Die buckelige Gliederung der Gefässe, und die Eierverzierung, sind von einer ausgesprochen provinziellen Herkunft.

Die Wellenlinienornamente sind scheinbar schon an den Denkmälern der dakischen Denkmälergruppe da, welche in die späte La Tène-Zeit hinreicht.³² Aber sie sind auch in den provinziellen Denkmälern vorhanden; die parallelen Wellenlinien sind in der späten Kaiserzeit, die einzelne Linie schon etwas früher vorzufinden. Die Wellenlinienverzierungen schreiben wir auf Grund des bisher gesagten mehr der provinziellen Wirkung zu. Dies beweist das Gefässbruchstück, das wir an der Tafel XXXV. 21. abbilden, auf dem eine Zickzacklinie zwischen eingestochenen Punktreihen läuft. Wir glauben die Analogie dieser Verzierung in der Leányfaluer spätrömischer Burgus-Keramik vorzufinden, wo wir eine Verzierung sehen,³³ die in gleicher Weise angebracht ist, aber mit keinen Zickzack- und auch mit keiner regelmässigen Wellenlinien. Auch dieser kleine Unterschied hat seine Erklärung; das Paläer — von uns erwähnte — Gefäss ist aus einem groben Stoff (Typus V.), was mehr zum Anbringen geometrischer Motive geeignet ist.

Das eingeglättete Netzmuster und die Verzierung, welche durch die Abwechslung der eingeglätteten senkrechten Linien mit den glattgelassenen Oberflächen gebildet worden ist, ist vorläufig nur so weit bedeutend, dass auch solche Denkmäler die Zahl der Fundorte, welche solche aufweisen, vermehren. Das Netzmuster gibt vielleicht auch einen chronologischen Stützpunkt bei der Bestimmung der Zeit der Siedlung, das — soweit wir wissen — wohl nicht jünger als die späte Kaiserzeit sein kann.

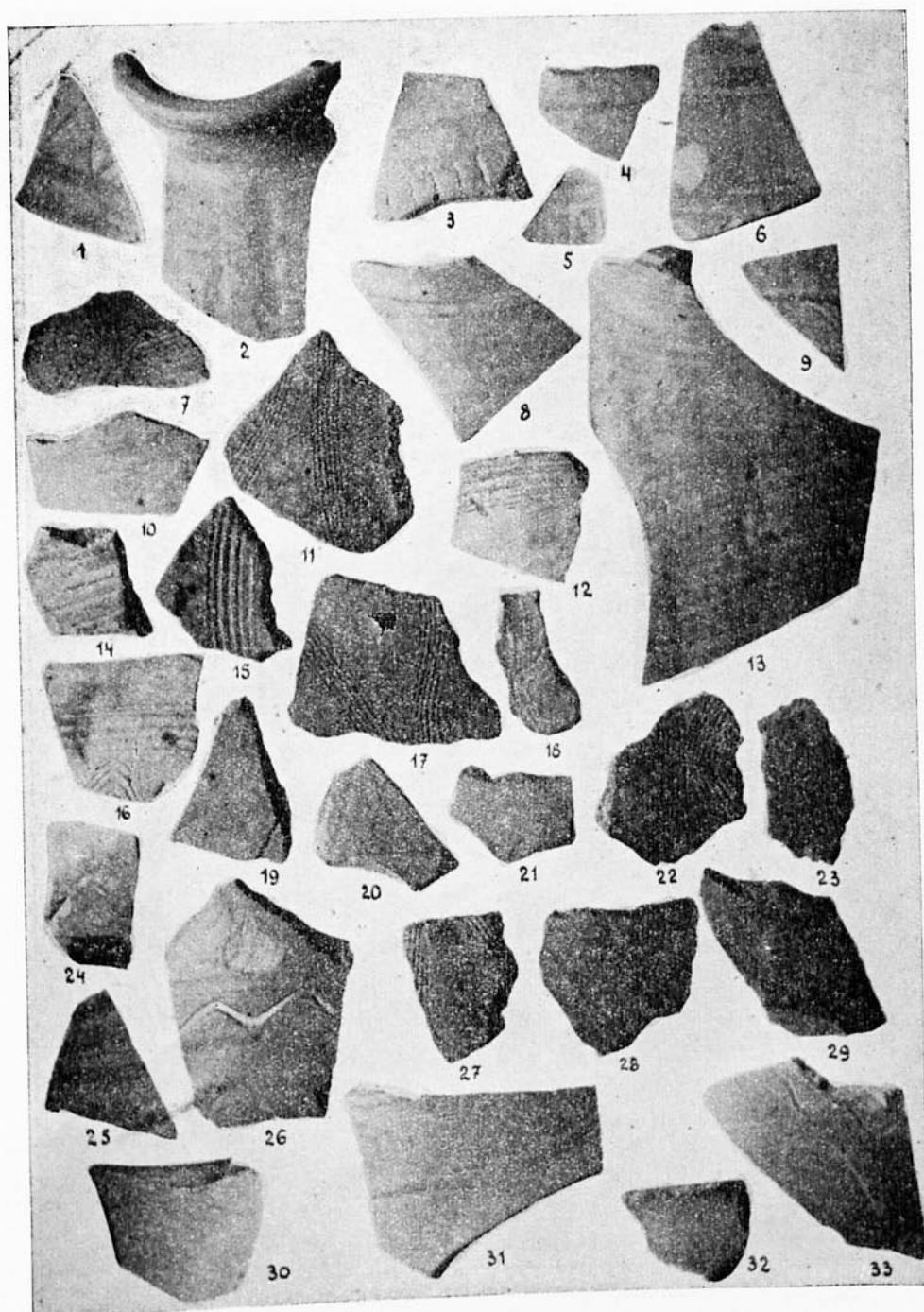
Nach dem Gesagten können wir soviel feststellen, dass im Material der Paläer Siedlung sowohl La Tène- als provinzielle Wirkungen sich bestimmt melden, aber wir müssen auch mit der dakischen Wirkung rechnen.

Die untere Grenze der Siedlungszeit legen die erwähnten Fibeln, welche als Streufunde in der Siedlung gefunden wurden, dann eine Münze

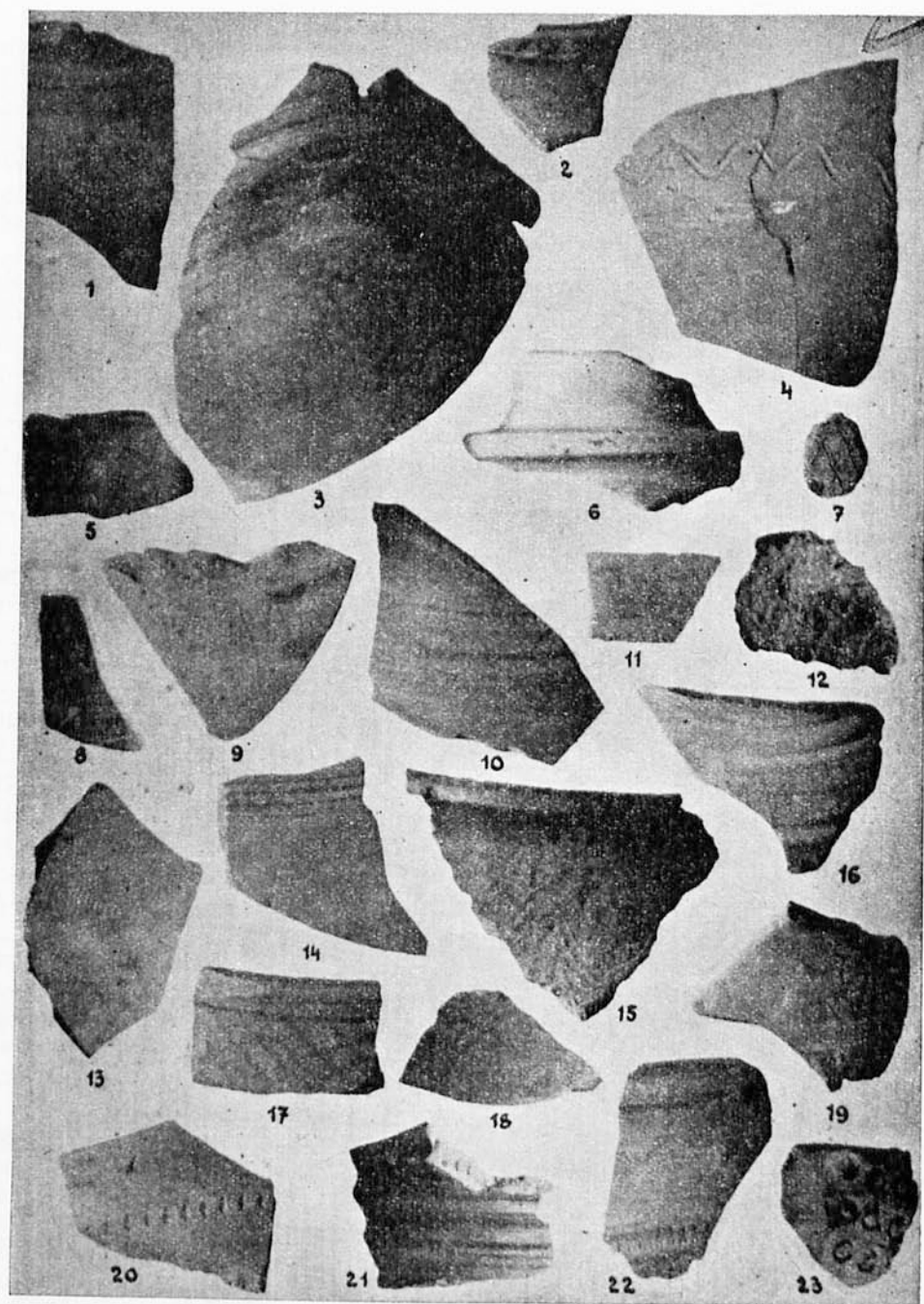
³¹ L. Márton: a. a. O. S. 100—102.

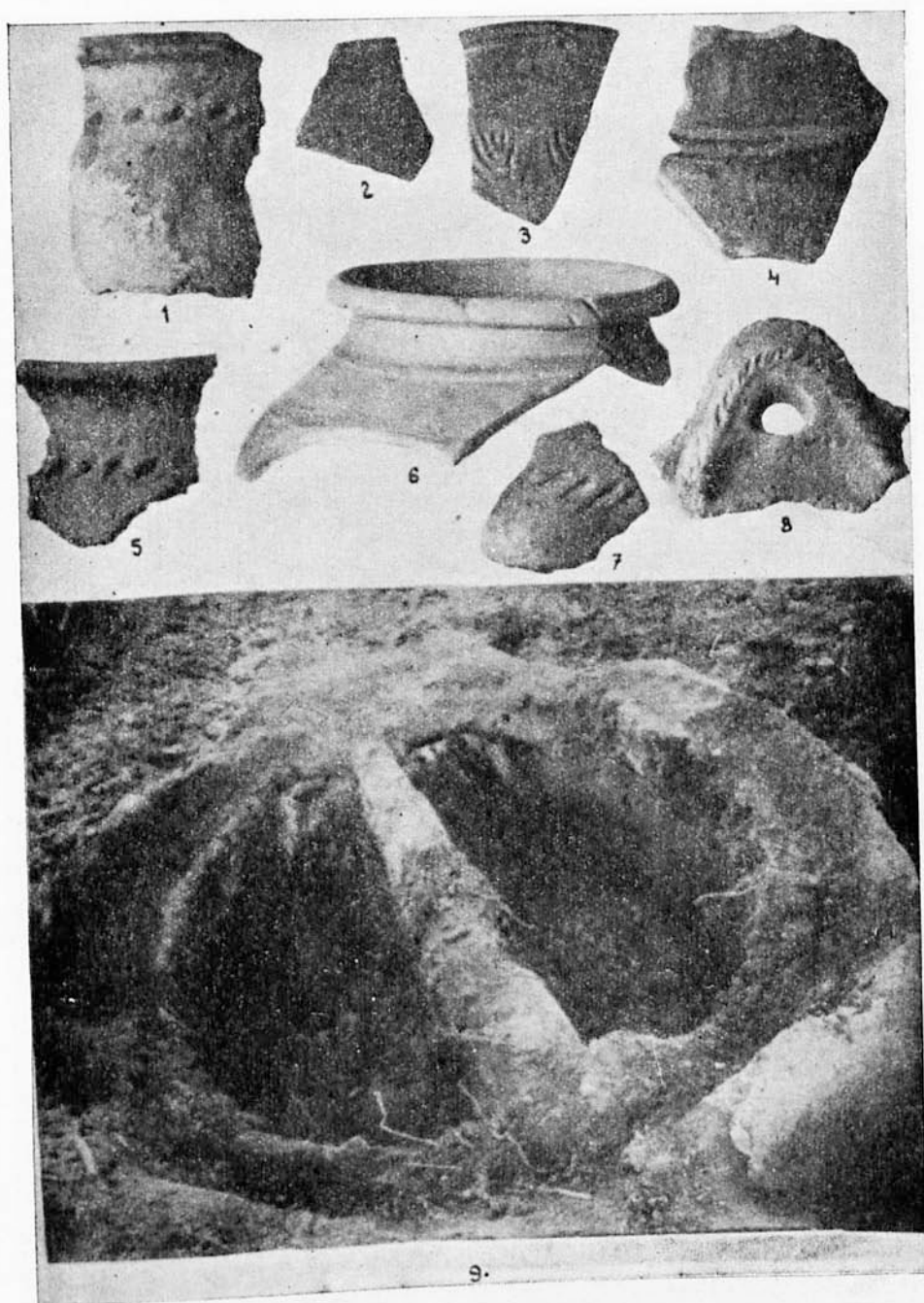
³² B. Richthofen: a. a. O.

³³ A. Alföldi: a. a. O. Tafel XXX. Abb. 8.

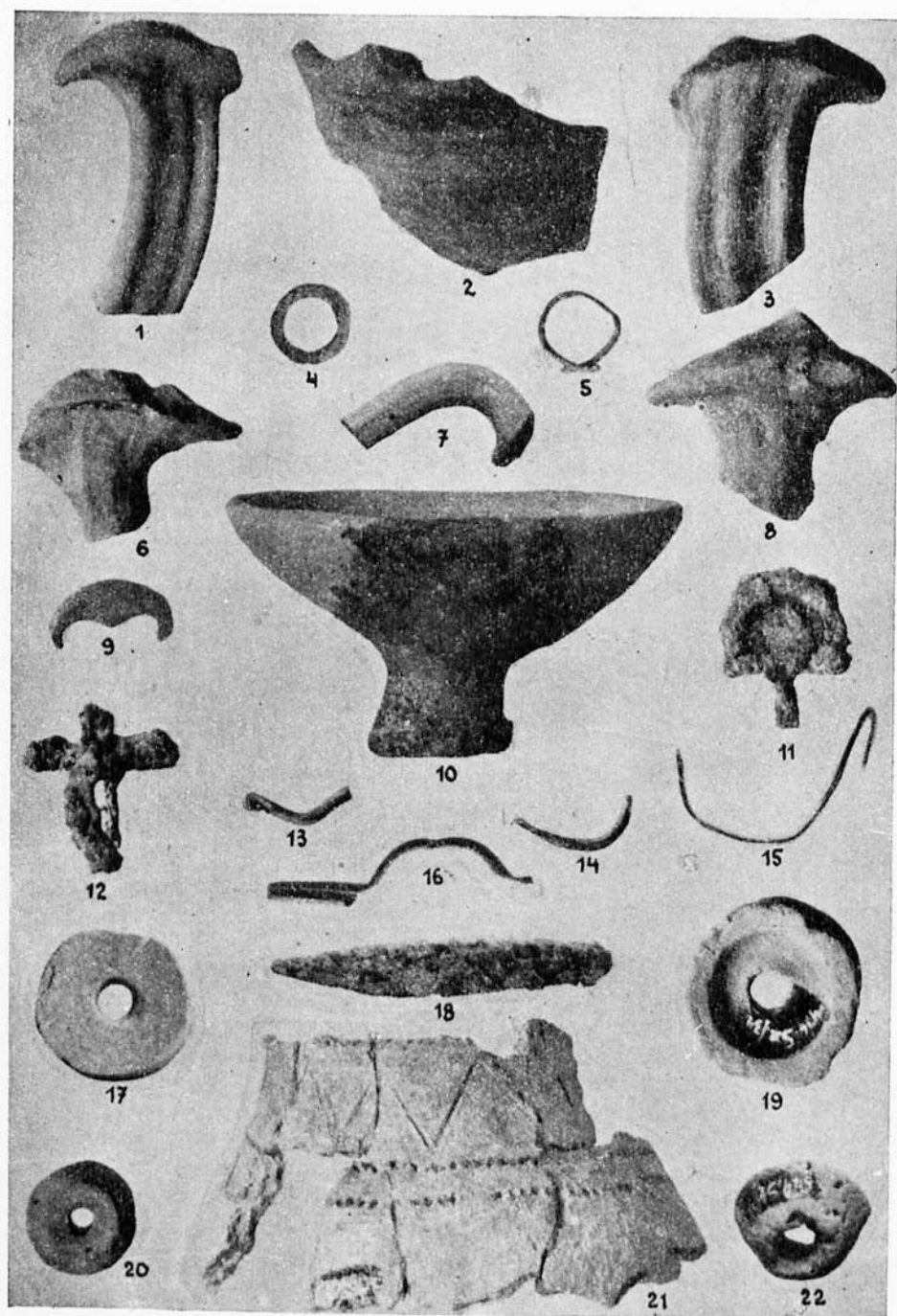

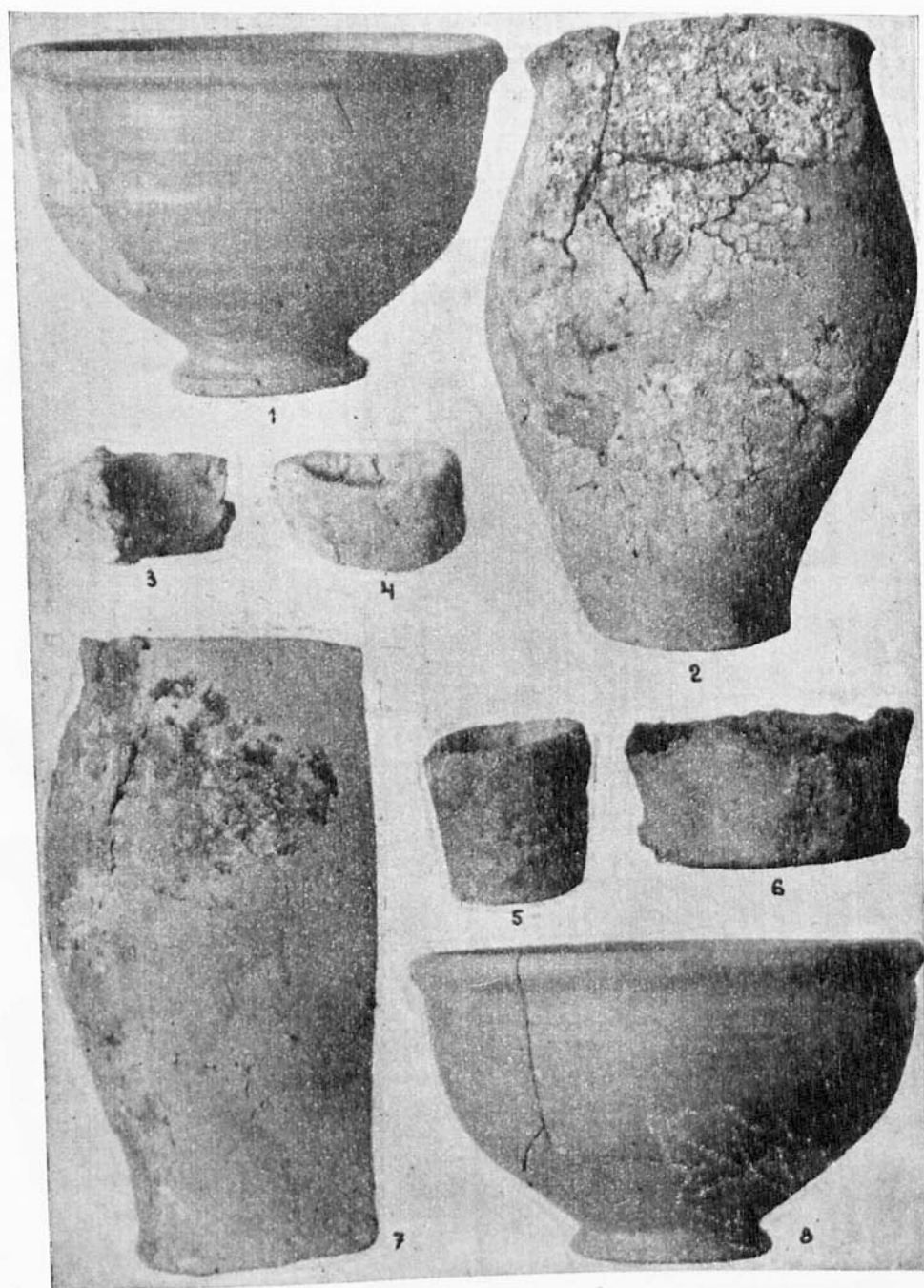
Tafel XXXIII. tábla.

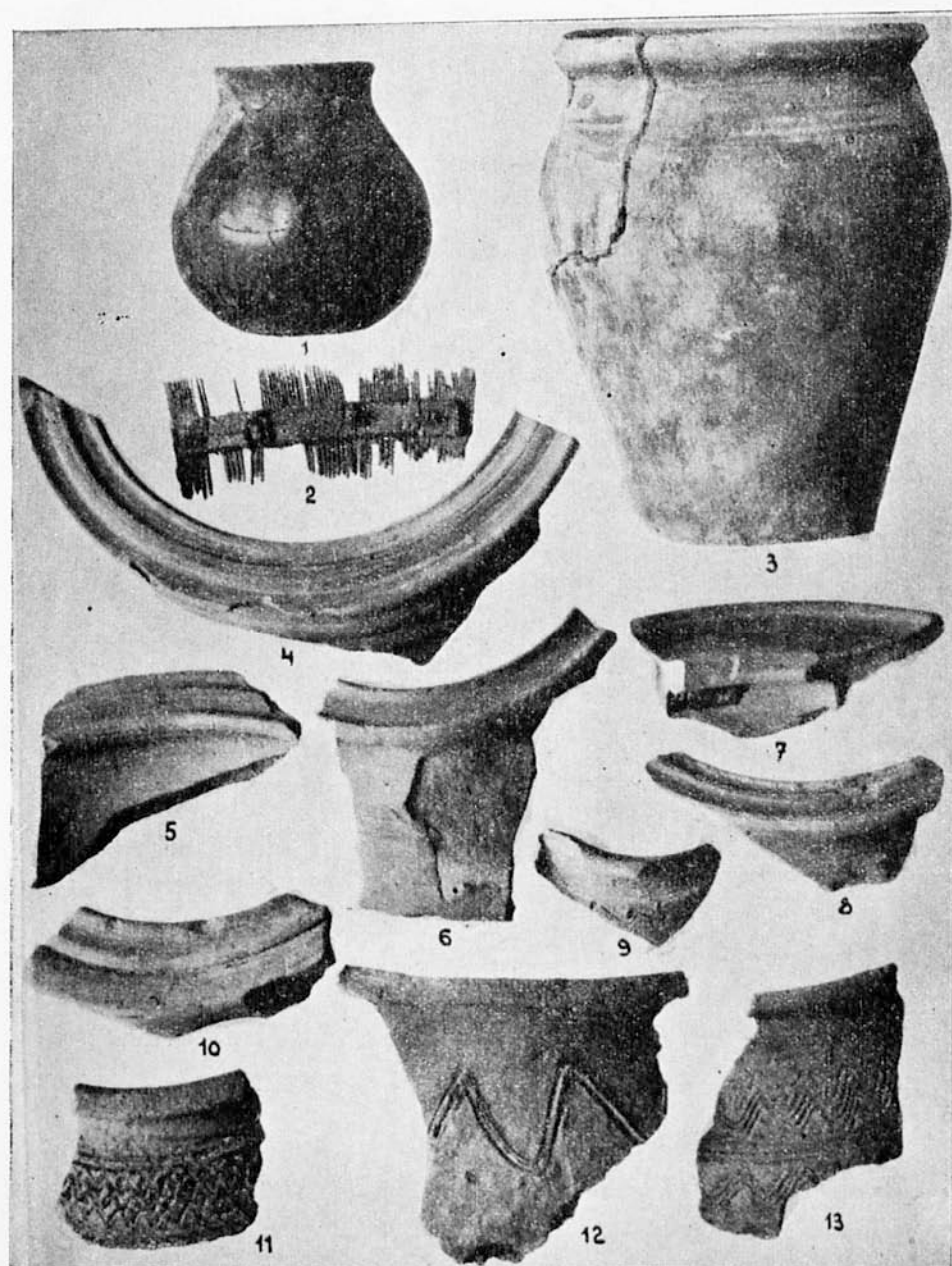

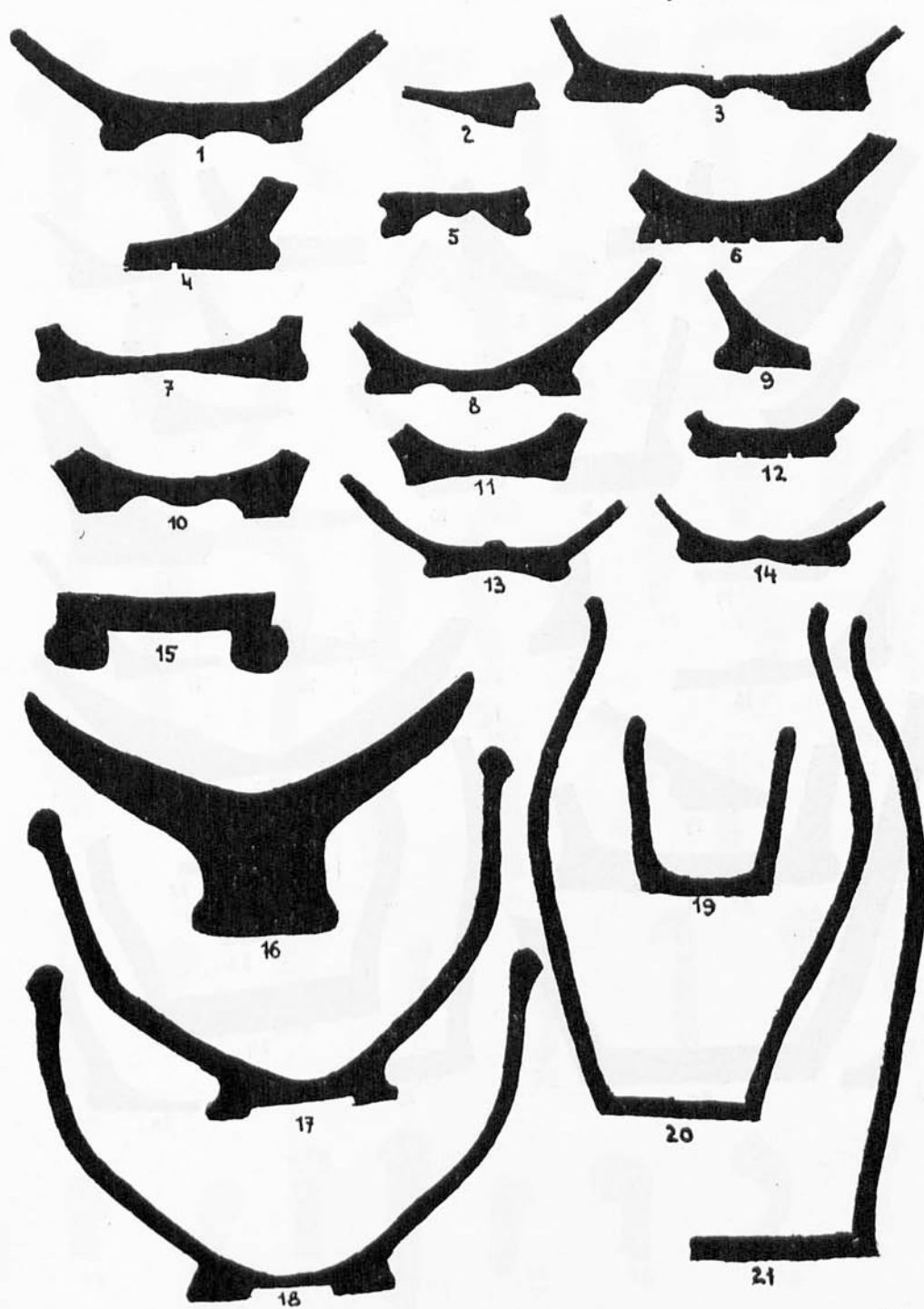
Tafel XXXV. tábla.

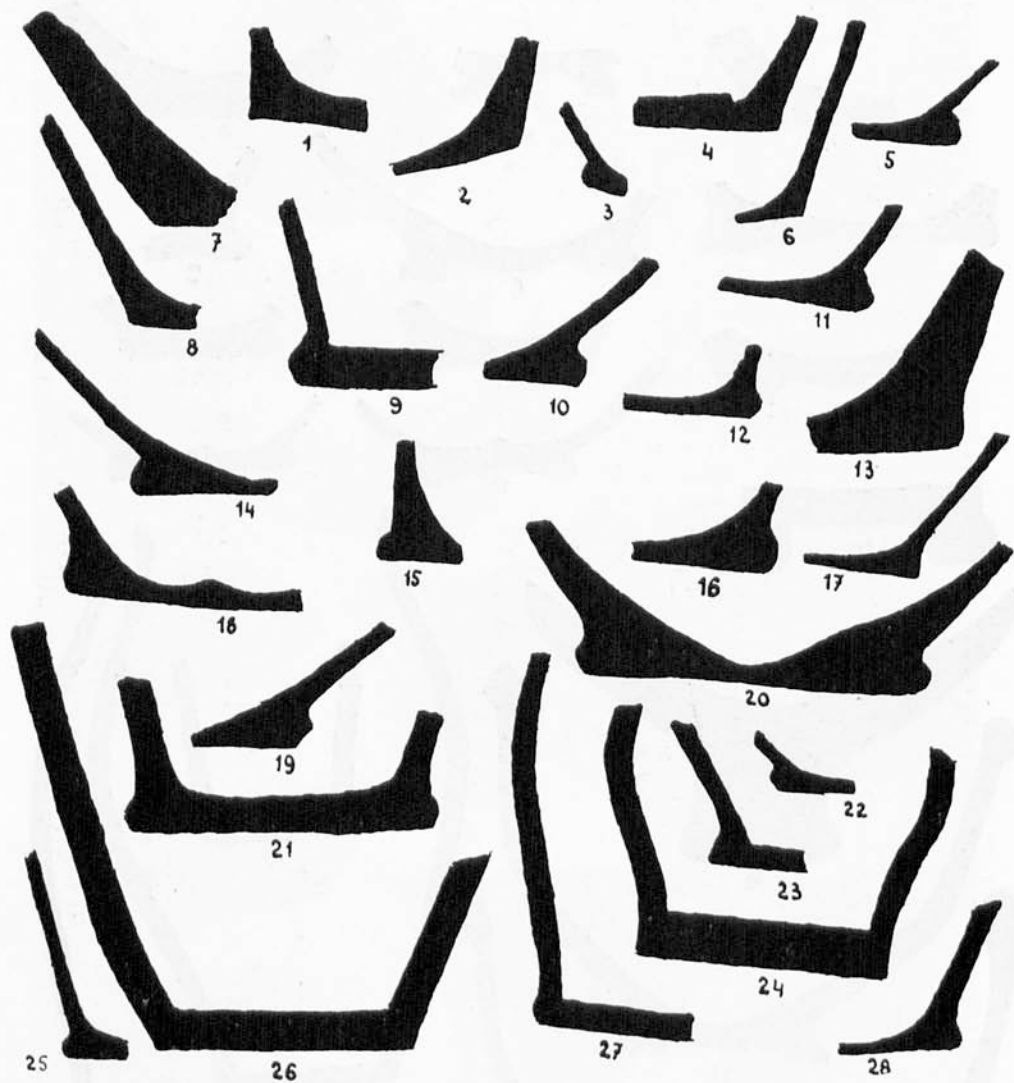

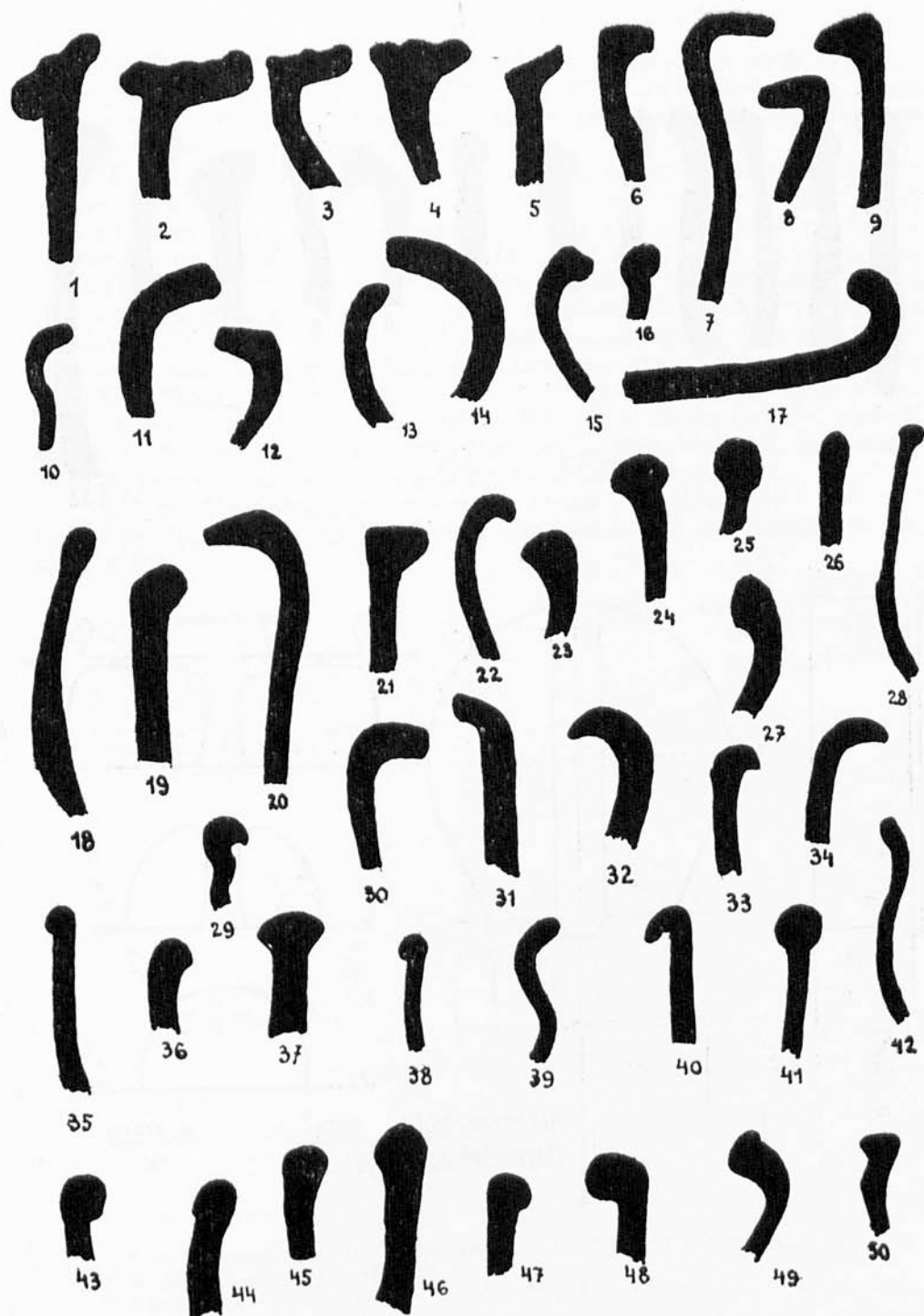
Tafel XXXVII. tábla.

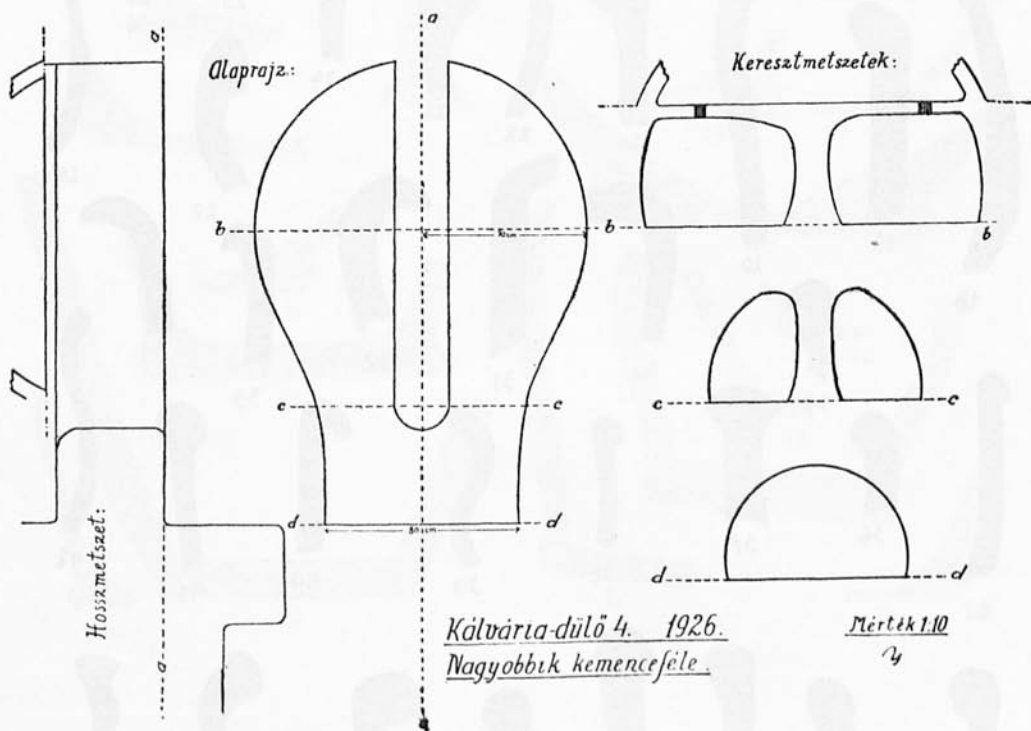
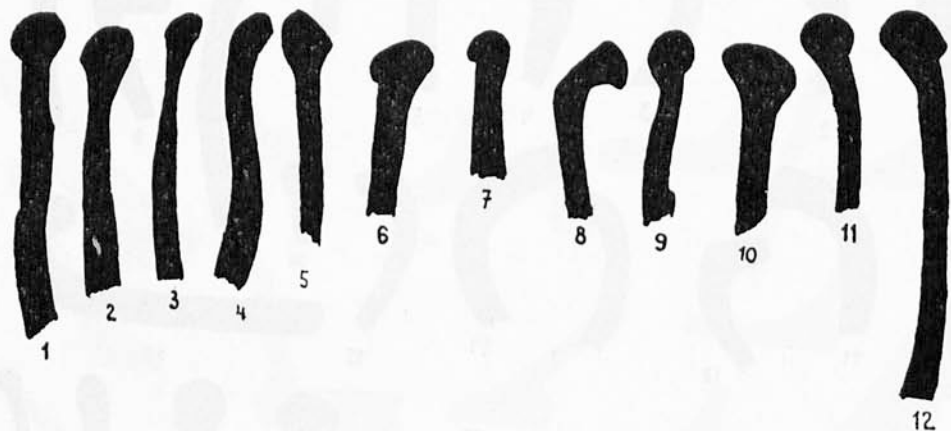

Tafel XXXIX. tábla.

Tafel XLI. tábla.

aus dem IV. Jahrhundert (Theodosius I. ?), ebenso wie auch die Verzierungsmotive, an die zweite Hälfte des IV. Jahrhunderts. Die obere Grenze der Siedlungszeit bestimmen die in der Siedlung ausgegrabenen und schon erwähnten sechs Gräber.

Wie wir sagten, waren die Gräber alle zerstört und wurden alle — mit Ausnahme eines einzigen — ausgeplündert. Bei dem Skelett des ersten Grabes waren solche Beilagen, die den Charakter der übrigen fünf Gräber bestimmen. Die Analogien des Gefäßes der Tafel XXXVII. 1. sind in dem Kishomoker³⁴ Gepidengräberfelde vorhanden. A. Alföldi teilt eine aus Hódmezővásárhely mit.³⁵ Die Analogien des ebenfalls erwähnten Kammes (XXXVII. 2.) finden wir im Material des Kiszomborer³⁶ Gepidengräberfeldes. Es kann nicht zweifelhaft sein, dass das erste auch mit Beilagen versehene Grab mit den anderen vier Gräbern zusammengehören muss, da sie alle eine gleiche Richtung haben. Das dritte dieser Gräber, wie wir schon bei der Bekanntmachung der Siedlung sahen, reichte in das neunte Grab so hinein, dass die später erfolgte Beerdigung evident ist.

Die erwähnten Analogien weisen darauf hin, dass das Leben der Paléer Siedlung vor dem Erscheinen der Gepiden in der Umgebung ein Ende nahm.

M. Párducz.

³⁴ Unpubliziertes Material. In Museum von Szeged und Hódmezővásárhely.

³⁵ A. Alföldi: a. a. O. S. 47. Abb. 13. b.

³⁶ Abhandlung von Gy. Török: Gepidenfriedhof in Kiszombor. In diesem Bande.

Krassovavidéki színes szövőminták.

1.

Minden esztendőben július másodikán, Sárlos Boldogasszony napján búcsú van a krassómegyei Csiklova község katolikus templomában. A festői helyen, mely völgy fölé emelkedő sziklán épült templomocska a többi Mária napot is búcsúval ünnepli, ezt a júliuseleji napot azonban, megkülönböztetésül a többitől *krassován-búcsúnak* nevezik ott. Azért, mert e napon az egy napi járóföldnyire fekvő *Krassova* községnek és vidékének lakosai jönnek nagy körmenetben Csiklovára, ahol mindig feltűnnek a többi néptől elütő külsejükkel és főleg festői és szép tiszta viseletükkel. Valóságos élő etnográfiai múzeum ez olyankor.

Ezek a Krassova községben és néhány szomszédos faluban lakó ú. n. *krassovánok* római katolikus bolgárok, akik szigetként élnek az őket teljesen körülvevő görög keleti vallású oláhok között és sok tekintetben igen előnyösen különböznek tőlük.

A krassován *férfiak viselete* nem igen különbözik az oláhokétól, csak abban, hogy ami vászonból van rajtuk, az mindig tiszta fehér. De a tiszta ruházatukon kívül még magas termetükről, szökés hajukról és világos színű szemükről lehet őket legkönnyebben megismerni és kiválasztani az oláh sokadalomból is.

A krassován *nők viselete* (1. kép) már jobban válik el az oláh női ruházattól. Legfeltűnőbb rajtuk a *keca* nevű oldalt nyitott rövid szoknya-féle és a színes díszítéssel borított hosszú *ing*.

A *női ing* (kosulya zsenszka) 1·50—1·60 m hosszú s három részből van összeállítva. A felső rész 60 cm hosszú, finomabb fajta, de háziszövésű, fehér vászonból való, ehhez hozzá van varrva egy 50 cm hosszú középső rész, szintén házi szöttes durvább vászonból s legalul megint a felsőhöz hasonló fehér vászonból való 50 cm hosszú rész következik. A középső rész azért készül durvább vászonból, mert eltakarja a keca s úgy sem látszik ki alóla. Az alsó és középső ingrész díszítetlen, csak a felső részt borítják *színes díszítések* (2. kép). E díszítések a következők:

Sűrű ráncba húzott gallértalan nyakrész szegélyén van egy 1—1½ cm széles mintás szalagdísz. Az ing nem túlságos hosszú hasítékja két oldalán huzódik egy-egy igen keskeny és nem feltűnő himzés-sáv. A ha-

síték folytatásában következik egy kb. 5 cm széles és 15 cm hosszú téglalapalakú díszítés, amelyet kétoldalt s az alsó végén rendszeren néhány hozzátoldott hímzésdíszítés kísér és kiegészít. Az inghasítékkal párhuzamosan a mellrészen, a nyakráncolástól kezdve kb. 35—40 cm hosszúságban halad lefelé két, esetleg négy, a középsőnél keskenyebb, 2—4 cm széles szalagszerű díszítés, amelynek alsó végén szintén van valami befejező hímzett dísz. Az ingújj alsó, néha áttört szegélye mellett van

Abb. 1. kép.

egy keskeny szalagszerű díszítés sűrűn rakott kísérő hímzésfoltokkal. Végül a legérdekesebb az ingújj vállrésze, ahol rendszeren három tagból álló vízszintesen keresztben fekvő szalagdíszítés borítja az ingvállt, ehhez hozzátapad alul három illetőleg négy darab négyzet alakú dísz (3. és 4. kép).

2.

Szembeötlő az ingdíszítések legnagyobb részének igen sűrű s az egész alapot betöltő *tömöttsége, színezésük egyszerűsége* és az, hogy lényeges részeikben kizárólag *geometrikai mintázatúak*. Mind a három jelenség a díszítés ősi eredetére mutat. Azonban már a felületes szemlélet is

mutatja s még inkább meggyőződhetünk erről alapos vizsgálattal, hogy az ing díszítései nem egységesek, sem formában sem kivitelben.

Nagyjából kétféle díszítés tűnik fel. Az első csoportba tartoznak a fent említett tömött, egyszínű, geometriai mintájú sávalakú részek (a 3. képen öt párhuzamos sáv, a 4. képen a legfelső díszítés középső sávja). A második csoportba számítanak azok a keskenyebb és kisebb, másalakú és esetleg többszínű szabadabb kompozíciójú részletek, amelyek az első csoportbeli díszítések kiegészítésére szolgálnak. A két csoport díszítései külön-külön technikával készülnek. Már a díszítések színeoldalán is látszik ez, de a kétféle technikát leginkább a díszített rész belső oldala, visszája

Abb. 2. kép.

mutatja, ahol szembetűnően meglátszik, hogy a második csoport részei *hímzéssel* készültek, amelyek itt az öltésekről s a fonál elköötözött végeiről felismerhetők. Ilyen technikával készülnek az inghasíték keskeny szegélyei, a hasíték alatt húzódó széles sávalakú díszítés kétoldali és alsó hozzátoldásai, az inghasítékkal párhuzamos széles sávok alsó végződésai, az újjak szegélyei, a nyak szegélye és az ingújj vállrészletének külön toldalék-részletei s a válldíszítés széles, háromrészű mintájának középső vagy szélső két sávja. Ezek a hímzett részletek színezés tekintetében nem igen különböznek a többi, majd később tárgyalandó részeketől, legfeljebb abban, hogy az alpminták színén kívül még két-három más, de igen takarékosan alkalmazott színt alkalmaznak, mint már fentebb említettük.

A következőkben azonban nem a második csoportbeli hímzett ing-

díszítésekkel kívánunk foglalkozni s csak szükség szerint fogunk rájuk hivatkozni. Minket most az ingdíszítésnek első csoportja érdekel, mely tüzetesebb vizsgálatra *nem hímzésnek* bizonyul.

Valóban nem könnyű a felelet arra a kérdésre, hogy hát milyen technikával készültek ezek a díszítések, ha nem hímzéssel? Ez a kérdés már szakembert is megtévesztett, mint látni fogjuk. Egyelőre csak annyit, hogy ezek a kérdéses díszítések kizárólag szigorúan egyenes vonalaktól határolt négyszög, helyesebben szalag- vagy sáv-idomúak. Ezek a mellrészben az inghasíték alatt közepén (3. kép), a hasítékkal párhuzamosan két oldalt (1—1 vagy 2—2) továbbá az ingújj vállrészén (2., 4. kép) vannak elhelyezve.

A sáv- vagy szalagidomot egész terjedelmében egyformán tölti ki a szigorúan geometriai ornamentum, amely apró, szemmel alig látható

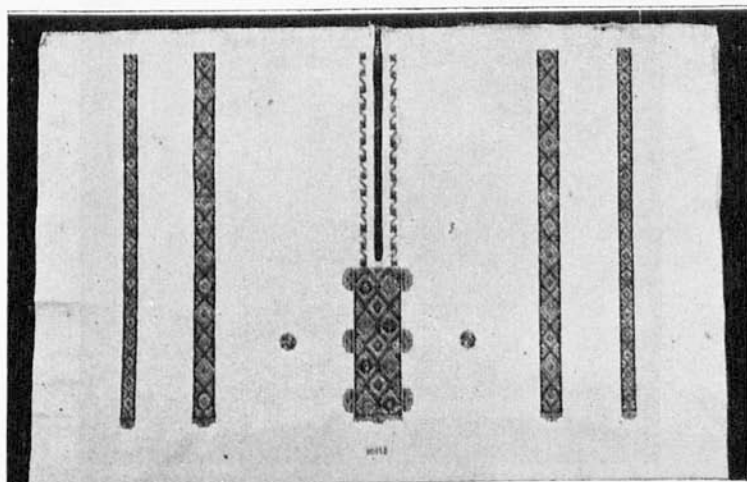

Abb. 3. kép.

egységekből tevődik össze. Olyan a képe kívülről, mint a legfinomabb, az alapot teljesen betöltő hímzés. Feltűnő ezeknek a részeknek a vászon visszajáról való képe. Semmi olyan jel nem látható itt, amely *hímzésre* mutatna, tehát sem az elvágott hímzőfonalak közismert sokasága, sem a hímzés visszaját jellemző össze-vissza húzódó hímzőszálak itt nem láthatók. Ellenben a legtisztábban mutatkozik ugyanaz a minta itt is, mint elől, csak azzal a különbséggel, hogy ami elől sötét színű, az hátul világos, ami pedig elől világos, az hátul sötét. Ezek tehát ú. n. *reciprok-minták*. Ez a munka azonban még szövés technikát utánozó hímzés sem lehet, mert sehol sem lehet látni a hímzőfonalak kezdetét és végét. Tehát e szerint csak egy lehetőség marad fenn, a minták csak *szövessel* készülhettek. Valóban így is van.

A fentebb említett *hímzéssel* készült részletek mintázata legtöbb esetben hozzáigazodik a geometriai díszítésű szövött mintákhoz, néha azonban növényi elemekből való formákból is tevődik össze és szabadabb körvonalú. Ebből is látszik, hogy ezek a *hímzett* részletek nemcsak hogy nem szerves részei az ingdíszítésnek, hanem az is kitetszik ebből, hogy újabbak, valószínűleg egészen újkeletű járulékaik az ősi díszítéseknek.

Ezzel szemben egészen biztosan állíthatjuk, hogy a *szigorú formájú, geometriai mintájú, egyszínű, szövött díszítések* igen nagy multra visszatekintő *ősi* népművészeti termékek.

A következőkben bemutatásra és elemezésre kerülő díszítések egy olyan mintadarab-sorozatból valók (9., 10., 11. és 12. kép), amelyet közel harminc évvel ezelőtt szereztem Krassován. Egy öreg krassován paraszt-

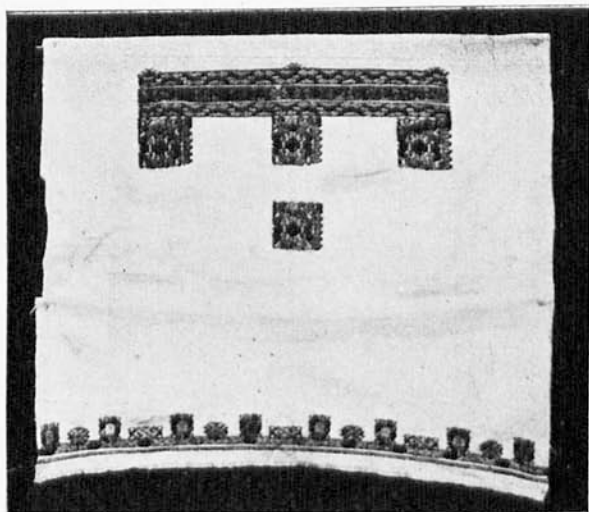

Abb. 4. kép.

asszony mintadarabjai voltak ezek, — egyébként régi elrongyolódott ingekről levágott részletek — amelyek mintául szolgáltak neki. A darabok kora legalább 80—100 év.

3.

Feltűnően kevés mintáink *díszítő elemeinek* a száma és nagyon kevés változatosságot találunk e részletmotívumok alkalmazásában. Ezt a motívum-szegénységet a díszítések készítésének technikája magyarázza meg. Ezek az egyszerű díszítőelemek ugyanis a szövés technikából erednek s ezért közismertek és előfordulnak az egész föld kerekén ott ahol szövés technikával készítenek díszítéseket. Diagonális irányban elhelyezett négyzetek, keresztalakok, csillagidomok, zezgúz-vonalak, horogkeresztkombinációk, kampósorok, és a közismert meanderek alkotják a díszítéseket.

A díszítmények teljes motívumkészlete mindössze néhány igen egyszerű alapelemből áll:

1. Első és legegyszerűbb elemük a *pont*, amely azonban sohasem egyetlen egy szövésnégyzetből áll, hanem legkisebb alakjában is legalább öt négyzetből tevődik össze. Ilyenkor természetesen kis keresztalakot mutat. Ha ennél is nagyobb, akkor már diagonálisra állított négyzetalakká válik (5. kép, *a 1*). Néha ez a négyzet a közepén át van törve (*a 2*) s ha az áttörés nagyobbodik, akkor ú. n. keret keletkezik belőle (*a 3*).

2. Gyakran előforduló elem a *horog* vagy *gamó*. Ezek mindig többes számban fordulnak elő, még pedig vagy párosával szimmetrikus elhelyezésben (6. kép, *b 3*, *b 4*, *b 11*) vagy egy más szimmetrikus idom két végén (8. kép *d 11*), vagy egy vonal mentén sorakoztatva (6. kép *b 1*, 8. kép *d 9*).

3. A szövés technikában a kerek ívekből összetevődő ú. n. hullámvonal szegletessé válik, s ez a *meander* legegyszerűbb alakja (6. kép, *b 7* és *b 8*; 7. kép *c 3*). A 7. kép *c 4* meandere már klasszikus formájú.

4. Sajátságos motívum a díszítéseken az ú. n. *fogas-léc* vagy *tésűminta*. Sűrűn egymás mellé sorakozó rövid szögek vagy fogak ülnek egy-

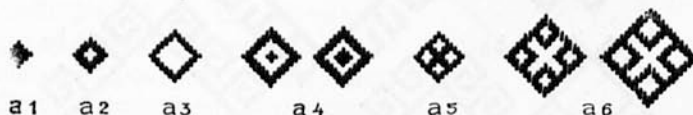

Abb. 5. kép.

egy diagonálisban haladó egyenes vezetővonal egyik oldalán. A fogak közötti hézag mindig egyenlő a fog szélességével (8. kép *d 3*, *d 4*). Amikor nagyon aprók és nagyon vékonyak ezek a fogak, akkor nem mindig egyenesek, (8. kép *d 5*, *d 6*, *d 8*), sőt kampókká is görbülnek (*d 7*).

5. Önálló s mindig csak határozott helyre alkalmazható díszítőelem az ú. n. *András-kereszt*. Leginkább az ú. n. középidom közepét tölti ki. (Az 5. képen *a 6*; a 6. képen *b 11*; a 8. képen *a d 10* közepén).

6. Végül külön díszítőelemnek tekinthető a kettős csigavonalnak elmentéses irányú összetétele, amiből a közismert *S-alakú* motívum keletkezik. Ez a motívum nem szerkezeti eleme a díszítményeknek, azokon csak helykitöltésként szerepel itt-ott alkalmazva (8. kép, *d 16*, *d 17*), s úgy tetszik újabb eleme díszítéseinknek és a szabadabb kompozíciójú minták részlete (12. kép, 11. és 12. sz.).

Mintáink *szerkezete* vagyis, a fenti részletmotívumokból való összeállítás vagy kompozíciója igen egyszerű. Valamennyi mintánknak díszítései egy a szalag- vagy sávidom közepén végigszaladó hossz tengely körül *szimmetrikusan* vannak csoportosítva, azonkívül hosszirányban *ritmikus*an ismétlődnek.

Ha a mintákat felbontjuk szerkezeti részeikre, akkor a következő formai és szerkezetbeli alakításokat találjuk bennük:

a) A díszítmény *kiindulópontja* és *magja* mindig a fent említett szim-

metriális hossz tengely és az erre merőlegesen álló, hosszirányban ritmikus ismétlődő keresztirányú tengelyek találkozási pontja. A díszítmény magja lehet egyszerű diagonálisra állított *négyzet* (5. kép *a 1*); megtalálható az 1., 4., 5., 8., 9., 10. sz. mintákon.¹ A díszítmény magja lehet *nagyobb négyzet*, amelynek *közepén keresztalakú áttörés van* (*a 2*), pl. a 3., 6., 7. és 9. sz. mintában. Ez az áttörés néha olyan nagy, hogy az eredeti négyzetfoltból csak egy keskeny *keret* marad meg (*a 3*), pl. a 2., 4., 5. és 6. sz. mintákon. A keretes négyzet előfordul kisebb — 3. és 8. sz. — vagy nagyobb — 4. és 10. sz. — *keresztalakú* vagy *négyzetes középkitöltéssel* (*a 4*). Ide tartoznak még olyan diagonális helyzetű négyzetek is, amelyek belsejében *négy egyforma áttörés van* (*a 5*) pl. a 7. sz. mintában, vagy

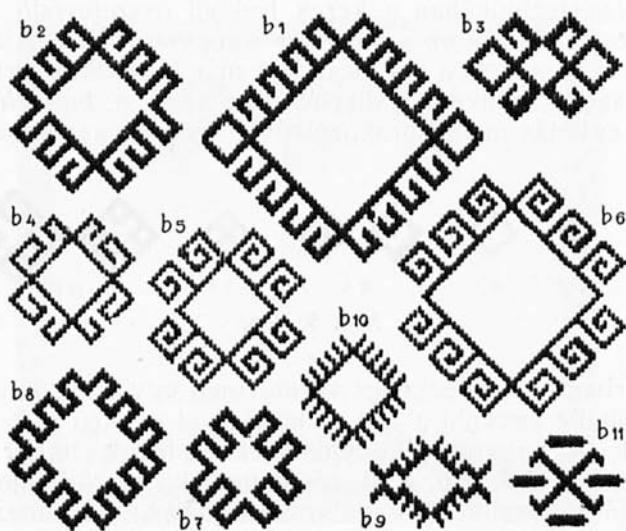

Abb. 6. kép.

az ú. n. *András-kereszt* s négy kisebb keresztalak (*a 6*), pl. az 1. és 3. sz. mintákban, vagy négy egyforma négyzetalak, pl. a 2. és 4. sz. mintákban.

b) A díszítmények második szerkezeti alkatrésze az, amelyet *közép-idomnak* lehetne nevezni (6. kép, *b*). Miután ez rendszerint a díszítmény legfőbb idoma, ebben kellene a legnagyobb változatosságnak lenni, de csak néhány változat mutatkozik mindössze. A díszítmény közepét mindig az *a*-motívum képezi, s a *b*-motívum ezt körül fogja, nagyjából diagonálisra állított négyzet idomban. Az idom változatai a következők: Az *a* motívumot egy vonalas négyzet foglalja körül s e négy vonalból nőnek ki a díszítményt alkotó ú. n. *kampók* (*b 1, b 2, b 3, b 4*). Előfordul a 3., 6., 7. és 8. sz. mintákban. A kampók szegletes *volutákká* fejlődnek, (*b 5. és b 6*), ami már a *meander* egyik változatának mondható. Előfordul a 2.

¹ A felsorolt *minták* a 9., 10., 11. és 12. képen találhatók.

és 4. sz. mintákon. A *b* 1 mutivumnak a szimmetrális hossz tengelyre eső két sarka négyzetidomra van képezve, úgyszintén a *b* 3.-é is, mely tulajdonképpen a *b* 1 idom összevonásából keletkezett. A *b* 2 motívumnak két sarka *meanderszerűen* van megoldva. Ez a megoldás átvezet egy újabb alakhoz, melynél a kampók és voluták helyett az idom vonala van szegletes *hullámvonallá* alakítva (*b* 7 és *b* 8). Előfordul az 1. és 9. sz. mintán. A *b* 1, *b* 10, *b* 11 is ú. n. középidom, ámbár szerkezet szerint feltűnően különböznek az első nyolc idomtól. A *b* 9 és *b* 10-nél a négyzet oldalain sűrűn sorakozó *fésűfogak* teszik a díszítést. Előfordul az 5., 6. és 8. sz. mintán. Ez a *fésűfog-motívum* előfordul a díszítmények más részein is, mint látni fogjuk. Egészen szokatlan a *b* 11 motívum, amelyen egy ú. n. *András-kereszt* látható, amelynek a végei kampósan vannak behajlítva, ezért idoma olyan mint a *horogkereszt* egyik alakja. Ebből az idomból természetesen hiányzik a belső *a*-motívum.

Az *a*-motívum és az ezt körülfogó *b*-motívum mint mondtuk, mindig a díszítmény szimmetrális hossz tengelyében fekszenek. Ezen a tengelyen sorakoznak a középidomok vagy szorosan (1., 5., 7., 9. sz. minta) egymás mellé, vagy minden két középidom közé egy-egy kis négyzetidom (*a* 3, *a* 2), van közbe iktatva (*a* 2., 4., 6., 10. sz. mintán), vagy két különböző középidom sorakozik felváltva egymás mellé (3. és 8. sz. minta).

c) Az egymás mellé sorakozó középrészeket felül és alul (vagy jobbról és balról) egy-egy végnélküli *kísérővonal* vagy *kísérő-, beszegő-díszítés* szegi be (7. kép). Ennek legegyszerűbb alakja a síma vonal, amely a középrész széleit párhuzamosan követi (C 1), a 2. és 4. sz. mintákon, de legtöbb esetben a *fogas-lécnek* nevezhető motívum kíséri a középidom széleit (3., 5., 7. és 9. sz. mintán); sőt a fogaslécen kívül még egyes horgokkal ellátott síma kísérő vonal is van a 7. sz. mintán (C 2); van a fogaslécen felül még szegletes hullámvonal (egyszerű meander) formájú beszegő díszítés az 5. sz. mintán (C 3); legkifejlettebb és legszebb valamennyi között a 8. sz. minta motívuma, amelyen a beszegő, illetve kísérő-díszítés szép szabályos végnélküli *meanderszalag*, (C 4).

Nem minden mintánkon van belső kísérővonal. Ilyen például az 1. sz. és a 10. sz. minta; az utóbbinak még külső szegélye sincsen s ezáltal olyan a hatása, mintha valami négyirányban terülő mintának önkényesen kiszabdalt szalagszerű részlete volna. Az 1. sz. mintánál a szegletes hul-

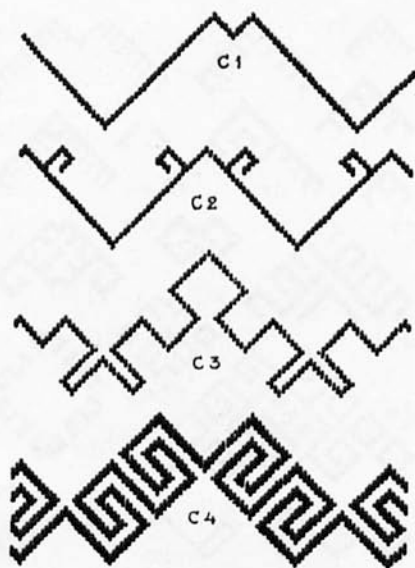

Abb. 7. kép.

lámvonal középidommá záródott össze, de csekély változtatással kísérő-idom is lehetett volna belőle, úgy mint a 8. sz. mintán.

d) Az így összeállított minta mindkét oldalán kisebb-nagyobb, többnyire háromszögalakú üres terek maradnak ki, amelyek azután különféleképpen vannak kitöltve. E *sarokkitöltések* *d*, (8. kép) között a legegyszerűbbeken a derékszögű egyenlőszárú sarokidomok (*d* 1, 2, 3, 4, 5, 6.). Két száruk fogasléccé van kiképezve s a két szár találkozásánál egy kis keresztalakú áttörés látható. Ez az áttörés a *d* 7-nél nagyobb négyzetté tágul és *d* 8-nál viszont ennek a kitágult négyzetnek két oldala elmaradt, úgyhogy a sarokkitöltő idomnak kettős csúcsa van. Nagyobb

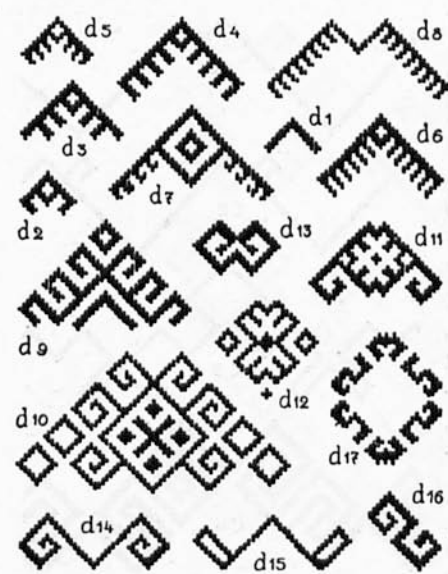

Abb. 8. kép.

és gazdagabb a 3. sz. minta sarokkitöltése, ahol a minta középrészének a fele ismétlődik meg a sarokban (*d* 9). Ugyanez látható a 4. sz. mintán is (*d* 10), a 9. sz. mintán pedig igen ügyes és szép megoldásban látható a középidom kisebbitett és egyszerűsített motívuma (*d* 11). A 7. sz. minta sarkaiba helyezett idom a C 2 kísérővonallal kapcsolatban, valószínűleg a középidom megcsönkítéséből vagy összevonásából keletkezett (*d* 12). Ugyanez mondható a 2. sz. minta hasonló rendeltetésű idomáról is (*d* 13), amely ott együtt van a fennebb ismertetett *d* 8, egy *d* 14 jelzésű kettős sarkos volutával és egy a többtől teljesen elütő, diagonális irányban elhelyezett S-alakú idommal (*d* 16). Ez utóbbihoz hasonló, de kisebb és elnyomódott formájú S-alakokkal van kitöltve a 4. és 2. sz. minta középrésze (*d* 17).

Még az 5. sz. mintán van a *d* 14-hez némileg hasonló kampós sarkkitöltés, (*d* 15).

4.

Hogy milyen rendkívül finomak és milyen szemrontóan kicsinyek ezeknek a díszítményeknek az alapelemei, amelyekből össze vannak téve, mutatják a rajtuk végzett mérések. Az alapvásznon nem egyforma finomságú, ami egész természetes ilyen kézifonású házi szöttek holminál. Legfinomabb a 3. és 8. sz. minta vászna, legdurvább a 6. sz.-é. A különbség azonban nem nagy, valamennyinek az átlagos mérete az, hogy 10 mm hosszúságra 20 szál fonál jut, vagyis egy négyzetcentiméter területen 400 fonálkeresztelés van.

Az alapvásznon szerkezetéhez igazodik a beleszött színes minta is, s miután minden két vetélőfonál közé egy brosirozott színes fonál jut, a díszí-

tés fonalfinomsága tulajdonképpen ugyanaz, mint a vászoné. E szerint a legfinomabb minta a 3. és 8. számú, amelyen az alapelem négyzete 0,44 mm oldalhosszúságú, ami azt jelenti, hogy a mintának öt alapelem négyzete együttvéve alig tesz ki egy négyzetmillimétert és 516 négyzetegység esik egy négyzetcentiméter területre! Még a legdurvább 6. mintánál is három alapelem négyzete együttvéve tesz ki egy négyzetmillimétert.

5.

A beszövött minták *színe* eredetileg úgy látszik csak kétféle volt: egy erős és élénk színű *vörös* vagy az ibolyaszínhez közelálló *kék*. A vörös szín új korában a kármin és cinober közötti árnyalat volt, amely azonban a régi mintadarabokon erősen elhalványult és most inkább a földieper halvány színéhez hasonló. Legjobban megmaradt a 10. sz. minta színe, a 7. számúé már valamivel világosabb, a 3. és a 6. sz. színe egészen elhalványult. A mintákon észlelhető második szín eredetileg valószínűleg a *biborszín* volt, most inkább *ibolyaszín*. A hat darab minta színe rendkívül árnyalat különbségekben variál a vöröses ibolyától egészen a kékes ibolyáig, ebben a sorrendben:

A 9. sz. minta színe még erősen vöröses s alig különbözik a vörös szín-csoport utolsó színétől. Azután következik az 1. számú, a 4., a 2., a 8. és az 5. sz. Ez utolsó már csaknem az indigó kék árnyalatával bír.

1.

2.

3.

Abb. 9. kép.

4.

5.

6.

Abb. 10. kép.

6.

Azt már fentebb említettük, hogy a tárgyalásunkat képező díszítésein *szövéstechnikával* készülnek. Pusztán szemlélettel igen nehéz ezt a kérdést eldönteni. Külső látszatra hímzésnek néznék bárki ezeket a díszeket, igaz, valami rendkívüli ügyes, hallatlanul finom, szemrontó munkával készülnek, ami különben nem ismeretlen a női kézimunka terén. Ha szálakra szedve szétbontjuk az alapvasznat akkor látjuk, hogy a színes fonal mindig két fehér vászonzonal között fekszik s a minta szélén visszafordul úgy, hogy a színes fonal ú. n. végtelen zeg-zúg vonalban megy végig az egész minta hosszán. Ez tehát a magyarázata annak, hogy nem lehet fonalvégeket látni, mert csak kettő van: a minta legelején és a minta végén. Már ez is mutatja, hogy hímzés nem lehet, ez teljesen ki van zárva. Csakis a *szövés* technikája ismeri ezt, még pedig az ú. n. *bro-sirozott szövés*.

A krassovánok ingdíszítései valóban *szövés* készülnek, mint ahogy arról személyesen volt alkalmam meggyőződni, a szövőszék mellett, Krassován.

Minden szövésnél tudvalevőleg kétféle fonalat

használnak. A szövet hosszirányában kifeszített s a leendő szövet hosszával egyenlő, sűrűn egymás mellé helyezett fonalak az ú. n. *láncfonalak*. A láncfonalak közé fonják, kereszt irányban, (a szövet szélessége irányá-

ban) az ú. n. *kereszt-* vagy *vetülékfonalat*. A legegyszerűbb szövés az ú. n. *vásznonkötés* (akkor is így hívják, ha nem vásznat, hanem például posztót szőnek ilyen technikával). Ennél a vetülékfonál úgy van beleszöve a láncfonalak közé, hogy az egyik sorban a páratlan számú láncfonalak felül, a párosak alul fekszenek, a következő sorban amikor a láncfonal visszafordul a szövet szélétől s ellenkező irányban szövődik a láncfonalak közé, akkor a páros láncfonalak vannak felül és a páratlanok alul. Ez a legegyszerűbb és legerősebb, egyszersmind a legrégebb szövésforma. Ezzel a kötéssel készül minden népies ingvászon s így természetesen a krassovánoké is.

Ha mármost ennek a vászonkötésnek a vetülékfonalai közé más, a mi esetünkben színes fonalat kézzel fűznek be szabályszerűen a vászon megszövése alatt, akkor ezzel az eljárással különféle minták készíthetők az alapvászonba. Ha ezek a színes vetülékfonalak a szövetnek egyik szélétől a másikig haladnak s ekkor az a részük, amely nem alkot mintát, a szövet visszáján marad, akkor az ilyen szövetet *lanszirozottnak* nevezik. (Ezzel az eljárással készülnek pl. a székelvények és csángók rúdravalói és festékesei). Ha a színes fonal nem az egész vászon, hanem csupán a minta szélességében halad idestova, akkor a szövetet *brosirozottnak* nevezik. Vannak úgynevezett brosirozó ládával ellátott szövő-

7.

8.

9.

Abb. 11. kép.

székek, ahol apró vetélők a minta szélességének megfelelően szövik be a díszítést a szövetbe. De lehet ezt minden különösebb technikai berendezés nélkül is készíteni, például vastagabb tűvel, ahogy a krassován asszonyok csinálják.

7.

A *brosirozott szövé*s tudvalevőleg vezetőtechnikája volt az ókornak s valószínűleg Keletről ered. Még ma is ismeretes a Keleten s ebből a Keletről érkezett szövés technikából fejlődött ki a középkor folyamán a szövött kárpitok művészete; a középkori kárpitokat ezért *török kárpit*nak is nevezték. Ugyancsak ezekből a Keletről származó középkori kárpitokból fejlődött ki a *gobelin* név alatt ismeretes szőnyegszövő technika is.

Ez a szövés technika az ókorban valószínűleg sokkal jobban volt elterjedve mint később, sőt fel

10.

11.

12.

Abb. 12. kép.

lehet tételezni, hogy akkor és még korábban, általános elterjedésű volt nemcsak a Keleten, hanem egész Európában is. Talán így magyarázható meg az, hogy szét-szórva Európának egymástól messzire eső részein, főleg nehezebben megközelíthető tájakon, elrejtett zugokban, még ma is él ez a szövés technika a nép körében. Újabb és más szövés technikák feltalálásával és elterjedésével eltűnt ez az ősi szövés technika a kultúraltabb helyeken és felsőbb néprétegekben, sőt később a parasztság köréből is, s

csak itt-ott maradt meg, a néprajzban is közismert, félreeső vagy elmaradott területeken. Megjegyzendő, hogy a krassómezei krassovánok is ilyen rendkívül elzárt, teljesen magárahagyatott s minden forgalomtól és külső behatástól távol eső földrajzi elkülönülésben élnek még ma is. Ezzel korántsem akarjuk azt mondani, hogy a krassovánok az ősi vagy ókorból származó szövés technikát mentették át a mai időkbe, meri tudjuk, hogy ők sem laktak mindig ezen a helyen, hanem a középkor folyamán vándoroltak be mostani lakóhelyükre, délről, a Balkánról. Csak azt akarjuk jelezni ezzel, hogy a krassovánoknál ez a díszítéstílus és technika mindenesetre igen régi, s nem újabb időben, s főleg nem a később szintén a Balkánról odavándorolt s őket teljesen körülfogó oláhságtól vették át.

A krassován ingdíszítéseknek ez a technikája, a díszítések stílusa és

színezése nem ismeretlen a néprajzi szakemberek előtt. A krassovánokat körülfogó ú. n. bánáti oláhságnál is igen el volt terjedve még a mult század végén is, de itt ma már veszendőben van. Az oláhok azonban inkább gyapjuszötteseik díszítésére használták ezt a szövés technikát s szötte-seik főleg lansirózott szövással, ú. n. fantázia-kötéssel készültek. A közismert s a Balkánon is divatos női kötőkön, valamint a szörénységi Almás vidéken divatos női hajfonattakaró háromszögletű színes sapkákon ugyan-ezeket a geometriai díszítéseket lehet látni, mint a krassovánok ingdíszsein. Csak színezésben különböznek, amennyiben az oláh díszítőelemek többszínűek, tarkák, tehát újabbak, illetőleg továbbfejlődtebbek a krassovánokénál. Sőt a tüvel való kipótoló hímzés is nagyobb szerephez jut ezekenél, ami szintén újabb fejlődésre vall. Ezek az oláh díszítések is ugyan-olyan tökéletesek, technikai kivitelükben ugyan olyan finomak, aprólékosak és pontosak, akár a krassovánokéi, olyannyira, hogy a kivitel módjára nézve még a szakembert is megtévesztették. *Bátky Zsigmond* Utmutató c. könyvének 228. lapján ugyanis pontosan leírván a fentebb említett női hajfonattakaró sapkákat ezt mondja: „Az öltés *lapos varrás* s oly szabatos kivitelű, hogy gyakorlatlan szem *szövésnek* nézné“. Azóta persze *B.* is meggyőződött róla, hogy ezek a díszítések is csakúgy mint a krassovánoké, brosirozott szövással készülnek.

De nemcsak a közeli krassószörény megyei oláhságnál találunk ilyen díszítéseket, hanem más közelebb és messzebb fekvő országokban is fordulnak elő, a mienkhez teljesen hasonló stíli népies szövések és hímzések. Oláhországban, Bulgáriában, Dalmáciában, Horvátországban, de különösen az ukránoknál Bukovinában, Galiciában és Ukrajnában mindenféle textiliákon, kötőkön, ingeken, harisnyákon, szalagokon, főkötőkön találhatók ezek a díszítések. Sőt még ezeken túl is, messzire északra és délre lehet kísérni ennek a népművészetnek a mai nyomait.

8.

Közbevetőleg röviden meg kell említeni még a krassován női ingen előforduló *hímzett* díszítéseket is, amelyekről fentebb is volt szó. A szövött díszítések kiegészítéseként ugyanis alkalmaznak még mellérendelt szerepben, úgyszólván sallangként olyan keskenyebb vagy kisebb méretű díszítéseket is az ingen, amelyeket hímzéssel, tüvel utólag dolgoznak bele az ing vásznába. Egyáltalán nem csodálkozni való az, hogy ezek a hímzett részletek ugyan azt a formakört választják való az, hogy ezek a hímzett részletek ugyan azt a formakört választják előképül, mint amelyből a szövött díszítések merítenek. Ugyanazok a szigorúan geometriai mustrák ismétlődnek itt is mint amott. Csak az a különbség a kettő között, hogy a hímzett részek — a váldíszítés két pántját kivéve — sokkal szabadabb körvonalú foltokat mutatnak, mint a szövött díszítések.

Ezek a *hímzett* részletek a következő helyeken vannak az ingen: A sávalakú szövések alsó végén és a középső széles sávalak két oldalán mint kisebb félkörídomok; az inghasíték szegélyén szalagmintának; az ingújjak szegélyén apró foltocskákban (2. és 3. kép); az ing vállán levő

díszítés mindig három párhuzamos sávból áll, abból vagy a középső, vagy a két szélső hímzett, a többi szövött. Érdekes, hogy az utóbbiak, bár szintén geometriai díszítmények, de már nem a szigorú tengelyes szimmetriával készülnek, mint a szövött részek, hanem középtengely nélkül, szabadabb elrendezésben, de ritmikus ismétlésben elhelyezett motívumokkal (12. kép, 11. és 12. sz.). A vállon van még az a három, egy sorban a sávmintához simuló és a negyedik különálló négyszögalakú díszítés, amely szintén hímzéssel készül (4. kép). Ezek sokszor egészen szabad kompozíciójuk által tűnnek fel, szerkezetük és térkitöltésük lazább. Sőt vannak olyanok is, amelyek elhagyván a szigorú négyzetalakot, már a stilizált növényi díszítmények feloldozott könnyedebb alakra mennek át (2. kép). Előfordulnak még apró kerek vagy négyszegletes díszek, teljesen szabadon elhelyezve az ingmellen (3. kép).

A *hímzések* részint keresztöltéssel, részint a brosirozást utánzó szálhímzéssel készülnek. A hímzett részek, már az ősi egyszínűség sem érvényesül, hanem a hímzés technikájának megfelelően több szín is érvényesül.

9.

A nélkül, hogy messzemenő következtetéseket vonnánk vagy genetikai kapcsolatokat keresnénk, mégis egészen röviden rá kell mutatni azokra a feltűnő egyezésekre, amelyek a mi krassován szövésdíszítéseink és némely, a messzi ókorból fennmaradt ilyenféle díszek között mutatkoznak.

Ha például a krassován női ing színes szövött díszítéseit a *színfoltok külső alakja* és az ingen való *elhelyezés* szerint vizsgáljuk, feltűnik elsőben a díszítések *szigorúan szabályos mértani külalakja*. Ezt, tudjuk, első sorban a szövés technikája szabja meg. Ámbár, ha ismerjük a brosirozás technikáját, tudjuk, hogy lehet szabadabb körvonalú vagy más formájú díszítéseket is ilyen technikával készíteni. Ez a szigorú szabályosság azonban a *régiséget* bizonyítja.

Ezek a szalagidomú díszítések továbbá úgy hatnak az ing fehér vásznán, mintha nem is szervesen összefügnének vele, hanem inkább olyanok, mintha külön készültek volna s utólag volnának az ingre *rávarrva*. (Lehet, hogy valamikor így készültek).

Feltűnő a díszítések *elhelyezése* az ing vásznán. A természetszerű az volna, hogy leginkább a gallér és a kézelők díszítése volna jobban hangsúlyozva, ahogy azt számtalan más példából ismerjük. Vagy az inghasíték két széle, esetleg az egész mellrész lehetne díszítéssel ellátva. E helyett azt látjuk, hogy a mellen külön párhuzamosan lefelé haladó szalagokra van bontva a díszítés, a főhangsúly pedig nem a hasíték két oldalán, hanem a hasíték alatti részen van. Ezzel szemben a gallér és a kézelők díszítése alárendelt szerepű. Legfeltűnőbb az ingújj vállrészén levő díszítés különös elhelyezése, amely különben másfelé is ismeretes és divatos. Ezt az elhelyezést is a szövés technikája magyarázza, de csak részben, a különös elhelyezés oka azonban bizonyosan más lehetett.

Újra hangsúlyozzuk, hogy nem akarunk ezzel származási kapcsolatokat keresni, de mégis rá akarunk mutatni arra a hasonlatosságra, amely a következőkből kitetszik.

Róma előkelő rendeinek ruhája egy kiüntető színes díszítéssel a *clavussal* volt megkülönböztetve az alacsonyabb rendűek ruhájától. Ezeknek a ruhadíszeknek a hordását eleinte csak rangbeli személyeknek engedték meg; Caesar a használatát csak bizonyos személyekre s bizonyos életkorra korlátozta. Augustus csak a hatóságoknak engedte meg a viselését, úgy hogy ezáltal a *clavus* a szenátorok és a lovagi rend jelvénye lett. A kereszténység első századában s később általánossá vált a *clavus* viselése s mind több és több társadalmi rend kezdte viselni.

Ez a *clavus* a tunika nevű, leginkább lenből szövött, ingalakú, hosszúújjú fehér ruhának csak *bizonyos meghatározott helyére* alkalmazott színes díszítése volt. A ruha alsó szegélyén kívül a mellen és a háton szalagszerűen voltak elhelyezve. Alsó végük gyakran külön kör- vagy levélidom alakban (*bullae*) zárult. De a vállakon is volt kerek vagy négy-szegletű alakú *clavus* s az újjak végén szegély alakjában.

Ezeket a díszítéseket a legújabb időkig természetesen csak ábrázolásból és leírásból ismertük, míg aztán a véletlen, illetve a régészeti kutatás bőséges egykorú anyagot is szolgáltatott. A Felső-Egyiptomban fekvő El-Fayumban ugyanis ókori sírmezőket ástak ki s a sírokban éppen megmaradt ruhákön temérdek *clavust* találtak. Különösen figyelemre méltóak azok a példányok, amelyek a *bíborszínű négyzetekben* vagy *sáv-alakban egészen finom tűmunkával vonalas éktímenyek* vannak rávarrva a ruhára, vagy *bele szövve a ruha anyagába, s amelyek leginkább geometriaiak s a meander változatait mutatják*. Forrer szerint az innen kikerült *clavusok* egy csoportja későbbi időből való s más technikával készült. Konstantinus idejében t. i. már nem *hímzéssel* készítették a díszítést, hanem *szabályszerű gobelinteknikával beleszőtték a szövetbe*. *Uralkodó szín még mindig a bíbor, bár később, a stílus eltajulásával gyéren beleszőrva más színek is előfordulnak*. Az arabok felléptével aztán ismét nevezetes változás történt a közben erősen lehanyaglott *clavusdíszítésben*, amennyiben újra visszatértek a *régi geometriai* mintákhoz és a díszítéseket már nem *hímézték*, hanem a szalagszövés módjára *beleszőtték* a vászonba.

Azt hiszem elég hálás feladat volna beható kutatóssal megvizsgálni ezt a kérdést, hogy valóban van-e történelmi folytonossága, vannak-e kimutatható kapcsolatok a fentiekben ismertetett krassován és egyéb balkáni népi díszítések és a késői római *clavus-divat* között.

Dr. Cs. Sebestyén Károly.

Färbige Webemuster der Krassovaner.

Im ehemaligen Südungarn in dem jetzt zu Rumänien gehörenden Komitat Krassó-Szörény liegt eine aus sieben Gemeinden bestehende Enklave der sog. *Krassovaner*. Es sind dies die Nachkommen der im Mittelalter aus dem Balken vor den Türken geflohenen Bulgaren. Diese bulgarisch sprechenden römisch katholischen Krassovaner unterscheiden sich in vieler Hinsicht sehr vorteilhaft von den sie vollständig umschliessenden Rumänen griech. orientalischer Konfession.

Eines der interessantesten Kleidungsstücke ihrer alten, heute noch allgemeinen Volkstracht, ist unzweifelhaft das mit färbig-bunten Verzierungen versehene *Frauenhemd*. Diese bunten Verzierungen befinden sich rings um den Halsausschnitt, am Brustteil des Hemdes, am Ende und am Schulterteil der Ärmel.

Auffallend ist die Dichte und geschlossene Form, dann die Einfachheit der Farbengebung der *Verzierungen*. Weiters ist es kennzeichnend, dass diese Verzierungen in ihren wesentlichen Teilen ausschliesslich geometrischen Musters sind. Alle drei Merkmale zeigen auf einen sehr alten Ursprung.

Nach genauer Betrachtung der färbigen Verzierungen kann man es leicht unterscheiden, dass hier zweierlei Techniken nebeneinander verwendet werden. Zu den Verzierungen der einen Gruppe gehören die breiten, dichten, einfärbigen, geometrischen Muster (auf der 3. Abb. fünf parallele Streifen, auf der 4. Abb. der mittlere Streifen des oberen Musters). Zur zweiten Gruppe zählen die schmalen, andersgeformten und oft auch mehrfärbigen Verzierungen freierer Komposition. Letztere sind sehr leicht als *Stickereien* zu erkennen. Die Technik der ersten Gruppe lässt sich aber nicht leicht bestimmen, erst nach genauer Untersuchung kann man feststellen, dass die Verzierungen in das Leinen *eingewebt* d. h. *hineingewirkt* sind.

Die im Abb. 9. 10. 11 und 12 wiedergegebenen Muster sind nach einigen vom Verfasser an Ort und Stelle gesammelten sehr alten Stücken gezeichnet.

Die Muster sind aus auffallend wenig Einzelmotiven zusammengesetzt, doch erklärt dies die Technik der Herstellung der Verzierungen. Die Elemente der Muster sind: Vierecke, Kreuze, Sternformen, Zick-Zack-Linien, Hackenkreuzkombinationen, Hackenreihen und einfache

Meander-Motive. Die Muster sind mit sehr dünnen färbigen Fäden in die weisse Grundleinwand eingewirkt. Wie fein und klein die einzelnen Webeelemente sind, zeigen folgende Zahlen. Die Muster Nr. 3. und 8, zeigen Grundquadrate von 0.44 mm Seitenlänge, so dass beiläufig fünf Webequadrate einen Quadratmillimeter Raum bedecken.

Die Farbe der Muster scheint ursprünglich nur zweierlei gewesen zu sein: ein starkes Rot und ein dem Purpur ähnliches Violett.

Die Muster werden, wie schon erwähnt, während des Webens der Leinwand, mit der Hand hineingewirkt; ohne jede besondere Vorrichtung geschieht diese einfache Broschierung am Handwebestuhl.

Diese Art der Verzierung und die Formen der Muster sind bekanntlich weit verbreitet. Die Rumänen der an die Krassovaner angrenzenden Gebiete hatten noch vor kurzer Zeit dieselben Muster in ihre bekannten und am ganzen Balkan verbreiteten Schürzen eingewebt. Nur geschah es hier nicht mit Broschierung, sondern in sog. lanzierter Wirkerei, mit Phantasie-Bindung. Auch sind diese rumänischen Wirkereien vielfärbig und die Handstickerei kommt dabei viel ausgiebiger verwendet vor. Aber nicht bloss in nächster Umgebung der Krassovaner sind solche Muster zu finden, es ist bekannt, dass dieselben weit verbreitet, auch in Rumänien, Bulgarien, Dalmatien, Galizien und in der Ukraina zu finden sind. An allerlei gewebtem Zeug kommen sie vor, so an Schürzen, Hemden, Strümpfen, Bändern, Hauben, bezeichnenderweise aber nicht als Werberei, resp. Wirkerei, sondern hauptsächlich als reine Stickerei.

Diese, heute in Stickerei ausgeführten geometrischen Muster gehen aber m. A. n. gewiss auf gewirkte Muster zurück, es sind diese nur Nachahmungen der gewebten Muster in Nadelstickerei. Diesen Übergang von einer Ausführungstechnik zur andern finden wir auch an den Hemden der Krassovaner. Hier sieht man neben den gewiss sehr alten gewirkten Mustern, als minder wichtige, begleitende Verzierungen, schmälere Leisten oder Halbrosetten, die mit denselben Mustern, wie die gewirkten, aber in Nadeltechnik ausgeführt sind. An der Vorderseite sind sie an nichts von den gewirkten Teilen zu unterscheiden, nur wenn man die Rückseite des Zeuges betrachtet, sieht man die kennzeichnenden langen Endfäden und die quergezogenen Fäden der Stickerei.

Ohne allzuweit reichende Folgerungen, oder irgend welche genetische Schlüsse ziehen zu wollen, sei darauf hingewiesen, dass zwischen den Krassovaner Hemdverzierungen und gewissen aus dem Altertum erhaltenen ähnlichen Stücken viele auffallende Ähnlichkeiten in Form und Farbe und auch in der Verfertigungstechnik bestehen. Es seien hier nur die aus klassizistischer Zeit stammenden, im ägyptischen El-Fayum ausgegrabenen mit Claven verzierten Totenhemden erwähnt. Es würde sich lohnen einen eventuellen Zusammenhang zu suchen, der sich vielleicht über Rom, Byzanz und Dalmatien bis um Balkan verfolgen und finden liesse.

Karl Cs. Sebestyén.

MISCELLANEA.

Dr. Jósza András.

(1834—1934.)

A magyar régészet egyik vidéki úttörőjének Dr. Jósza Andrásnak 100 éves születési évfordulóját 1934. nov. 30-án ünnepelte Szabolcsvármegye közönsége. A Szabolcsvármegyei Orvosszövetség karöltve a Besenyei irodalmi körrel *Jósza napot* rendezett. Díszközgyűlés és műsoros est keretében méltatták, mint orvost és régészt. A nevérol nevezett Jósza Múzeumban pedig nagyszámú közönség jelenlétében leleplezték a megye által készíttetett bronz mellszobrárt és talapzatára koszorút helyeztek az egyes testületek. Ezen a napon a nyíregyházi temetőben levő sírját is megkoszorúzták.

Jósza András tulajdonképpen orvos volt, de hajlama és fájának nagy szeretete a régészettudomány műveléséhez vitte. Fiatal volt még, mikor 1868-ban megalapította a Szabolcsvármegyei Múzeumot. Az ősrégészeti kutatás akkor még a kezdet kezdetén volt hazánkban. A kezdő régészektol eltérően nem összevissza gyűjtött mutatós tárgyakat, hanem azzal a szándékkal, hogy egy földrajzi egységnek, a Nyírségnek ismeretlen multjára világosságot vessen. Szóval és írásban hirdette, hogy másféle gyűjtésnek létjogosultsága nincs. A vidéki múzeumi emberek között ő volt az, aki el-

sőnek mutatott rá arra, hogyan kell egy terület kultúráját gyűjteni és azt a tudományos kutatás számára, valamint ismeretterjesztésére hozzáférhetővé tenni. Alig van magyarországi múzeum, ahol a területhez való ragaszkodás kezdettől fogva annyira megállapítható lenne, mint a szabolcsinál. Méltán mondhatta Jósza András, hogy múzeuma nem ritkaságok gyűjteménye, hanem a Nyírség, illetőleg Szabolcsvármegye őskorának igen fontos okmánytára.

Jósza András fennmaradt írásaiból megállapítható, hogy többet tudott vidéki dilettáns kortársainál. Mint keresett orvos nemcsak megyéjét járta keresztül-kasul hivatása közben, amikor a megye földrajzi viszonyait alaposan megismerte és látta az akkor még vízben s halban annyira bővelkedő erek, tavak melletti őstelepeket, a falvak határaitban emelkedő mesterséges sírhalmokat, hanem tudománya szaporítása céljából sokat utazott külföldön is. Évenként felkeresi „pihenés képen“ más országok múzeumait, ahova magával viszi gyűjteménye jelentősebb tárgyainak, leleteinek fényképeit és szakemberekkel tárgyal, vitatkozik és előadást tart tapasztalatairól.

Azt hirdette, hogy a bronzkorszak a Nyírségben 150—200 évvel tovább tartott, mint Középeurópában, 1906—1910-ben közzétett dolgozataiban kifejtette, hogy a Nyírségben és az ausztriai Hallstattban egymáshoz hasonló bronzedényeket találtak, de ezek az edénytípusok előbb kerültek a Nyírségbe, mint Hallstattba, mert oda már a bronz elhanyagolásával, a vasnak ismeretével jutott, míg nálunk csakis a bronzkultúra virágzott. Ez a vélekedés a régészek mai fel fogása szerint nem állja meg a helyét.

Jósa jelentősebb dolgozatai az Archaeologiai Értesítőben jelentek meg. Ezek: A karászi sírmezőről, Óskori telep Rakamaz és Timár községek között, A piricsei bronzleletről (1892), Szabolcsvármegyei bronzleletekről, A tiszaszentmártoni bronzleletről, A vissi aranyleletről (1893), A kántorjános bronzleletről (1894), A tarcali sírleletről (1895), A kemecsei bronzleletről, A bezdédi honfoglaláskori temető (1896), Szabolcsmegyei őshalmok, A mándoki honfoglaláskori lelet, Szabolcsi földvár (1897), Emlékek a honfoglalás korából, A Fekete halom felásatásáról (1900), A taktakenézi bronzleletről (1902), Honfoglaláskori lelet Gégényben, Avar fülbevaló Bujáról (1904), Szabolcsmegyei bronzkardokról (1906), Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban (1914), Ásatások a gávai Katóhalmon és környékén (1915), Bronzkori arany fülbevalók Sza-

bolcsmegyéből (1916). — A Múzeumi és Könyvtári Értesítőben megjelent: Hallstatti vagy Nyíri kultúra, A gávai gótleletről (1910), Újfehértó micskepusztai honfoglaláskori lelet (1914). — A Nyírvidek című helyi lapban százat meghaladó cikkei között vannak 16—25—95—180 lapra terjedő füzetek (cikkeit ugyanis különlenyomatokkal honorálta a lap.) Művei közül említésre méltó: A Szabolcsvármegyei Múzeum ős- és középkori tárgyainak ismertetése (1899) és Szabolcsvármegye őstörténete (1900).

Az őskoron kívül különösen kedvelte Jósa András a honfoglalás korát. Fajának nagy szeretete ösztönözte folyton a honfoglaló ősmagyarok keresésére. Ezzel indult meg már a múzeum gondolata is. Jósa 1918-ban bekövetkezett haláláig, az ő múzeumában volt a legtöbb honfoglaláskori lelet az országban. Ma is itt vannak a legjelentősebb honfoglaláskori leletek.

Ezen a helyen, a Nyírségben, amely őskori leletekben igen gazdag, Jósa gyűjtési tevékenysége dúsan kifejlődhetett a magyar őskori kutatások irányában. Jósa András szenvedélyes úttörő munkásságával mind a régészeti tudománynak, mind a magyar múzeumi ügynek igen nagy szolgálatot tett. Méltó tehát, hogy születése 100 éves fordulóján mi is emlékezzünk róla.

Kiss Lajos.

Zur Datierung des Bronzegürtels von Tetétlen.

Im Jahre 1918 gelangten zusammen mit zwei Situlen, einer Henkeltasse und einem Kessel mit kreuzförmigen Henkelattachen aus Bronze die Bruchstücke eines verzierten Gürtels und ein weiss inkrustiertes Tongefäß (Töpfchen) in das Museum des Siebenbürgischen Museumsvereins in Kolozsvár. Angeblich sollen sämtliche Funde aus Tetétlen, Kom. Hajdu stam-

men. M. Roska nimmt an, dass diese Bronzen zur Gänze der frühen Hallstattzeit angehören und in derselben Werkstatt hergestellt wurden.¹ Die Fundumstände der Bronzegefäße sind nicht

¹ M. Roska, A tetétleni bronzkincs. Dolgozatok a m. kir. F. J. tud. egy. arch. intézetéből IV, Szeged 1928, S. 244—250; deutsche Übersetzung, S. 251—256.

gesichert, hingegen kennt man die Fundstelle des Gürtels und des Töpfchens. Diese wurden im Jahre 1903 beim Rigolen in der Flur (Parzelle) „Zeyk“ in Tetétlen zutage gefördert. Für die Herkunft der Bronzegefäße aus Tetétlen macht M. Roska Argumente geographischer Natur geltend. Gegen die Zusammengehörigkeit sämtlicher obgenannter Funde zu einem einheitlichen Komplex spricht ihr verschiedenes Alter. Die beiden Situlen, die Schale und der Kessel sind unzweifelhaft frühhallstattisch, hingegen kommt dem Gürtel ein wesentlich höheres Alter zu.

Herr Dr. J. Söregi, Kustos am Dérimúzeum in Debrecen, hatte die Freundlichkeit, mir mitzuteilen, dass der Fundort des Gürtels nicht Tetétlen im Kom. Hajdu, sondern die Puszta Tetétlen bei der Stadt Nagykörös im Kom. Pest sein dürfte. Die Besitzungen der gräflichen Familie Teleki, die im Fundbericht genannt wird, befinden sich nämlich nicht im Kom. Hajdu, sondern im Kom. Pest. Ausserdem ist in Tetétlen, Kom. Hajdu keine Flur namens Zeyk („Zeyk-rész“) bekannt.

Die beiden Enden des Gürtels sind zungenförmig gestaltet. An dem einen befinden sich fünf ausgestanzte Löcher, die zur Aufnahme des Hakens bestimmt sind, in den das andere Ende ausläuft. Die Verzierung besteht aus kleinen, getriebenen Buckeln, eingravierten, durch feine Linien gebildeten Bändern, die wellenförmig verlaufen und kleinen, aneinandergeröhnten Hängebögen. Weitere Details sind der Abbildung bei M. Roska (a. a. O., S. 248, Abb. 5) zu entnehmen. Dieser Gürtel wurde bereits früher ohne Angabe der Fundumstände abgebildet und auch damals als hallstattisch bezeichnet.²

Zu diesem Gürtelfund aus Tetétlen gibt es aus Ungarn mehrere Parallelen, von denen Roska aber nur Bruchstücke von

derartigen Gürteln aus *Csabrendek*, Kom. Zala, bekannt waren.³ Die Verzierung auf diesen Gürtelfragmenten ist ähnlich wie bei dem Stück aus Tetétlen, doch wird das wellenförmige Linienband dort durch quer-gestellte Striche gekreuzt. Diese Gürtelbruchstücke stammen aus „Urnengräbern“. In *Csabrendek* wurde ferner ein Skelettgrab (weiblich) ausgegraben, das reich mit Bronzen ausgestattet war: am Hals ein Schmuck, bestehend aus Spirälröhrchen, an den Unterarmen je ein Spiralararmreif, auf der Brust eine Nadel mit vierkantigem, gewelltem Schaft. Beim Schädel befand sich ein Diadem (Dm: 15, Br: 5 cm),⁴ das auf ähnliche Weise verziert ist wie die in Rede stehenden Gürtel.⁵

Das schönste Exemplar dieses Gürteltypus stammt aus *Hetény*, ehemals Kom. Komárom⁶ (erhaltene L: 90·0, Br: 5·1 cm; MNMBp Inv. No. 127/1913/1). Die feinen Linien, aus denen sich das Wellenband sowie die den Rand begleitenden Streifen zusammensetzen, werden durch Linien gesäumt, die mit Punkten besetzt sind. In den durch die „Wellentäler“ gebildeten Zwickeln sind Doppelspiralen eingraviert. Dieser Gürtel dürfte zu den Beigaben eines Grabes zählen, denn er gelangte zusammen mit mehreren Bronzen: sechs verkehrt herzförmigen Anhängern, einem Spiralfingerring, einem Fingerring mit Spiralscheiben, zwei halbkugelförmigen Tutulis und einem

³ J. Hampel, A bronzkor emlékei Magyarhonban II, Taf. CXXXII, Fig. 5—7; K. Darnay, Darnay Kálmán levele a csabrendeki leletekről. AÉrt. N. F. VII, 1887, S. 173—175.

⁴ Abkürzungen: L = Länge, Br = Breite, Dm = Durchmesser, MNMBp = Magyar Nemzeti Múzeum Budapest, Inv. No. = Inventarnummer.

⁵ K. Darnay, Darnay Kálmán a csabrendeki diadémáról. AÉrt. N. F. XXI, 1901, S. 432—435.

⁶ Jetzt Hetén, okres Stará Ľada, Slovakiai.

² AÉrt. N. F. XXVII, 1907, S. 434.

kleinen, offenen Ring mit spitzen Enden, in das Ungarische Nationalmuseum in Budapest. Weiters ist zu nennen ein Gürtel aus Szentes, Kom. Csongrád (L: 106. 4, Br: 6-8 cm; MNMBp Inv. No. 140/1882/82), dessen Verzierung der auf den Fragmenten von Csabrendek ähnlich ist (quergestricheltes Wellenband). Der Gürtel von Szentes ist in technischer Hinsicht von Interesse, da er an einer Stelle mit Hilfe eines durch Niete befestigten Bronzeblechs geflickt ist. Eine andere Art von Flickung (durch zwei durch Löcher gezogene, gekreuzte Blechstreifen) ist auf dem Stück aus Tetétlen zu sehen.

Die Ergebnisse einer Grabung in Österreich gestatten eine einwandfreie Datierung dieser ungarischen Gürtelfunde, die auch durch die Begleitfunde des Gürtels von Hetény (falls es sich dort tatsächlich um einen geschlossenen Fund handelt, was kaum zu bezweifeln ist), der M. Roska nicht bekannt war, gegeben erscheint. Im Jahre 1933 wurde in *Sieding* (B. H. Neunkirchen) im südöstlichen Niederösterreich ein Hügelgrab geöffnet. Unter einer Steindecke war in einer flachen, an den Seiten von runden Steinen umstellten Mulde das Skelett einer etwa 50-jährigen Frau in gestreckter Lage beigesetzt.⁷ In der Brustgegend lagen zwei in Form und Verzierung vollkommen gleichartige Nadeln aus Bronze mit kolbenartig verdicktem und durchlochtem Hals. Kopf und Hals dieser Nadeln sind durch eingravierte Ornamente prächtig verziert. Um die Hüften der bestatteten Frau schlang sich ein vollständig erhaltener Gürtel aus Bronze (L: 95, Br: 6 cm). Zur Befestigung des Hakens, zu dem ein Ende gestaltet ist, dienen sieben, am anderen Ende in annähernd gleichem Abstand ausgestanzte Löcher. Die Verzierung des Gürtels besteht aus kleinen, getriebenen

Buckeln und eingravierten, in sich geschlossenen, parallelen Linien in Form von guirlandenartig aneinandergereihten Hängebögen wie auf dem Diadem von Csabrendek.⁸ An Keramik enthielt das Grab nur wenige Scherben. Das Skelett eines zweiten Hügelgrabes in Sieding war mit zwei typischen Nadeln ausgestattet. Diese beiden Gräber gehören, wie aus der Form und Verzierung der Bronzenadeln zu schliessen ist, der mittleren Phase der Hügelgräberkultur Österreichs an. (Danubisch-sudetische Hügelgräberkultur nach O. Menghin),⁹ die mit der vollentwickelten Stufe B und dem Beginne der Stufe C nach P. Reinecke's süddeutscher Chronologie anzusetzen ist. Diese Zeitstellung entspricht ungefähr der Stufe IIb der ungarischen Bronzezeit desselben Verfassers.¹⁰

M. Roska setzt sich neben geographischen auch aus typologischen Gründen für die Zugehörigkeit des Gürtels von Tetétlen in die frühe Hallstattzeit ein. Er hält nämlich die Gravierung an einem Ende für die Darstellung eines frühhallstattischen Schwertes. Dass es sich bei diesem Gebilde aber nur um eine durch die zungenförmige Gestalt des Gürtelendes bedingte Verzierung handelt, zeigen deutlich die entsprechenden Ornamente auf den Gürteln von Hetény und Szentes. Bei letzterem läuft das Ornament nicht in eine Spitze, sondern in eine Schleife aus, so dass man nicht von der Abbildung eines Schwertes sprechen kann. Würde der Künstler eine solche beabsichtigt haben, so hätte er nicht auf die Darstellung eines integrierenden Bestandteiles, wie es die Schwertschuppe ist, verzichten können (das Schwert der Bronzezeit ist eine Stichwaffe!).

⁸ AÉrt. N. F. XXI, 1901, S. 434, Fig. 1a-b.

⁹ O. Menghin, Einführung in die Urgeschichte Böhmens und Mährens, S. 64 f.

¹⁰ P. Reinecke, Tanulmányok a magyarországi bronzkor kronológiájáról. AÉrt. N. F. XIX, 1899, S. 225-251.

⁷ Fundberichte aus Österreich I, S. 238 f; dortselbst weitere Details.

Zusammenfassend möchte ich feststellen: Der Gürtel von Tetétlen wie auch die anderen Stücke dieses Typus (Csabrendek, Hetény, Szentes und Sieding) und das Diadem von Csabrendek gehören nicht der Hallstatt-, sondern der mittleren Bronzezeit (etwa Stufe IIb—IIIa nach P. Reinecke) an. Diese Datierung erscheint durch die Begleitfunde der Exemplare von Sieding und Hetény sowie des Diadems von Csabrendek gegeben. In diese Periode fällt innerhalb der Bronzezeit der stärkste Zustrom ungarischen Kulturgutes in die westlich und nordwestlich von Ungarn gelegenen Länder (Österreich, Süddeutschland, Sudetenländer). Die Gürtel sind für Erzeugnisse der ungarischen Bronzekultur anzusehen und nicht für italische Handelsartikel, für

die sie M. Roska hält, in der Annahme, dass sie mit den angeblich in Tetétlen gefundenen frühhallstattischen Bronzegefäßen gleichaltrig sind.

Roska soll bezüglich der Fehldatierung kein Vorwurf gemacht werden, da in der Literatur nur die Gürtelbruchstücke von Csabrendek aufscheinen, die K. Darnay ebenfalls für hallstattzeitlich hielt. Die Gürtel im Magyar Nemzeti Múzeum in Budapest (Hetény und Szentes) waren Roska nicht zugänglich, da sie bis vor kurzem im Depot lagen. Ich verdanke ihre Kenntnis dem freundlichen Entgegenkommen F. v. Tompa's, dem ich hier für seine Unterstützung meinen besten Dank ausspreche.

Kurt Willvonseder, Wien.

Adatok az Alföld római kori kerámiájához.

A hódmezővásárhelyi Solt-Paléban feltárt agyagbányában talált edénytöredékeket s az egyik gödörből kibányászott agyagot három féle vizsgálatnak vetettük alá. És pedig: kémiai, közettani és technikai vizsgálatnak. A két utóbbinak eredményeit Párducz Mihály e kötetben megjelent dolgozatában (175—203. lap) felhasználta ugyan, de mégis szükségesnek tartjuk, hogy e két vizsgálatról beküldött jelentést teljes terjedelmében közöljük. Annak idején a kémiai vizsgálat eredményeit is közölni fogjuk.

I.

Égetett cserépedények és lelőhelyük anyagának közettani vizsgálata.

A szegedi Egyetem Archaeologiai Intézete Hódmezővásárhely (Palé) környékéről 20 drb. (1—20) cserépedénytöredéket adott át megvizsgálás céljából. Mellékelt

az edények gyűjtési helyéről agyagmintát is, melynek környezetéből a cserépedények napfényre jutottak. A vizsgálatok megejtésével az Ásvány- és Földtani Intézet igazgatója, Dr. Szentpétery Zsigmond professzor Úr engem volt szíves megbízni s összehasonlító vizsgálataim eredményét az alábbiakban összegezhetem:

1. Az agyag világosszürke színű, vas-hydroxyd által egyenlőtlenül barnára festett, carbonatdús. HCl-dal megcseppentve erősen pezseg. A carbonatok egy része CaCO_3 , másik része $\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$.

Uralkodólag quarzszemcsékből áll, melyek mérete < 0.1 mm. A quarzkristályok szögletesek, szilánkos megjelenésűek, tehát folyóvízi eredetűek. Csillámok közül a muskovit (< 1 mm) már szabadszemmel is felismerhető. Mikroszkopikus vizsgálatnál kevés biotit-, pyroxen- és amphibol-töredék, földpát-, gránát-, zirkon-, apatitkristályrészek és érc (főként magnetit) állapítható meg.

A kötőállomány carbonátdús, vashyd-roxydos festésű agyag. Növényi maradványok bőségesen fordulnak elő. Elpusztult gyökerek helyén parányi kővecskék maradtak vissza.

2. A cserépedények 2 csoportba sorozhatók: *a)* Egyik részük (1—9) kevésbé vagy rosszul égetett, szürke vagy szürkésbarna színű. Némelyik (7) közülök közetten teljesen megegyező a nyers agyagmintával. *b)* Másik részük jobban (de nem tökéletesen) égetett, barna, vörösbarna vagy téglavörös színű. Rendszerint más árnyalatú a külső s más a belső felület égetési színe. A kettő között szélesebb-keskenyebb, szürke (kevésbé égett) középponti rész maradt. Az égetés foka kívülről befelé haladólag gyöngülő s az égetési színek egészskálája kíséri, a szerint, hogy a barna vasoxyhydrát az égetés tartama és hőfoka szerint minő mértékben alakult át vörös vasoxyddá.

Égetés alatt főként a kötőállomány változik meg anyagában és színében. A közet-szerkezet legtöbbször megmarad égetés után is.

3. A cserépedények anyagának ásványos összetételét a 2 legindifferensebb ásványkomponens: a quarz és muskovit túlsúlya jellemzi. A durvaszemű alkatrészekből (éppen úgy, mint az agyagmintában, itt csak a quarz és csillám vehető tekintetbe a többi ásvány elenyésző csekély mennyisége mellett) álló, felhasznált agyagban kevesebb a kötőállomány, a cserépedények érdes tapintatúak, finoman porosusak. A tömör, síma felületű cserépedények agyaga viszonylagosan finomabb szemese összetételű és bőségebb kötőállományt tartalmaz.

4. A cserépedények anyagának ásványos összetétele általában megegyező az agyagmintáival. Közöttük csupán szemnagyságbeli és kötőállománybeli különbség észlelhető. Ez a megállapítás a mellett szól, hogy bár a cserépedények anyagát ugyan-

azon vagy közeli ill. azonos előfordulási lelőhelyekről vették igénybe, rétegenként, szemcsefinomságbeli különbség volt adva, s ez a körülmény a leülepedés folyamatára, a folyó vagy tóparti víztömeg szállító erejére, az ülepedés ütemére és zavartalan-ságára, egyszóval a sedimentatio helyileg megadott körülményeire vet világot.

5. A cserépedények anyagának uralkodó két ásványa: a quarz és csillám, mint a felhasznált agyagban is. A quarz szögletes, szilánkos. Mérete 0.1 mm-től csökken a lát-hatóság határáig. A csillám (muskovit) parányi lemezekben (keresztmetszetben megnyúlt szálak) lép fel. Kevés zöld és barna amphibol, pyroxen (főként augit és hypersthen), zirkoni gránáttöredék és ércszem állapítható meg.

Ritkán (1—3) apró quarzit és gránitzárvány is előfordul. Szerves maradványok nyomán szenes részek, foszlányok s az agyag carbonattartalmából utólagosan átkristályosodott calcithalmazok fordulnak elő. E halmazpolarisatiós calcitfoltok néha egyenletes eloszlásúak. A víztartalmú ásvány egy része égetés alatt átalakult más modificatiókká.

6. A quarzszemek és csillámpikkelyek a vékonyfalú edényekben a felülettel párhuzamos sorokban helyezkednek el. E jelenség az edényformálás alatti simítgatás, tehát a készítési mód (korongozás) technikai mozzanataival függ talán össze.

A szürke, kevésbé égetett cserépedények átlagos falvastagsága 8—12 mm. De van közöttük néha 2—3 cm vastag is. Ez utóbbiak legjobban őrizték meg az agyagminta tulajdonságait.

A vékonyfalú (3—5 mm) edények nagyobb gyakorlati érzékkel készültek. A fejlettebb technika a tökéletesebb égetésben is megnyilvánul. A kiálló peremek, edényfülek egész keresztmetszetükben átégetettek.

7. Kivétel csak egyik (7) cserépedény, mely a többitől eltérően sötétszürke, fino-

man likacsos. Kötőállományának sötét színe humuszos vagy szenes hozzákeverédestől eredhet. A felhasznált agyag talán humuszos rétegből származott, mint ahogy a Tiszapart mélyebb feltárásaiban gyakran találunk sötétszürke, humuszos réteget. De feltehető az is, hogy szándékosan színeztek vagy füstölték sötétszürkére.

Kevés quarz és csillám jellemzi e cserépedények finomszemű anyagát.

8. A megvizsgált cserépedények anyaga minden valószínűség szerint ugyanazon vagy egymáshoz közeledő, illetőleg geológiailag azonos lelőhelyről származik. Igen finomszemű folyóparti (Tisza) vagy tóparti szíkes iszap, mely az évezredek át szabályozás nélkül kanyargó Tisza tavaszi áradásai után vagy nagyobb tömedencék nyári vízszintsökkenése és részben szárazra jutása alkalmával bőségesen állott rendelkezésre.

E célra edénygyártási szempontból a Tisza-menti, főként Tiszabalparti terület löszablás vidéke megfelelőbbnek bizonyult, mint pl. a Duna—Tisza-köze mocsaras, de futóhomokos területe. A felhasznált agyagnak (iszapnak) ugyanis képlékenynek kellett lennie, homokdús agyag e célra tehát nem alkalmas. Annál megfelelőbb a Tisza-áradásos területek rendkívül finomszemű iszapja.

A quarz és csillám túlsúlya s más ásványalkotórészek csaknem teljes hiánya a mellett bizonyít, hogy a cserépedénykészítéshez igénybevett anyag esetleg tóparti üledék, melyben az eredeti ásványalkotórészek nagy többségét a szóda idők folyamán természetes úton feltárta s anyaguk oldatba ment át. Úgyszólván csak a két legindifferensebb ásvány, a quarz és csillám maradt meg s ez alkotja az edények anyagában is az ásványok nagyrészét. A nagyon finomszemű agyagból eltűnik lassanként a csillám is s a kötőállományon kívül csak a parányi (< 0.05 mm) quarzszemek maradtak meg.

9. Magyarország területén egyetlen más folyó sem szállít olyan finomszemű, lebegő anyagot, mint a Tisza. A hegyvidéki folyók hordalékanyaga mind lényegesen durvább szemű, mert víztömegeik esése és dinamikai ereje következtében a durvább szemcséjű üledékanyagot is megmozgatni képesek. A Tisza hosszú alföldi útján rendkívül lecsökkent eséssel halad D-felé s hullámain már csak a legfinomabb anyagot szállítja s ülepíti le. Lerakódott iszapjához a löszterületeknek főként áradásai alkalmával megmozgatott finom anyaga is hozzájárult s az így keletkezett plasticus agyag alkalmasnak bizonyult edénykészítésre.

*

A vizsgálatokat a Rockefeller Alap műszereivel végeztem az egyetemi Ásvány- és Földtani Intézetben.

Dr. vitéz Lengyel Endre.

II.

Égetett cserepek és lelőhelyük anyagának technikai vizsgálata.

1. A küldött anyagból előállítható a szürke színűre égett cserép és vörösre égett cserép is. Szürke színűre ég akkor, ha a kemencében lévő, legalább 900°C -ra felhevített cserepekre nedves szalmával, vagy más nedves, de mégis könnyen tüzet fogó vékony tüzelőanyaggal tüzelünk tovább a következő módon: — jó vörös izzású a kemence tartalma már, amikor nagy mennyiségű nedves szalmát teszünk a tűzszekrénybe s egyben mindjárt elzárjuk a kemence minden nyílását, hogy a nedves szalmából fejlődött füst (carbon) átjárja az izzó edény falait s így hagyjuk, kihűlni is. Akkor a cserép füstös, szürke színű lesz. Példa erre manapság a szentesi fekete, fojtott korsó. Ott minden agyagiparos ismeri ezt az eljárást. A nép szereti az ilyen edényt,

mert hidegen, frissen tartja a carbon az edényben levő vizet, nagy absorbeáló képessége folytán. Azonkívül a küldött agyagból szürkére égett cserép csak fémoxydokkal festve állítható elő. Ilyen festő fémoxydok a mangan, réz, kobalt. Máskülönb a küldött agyagból formált cserép, melyet 900—960 C°-nál égettek, aszerint amint égetésnél több, vagy kevesebb oxygént kap vörös, piros, sárga lesz. Ebben az agyagban csak vasoxyd van festő gyanánt, mely vörös. Ez az agyag analysis szerint: aluminiumoxydból, siliciumoxydból, 20—24 % mészből, 5—6 % vasoxydból kevés alkaliák-ból áll.

2. A carbonnal telített, fojtott szürkére égett cserepek előállításához nem kell semmiféle berendezkedés. Ezt az ősember igazán megcsinálhatta. Azonban, ha festőfémoxydokkal szürkésítem a cserepet, akkor a fémoxydokat bele kell kevernem egyenletesen az agyagba. Ez történhetik örlőberendezéssel, iszapolással mindenestre sokkal körülményesebb. Ha a természetben nem található ilyen agyag, akkor nem is tehető fel, hogy ezt mesterségesen csinálta volna.

3. Az égetésre és az agyag megmunkálására is már az előző pontban adtam feleletet. Az égetés idő tartama egy m³ nagyságú kemencénél 14—16 óra. Felteszem, hogy régen ennél nagyobb kemencében nem igen égettek.

4. E pont alatt a színekre és a beküldött minták színeiről a következőképen adok feleletet: Az I. 1.-től I. 9.-ig és II. 1.-től II. 9.-ig jelzett cserepek és a beküldött agyag egy és ugyanazon helyen termelt agyaglelőhelyről valók, nem iszapolt, nem szürke, csak többé-kevésbé jól meggyúrt agyagmassza. Bizonyosság a X. sz. jól meggyúrt próba. Szabadkézi korongolású edénytöredékek. A masszához nincs hozzákeverve semmiféle festőfémoxyd sem. Összes cséptöredék a szokásos 900—1000 C° között

égett ki. Ezt a karcolásról, cserép csengéséről minden szakember megállapíthatja. A szürke színére vonatkozólag háromféle föltevés van:

1. Vagy úgy készültek, mint a mai szentesi jólismert fekete, fojtott edények.

2. Vagy tejet, zsírt, zsíros olajos magvakat tarthattak benne s a likacsos cserép a zsírt a falába szívta. Zsír = carbon.

3. Vagy idők folyamán esővel, vízzel szerves folyadék szívódott fel benne s így a carbon levegőtől elzárva szürkére festette.

Mindhárom esetben az bizonyos, hogy a feketés-szürkés színét az agyag csak a carbontól kapta. Bizonyosság erre az I. 3, I. 4, I. 8, I. 9, II. 5, II. 9 jelzésű cséptöredékek, melyeket én törtem ketté és a törési felület egészen hozzáillik a tört darabhoz, tehát bizonyítja, hogy egy és ugyanazon darab volt. Oxydáló lángon égetve 960 C°-nál ugyanolyan vörös színű mint a küldött agyag mintadarabjai, mert kiégett belőle a carbon, akár tej, zsír, olaj szene, ami szürkére festette. Anyaga közönséges vásárhelyi vasoxydos nyirok agyag, amit különben is jól ismerek.

Magyarország agyagjait ismerem. Szürkére égő anyagok mind magas hőfokot kibíró (1400—1700 C°) tűzálló agyakok, másodlagos lelőhelyen nagyobbára mélyen s inkább a Felvidéken fordulnak elő, 960—1000 C°-nál nem is adnak kemény cserepet, tartósat, használhatót csak jóval magasabb hőfokon, melyhez ismét tökéletesebb kemence, más tüzelési technika kell. Ez volt az oka annak, hogy Európában a kőedényt (Steingut) kőanyagárut (Steinzeug) és porcellánt oly későn találták fel. Viszont a beküldött agyag mint a vásárhelyi agyakok általában 1000—1050 C°-on felül már megolvadnak.

Krupinszky László.

Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit.

Die Gefäßbruchstücke, die wir in der Solt-Paléer Lehmgrube in der Nähe von Hódmezővásárhely gefunden und auch den Lehm, den wir aus einer der Gruben genommen haben, unterwarfen wir einer dreifachen Untersuchung, und zwar einer chemischen, einer petrographischen und einer technischen Untersuchung. Die Ergebnisse der beiden letzteren benutzte zwar M. Párducz in seiner Abhandlung, die in diesem Band (S. 175—203.) erschien, aber wir halten es doch notwendig, die beiden Berichte, die über diese Untersuchungen einliefen, volltextlich mitzuteilen. Seiner Zeit werden wir die Ergebnisse auch der chemischen Untersuchung mitteilen.

I.

Petrographische Untersuchung des Materials gebrannter Tongefässe und des Materials ihres Fundortes.

Das Archaeologische Institut der Universität Szeged übergab mir 20 Stück (1—20.) Tongefäßscherben aus, der Umgebung von Hódmezővásárhely-Palé zur Untersuchung. Es wurden denselben auch Proben des Tones beigegeben, aus dem die Tongefässe an das Tageslicht gelangen. Der Direktor des Mineralogisch-Petrographischen Institutes, Prof. Dr. Zs. v. Szentpétery hatte die Güte, die Durchführung der Untersuchungen mir an zu vertrauen, deren Resultate ich im folgenden zusammenfassen kann:

1. Der Ton ist hellgrau, durch Eisenhydroxyd ungleichmässig braun gefärbt, karbonatreich, mit HCl stark aufbrausend. Ein Teil der Karbonate ist CaCO_3 , der andere $\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$.

Es besteht vorherrschend aus Quarzkörnchen, deren Dimensionen $< 0.1 \text{ mm}$

sind. Die Quarzkristalle sind eckig, splinterig, also fluviatilen Ursprunges. Von den Glimmern ist der Muskovit ($< 0.1 \text{ mm}$) bereits mit unbewaffneten Augen zu erkennen. U. d. U. konnten wenig Biotit, Pyroxen- und Amphibolfragmente, Feldspat-, Granat-, Zirkon- und Apatit-Kristallpartikeln, ferner Erz (hauptsächlich Magnetit) festgestellt werden.

Das Bindemittel ist karbonatreicher, durch Eisenhydroxyd gefärbter Ton, in welchem Pflanzenreste reichlich vorkommen. An der Stelle zerstörter Wurzeln blieben winzige Röhrchen zurück.

2. Die Tongefässe lassen sich in zwei Gruppen einteilen: a) Ein Teil derselben (1—9.) ist weniger, oder schlecht gebrannt, grau oder graulichbraun gefärbt. Manche derselben (7.) stimmen gänzlich mit dem rohen Tonmuster überein. b) Ein anderer Teil derselben ist besser (aber nicht vollkommen) gebrannt, braun rötlichbraun, oder ziegelrot gefärbt. In der Regel zeigen die äusseren und inneren Oberflächen abweichende Farbentöne und zwischen den beiden blieb eine mehr-minder breite (weniger gebrannte) zentrale Zone zurück. Der Grad des Brandes nimmt von aussen nach innen zu ab und wird von einer ganzen Skala der Brandfarben begleitet, je nachdem, in welchem Grad das braune Eisenoxydhydrat der Dauer und Temperatur des Brandes entsprechend in rotes Eisenoxyd verwandelt wurde.

Während des Brandes verändert sich hauptsächlich die Bindesubstanz hinsichtlich ihres Materials und ihrer Farbe. Die Gesteinstruktur bleibt meist auch nach dem Brand erhalten.

3. Die mineralische Zusammensetzung des Materials der Scherben ist durch das Übergewicht der 2 indifferentesten Komponenten: des Quarzes und Muskovits gekennzeichnet. In dem aus gröberkörnigen Kom-

ponenten bestehenden Ton (in welchem ebenso, wie auch in der Tonprobe nur der Quarz und Glimmer in Betracht kommen, bei verschwindend geringer Menge der sonstigen Minerale) tritt das Bindematerial stark zurück, die Scherben fühlen sich rank an und sind fein porös. Der Ton der dichten, glatten Scherben besitzt eine relativ feinerkörnige Zusammensetzung und enthält reichlicheres Bindematerial.

4. Die mineralische Zusammensetzung des Materials der Scherben stimmt im allgemeinen mit jener der Tonproben überein. Es sind zwischen den beiden nur hinsichtlich der Korngrösse und des Bindematerials Unterschiede zu beobachten. Dieser Umstand spricht dafür, dass das Material der Scherben zwar denselben oder einander nahe gelegenen Orten mit identischen Verhältnissen entnommen wurde, immerhin aber schichtenweise Unterschiede in der Korngrösse gegeben waren, woraus man auf den Vorgang der Sedimentation, auf die transportierende Kraft der Wassermassen des Flusses oder Sees, auf das Tempo der Sedimentation, kurz auf die lokal gegebenen Umstände der Ablagerung schliessen kann.

5. Die vorherrschenden Minerale des Materials der Scherben sind der Quarz und der Glimmer, ebenso, wie im verwendeten Ton. Der Quarz ist eckig, splitterig, seine Dimensionen nehmen von 0.1 mm bis zur Grenze der Sichtbarkeit ab. Der Glimmer (Muskovit) tritt in winzigen Plättchen (im Querschnitt gestreckte Fäden) auf. Ausserdem lassen sich wenig grüner und brauner Amphibol, Pyroxen (hauptsächlich Augit und Hypersthen), Zirkon- und Granat-Fragmente, sowie auch Erzkörner feststellen.

Selten (1., 3.) kommen auch kleine Einschlüsse aus Quarzit und Granit vor.

Als Spuren organischer Reste sind verkohlte Partikeln, Fetzen und aus dem Karbonatgehalt des Tones nachträglich aus kristallisierte Kalzitthäufen anzutreffen. Diese Aggregatpolarisation zeigenden Kalzitflecke

sind oft gleichmässig verteilt. Ein Teil der wasserführenden Minerale ging beim Brennen in andere Modifikationen über.

6. Die Quarzkörner und Glimmerschuppen ordneten sich in den dünnwandigen Scherben parallel mit der Oberfläche an. Diese Erscheinung hängt vielleicht mit der Glättung der Oberfläche bei der Modellierung des Gefässes, also mit den technischen Momenten der Herstellung (Drehscheibe) zusammen.

Die grauen, weniger gebrannten Scherben sind durchschnittlich 8—12 mm dick, doch kommen darunter auch 2—3 cm dicke vor. Diese letzteren bewahrten am besten die Eigenschaften der Tonprobe.

Die dünnwandigen (3—5 mm) Gefässe wurden mit grösserem praktischen Sinn hergestellt. Die bessere Technik gelangt auch im vollkommenen Brand zum Ausdruck. Die vorspringenden Säume, sowie auch die Henkel der Gefässe sind in ihren ganzen Querschnitt durchgebrannt.

7. Als einzige Ausnahme ist ein Tongefäss (7.) zu erwähnen das von den übrigen abweichend dunkelgrau und fein porös ist. Die dunkle Farbe des Bindematerials dürfte auf die Beimischung von Humus oder von kohligter Substanz zurückzuführen sein. Der verwendete Ton konnte einer humösen Schicht entnommen worden sein. In den tieferen Aufschlüssen des Tiszaufers sind oft dunkelgraue, humöse, Schichtenglieder anzutreffen. Doch ist auch die Annahme berechtigt, dass die Gefässe absichtlich dunkelgrau gefärbt oder geräuchert wurden.

Das feinkörnige Material dieser Scherben ist durch wenig Quarz und Glimmer gekennzeichnet.

8. Das Material der untersuchten Tongefässe stammt aller Wahrscheinlichkeit nach von einem und demselben Ort, oder von einander nahe gelegenen, resp. geologisch identischen Fundorten her. Es ist sehr feinkörniger, alkalischer Schlamm eines Flusses (Tisza) oder eines Teichufers, wie

er nach den Frühjahrsüberschwemmungen der Jahrtausende hindurch ungeregt sich dahin schlängelnden Tisza, oder teilweisen Austrocknung grösserer Teiche reichlich zur Verfügung stand.

Für die Zwecke der Herstellung von Tongefässen erwies sich das Gebiet längs der Tisza, insbesondere das Lösstafelland am linken Ufer des Flusses entsprechender, wie z. B. das sumpfige, jedoch aus Flugsand bestehende Gebiet zwischen Donau und Tisza. Das aufgearbeitete Material musste nämlich plastisch sein, eine Forderung, der die sandreichen Tone nicht genügen. Umso besser entspricht der ungemein feinkörnige Schlamm des Inundationsgebietes der Tisza für diese Zwecke.

Das Übergewicht des Quarzes und Glimmers, sowie das beinahe vollständige Fehlen anderer Mineral-Komponenten, spricht dafür, dass das für die Herstellung der Tongefässe in Anspruch genommene Material eventuell das Sediment eines Teichufers war, welchem die Mehrzahl der ursprünglichen Mineralbestandteile durch die Soda im Laufe der Zeiten auf natürlichem Weg aufgeschlossen wurde, wobei das Material derselben in Lösung überging. Es sind fast nur die beiden indifferentesten Minerale: Quarz und Glimmer, übrig geblieben, die auch im Material der Scherben den grössten Teil des Mineralbestandes abgeben. Aus dem sehr feinkörnigen Ton verschwindet allmählich auch der Glimmer und ausser dem Bindematerial bleiben schliesslich nur die winzigen (< 0.05 mm) Quarzkörner erhalten.

9. Im Ungarn führt kein anderer Fluss ein so feinkörniges schwebendes Material, wie die Tisza. Das Geschiebe der sämtlichen Gebirgsflüsse ist bedeutend gröberkörnig, da sie infolge des Gefälles und der hierdurch bedingten dynamischer Kraft ihrer Wassermassen auch das gröbere Material der Sedimente verfrachten können. Die Tisza bewegt sich auf ihrem langen

Weg durch Alföld (Tiefebene) mit einem ungemein reduzierten Gefälle südwärts, wobei durch ihre Fluten nur mehr das feinste Material transportiert und abgelagert wird. Ihrem Schlamm mischte sich auch das besonders gelegentlich der Überschwemmungen abgetragene, feine Material der Lössgebiete bei und der in dieser Weise entstandene plastische Ton erwies sich zur Herstellung von Tongefässen besonders geeignet.

*

Meine Untersuchungen wurden im Mineralogisch-Geologischen Institut der Universität, Szeged mit den Apparaten des Rockefeller Fonds durchgeführt, für deren Überlassung ich dem Direktor desselben: Prof. Dr. Zs. v. Szentpétery auch an dieser Stelle verbindlichst danke.

Dr. E. v. Lengyel.

II.

Technische Untersuchung des Materials gebrannter Scherben u. des Materials ihres Fundortes.

1. Man kann aus dem gesandten Stoff sowohl die graufarbigten als die roten Scherben herstellen. Eine graue Farbe nimmt das Gefäss an, wenn wir über die bis 900°C erhitzten Gefässe feuchtes Stroh, oder ein anderes feuchtes, aber doch solches Material werfen, welches man leicht in Brand setzen kann. Das ganze Verfahren erfolgt kurz so: Der Inhalt des Ofens ist schon rotglühend, als wir in den Heizraum feuchtes Stroh in möglichst grosser Menge hineinwerfen und zugleich alle Öffnungen des Ofens versperren, damit der Rauch (Carbon) die Wände des rotglühenden Gefässes durchdringe und so lassen wir das Ganze

langsam kalt werden. So nimmt die Scherbe eine rauchige, graue Farbe an. Ein gutes Beispiel dafür ist heutzutage der schwarze Krug von Szentes dessen Stoff beim Ausbrennen durch Rauch gesättigt wurde. Dort kennt ein jeder Töpfer dieses Verfahren. Das Volk hat dieses Gefäss gern, da der Carbon infolge seiner absorbierenden Fähigkeit das Wasser, welches in dem Gefäss ist, kühl und frisch erhält. Ausserdem kann man aus dem gesandten Stoff eine graue Scherbe nur so herstellen, dass man es mit Metalloxyd bemalt. Solche zum Malen verwendbare Metalloxyde sind: das Mangan, das Kupfer und der Kobalt. Sonst wird die aus dem geschickten Lehm verfertigte Scherbe, die bei 900—960 C° gebrannt wurde, rot, ziegelrot, gelb je nachdem mehr oder weniger Oxigen ihr beim Brennen zugelassen wurde. In diesem Lehm ist nur Eisenoxyd als Färbestoff vorhanden, der eine rote Farbe hat. Die Analyse dieses Lehmes ergibt: Aluminiumoxyd, Siliciumoxyd, Kalk in 20—24 %, Eisenoxyd in 5—6 % und Alkalien in einer geringen Quantität.

2. Zur Bereitung der Scherben, die mit Carbon gesättigt sind und eine graue Farbe haben, braucht man keine besondere Einrichtung. Diese Scherben konnte man damals wohl ohne Schwierigkeit herstellen. Wenn man aber mit Metalloxyden die Scherbe grau färbt, so muss man die Metalloxyde dem Lehm gleichmässig beimischen. Das kann mit einer Einrichtung geschehen, die zum Malen geeignet ist; mit einer Einschlammung wäre es viel umständlicher. Wenn in der Natur kein solcher Lehm zu finden ist, kann man nicht voraussetzen, dass der Verfertiger ihn künstlich hätte bereiten können.

3. Des Brennens und auch der Bearbeitung des Lehmes bezüglich gab ich schon im vorhergehenden Punkte eine Antwort. Die Zeitdauer des Brennens ist bei einem Ofen von m³ Grösse 14—16 Stunden. Ich setze voraus, dass man damals kaum in

einem grösseren Ofen als dieser gearbeitet hat.

4. Ich gebe eine Antwort bezüglich der Farben und der Färbung der eingesandten Muster in den folgenden: Die mit I. 1., I. 9. und mit II. 1., II. 9. bezeichneten Scherben und der mir geschickte Lehm stammen aus derselben Lehmgrube, sie sind weder geschlammte noch grau, aber sind mehr oder weniger gut durchgeknetet. Ein Beweis dafür ist die mit No. X. bezeichnete Probe. Der Masse ist kein Farb-Metalloxyd beige-mischt. Sämtliche Scherbenbruchstücke wurden bei dem üblichen 900—1000 C° gebrannt. Dies kann ein jeder Fachmann von dem Einkratzen, von dem Klang der Scherben feststellen. Was die graue Färbung betrifft, habe ich drei Voraussetzungen.

1. Sie wurden entweder so verfertigt, wie die heutigen gutgekannten, schwarzen, gesättigten Gefässe von Szentes.

2. Oder man sollte in den Gefässen Milch, Fett, ölhaltige Kerne aufbewahren und die poröse Scherbe sollte das Fett aufgesaugt haben. Fett = Carbon.

3. Oder organische Stoffe wurden mit der Zeit samt Regenwasser aufgesaugt und so hat das Carbon die Scherbe von der Luft abgesperrt graugefärbt.

Es ist in allen drei Fällen bewiesen, dass der Lehm seine schwarzgraue Farbe von Carbon bekommen hat. Als Beweis sollen die mit I. 3., I. 4., I. 8., I. 19., II. 5., II. 9. bezeichneten Bruchstücke dienen, die ich selbst zerbrach, die Bruchfläche passt vollständig zu dem abgebrochenen Stücke, was also beweist, dass es ein und dasselbe war. Wenn man diese Scherben an einer Oxydationsflamme bei 900 C° brennt, bekommen sie eine solche rote Farbe, wie die der gesandten Musterstücke, denn das Carbon wie Milch-, Fett- und Ölkohle verbrannte, das ihnen die graue Farbe verlieh. Ihr Stoff ist die gewöhnliche — durch Eisenoxyd gefärbte — Lymphe von Hódmezővásárhely, die ich übrigens ganz gut kenne.

Ich kenne die Arten des Lehmcs von Ungarn. Die Stoffe die beim Brennen eine graue Farbe bekommen, sind Lehmarten, die einen hohen Grad (1400—1700 C°) ertragen, feuerfest sind, sie kommen in sekundären Fundorten, meist in Oberungarn vor und geben bei 960—1000 C° keine harte Scherbe; eine dauerhafte, brauchbare geben sie nur bei einem viel höheren Grad, zu

dem wieder ein vollständiger Ofen, eine andere Feuerungstechnik erforderlich ist. Das ist der Grund, dass man das Steingut, Steinzeug und Porzellan in Europa so spät erfunden hat. Der gesandte Lehm schmilzt dagegen, wie die Lehmarten von Hódmezővásárhely im allgemeinen schon über 1000—1050 C°.

L. Krupinszky.

Érdekes gyulai lelet.

(Idetartoznak a XXXIV. 9. és XLI. 13. képek.)

A Gyuláról délfelé vezető kétegyházi út jobb oldalán, a körsáncotól a Kálvária-dombig az ú. n. Kálvária-dűlőben a föld szembe-tűnően hátság. A telektulajdonosok évtizedek óta homokot termelnek és vályogot vettek földjükön. 1926-ban Nagy Ferenc is vályogvető gödröt ásott Kálvária-dűlő 4. számú telkén. A föld itt is, mint a dűlőn mindenfelé finom iszapolású és korongolású, kitűnő égetésű, szürke és vörös edények töredékeivel volt tele. Alig 50 cm mélyen sűrűn vetett fel az ásó égetett földdarabokat. A gazda kíváncsiságból utánanézett a dolognak. Hamarosan többé-kevésbé sérült állapotban *három* kemenceféle került napvilágra.

Domonkos János akkori múzeumi őr, sajnos, csak akkor értesült a leletről, amikor azt a gazda már meglehetősen szétverte. Egyet közülük ki akart emelni a múzeum részére. Körül is ásatta, letapasztatta, köteleket és láncokat húzatott alája. Természetesen az első megmozdításra összeomlott az egész. A gazda aztán, ami megmaradt, azt is széthányatta.

Néhány fényképfelvétel és feljegyzéseim alapján mégis pontos képet nyújthatok a földalatti építményekről.

A három kemenceféle közül csak kettőt láthattam: az egyik még csaknem ép volt,

a másik már erősen hiányos. Mind a kettő földdel volt tele. A földet a tetőn levő nyílásokon mosta be a leszívargó esővíz. Az üreget teljesen kitöltő föld aztán megakadályozta a tető beomlását.

Mind a három építmény szája kelet felé volt; fekvésük kelet-nyugati. A lejárata a keleti végen volt a száj előtt. Az egyik építmény szája előtt mintegy méternyi mélységben földpatka volt (XLI. 13. a. metszet). Erre ültek háttal kelet felé, *amikor* beraktak valamit. A szájniylás alakja nagyjából félkör alakú volt.

A kemencefélék hossza 1,5—2 m lehetett, magassága átlag 45 cm. Az ép kemence szélessége a nyílás felé 80 cm volt, ez befelé 100—110 cm-re bővült. Mind a két építmény nyugat felé szabályos körre szélesült, melynek sugara az épnél 70 cm, a csonkánál 55 cm volt. Tetejük a nyílástól a kör alakú részig boltozott (XLI. 13. d. metszet), a kör alakú rész felett vízszintes volt. Abban a kettőben, melyet láttam, még épen állott a 15 cm vastag válaszfal, amely az épnél kb. 150 cm, a csonkánál 60 cm hosszú volt. (Ez utóbbinál is a válaszfal teljesen érintetlen, tehát eredetileg is 60 cm volt).

Az átlag 5—6 cm vastag, vízszintes fedél, amely a mai felszín alatt átlag fél-

méterre levő őstalajjal egy magasságban volt, a közfaltól jobbra és balra ívalakban elhelyezve 3 illetve 5 függőleges, átlag 5 cm átmérőjű, hengeralakú nyílás volt (XLI. 13. b. metszet). A vízszintes fedél fölé valószínűleg kupolaszerű boltozat emelkedett, melynek oldalán bizonyára nyílások voltak. Ebből a feltehető kupolaszerű részből a köralakú, vízszintes fedél szélén még 20–25 cm magas, befelé hajló darabok állottak (XXXIV. 9.). Alakjukból és hajlásukból arra lehetett következtetni, hogy a kupolaszerű boltozat mintegy félméternyire emelkedhetett az akkori talaj fölé. Ez a kupolaszerű boltozat kívül-belül le volt símítva, mint ahogy a köralakú, vízszintes fedél is alul-felül, a választófal is mindkét oldalán le volt símítva, ezzel szemben viszont az építmény feneke és oldalai, valamint a szája felőli boltozás is csak belől voltak lesímtva, tehát a környező földtől nem voltak iválaszthatók.

Az építmények készítése módja valószínűleg a következő volt:

Legelőször a földbe az előbb leírt alakban és nagyságban árkot ástak. Ennek fenekeit és oldalait alaposan ledöngölték és letapasztották. Aztán az árkot megrakták gallyal, rőzsével és kiégették. Természetesen a gallyaknak nyoma maradt a falakban, ezért finom, úgy látszik törekes sárral letapasztották és újból kiégették.

Aztán jól iszapolt agyagból elkészítették az átlag 15 cm. vastag közfalat, mely a kisebbik építményben általában egyforma vastagságú volt, a nagyobbikban, bizonyára, hogy erősebben álljon, talpánál szélesebb volt, a vízszintes fedél alatt is ki-

szólesedett. Aztán szalmás sárból a nyílás felől levő boltozatot és a köralakú rész fölé a fenéktől kb. 45 cm magasságban a vízszintes fedelet készítették el. Végül e fölé a kupolaszerű boltozatot készítették el. Úgy látszik valamennyi részt külön-külön égették ki. A teljes kemenceféle elkészítése aligha sikerült egyszerre. Erre vall a mai földszíne alatt mintegy félméternyire levő, akkori talaj felszínén a környéken nagy mennyiségben talált, égetett földdarab. (szuivatrög), köztük elég sok töredéke az említett, 5 cm-es nyílásokkal ellátott fedélnek is.

Az akkori talaj a köralakú rész körül jól le volt taposva, a nyílás felé azonban már nem lehetett megállapítani, hogy vajjon a boltozat felett el volt-e egyengetve a föld, vagy esetleg bogárhátasan követte annak ívelését.

A belsejükben a földön kívül csak egy-két darab kisebb, IV. sz. körüli jóiszapolású és égetésű cserépdarab és egy kis csonttörmelék volt. A cserepek bizonyára a tetőnyílásokon át a földdel jutottak beléjük. Feltűnő azonban, hogy bennük a megszokott hamu, pernye vagy szén teljesen hiányzott. Oldalain, boltozatán és vízszintes fedelén a füstnek legkisebb nyoma sem volt. A kemencék feneke, oldala és boltozata a huzamos használat folytán arasznyi vastagságban el szokott téglásodni. Mindezen jelenségek hiánya arra mutat, hogy a kemencék aligha voltak használatban, esetleg az építmények kemence-voltát vitathatóvá teszi.

Implom József.

Ein interessanter Fund in Gyula.

(Hierzu die Abbildungen der Tafeln XXXIV. 9. und XLI. 13.)

An der rechten Seite des Weges, der südwärts von Gyula nach Kétegyháza führt, hat die Weide von der Ringschanze bis zum Kalvarienhügel in dem sogenannten Kalvarienrain, einen auffallenden Rücken. Ein jeder Bewohner des Rains strich seit Jahren Lehmziegel und gewann Sand auf seinem Grund. Der Eigentümer des 4. Grundes des Kalvarienrains, Ferenc Nagy, hob im Jahre 1929 eine Grube zum Ziegelschlagen heraus. Die Erde war hier, wie überall am Rain voll von graugefärbten Tongefässbruchstücken, die feingeschlämmt und auf der Drehscheibe verfertigt, und gut gebrannt sind. Gebrannte Lehmstücke waren in einer Tiefe von 50 cm. Der Besitzer grub aus Neugier nach. Bald kamen drei Baulichkeiten mehr oder minder zerstört zum Vorschein.

Es ist schade, dass der damalige Custos, J. Domonkos, von dem Fund erst dann eine Nachricht bekam, als sie der Grundbesitzer beinahe vollständig zerstörte. Eine von ihnen wollte er für das Museum ausheben. Er liess umgraben und mit Lehm bewerfen dann Seile und Ketten unter sie ziehen. Natürlich stürzte sie bei dem ersten Rücken zusammen. Der Besitzer zerstörte nachher auch das, was noch unversehrt war.

Nach einigen photographischen Aufnahmen und nach meinen Aufzeichnungen kann ich doch von den unterirdischen Baulichkeiten eine genaue Beschreibung geben.

Ich sah von den ausgegrabenen Baulichkeiten nur zwei, die eine war beinahe unverletzt, die andere ziemlich verwühlt. Beide waren voll von Erde. Die Erde brachte das herabsickernde Regenwasser durch die Öffnungen des Daches mit sich hinein. Und die Erde, die die Höhlung ausfüllte, verhinderte deren Zusammenstürzen.

Die Mündung der Baulichkeiten schaute

nach Osten, ihre Richtung war ost-westl'ch. Der Abgang war an der östlichen Seite vor der Mündung. Vor der Mündung einer der Baulichkeiten war ein Bänkchen in einer Tiefe von etwa 1 m (Durchschnitt: XLI. 13. a.). Man setzte sich darauf mit dem Rücken nach Osten, als man etwas darin hineinschob. Die Form der Mündung war im grossen und ganzen ein Halbkreis. Die Länge der Baulichkeiten konnte 1,5, 2 m sein, die Höhe durchschnittlich 45 cm. Die Breite der besser erhaltenen war in der Nähe der Mündung 80 cm, die sich einwärts auf 100—110 cm erweiterte. Beide Baulichkeiten wurden nach Westen zu einem regelrechten Kreis, dessen Radius sich bei der besser erhaltenen auf 75, bei der verstümmelten auf 55 cm belief. Ihre Dächer waren von der Mündung bis zum kreisförmigen Teil ein kuppelartiges Gewölbe (Durchschnitt: XLI. 13. d.), über dem kreisförmigen Teil war das horizontal liegendes Dach. In beiden, die ich sah, blieb die 15 cm dicke Scheidewand unberührt erhalten, die bei der besser erhaltenen eine Länge von 150, bei der verstümmelten 60 cm ausmachte. (Auch bei der letzteren war die Scheidewand unberührt, also auch ursprünglich 60 cm.).

Auf diesem — im allgemeinen 5—6 cm dicken — horizontalen Dach, das mit dem Urboden — der unter der heutigen Oberfläche in einer Tiefe von 0,5 m war — in gleicher Höhe liegen mochte, waren von der Scheidewand rechts und links 3 beziehungsweise 5 senkrechte Öffnungen mit einem Durchmesser von 5 cm zu sehen. (Durchschnitt XLI. 13. b.). Über das horizontal liegendes Dach erhob sich wahrscheinlich ein kuppelartiges Gewölbe, auf dessen Seiten sich gewiss Öffnungen befanden. Aus diesem kuppelartigen Gewölbe sprangen einwärts gebogene Stücke von einer 20—25 cm

Höhe heraus am Rande des runden, horizontalen Daches (XXXIV. 9.). Aus ihrer Form und ihrer Biegung ist zu schliessen, dass das Gewölbe sich etwa auf 50 cm über die damalige Oberfläche erhob. Das kuppelartige Gewölbe bewarf man innerlich wie äusserlich mit Lehm, ebenso das horizontale, rundliche Dach oben und unten und auch die Scheidewand an beiden Seiten, dagegen waren der Grund, die Seitenwände, das Gewölbe bei der Mündung nur innerlich beworfen so, dass sie von der herumliegenden Erde konnten nicht abgesondert werden.

Die Art der Verfertigung der Baulichkeiten geschah folgendermassen:

Man grub zuerst in die Erde eine Grube in der oben beschriebenen Form und Grösse. Den Grund und die Seitenwände der Grube stampfte man fest und bewarf sie mit Lehm. Dann füllte man die Grube mit Zweigen und Reisig und brannte aus. Die Zweige liessen in den Wänden Spuren zurück, darum bewarf man sie mit feinem Lehm, der mit Stroh gemischt war, und brannte noch einmal aus.

Dann verfertigte man die Scheidewände aus gut geschlämmten Lehm in einer Dicke von 15 cm, die in der kleineren Baulichkeit im allgemeinen gleich dick war, in der grösseren hingegen war sie bei der Sohle um sicherer stehen zu können breiter und erweiterte sich auch unter der horizontalen Decke aus. Dann verfertigte man das Gewölbe auf der Seite der Mündung aus Lehm, der mit Stroh gemischt war und verfertigte weiter die horizontale Decke oberhalb des rundlichen Teiles von der Sohle 45 cm hoch.

Man brannte wahrscheinlich sämtliche Teile für sich aus. Die Bereitung der Baulichkeit ist auf einmal kaum gelungen. Darauf weisen die vielen gebrannten Erdklöße, die sich jetzt unterhalb der Oberfläche auf 0-50 m befinden, darunter viele Bruchstücke der erwähnten mit 5 cm grossen Löchern versehenen Decke auch.

Der damalige Boden war um den rundlichen Teil gut abgestampft, man hat aber gegen die Mündung nicht feststellen können, ob die Erde über dem Gewölbe geebnet war, oder sie folgte die bogenförmige Schweifung desselben halbrund.

In ihren Hohlräumen waren ausser der Erde einige kleinere, gut geschlämmte und gebrannte Scherbenstücke und Knochenfragmente zu finden. Die Scherben sind höchst wahrscheinlich samt der Erde durch die Dachlöcher hineingeraten. Es ist aber auffallend, dass die gewohnte Asche, Loderasche oder Kohle darin vollständig fehlte. An ihren Seitenwänden, den Gewölben und an den horizontalen Decken war keine einzige mindeste Spur des Rauches zu finden. Der Grundboden, die Seitenwände und das Gewölbe der Öfen haben sich gewöhnlich infolge eines andauernden Gebrauches in einer Spanne breit verziegelt. Da diese Erscheinungen fehlen, müssen wir annehmen, dass die Öfen nicht in Gebrauch standen, oder es bleibt streitig, ob diese Baulichkeiten überhaupt Öfen waren oder zu einem anderen Zwecke gebaut worden seien.

J. Implom.

Kőkori telep a hódmezővásárhelyi Hámszárító-csárda helyén.

(Idetartozik a XXI. tábla 16., 22., 23. ábra.)

A régi szegedi út végén, ott, ahol az út a Tisza-töltésén át az ú. n. Solti-laposra leereszkedik, a nyárfákkal sűrűn beültetett kubikgödörök között, a baloldalon, még itt-ott kivehetők az egykori Hámszárító-halom maradványai. A halom nagy részét még töltésepítéskor elhordták s az azóta történt gátmagasításkor is pusztult. Egy részét a Tisza áradása vitte magával. Ma alig van belőle annyi, amennyi elegendő arra, hogy az elpusztult lelőhely egykori kultúráját meg lehessen állapítani.

A lelőhely már hosszú évtizedek óta ismert ama kőbaltá révén, amely erről a tájról került a református gimnázium gyűjteményébe.¹ A lelőhely hitelesítésére azonban csak most került a sor.

A munkát a csárda helyén lévő kubikgödör szélén kezdtük, ott, ahol a legtöbb cserép látszott. A próbaárok egyik felében, 160 cm mély hulladékgödör széle bontakozott ki. A gödör 210 cm-re nyúlt le s benne három kultúrréteget különböztethettünk meg, amelyek 15–20 cm széles steril-réteggel voltak ugyan egymástól elválasztva, de ennek ellenére is két helyen egymásba folytak. Annyit azonban így is megállapíthatunk, hogy a legfelső rétegben túlnyomórészt körömmel díszített, a középsőben felerészben ugyanilyen és vonaldíszes, felerészben pedig díszítetlen símafelületű cserépek voltak, a legalsóban csaknem telje-

sen síma keramikus anyag került elő s csak elvétve akadt körömmel díszített és vonaldíszes cserép. A gödör szabálytalanalakú s 180 cm mélyen egy m átmérőjű padka volt benne.

Az előkerült anyag mindenben megegyezik az innen kb. 2 km távolságra lévő Kotacpart kőkori anyagával, de a csak fél km-re lévő Szakálhát kőkori telepével semmi érintkezése sincs.

Ugyanazok az edényformák és díszítések fordulnak elő itt is, mint a tiszai-kultúra III. periódusának többi telepén.² Nem ritka az egyszínű vörösre festett edény cserép sem. Csonteszközök, csiszolókövek, kovaeszközök, méceslábak is ugyanolyan típusúak.

A leletek közt figyelmet érdemelnek: az a női idolum, (XXI. 16.), amelynek — az eddigiekkel szemben — a talpa is megmaradt, de a felsőrésze hiányzik; egy ujjbemnyomásokkal tagolt köralakú plasztikus dísz (XXI. 23.); egy szörványos leletként előkerült töredék (XXI. 22.), amelyen egy őz, domborművű ábrázolása ismerhető fel. A töredéken meglévő nyak hossza 75 mm, szélessége 20 mm s az edény falából 4–6 mm-re emelkedik ki.

A próbaásatás eredménye is igazolja, hogy ezen a helyen egykor nagyobbkiterjedésű kőkori telep állhatott. Az erősen feldúlt helyen a további ásások sem vezetnének ennél több eredményre.

Dr. Török Gyula jelentéséből.

¹ Banner: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve. 1934. 11. l. A vonatkozó irodalmat l. u.-ott a 13. jegyzetben.

² Dolgozatok VIII. 1–48. l.

Eine steinzeitliche Siedlung an der Stelle der Heideschenke Hámszárító.

(Hierzu die Abbildungen: Tafel XXI. 16., 22., 23.)

Am Ende der alten Szegediner Landstrasse bei Hódmezővásárhely, dort, wo der Weg sich über den Theiss-Damm auf die sogenannte Solti-Ebene hinabbiegt, sind an der linken Seite hie und da die Reste des Hügels Hámszárító wahrzunehmen. Man trug den grössten Teil des Hügels beim Dammbau ab, und auch seither wurde er bei der Dammerhöhung zerstört. Einen Teil davon nahm das Hochwasser der Theiss mit, kaum so viel ist bis heute zurückgeblieben, wie viel dazu ausreicht, um die einstige Kultur des Fundortes feststellen zu können.

Der Fundort ist schon seit langen Jahrzehnten von dem Steinbeil bekannt, der von dieser Gegend in die Sammlung des dortigen Gymnasiums¹ gekommen ist. Die Identifizierung des Fundortes kam jetzt an die Reihe.

Wir fingen die Arbeit an der Stelle der einstigen Heideschenke, am Rand der Grube der Erdarbeiter dort an wo die meisten Scherben zur Sicht kamen. In einen Teil des Probegrabens in 160 cm Tiefe trat eine Abfallgrube zum Vorschein. Die Grube reichte auf 210 cm hinab. Wir konnten drei Kulturschichten unterscheiden, die zwar durch eine 15–20 cm breite Sterilschicht von einander abgesondert waren, doch reichten sie in zwei Punkten ineinander hinein. Auch so konnten wir soviel feststellen, dass die Scherben in der obersten Schicht zumeist mit Nagel verziert, in der mittleren zur Hälfte mit Linien verziert und zur Hälfte unverziert waren, in der untersten kam aber ein vollständig glattes keramisches

Material zum Vorschein und nur mitunter waren mit Fingernagel verzierte und mit Wellenverzierung versehene Scherben. Die Grube hatte eine unregelmässige Form und es war darin in einer Tiefe von 180 cm ein Bänkchen von einem 1 m Durchmesser.

Das ausgehobene Material entspricht vollständig dem steinzeitlichen Material des von hier auf eine Entfernung von ungefähr 2 km liegenden Kotacpart, es hat aber mit der von hier nur auf einem 1/2 km liegenden steinzeitlichen Siedlung Szakálhát keine Berührung.

Dieselbe Gefässformen und Verzierungen kommen auch hier vor, wie in den anderen Siedlungen der III. Periode der Theiss-Kultur.² Die einfärbigen, rotgefärbten Scherben kommen oft vor. Die Knochengeräte, Schleifsteine, Feuersteingeräte, Lichtscherbenfüsse sind auch von selben Typen.

Unter den Funden verdienen erwähnt zu werden: ein weibliches Idol (XXI. 16.), dessen Fuss — den Bisherigen gegenüber — erhalten blieb, aber sein oberer Teil fehlt; ein kreisrundes, plastisches Ornament (XXI. 23.), das durch Fingereindrücke gegliedert ist; ein Bruchstück (XXI. 22.), das als Streufund zum Vorschein gekommen ist, darauf ist eine plastische Abbildung eines Rehes wahrzunehmen. Der am Bruchstück sichtbare Hals ist 75 mm lang, 20 mm breit und hebt sich aus der Wand des Gefässes auf 4–6 mm heraus.

Das Ergebnis der Probegrabung macht klar, dass einst eine ausgebreitete steinzeitliche Siedlung auf dieser Stelle stehen konnte. Auch weitere Grabungen könnten zu keinem grösseren Erfolg führen.

Bericht von Dr. Gyula Török.

¹ Banner: Die ersten fünf Jahre der Archaeologischen Abteilung des Städtischen Museums von Hódmezővásárhely 1934, S. 11. Die bezügliche Lit. in der 13. Anmerkung.

² Dolgozatok, VIII. S. 1–48.

